

SOSYAL VE BEŞERÎ BİLİMLERDE ARAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRMELER

MAYIS, 2021

CİLT II

EDİTÖRLER

DOÇ. DR. İRFAN ERTEKİN
DR. ÖĞR. ÜYESİ EBRU NALAN SÜLÜN
DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA BATUHAN KURT

YAZARLAR

BURAK ALKAN
HALE NUR GÜLER
MELİHA YONCA ERDEM
OFELYA ABBASOVA
PELİN ÇELİK
SELDA GEYİK YILDIRIM
MÜBERRA DİNLER
YAĞMUR ESKİ
HAMİDE MERVE GÜÇLÜ
ADEM IŞIK

AKİF ÇARKÇI
GÖNÜL CENGİZ
M. SERHAT ÖZTÜRK
FERİDUN NİZAM
NİDA NUR ÇABUKÇA
UĞUR ERCAN
TUĞÇE SAYGILI
OĞUZ DİKER
SİNAN KUL
ESİN KARTOPU
FİRDES KOMAÇ

ESRA IŞIK
NURCAN AVŞIN
RECEP BOZYİĞİT
SÜZAN BOZYİĞİT
MEHİBE ŞAHBAZ
HASAN TAŞKIRAN

İmtiyaz Sahibi / Publisher • Yaşar Hız
Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel
Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Gece Kitaplığı
Editörler / Editors • Doç. Dr. İrfan Ertekin
Dr. Öğr. Üyesi Ebru Nalan Sülün
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Batuhan Kurt
Birinci Basım / First Edition • © Mayıs 2021
ISBN • 978-625-7411-54-7

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla
çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı.
Citation can not be shown without the source, reproduced in any way
without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Publishing
Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak Ümit Apt.
No: 22/A Çankaya / Ankara / TR
Telefon / Phone: +90 312 384 80 40
web: www.gecekitapligi.com
e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume
Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler

CİLT II

EDİTÖRLER

DOÇ. DR. İRFAN ERTEKİN

DR. ÖĞR. ÜYESİ EBRU NALAN SÜLÜN

DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA BATUHAN KURT

gece
kitaplığı

İÇİNDEKİLER

Bölüm 21

SOSYAL ELEŞTİRİ BAĞLAMINDA TÜRK EDEBİYATININ
GREGOR SAMSA'SI: ZEBERCET

Burak ALKAN 1

Bölüm 22

ÖRGÜTSEL BAĞLILIKLA İLGİLİ LİSANSÜSTÜ
ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Hale Nur GÜLER..... 13

Bölüm 23

REFİK HALİT KARAY'DA "İKİNCİ CİNS" ÖRNEĞİ: YATIK
EMİNE

Meliha Yonca ERDEM 31

Bölüm 24

AZERBAYCAN NESRİNDE KARABAĞ KONUSU

Ofelya ABBASOVA..... 51

Bölüm 25

COVID 19 SÜRECİNDE SOSYAL MEDYA PAZARLAMASI:
ZARA ÖRNEĞİ

Pelin ÇELİK 59

Bölüm 26

SURİYELİ KENT MÜLTECİLERİNİN ENTEGRASYONU

Selda GEYİK YILDIRIM & Müberra DİNLER 73

Bölüm 27

EMMA GOLDMAN VE ANARŞİZM BAĞLAMINDA EVLİLİK,
AİLE VE AŞK ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

Yağmur ESKİ 95

BÖLÜM 28

ANONİM ŞİRKETLERDE SERMAYE ARTIRIM YÖNTEMLERİ

Hamide Merve GÜÇLÜ..... 111

Bölüm 29

YUNAN MİTOLOJİSİNDE ALLAH İNANCINA DAİR İZLER

Adem IŞIK..... 127

Bölüm 30

İSLAMİ LİTERATÜRDE “SİYASET” KAVRAMINA YÜKLENEN ANLAMLAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Akif ÇARKÇI..... 141

Bölüm 31

ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNDE MEDYA: POST-SOVYET DÖNEME GENEL BAKIŞ

Gönül CENGİZ..... 161

Bölüm 32

COVID 19 PANDEMİ SÜRECİNDE GENÇLERİN YAŞLILARA YÖNELİK TUTUMU ARAŞTIRMASI

M. Serhat ÖZTÜRK..... 183

Bölüm 33

PANDEMİ SÜRECİNDE TÜRKİYE’DE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK ÖRNEKLERİ

Feridun NİZAM & Nida Nur ÇABUKÇA 203

Bölüm 34

TÜRKİYE HANEHALKI PAKET TUR HARCAMALARININ BELİRLEYİCİLERİ

Uğur ERCAN 221

Bölüm 35

SAĞLIK SERBEST BÖLGELERİ İLE SAĞLIKLI
YAŞAM KAMPÜS PROJELERİ AÇISINDAN TÜRKİYE
SAĞLIK TURİZMİ PAZARININ SWOT ANALİZİ İLE
DEĞERLENDİRİLMESİ

Tuğçe SAYGILI & Oğuz DİKER 241

Bölüm 36

YÜKSEKÖĞRETİMDE TEKNOLOJİ BOYUTUYLA DİJİTAL
DÖNÜŞÜM UYGULAMALARI

Sinan KUL 261

Bölüm 37

COVID 19 PANDEMİ DÖNEMİNDE KAMU SPOTU
KULLANIMININ HALK SAĞLIĞI AÇISINDAN ÖNEMİ

Esin KARTOPU & Firdes KOMAÇ 283

Bölüm 38

LİSANSÜSTÜ ÖĞRENİME DEVAM EDEN ÖĞRENCİLERİN
İNTİHALE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN BELİRLENMESİ

Esra IŞIK..... 303

Bölüm 39

FLÜVİYAL ORTAMLARDA SEDİMANTOLOJİK VE
STRATİGRAFİK ANALİZLER: FİZİKİ COĞRAFYA AÇISINDAN
BİR DEĞERLENDİRME

Nurcan AVŞİN 333

Bölüm 40

KEŞFEDİLMİYİ BEKLEYEN BİR YERLEŞME: BOTSİA-KONYA

Recep BOZYİĞİT & Sözan BOZYİĞİT 357

Bölüm 41

TİMURLU DEVLET YÖNETİMİNE DAMGA VURAN BİR
KADIN: ŞAD MÜLK HANIM

Mehibe ŞAHBAZ & Hasan TAŞKIRAN 387

Bölüm 21

SOSYAL ELEŞTİRİ BAĞLAMINDA TÜRK
EDEBİYATININ GREGOR
SAMSA'SI: ZEBERCET

Burak ALKAN¹

1 Öğretim Görevlisi, T.C. İstanbul Şişli Meslek Yüksekokulu

GİRİŞ

Toplumun bir parçası olan sanatçı, sahip olduğu keskin gözlem gücü ve estetik hassasiyetiyle geçmişten bugüne ortaya koyduğu eserlerde içinde bulunduğu sosyal çevrenin bir yansıtıcısı konumundadır. Modern dönemde, bilhassa kapitalizmin yaygınlaşmasının sonucu şekillenen sanatçı portresi, bireyden topluma açılan ve sosyal anlamda eleştirel içeriği önceleyen eserler yazma yoluna gitmiştir. Hem Batı edebiyatı hem de Türk edebiyatı, dile getirilen sanatçı portresiyle bugünün sosyal değerlerini sorgulamaya vardırıan bir gidişat izlemiştir.

20. yüzyılın başlarından itibaren Batı edebiyatının öne çıkan modern yazarlarından Franz Kafka (1883-1924), ortaya koyduğu eserlerde içinde bulunduğu toplumun problemlerini sembolik ve eleştirel bir anlatımla konu edinmiştir. Bu tutumunu yoğun bir biçimde okuyucusuna aksettirdiği *Die Verwandlung*'u, yani Türkçeye *Dönüşüm* adıyla çevrilen eserini 1915 yılında yayımlamıştır. Sanayileşme sonrası çehresi değişen toplumsal yapıyı irdeleyen bu eser, Türk Edebiyatında benzer karşılığını gerek sembolik gerekse eleştirel anlatım yönünden Yusuf Atılgan (1921-1989)'ın yazmış olduğu *Anayurt Otel*i adlı eserle 1973 yılında bulmuştur.

Sanayileşme ve akabinde kapitalist algının toplumsal yapıya sirayet edişi, Batı'da 20. yüzyılın ilk yıllarında tamamlanırken Türkiye'de bu süreç 1950'li yıllara denk gelmiştir. Böylece, *Anayurt Otel*i'nin *Dönüşüm* adlı eserden 58 yıl sonra benzer sosyal problemleri ele alışının özünde iktisadi oluşumların bulunduğu anlaşılmıştır. *Dönüşüm*'ün ana karakteri Gregor Samsa ile *Anayurt Otel*i'nin ana karakteri Zebercet aracılığıyla iki eserde de kapitalizm olgusundan türeyip birbiriyle ilişki içinde olan ahlaki yozlaşma; yaşamın öncelikli ihtiyacının “iş” olgusuna dönüşmesi ve “meta faşizmi”nin yaygınlaşması sonucu insanî değerlerin yitimiyle; aile kurumunun çözüldüğü; aile bireyleri arasındaki bağın sevgi değil, çıkar temeline dayanmasıyla ve nihayetinde yabancılaşma; iktisadî düzenle dizayn edilmiş toplumun kendini daima güçlü-güçsüz terazisinde denetim hâlinde hissedişiyile işlenmiştir. Sosyal eleştiriyi söz konusu üç belirgin problemle ele alan *Dönüşüm* ve *Anayurt Otel*i adlı eserler, ana karakterlerinin kapitalist sosyal düzen içerisinde nasıl gitgide silikleştiğini ve eşitsizliğe dayalı yaşamın güçlükleri karşısında akıbetlerinin nasıl vuku bulduğunu sembolik anlatımla dile getirmiştir. Bu noktada *Dönüşüm*'ün “böcek”, *Anayurt Otel*i'nin ise “otel” sembollerinin eleştirel dilin oluşturulması açısından ayrı bir önem taşıdığı görülmüştür.

Bu çalışma iki eseri, paralellik gösteren sembolik anlatımını ve ahlaki yozlaşma, aile kurumunun çözüldüğü ile yabancılaşma gibi modernite problemlerini merkeze alarak sosyal eleştiri perspektifiyle mukayeseli olarak tahlil edip değerlendirmeyi amaç edinmiştir.

Geleneğin kalıplarından çıkıp modernin inşasını ortaya koyan ilk kıvılcımlar, Rönesans hareketinin (1400-1600 yıllar arası) başlangıcından itibaren kendini gösterir. Rönesans sonrasında gerçekleşen keşifler ve bu keşiflerin bilimsel gelişmelerle paralel olarak meydana getirdiği teknoloji çağı; sanayileşmeyi, kentleşmeyi ve kapitalist bir dünya algısını doğurur. (Berman, 2017: 28) İnsanlık tarihi açısından kaydedilen bu yenilikler, “modernleşme”yi biçimlendiren temel aşamalar olarak nitelendirilir. Söz konusu aşamalardan geçen insan, “yeni”nin gölgesinde “yeni insan” modeline tam anlamıyla evrilmesi ve “yeni roman”da ses bulması 1900’lü yılların başlangıcına tekabül eder. (Grillet, 1989: 31) Artık öncesini yitirmiş bir insan modeli vardır. Kapitalizm ve kentleşme sonucu modernizmin kapısından giren insan, bundan böyle teknolojinin birer aracı hâline dönüşme kaygısını duymakla beraber, tüm edimleriyle içinde bulunduğu çağa ayak uydurmaya çabalar. Bu çaba ise insanda kendi içine dönüşü, “birey” olmanın yolculuğuna çıkma gayretini ve yabancılaşma problemini beraberinde getirir.

Yeni olan her ne ise gerek toplumun gerekse bireyin dünyasında çeşitli sancıları beraberinde getirir. Küresel boyutta yeninin diğer bir adı olan modernleşme süreci de önce toplumsal kurallarda, sonrasında kurumsal yapıların işleyişinde, iktisadi oluşumlarda sancılı dönüşümleri meydana getirir. Orta Çağ’ın donuk normlarıyla, değişmez dini kalıplarıyla yaşayan bir toplum yapısı modernleşmeyle birlikte artık çöker. Kapitalist ekonomik yapılanmalar, kent yaşayışı, burjuvazinin doğuşu, teknolojik gelişmeler toplumu yönlendiren yeni olgular olarak belirir. Dile getirilen olgular ışığında insan, yeni düzeninin adeta bir aracı hâline dönüştüğünden toplumsal ve bireysel yabancılaşmayla iç dünyasında yüzleşir ve “birey” olabilmek, yani yaşamının bizzat öznesi olabilmek adına modernizmin eleştirisini dile getirmeye ve böylece varoluşsal gerçekliğini “biricik” olma arzusuyla ortaya koyar.

1900’lü yılların başından itibaren modernizme dayalı takip edilen toplumsal ve bireysel başkalaşım, toplumun duyarlı ve hassas yönünü teşkil eden “sanatçı birey”in estetik duyusunda kendine özgün bir ses bulur. Bu bağlamda; Batı edebiyatında Faulkner, Joyce, Proust ve Kafka gibi modernizmi ve modernizmin eleştirisini eserlerinin merkezine alan yazarlar öne çıkarken Türk edebiyatında tam anlamıyla modernizmin tesiriyle ortaya konmuş eserler, söz konusu Batılı yazarların vermiş olduğu modernist eserlerden yaklaşık elli yıl sonra görülmeye başlanır. Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Huzur*’uyla (1948) ilk örneklerine rastlanan modernist edebiyatın olgunlaşmış örneklerini Yusuf Atılgan ve Oğuz Atay’ın romanları ve öyküleri teşkil eder. Adı geçen yazarların eserlerinde işlenen genel konu, modernizm karşısında insanın vermiş olduğu ontolojik mücadele ve mücadelenin ağırlığı altında ezilen bireyin yabancılaşmaya

ve yalnızlaşmaya sürüklenişi; nihayetinde “tutunamayanlardan” olmamak arzusunun çeşitli eylemleridir.

Bu bildiri, genel hatlarıyla verilen modernleşme sürecinin hem Batı edebiyatına hem de Türk edebiyatına toplumsal eleştiri bağlamında yansımalarını, Kafka’nın *Dönüşüm* adlı eserinin Gregor Samsa’sı ile Yusuf Atılgan’ın *Anayurt Otel*i adlı eserinin Zebercet’inden hareketle karşılaştırmalı olarak ele almayı amaç edinmiştir. Bu noktada söz konusu iki eserle iki kültür dairesinde modernizmin sembolik anlatım aracılığıyla nasıl eleştirinin diline dönüştüğü, çalışmada “Meta Döneminde İki İşçi - İki Yabancı” ve “Modern Dönemde Ahlaki ve Kurumsal Yozlaşmanın İki Kurbanı” alt başlıklarıyla değerlendirilmiştir.

SOSYAL ELEŞTİRİ BAĞLAMINDA TÜRK EDEBİYATININ GREGOR SAMSA’SI: ZEBERCET

1. Meta Döneminde İki İşçi - İki Yabancı

18. yüzyıldan itibaren özellikle Aydınlanma Çağı’ndan sonra hızlanan teknolojik gelişmeler, Sanayi Devrimi’nin gerçekleşmesini beraberinde getirmiş ve makineleşme, ekonomik sisteme direkt hâkimiyetiyle “insan” ögesini ekonomik faaliyetler içinde ikinci plana itmiştir. Sanayileşme, diğer taraftan burjuva sınıfı ile işçi sınıfının ortaya çıkmasına ve toplumsal yapı bünyesinde güçlü-güçsüz dengesinin temelden sarsılmasına sebep olmuştur. Eşitsizliğin doğduğu toplumsal yapı için gücün odak noktası doğrudan “meta” olmuştur. Sermayeyi elinde bulunduran kesim, gücü de kendinde topladığından işçi kesimin üzerinde orantısız bir baskı ve otorite kurabilmiştir. Kapitalist sistemin güçlüyle güçsüz tarafları arasındaki denge bozukluğu işçinin önce kendi emeğine yabancılaştırılmasına yol açmıştır. Karl Marx’ın 1844 *El Yazmaları*’nda söz ettiği “marksist yabancılaştırma kuramı” da tam olarak insanın kendi emeği neticesinde meydana getirdiği ürüne yabancılaştırılmasını vurgular. Bu doğrultuda toplumsal bozulmaya yahut parçalanmaya neden olan şey, kapitalizmin var ettiği özel mülkiyet düşüncesidir. Nitekim “meta merkezli algı” rekabeti ön plana çıkarır ve toplumun dengesini inşa eden bütünlüğü dağıtır. (Marx, 2013: 21) Bütünlüğünü yitirmiş ve sınıfsal açıdan ayrılmış bir toplum ile o toplum içinde yaşamını idame ettiren birey ise nihayetinde dile getirilen yabancılaştırmanın sınırları içine girer.

Dönüşüm’ün Gregor Samsa’sı ile *Anayurt Otel*i’nin Zebercet’i kapitalist otorite altında ezilen iki benzer karakterdir. Samsa, pazarlamacılık işinde çalışan ve yöneticisine mahcup olmaktan hayli çekinen biridir. İşini kaybetmek, yaşamının en büyük korkusudur. Yaşamının merkezini işi ve işçiliği teşkil eder. (Altıparmak, Durakoğlu, 2016: 174) Yaşamı, ev ve iş arasında monoton bir tarzda ilerler. Ailesinin geçim derdini tek başına

üstlendiğinden bu derdin altında kalmış, benlik şuurundan uzaklaşmış ve kendi yaşamının öznesi değil, adeta nesnesi hâline dönüşmüş olmasıyla dikkati çeker. Zebercet ise Anayurt Otel'i'nin kâtibidir. İş yaşantısından başka herhangi bir yaşantısı, sosyal yaşama dair herhangi bir merakı yahut zevki yoktur. Her ay bir defa otelin kazancını otel “sahibi”ne, Faruk Keçeci’ye göndermek üzere postaneye uğrar. Zebercet, görevini layıkıyla yapmak adına bu görevini asla aksatmaz. Tıpkı Samsa gibi üstünde baskı kuran yönetici iktidarın varlığı karşısında, yaşamının merkezinde kendi işinin nesnesi konumuna çekilmiştir.

Hem Samsa’nın hem de Zebercet’in yegâne yaşam kaygısı işsizliktir. İşini kaybetme, iş yaşamının dışına çıkma iki ana karakterin de adeta korkulu rüyası gibidir. Buna *Dönüşüm* eserinin ilk sayfalarında şahit olunur: Samsa, bir sabah uyandığında kendini böceğe dönüşmüş bir halde bulur ve bu yüzden zorlukla hareket eder. Hareket kabiliyeti azalan Samsa, işe geç kalır. İşinin yetkili temsilcisi Samsa’nın niçin geciktiğini sorgulamak amacıyla Samsa’nın ailesiyle birlikte yaşadığı eve gelir. Samsa’nın işten kovulabileceğini ima eden sözler sarf eder. Bu noktada ana karakterin en büyük kaygısına eve gelen yetkili temsilci parmak basmış olur. Yetkili temsilcinin dedikleri karşısında Samsa, bin bir zorlukla yatağından doğrulup odasının kapısını açar. Çünkü onun için işsiz kalmak, bir böceğe dönüşmekten de korkunç bir durumdur. Bir böcek olarak tüm gücüyle konuşmaya çalışıp yetkili temsilciye sesini duyurmak ister: *Sayın patronuma karşı yükümlülüklerim var, bunu siz de iyi biliyorsunuz. Öte yandan annemle babama ve kız kardeşime de ben bakıyorum. Şu an sıkıntıdayım, ama bu sıkıntıdan kurtulacağım yakında. Siz de bunu olduğundan daha zor hale getirmeyin. İş yerinde benden yana olun!* (Kafka, 2008: 33)

Anayurt Otel'i’nin Zebercet karakterine bakıldığında iş kaygısının had safhada bulunuşu Samsa’yla benzerlik gösterir. Zebercet tüm yaşamını çalıştığı otelin duvarları arasında geçiren bir otel kâtibidir ve işinin kendisinde meydana getirdiği baskı duvarlarını aşamayan biridir. Kısa bir süre otelden uzaklaştığında tedirgin olur. Bu yüzden bir yıllık zaman diliminde otelden dışarı çıkışları sınırlıdır. Onun için yaşadığı dünya, otelin sınırları içerisinde inşa olmuş kısır bir düzenden ibarettir: *“Otelden pek seyrek çıkardı. Şimdiki gibi olağanüstü bir durum olmazsa yılda ya da iki yılda bir terziye, ayda bir keselenmek için hamama, dört haftada bir saç tıraşına, ayda bir otelin paralarını İstanbul’a yerleşen Faruk Keçeci’ye göndermek için postaneye giderdi. Yılda bir otelin vergisini de yatırırdı. Her çıkışında, özellikle hamama gittiğinde, o yokken otelde kötü bir şey olacaktı gibi tedirginlik duyardı.”* (Atılğan, 2017: 21)

Bu noktada Samsa ve Zebercet, üstünde otorite kuran yöneticilerinin gölgesinde işlerinden olma kaygısıyla içinde bulundukları kapitalist

düzene boyun eğmek durumunda kalmış edilgen karakter portreleri çizerler. Diğer taraftan Samsa'nın patronu ile Zebercet'in patronu Faruk Keçeci kapitalizmin birer sembolleri olarak nitelendirilebilir. Kapitalizmin işçiyi ezen gücü, sermayeyi elinde bulunduran kesimin emekçiyi kendi emeğine yabancılaştırma işlevi iki eserde de ana karakterlerin patronları aracılığıyla örneklendirilmiştir. Samsa'nın dile getirdiği “patronun gazabı” (Kafka, 2008: 9) ifadesi, işçinin toplumsal yapı bünyesinde ezilen taraf oluşunun, kapitalist iktisadî yapıda meta gücünü elinde bulunduran yönetici pozisyonunun ise ezen taraf oluşunu açıklar niteliktedir. Kaldı ki Kafka'nın bu eserde Samsa'yı bir böceğe dönüştürmesi tesadüf değildir. Yazar, bir işçi olan ana karakteri böceğe dönüştürüp ardından onun evden işe işten eve gidip gelen, ailesi ve yöneticileri tarafından ezilmeye maruz kalan yaşamsal düzenini ana karakterin iç monoloğu aracılığıyla okuyucuya aktarır. Böylelikle adeta “böcek” gibi ezilmeye mahkûm bir yaşantıya sahip olan ana karakterin bir sabah böcek olarak uyanması sembolik anlatım tekniğinin bir parçası olarak görülür. Zebercet ise Samsa'nın görünüşüyle yaşantısının uyumuna, erken doğumla dünyaya gelmesi neticesinde çelimsiz-güçsüz bir fiziğe sahip oluşuyla paralellik gösterir. Sonuçta Samsa ve Zebercet işçi karakterlerini dış görünüşlerinin kuvvetsizliğiyle ve garipliğiyle tamamlayarak kapitalizm karşısında emekçinin konumunu sembolize ederler.

Sonuç itibarıyla *Anayurt Otel*'nin Zebercet karakteri gerek fizikî özellikleri gerekse otel katipliği işinde yaşamını otelin, yani işinin duvarları arasına hapseden, en büyük kaygısı iktidarına hizmetini aksatmamak olmasıyla Türk edebiyatının bir nevi Samsa'sı pozisyonunu romanın muhtevasında sergiler.

2. Modern Dönemde Ahlaki ve Kurumsal Yozlaşmanın İki Kurbanı

Modernleşme sürecinin başlangıcıyla birlikte toplum bünyesinde yaşayan norm değerlerin çürümesi, bir tür değerlerin değersizleşmesi hadisesi iki eserde ana karakterler aracılığıyla çeşitli boyutlarıyla okuyucuya sunulmuştur. İki eserin de daha ilk sayfalarından itibaren “sevgi” bağından yoksun yozlaşmış aile kurumlarının çehreleriyle karşılaşılır. Samsa'nın ailesi için ana karakter, ekonomik sıkıntıların üstesinden gelebilecek “iş gücü”nden başka bir öneme sahip değildir. Samsa'nın emekleri ailesi tarafından sıradan ve olması gereken bir eylem olarak algılanır. Aile bireyleri oğulları Samsa'ya karşı şükran duygusunu bile yitirirler: (...) *Gerek ailesi gerekse Gregor buna alışmıştı, parayı memnuniyetle alıyorlardı, Gregor da memnuniyetle veriyordu, gelgelelim çok özel bir sıcaklık doğamıyordu artık.* (Kafka, 2008: 55) Nitekim ana karakter, böceğe dönüşüp işe gidememeye başladığında odasından

çıkmadan yaşamını idame ettirmeye çalışır. Bir böcek görünümü alan ve eve ekonomik katkıda bulunamayan Samsa, artık ailesinin tüm fertleri için değersiz bir yaratıktan ibarettir. Bir süre odasına bırakılan yemek artıklarıyla beslenen Samsa'nın varlığı gitgide “katlanılmaz” bir vaziyete dönüşür. (Kafka, 2008: 62) Nihayetinde ailesiyle arasında hiçbir surette duygusal bağ kalmayan Samsa, yine ailesi tarafından ölüme terk edilir. Samsa, “işe yaramaz” bir varlığa dönüşmesiyle birlikte aile bireylerince yalnızlaştırılır, hor görülür ve korkunç bir varlık kılınır. Bilhassa baba figürünün bencil ve öfkeli tutumu Samsa'yı sırtından bir elma parçasıyla yaralamaya kadar varır ve sonrasında zaten bu yaralayış ana karakterin ölümüne yol açar. Aile bireylerinin aralarındaki bağın sevgiye değil, çıkar ilişkisine dayalı olmasından ötürü Samsa maddi gelir sağlayan bir araç olmaktan çıktığı anda ailenin tüm bireyleri tarafından dışlanır ve görünümü sebebiyle de ötekileştirilir. Maddenin insanları kontrolü altına aldığı modern dönemde toplumun çekirdek kurumu olan ailenin de sevgi gibi ulvî değerlerini yitirip çıkar-işlev temeline dayanışı eserde ana karakterin başından geçen olay örgüsüyle çarpıcı bir biçimde örneklendirilir.

Anayurt Otel'nin Zebercet karakterinde ise yine aile kurumunun çözülmeye yüz tuttuğu, bilhassa sevgi temelinin aile bireyleri arasındaki noksanlığından doğan şizoit bir kişilik yapısı dikkati çeker. (Kolcu, 2003: 72-73) Onun insanlarla duygu bağı kurmayı, iletişimde bulunmayı ve onlardan bilinçli bir tercihle uzak duruşunu tanımlayan şizoit karakter niteliği, Zebercet'in daha dünyaya gelişinden itibaren kendisini takip eden “eksik oluş” duygusundan ileri gelir: Zebercet erken doğumla dünyaya geldiğinden ufak tefek, çocuksu bir görünüme sahiptir. Annesi ve babası da onu erken doğduğu için gündelik yaşamında herhangi bir olay karşısında da daima sabırsızlıkla suçlar. Ana karakter fizikî açıdan kuvvetsiz oluşunun ve bu yüzden ilkokul çağından itibaren sosyal yaşamda geri planda kalışının hâletiruhiyesinin faturasını daha aile biriminin içinde “sabırsız” olarak nitelendirilerek ödemeye başlar. Ailesinden sevgi görmeden yetişen Zebercet gerek öğrencilik gerekse askerlik döneminde insanlardan uzak durmayı seçen tavrıyla yaşamını idame ettirmeye çalışır. Onun bu tavrı, sevgisizlik çemberine kısırlanmış sosyal düzenin bir parçası hâline gelemeyişinden kaynaklıdır. Ana karakter “aidiyetsiz”dir. Onun önce aile kurumundan sonra sosyal yapıdan dışlanması eserde bizzat “otel” sembolüyle okuyucuya sezdirilir: Otel, “yuva” mefhumundan yoksun bir mekândır. Geçici kalışların merkezidir. (Korkmaz, 2005: 142) Bu noktada Zebercet'in yaşamını idame ettirdiği Anayurt Otel, onun “yersiz-yurtsuz” oluşunun sembolik görünümü olarak okunabilir. Ana karakter, Jean Paul Sartre'ın ifadesiyle “dünyaya atılmış” (Sartre, 1996: 12) ve buraya uyum sağlayamamış, ait olamamış bir karakterdir. Sosyal kurumların haricinde duran, otelin “ait hissettirmeyen” çehresinde gittikçe silikleşen Zebercet

için “aidiyetsizlik” sorunu, onu intihara yönlendirecek boyutlara varır ve romanın sonunda yaşamı süresince eksiklik ve dışlanmışlık duygularıyla yapmış olduğu muhasebesini “olanakların en sonuncusu”yla, yani ölümüyle nihayete erdirir.

Bu bağlamda denebilir ki modern sürecin biçimlendirdiği sosyal düzende güçsüz ötelenir, hatta edilgenliğe mahkûm edilir. Güçlüyse yüceltilir ve otorite kabul edilir. Bu kabul ediş ona bizzat boyun eğmeye kadar gider. Modernitenin “ben” merkezli olması ve güçlü-güçsüz dengesini tamamen sarsması, bireyin duygusal açıdan donuk, dolayısıyla mekanik bir hâle bürünmesine neden olur. Böyle mekanik bir düzen içinde yozlaşma probleminin aile kurumunda karşılaşıldığı gibi toplumun başka kurumsal birimlerinde de görmemek mümkün değildir. Samsa’nın iş ortamının tasviri, yine ana karakterin iç monoloğuyla eserde takip edilir. Samsa, patronunun ve yetkili temsilcinin merhamet duygusundan yoksun olduğunun farkındadır. Ufak bir iş aksaklığında işinden olmak tehdidiyle karşı karşıya kalacağının bilincindedir. Samsa, pazarlamacılık işinde gezginci olduğundan iş yerinde arkasından sıklıkla dedikodu yapılır. Anlaşılan o ki ana karakterin çalıştığı kurum da yozlaşmaya yüz tutmuş, iş ahlakını yitirmiş bir portreye sahiptir. Bakışlar Zebercet’e çevrildiğinde ise önce çalıştığı otele gelen müşteriler ilgiyi çeker. Burada hırsızından katiline pek çok insan modeliyle romanın çeşitli pasajlarında karşılaşılır. Aynı zamanda resmî kurumlara duyulan güven duygusu da körelmiştir. Zebercet gelen müşterilerinin kaydını düzenli olarak tutup belli zaman dilimlerinde bu kayıtları karakola bırakır. Ancak ana karakter görür ki müşteri kayıtlarının alındığı defterler karakolda bir kenara atılır ve hiçbir kontrolden geçmez. Durum böyle olunca Zebercet kayıt defterlerini kafasına göre doldurmaya başlar. Sonuçta sosyal düzeni inşa eden kurumların bozulmaya başlaması, ahlaki normların işleyişini de zedeler ve insanî değerlerin yozlaşması da devamında toplumsal düzen içinde kendini peyda eder.

Görüldüğü üzere Samsa ve Zebercet, ahlaki ve kurumsal yozlaşmaların iki kurbanı olarak benzer biçimde, önce en temel insanî değerlerden biri olan sevgiden, sonrasında kurumsal güvenden mahrum kalırlar. Yaşamlarının merkezini oluşturan iş yaşamında karşılaştıkları ahlaki problemlerin kurumsal yozlaşmayı tetikleyen durumu, modern dönemin negatif tesirlerine işaret eder. Ontolojik sancıların baş gösterdiği söz konusu dönemde hem ahlaki hem de kurumsal normların işleyişinde görülen aksaklıklar, iki eserde de ana karakterlerin ruhsal tahlilleriyle edebiyatın gerçekliği üzerinden yansıtılması dikkate değerdir.

Sonuç

Teknolojik gelişmeler ve sanayileşmeyle birlikte başlayan modernleşme süreci iktisadi yönden toplumsal yapının işleyişinde güç dengelerini sarsmıştır. Bu süreçle birlikte doğan kapitalist algı, bireyin bizzat emeğine yabancılaşmasına, toplumsal bütünlüğün parçalanmasına ve sınıflı bir toplumun varlığına sebep olmuştur. İnsanın ürettiği meta, yine bizzat insanı idaresi altına alarak mekanik bir yaşamsal düzeni ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda insan, insanî değerleriyle değil, yaptığı “iş” ile yaşamının anlamını icra eder noktaya gelmiştir. İnsanın bizzat kendi yaşantısının öznesi olmaktan çıkıp nesnesi hâline dönüşü Batı edebiyatının modern eser örneği *Dönüşüm*’de, Türk edebiyatının modern eser örneği *Anayurt Otel*’nde sosyal eleştiri bağlamında benzer biçimde işlenmiştir.

Ana karakterleriyle iki işçinin “iş” olgusu etrafında kısıtlanmış kimliklerini dile getiren söz konusu iki eser, karşılaştırmalı olarak tahlil edilip değerlendirildiğinde meta döneminde insanın nasıl mekanikleştiğini gözler önüne sermiştir. İnsanî değerlerin “ben” odaklı modernitenin merkezinde körelmesi sonucu bireyin topluma ve bizzat kendisine yabancılaşması iki eserde de sembolik anlatım tekniğinden yararlanılarak kesif olay örgüleriyle işlenmiştir. Bütünlüğü parçalanmış modern toplumların ahlaki ve kurumsal yönden çözülüşü ise hem aile bağlarının zayıflayışı ve “sevgi” gibi temel değerlerden yoksun oluşuyla hem de sosyal yapıyı inşa eden iş kurumlarının bireyi nesneleştirecek yargı hakkını elinde bulunduruşuyla örneklendirilerek Franz Kafka ve Yusuf Atılgan’ın edebiyat anlayışında paralel söylemlerle özgün ve estetik ifadesini bulmuştur.

Kaynakça

- ALTIPARMAK, İpek Beyza ve DURAKOĞLU, Abdullah (2016). “Franz Kafka’nın ‘Dönüşüm’ Adlı Eserinin Sosyolojik Açıdan Analizi”, **AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 16, Yıl: 16, Sayı: 2.
- ATILGAN, Yusuf, (2017). **Anayurt Oteli**, 38. bs., Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- BERMAN, Marshall, (2017). **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor**, Çev. Ümit Altuğ ve Bülent Peker, 19. bs., İletişim Yayınları: İstanbul.
- GRİLLET, Alain-Robbe, (1989). **Yeni Roman**, Çev. Asım Bezirci, Ara Yayınları: İstanbul.
- KAFKA, Franz, (2008). **Dönüşüm**, Çev. Vedat Çorlu, 4. bs., İthaki Yayınları: İstanbul.
- KOLCU, Ali İhsan, (2003). **Yusuf Atılgan’ın Roman Dünyası**, Toroslu Kitaplığı: İstanbul.
- KORKMAZ, Ramazan, (2005). “Yurtsuzluk İtkisi ve Anayurt Oteli”, **İlmi Araştırmalar**, Sayı 20.
- MARX, Karl, (2013). **1844 El Yazmaları**, Çev. Murat Belge, Birikim Yayınları: İstanbul.
- SARTRE, Jean Paul, (1996). **Varoluşçuluk (Existentialisme)**, 12. bs., Çev. Asım Bezirci, Say Yayınları: İstanbul.

Bölüm 22

ÖRGÜTSEL BAĞLILIKLA İLGİLİ LİSANSÜSTÜ ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Hale Nur GÜLER¹

¹ Dr. Hale Nur Güler, Bağımsız Araştırmacı. glrhalenur@gmail.com

1.GİRİŞ

Ekonomik ve sosyal değişimler teknolojideki büyük gelişim ve içinde bulunulan Covid-19 salgını döneminde müşteri beklentileri de etkilenmektedir. Kurumlar müşteri beklentilerini karşılayıp ayakta ve güncel kalabilmek için çaba göstermekte sürdürülebilir başarıyı devam ettirebilmek için yeni teknoloji ve insan kaynağı yatırımı yapmak durumundadırlar. Kurumlar sürdürülebilir başarıyı yakalayabilmek için teknolojik alt yapının ve süreçlerin müşteri beklentilerine cevap vermesi kadar yetişmiş ve gelişmiş kurum politikalarına bağlı örgütsel bağlılığı olan çalışanlara da ihtiyaç duymaktadır.

Çalışanların kurumlara bağlılıkları onları kurum ve kendileri için daha olumlu sonuçlara yönleltecektir. Bağlılık duygusu içinde bulunan çalışanlar kurumun amaç ve hedeflerine sıkı sıkıya bağlanarak görev ve sorumluluklarını içtenlikle yerine getirmektedir. Örgütsel bağlılık üç özellikle kategorize edilmiştir. Bu özellikleri örgütün değerlerine ve amaçlarına sıkı sıkıya bağlılık ve kabul etme, çalışanların örgüt için gönüllü ve istekli olmaları ve son olarak da örgütün ve örgüt üyeliğinin uzun süre devam etme isteğinin bulunmasıdır (Özdevecioğlu, 2003: 114). Bu kapsamda bakıldığında yüksek performans göstermek isteyen kurumların sadece stok maliyetleri, üretim kapasitesi ve ürün çeşitliliği rakamlarına değil aynı zamanda yüksek çalışan memnuniyeti çalışan bağlılığı gibi değerleri de gözetmeleri gerekmektedir.

Örgütsel bağlılığın oluşmasını sağlayan pek çok faktör bulunmaktadır. Kurumların çalışan bağlılığını artırmak için insan kaynakları politikaları ile yakından ilgilenmeleri çalışanların kariyer ve terfi, eğitim ve gelişim, motivasyonel etkinlikler, ücretlendirme süreçlerini titizlikle incelemeleri yapılan araştırmalar sonrasında uygun çözüm ve etkili süreçleri hayata almaları gerekmektedir. Çalışanların örgüte olan bağlılıkları her zaman maddi sebeplerle olmamakta manevi sebeplerle de kuruma olan bağlılıklarını sürdürmektedirler. Yerini ve itibarını korumak ve rekabet üstünlüğü yaratmak isteyen tüm kurumlarda önemi giderek artan örgütsel bağlılık, örgütsel davranış endüstriyel psikoloji sosyoloji gibi farklı bilim dallarında ele alınmış olup örgütsel bağlılığın etkilendiği ve etkilediği alanların anlaşılabilmesi için pek çok çalışma yapılmaktadır.

Bu çalışmada literatüre katkı sağlayan örgütsel bağlılıkla ilgili yapılan lisansüstü tezler incelenmiştir. Çalışmada örgütsel bağlılıkla ilişkisi olan değişkenlerin, konu alanlarının ve çalışma yapılan üniversitelerin belirlenmesinin örgütsel bağlılıkla ilgilenen, kurumların başarısı ve çalışan memnuniyeti için araştırma yapan yönetici, çalışan ve araştırmacılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2.LİTERATÜR TARAMASI

Kurumların yoğun rekabet şartlarında ayakta kalabilmeleri için en önemli kaynaklarından bir tanesi de insan kaynağıdır. Kurumların bünyesinde görev yapan insan kaynağının niteliği kurumların başarısını ve gücünü arttırmaktadır. Örgütsel bağlılık örgüte duyulan sadakat, yardımcı olma isteği, örgütün amaç ve hedeflerine ulaşılması sürecinde yüksek çabanın sergilenmesi ve değişik nedenlerle örgüte olan bağlılığın devam ettirilmesi şeklinde çalışanların gösterdikleri tutumu anlatmaktadır (King, 1996: 7). Örgütsel bağlılık çalışanla örgüt arasında kabul edilen psikolojik bir sözleşmedir. Çalışanın iş yerine psikolojik olarak bağlanarak örgütte kalmak istemesi ve bunun için çaba göstermesi örgütsel bağlılık olarak ifade edilmektedir (McDonald ve Makin, 2008: 86; Yalçın ve İplik, 2005: 396). Örgüt içinde işgören devir hızının yüksek olması verimlilik kaybına neden olmakla beraber diğer çalışanlar için de motivasyon düşüklüğü yaratmaktadır (Güçlü, 2006: 3). Örgütsel bağlılığın özellikleri örgüte ve örgütün hedeflerine bağlılık, interaktif süreçler ile belirlenmesi, örgütün hedeflerinin uygulanması, istekli olunması, zaman ve mekana bağlı olması şeklinde belirtilmiştir (Arslan ve Yürümezoğlu, 2012: 25).

Örgütsel bağlılığın pek çok faktörle ilişkisi bulunmaktadır. Bu faktörler, iş arama, işten ayrılma, devamsızlık, iş tatmini, iş güvensizliği, rol çatışması veya belirsizliği, üretim, verimlilik, özerklik, sorumluluk, kariyer olanakları, yaş, yönetsel pozisyonlar, tecrübe, örgüte yapılan yatırımlar şeklinde ifade edilmektedir (Uygur, 2015: 47; Brimeyer vd. 2010: 512; Noyan, 2009: 77). Örgütsel etkinlik ve verimliliğin sağlanması için çalışanlarda örgütsel bağlılık duygusunun olması gerekmektedir (Olgungül, 2017: 7). Çalışanların bağlılıklarının oluşması için kurumların çalışanların ihtiyaç beklenti ve önceliklerine önem vermeleri, örgütün misyonunun net şekilde ifade edilip paylaşılması, amaç birliğinin yaratılması, örgüt kültürünün oluşturulması, katılımcı liderliğin sergilenmesi, örgüt ikliminin pozitif olması, personel güçlendirme sağlanması, etkin ve açık iletişim kanallarının oluşturulması gerekmektedir (İbicioğlu, 2010: 231).

Örgütsel bağlılığın oluşumu pek çok faktörden etkilenmektedir. Bireylerin yapısı, örgütün iç ve dış yapısı, içinde bulunulan kültürel yapı örgütsel bağlılığı etkilemektedir (İnce ve Gül, 2005: 58). Örgütsel bağlılığı etkileyen kişisel faktörler eğitim düzeyi, bireyin amaçları, cinsiyet, yaş, medeni durum, tecrübe olarak ifade edilmektedir (Doğan ve Kılıç, 2007: 37). Örgütsel bağlılıkla ilgili yapılan çalışmalarda örgütsel bağlılığın yaş ile doğrusal ilişkisinin olduğu çalışanın yaşı ilerledikçe örgüte olan bağlılığın yükseldiği sonucuna varılmıştır (Gündoğan, 2009: 25). Çalışanların medeni halleri de örgütsel bağlılığı etkilemektedir. Medeni durumu evli olan çalışanlar ailelerine maddi olarak sorumluluk duymaları

nedeni ile işten ayrılmak istememektedir (Mathieu, 1990: 177). Eğitim durumu daha düşük ve ileride eğitim almayı düşünmeyen çalışanlar yeni bir iş bulma imkanlarının kısıtlı olması sebebi ile örgüte daha fazla bağlılık duymaktadır (Hrebiniak ve Alutto, 2006: 43). Çalışma süresi çalışanın kendisine ve örgüte karşı yaptığı yatırım olarak değerlendirilerek çalışma süresi arttıkça örgüte olan bağlılık da artmaktadır (Cohen, 1993: 143).

Örgütsel bağlılığı etkileyen örgütsel faktörler örgüte ve göreve yönelik faktörlerdir. İş yükü, örgütün büyüklüğü ve yapısı, örgüt kültürü, örgüt içindeki iletişim, takım çalışması, ücretlendirme ve ödül politikaları örgütsel faktörlerdir (Erdoğan, 2013: 80). Aşırı iş yükü sebebiyle ücrette farklılaşma olmaması ve beklentinin karşılanmaması örgütsel bağlılığı negatif yönlü etkilemektedir (Saklan, 2010: 27). Örgüt içinde çalışan sayısının yüksek olması bürokrasiyi de artırmaktadır. Örgüt içindeki yapı bireylerin kurduğu ilişkiler örgütsel bağlılığı etkilemektedir (Koçel, 1995: 131). Örgütsel kültür, örgütün içinde yer alan değerler, inançlar normlar örgütün içindeki düşünce yapısını ve çalışan bağlılığını şekillendirmektedir (Koçel, 1998: 417). Takım çalışması çalışanlar arasındaki bağı artırmakta ve örgütsel bağlılığı etkilemektedir (Barutçugil, 2004: 278). Ödüllendirme ve ücret politikaları çalışan motivasyonu ve bağlılığı üzerinde etkilidir (Eren, 1993: 271). İnsan kaynakları uygulamalarına yönelik adalet algıları da çalışanların örgütsel bağlılıklarını etkilemektedir (Somer Tekatlı, 2019: 4). Çalışanların örgütsel destek algıları da onların örgütsel bağlılık seviyesini şekillendirmektedir (Alcan, 2018: 5). Çalışan motivasyonunun da örgütsel bağlılıkla ilişkisi bulunmaktadır (Alpaslan, 2017: 4). Kurumların çalışan motivasyonunu artırmak için uygulamaları önemle takip edilmesi gereken konular arasındadır.

Örgütler ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum çalışanların iş bulma fırsatlarında da etkilenmektedir (Arslan, 2008: 75). Örgütlerin içinde bulundukları kültür yapısı da çalışan bağlılığını etkilemektedir (Basım, 2000: 33). Örgüt dışı faktörler, ekonomik faktörler, kriz, işsizlik, küreselleşme, rekabet, dünya ekonomisindeki değişiklikler, devletin değişen rolü, yasal düzenlemeler ve politikalar, teknolojideki değişim olarak belirtilmektedir (Şenkal, 1999: 48).

Örgütsel bağlılığın pek çok sınıflandırması yapılmış olup ortak özelliği örgüt içinde çalışanların örgüte olan bağlılıkları tanımlanmış ve bağlılık boyutları açıklanmıştır. Örgütsel bağlılık duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık olarak üç boyutta ele alınmıştır (Meyer ve Allen, 1988: 195). Duygusal bağlılık çalışanların kendi istekleri ile kurumda kalmalarıdır. En çok görülen bağlılık tipi olmakla birlikte çalışanın kendisini örgütün bir parçası olarak görmesidir (Colquitt, Lepine ve Wesson, 2011: 71). Duygusal bağlılık gösteren çalışanlar örgütün değer ve yargıları ile hedeflerini içselleştirerek örgütün varlığını

sürdürmesi için çaba sarfederler (Gürdoğan, 2018: 82). Duygusal bağlılık faktörleri Allen ve Meyer' e göre, işin heyecan verici olması, yönetimin öneriye açık olması, arkadaş bağlılığı, örgüte olan güven, eşitlik, kişiye önem verilmesi, doğru şekilde geri bildirim verilmesi, kararlara katılım örgütsel bağlılık üzerinde etkilidir (Demir, 2013: 13).

Devam bağlılığı çalışanın örgütten ayrılması durumunda örgütten sağladığı fayda ve avantajları dışarıda bulamayacağına dair inançları nedeni ile örgüte olan bağlılığı ifade etmektedir (Ada, Alver, Atlı, 2008: 501). Devam bağlılığını çalışanın örgütte elde ettiği beceriler ve bu eğitim ve becerilerin farklı örgütlerde yararlı olmayacağına düşünülmesi, elde edilen emeklilik primlerinin örgütten ayrılınca kaybedileceğinin düşünülmesi oluşturmaktadır (Balay, 2000: 78).

Devam bağlılığının çalışanın işten ayrılması durumunda ortaya çıkacak maliyetleri karşılamak istememesinden kaynaklı olduğunu söylemek mümkündür. Normatif bağlılık ise çalışanların sorumluluk ve ahlaki nedenlerle örgüte bağlı kalmalarını ifade etmektedir. Bu bağlılık türünde çalışanın elde edeceği bireysel faydadan çok örgütün amaç ve hedefleri kapsamında hareket edilmekte çalışanlar bu düşünce ile örgüte bağlı kalmaktadırlar (Erdoğan, 2013: 75; Balay, 2000: 125). Normatif bağlılıkta ahlaki sorumluluk sebebi ile örgütün kendisine ihtiyaç duyduğunu düşünen çalışanlar örgüte olan bağlılıklarını sürdürmektedir.

Örgütsel bağlılığın kurumlar ve bireyler açısından olumlu ya da olumsuz pek çok sonucu bulunmaktadır. Örgütsel bağlılık düşük olduğunda işgören devir hızı yüksek olmaktadır. Çalışan iş disiplini kaybederek işe devamsızlık ve geç kalma gibi eğilimler gösterebilmektedir. Örgütsel bağlılık seviyesi düşük olan çalışanlar işten ayrılma niyetinde olmaktadır (Bal, 2020: 3). Örgütsel bağlılığın düşük olduğu durumlarda çalışanlar örgüte karşı negatif düşünceler beslemektedir. Düşük örgütsel bağlılığın olumlu yanları da bulunmaktadır. Kurumlar işten ayrılan personel yerine yeni çalışan alma fırsatı da yakalamış olurlar. Yeni çalışanların kuruma getireceği enerji ve yaratıcılık farklı olacaktır. Bununla birlikte yeni çalışanların eğitim giderleri etkinlik ve verimlilik düzeyleri de dikkatle ele alınması gereken konulardandır (Atay, 2006: 89; Balay, 2000: 86). Örgütsel bağlılık seviyesi yükseldikçe işe olan bağlılık yükselecek verimlilik artışı ortaya çıkacaktır (Yalçın, 2005: 395).

3.YÖNTEM

3.1.Araştırmanın Amacı ve Önemi

Örgütsel bağlılığı yüksek olan çalışanların kurumlar ve kendileri için olumlu sonuçları vardır. Bu bakımdan kurumlarda yapılan araştırmalarda

örgütsel bağlılık önemle ele alınmaktadır. Kurumların çalışanların örgütsel bağlılıklarını artıracak çözümler sunmaları beklenmekte ve buna yönelik tedbirlerin sergilenmesi çalışan ve kurum başarısı için gerekmektedir. Sosyal bilimler alanında da örgütsel bağlılık kavramıyla ilgili pek çok yüksek lisans ve doktora tezi yazılmıştır. Çalışmanın alanla ilgilenen yönetici ve araştırmacılara yararlı olacağı düşüncesi ile örgütsel bağlılığın birlikte incelendiği kavramlar ve yoğunluklarının belirlenmesi amaçlanmaktadır.

3.2.Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada 2015-2020 yılları arasında örgütsel bağlılıkla ilgili Türkiye’ de yapılmış olan yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiştir. Araştırma nitel olarak kurgulanarak veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesine gidilmiştir. Çalışmalarda kullanılacak verilerin kitaplar, dergiler, makaleler, anketler, kayıtlar gibi yazılı kaynaklardan ya da resimler, fotoğraflar ve video kayıtları gibi kaynaklar yolu ile elde edilebilmesi mümkündür. Dökümanlara, web sayfalarından, haber gruplarından, elektronik posta, bloglar gibi elektronik formatlardan da ulaşılabilmektedir (Baş ve Akturan, 2008: 118). Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olan bibliyometri tekniği kullanılmıştır. Bibliyometrinin ilk kez 1922’ de E. Wyndam Hulme tarafından kullanıldığı bilinmektedir (Pritchard, 1969: 348).

Bibliyometri yayınlanan dergi kitap gibi bilimsel araçların incelenmesi amacıyla kullanılan matematiksel ve istatistiksel yöntemdir (Diodato, 1994: 250). Bibliyometrik analizin bilimsel araştırmalarda gelişim düzeylerinin artırılması için geniş bir perspektiften bakılmasına olanak sağlayan disiplinler arası bir dayanak olarak kabul edildiği bilinmektedir (Samiee ve Chabowskli, 2012: 369). Bibliyometrik analiz temel olarak ve gelişmiş istatistik teknikleri ile yayınlanmış bilimsel çalışmalar için atıf, yazar bilgileri, anahtar kelimeler, konular, methodlar gibi ayrımlara bağlı olarak ilgili alanların gelişimlerinin belirlenmesi ve değerlendirilmesi için kullanılmaktadır (McBurney ve Novak, 2002: 108).

“Örgütsel bağlılık” konusunda Türkiye’ de yazılan lisansüstü tezler araştırmanın evrenini, araştırmanın örneklemini ise Türkiye’ de 2015 ve 2020 yılları arasında yapılmış olan ve YÖK Ulusal Tez Merkezi’ nde ulaşım izni verilmiş ve verilmemiş olan “örgütsel bağlılık” konusunda yazılan ve tez başlıklarında örgütsel bağlılığı içeren tezler oluşturmaktadır. Araştırmada elde edilen veriler yüksek lisans ve doktora tezlerine yönelik tez başlıkları ayrı ayrı belgeler şeklinde MAXQDA 2020 programına aktarılmıştır. Belge içeriğinde yer alan verilerde kelime bulutu ve kelime kombinasyonları oluşturulmuştur. Çalışma yapılırken “ve”, “bir”, “ile”,

“arasında”, “örneği”, “göre”, “uygulama”, “araştırma”, “ilişki” vb. gibi kelimeler hariç tutulmuştur.

4.BULGULAR VE YORUM

Örgütsel bağlılık konusunda yazılan tezlerle ilgili bulgulara bu bölümde yer verilmektedir. Örgütsel bağlılıkla ilgili 2015-2020 yılları arasında yazılan lisansüstü tezlerin türlerine göre dağılımı Tablo 1’ de gösterilmektedir.

Tablo 1: Tezlerin Türlerine Göre Dağılımı

Tür	Adet	%
Doktora	96	13%
Yüksek Lisans	641	87%
Genel Toplam	737	100%

Örgütsel bağlılıkla ilgili 2015-2020 yılları arasında yazılan doktora tezlerinin dağılımı Tablo 2’ de gösterilmektedir.

Tablo 2: Doktora Tezlerinin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Adet	%
2020	10	10%
2019	26	27%
2018	17	18%
2017	20	21%
2016	14	15%
2015	9	9%
Genel Toplam	96	100%

Örgütsel bağlılıkla ilgili yazılan yüksek lisans tezlerinin yıllara göre dağılımı Tablo 3’de gösterilmektedir.

Tablo 3: Yüksek Lisans Tezlerinin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Adet	%
2020	44	7%
2019	226	35%
2018	97	15%

2017	91	14%
2016	92	14%
2015	91	14%
Genel Toplam	641	100%

Tablo 4’ te doktora tezlerinin üniversitelere göre dağılımı gösterilmektedir.

Tablo 4: Doktora Tezlerinin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite	Adet	%
Gazi Üniversitesi	12	13%
İstanbul Aydın Üniversitesi	6	6%
Sakarya Üniversitesi	5	5%
Beykent Üniversitesi	5	5%
Karabük Üniversitesi	4	4%
Selçuk Üniversitesi	4	4%
Süleyman Demirel Üniversitesi	4	4%
Erciyes Üniversitesi	3	3%
Mersin Üniversitesi	3	3%
Balıkesir Üniversitesi	3	3%
Atatürk Üniversitesi	3	3%
Ankara Üniversitesi	3	3%
Türk Hava Kurumu Üniversitesi	3	3%
İstanbul Üniversitesi	3	3%
2 ve altı	35	36%
Toplam	96	100%

Tablo 5’ te yüksek lisans tezlerinin üniversitelere göre dağılımı gösterilmektedir.

Tablo 5: Yüksek Lisans Tezlerinin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite	Adet	%
Beykent Üniversitesi	38	6%
İstanbul Aydın Üniversitesi	31	5%
Bahçeşehir Üniversitesi	30	5%
Gazi Üniversitesi	25	4%

Nişantaşı Üniversitesi	21	3%
Marmara Üniversitesi	19	3%
İstanbul Gelişim Üniversitesi	16	2%
Türk Hava Kurumu Üniversitesi	14	2%
Atatürk Üniversitesi	13	2%
İstanbul Arel Üniversitesi	12	2%
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi	12	2%
İstanbul Ticaret Üniversitesi	11	2%
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	11	2%
Süleyman Demirel Üniversitesi	10	2%
İstanbul Üniversitesi	10	2%
9 ve altı	368	57%
Toplam	641	100%

Tablo 6’ da doktora tezlerinin konu dağılımları görölmektedir. En çok işletme, eğitim ve öğretim ve spor olarak dağılım görölmektedir. Bu konuları turizm, spor ve diğler alanlar takip etmektedir.

Tablo 6: Doktora Tezlerinin Konularına Göre Dağılımı

Konu	Adet	%
İşletme	61	52%
Eğitim ve Öğretim	14	12%
Spor	13	11%
Turizm	8	7%
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	6	5%
Hastaneler	4	3%
Sağlık Kurumları Yönetimi	3	3%
%3 altı (diğler)	8	7%
Genel Toplam	117	100%

Tablo 7’ de yüksek lisans tezlerinin konu dağılımları görölmektedir. En çok işletme, eğitim ve öğretim ve turizm olarak dağılım görölmektedir. Bu konuları sağlık kurumları yönetimi, spor ve diğler alanlar takip etmektedir.

Tablo 7: Yüksek Lisans Tezlerinin Konularına Göre Dağılımı

Konu	Adet	%
İşletme	372	49%
Eğitim ve Öğretim	135	18%
Turizm	36	5%
Sağlık Kurumları Yönetimi	36	5%
Spor	29	4%
Kamu Yönetimi	27	4%
Psikoloji	25	3%
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	25	3%
Hemşirelik	21	3%
%3 altı (diğer)	52	7%
Genel toplam	758	100%

Doktora tez başlıklarında en çok geçen kelime öbeklerin incelendiği kelime bulutu Şekil 1’ de gösterilmiştir. Doktora tezlerinde örgütsel bağlılıkla sıklıkla incelenen kavramlara bakıldığında bu kavramların iş tatmini, işten ayrılma, örgütsel adalet, örgütsel sinizm, iş doyumu, örgüt kültürü, örgütsel güven, örgütsel vatandaşlık, bireysel performans, iş yaşam dengesi olduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 1.: Kelime Bulutu: Kelime Kombinasyonları Doktora Tez Başlıkları

Yüksek lisans tez başlıklarında en çok geçen kelimelerin incelendiği kelime bulutu Şekil 2’ de gösterilmiştir. Kelime kombinasyonlarına bakıldığında tezlerde örgütsel bağlılıkla birlikte incelenen kavramların is

tatmini, işten ayrılma, örgütsel adalet, iş doyumu, örgütsel güven, örgütsel sinizm, örgütsel vatandaşlık, insan kaynakları, örgüt kültürü ve örgütsel sessizlik olduğunu ifade etmek mümkündür.

Şekil 2.: Kelime Bulutu: Kelime Kombinasyonları Yüksek lisans Tez Başlıkları

Yüksek lisans ve doktora tezlerinin dili Tablo 5' te yer almaktadır. Tezlerin ağırlıklı olarak Türkçe yazıldığı görülmektedir.

Tablo 5: Tezlerin Dili

Dil	Doktora	%	Yüksek lisans	%
İngilizce	2	2%	28	4%
Türkçe	94	98%	613	96%
Toplam	96	100%	641	100%

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada 2015 ve 2020 yılları arasında Türkiye' de yazılan örgütsel bağlılıkla ilgili lisansüstü tezler incelenmiştir. Bu amaçla veriler YÖK Ulusal Tez Merkezi internet sitesinde bulunan lisansüstü tezlerin bilgisine ulaşılmıştır. Tezlerin yazıldığı yıllar, bağlı bulunan üniversiteler, tezlerin dili ve yüksek lisans ve doktora tezleri ayrımında örgütsel bağlılıkla birlikte ele alınan kavramlara ulaşılmıştır. Örgütsel bağlılıkla

ile ilgili YÖK Ulusal Tez Merkezi verilerine göre 737 adet lisansüstü tez yazılmıştır. Lisansüstü tezlerin %87'si yüksek lisans %13'ü doktora tezidir. Yıllara göre doktora tezlerine bakıldığında 2017 ve 2019 yıllarında %27 ve %29 ile en çok örgütsel bağlılık konulu tez yazıldığı görülmekte olup yüksek lisans tezlerinde ise 2019 yılında %35 ile en çok sayıda tezin yazıldığı görülmektedir.

Örgütsel bağlılıkla ilgili yazılan doktora tezlerinin en çok Gazi Üniversitesi (%13) ve İstanbul Aydın Üniversitesi'nde (%6) yazıldığı belirlenmiştir. Bu üniversiteleri Sakarya Üniversitesi (%5) ve Beykent Üniversitesi (%5) izlemektedir.

Doktora tezleri %98 oranında Türkçe yazılmıştır. Doktora tezleri en çok işletme, eğitim ve öğretim ve spor konularında yazılmış olup bu konuları turizm, spor ve diğer alanlar takip etmektedir. Doktora tezlerinde örgütsel bağlılıkla birlikte incelenen kavramların ise iş tatmini, işten ayrılma, örgütsel adalet, örgütsel sinizm, iş doyumu, örgüt kültürü, örgütsel güven, örgütsel vatandaşlık, bireysel performans, iş yaşam dengesi olduğunu söylemek mümkündür.

Örgütsel bağlılıkla ilgili yazılan yüksek lisans tezlerinin en çok Beykent Üniversitesi (%6), İstanbul Aydın Üniversitesi (%5) ve Bahçeşehir Üniversitesi'nde (%5) yazıldığı belirlenmiştir. Yüksek lisans tezleri %96 oranında Türkçe yazılmıştır. Yüksek lisans tezlerinin en çok işletme, eğitim ve öğretim ve turizm konularında yazıldığı bu konuları sağlık kurumları yönetimi, spor ve diğer alanlar takip etmektedir. Yüksek lisans tezlerinde örgütsel bağlılıkla birlikte incelenen kavramların ise iş tatmini, işten ayrılma, örgütsel adalet, iş doyumu, örgütsel güven, örgütsel sinizm, örgütsel vatandaşlık, insan kaynakları, örgüt kültürü ve örgütsel sessizlik olduğu belirlenmiştir.

Kurumlar değişen teknolojik yapı, ekonomik ve sosyal koşullar nedeni ile müşteri beklentilerini karşılamak için mücadele etmektedir. Kurumların etkin insan kaynakları ile başarıya daha kolay ulaşmalarını sağlamak için çalışanları açısından olumlu karşılanabilecek uygulamaları hayata geçirmeleri gerekmektedir. Örgütsel bağlılığın çalışanlar ve kurumlar açısından olumlu sonuçları doğmaktadır. Bununla birlikte örgütsel bağlılığın ele alındığı pek çok değişkenle ilişkisi bulunmakta ve yapılan çalışmalarla bu ilişkiler ortaya çıkartılmaktadır.

Diğer yandan ülkemizi ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını sürecinde pek çok kurumun çalışanların sağlığını korumak amacı ile evden çalışmaya başlaması ve ardından sağlanan maliyet tasarrufu ve verimlilik nedeni ile kalıcı hale dönüşmesi düşünülen evden çalışma uzaktan çalışma modelleri altında da kurumların çalışanların örgütsel bağlılığı ile hayata geçirecekleri uygulamalarının etkinlikleri önemli hale

gelmiştir. Örgütsel bağlılık yönetici ve kurumların ele alması gereken önemli kriterlerden bir tanesidir.

Örgütsel bağlılıkla ilgili yapılan çalışmaların farklı sektörler ve farklı değişkenlerle ele alınması Covid-19 salgını sırasında yaygın şekilde uygulamaya alınan uzaktan çalışmanın avantaj ve dezavantajları bakımından incelenmesi örgütsel bağlılığın anlaşılması, kurumlar ve çalışanlar açısından yararlı olacaktır. Örgütsel bağlılıkla ilgili yapılan lisansüstü tezleri incelemeye alarak oluşturulan bu bibliyometrik çalışmanın örgütsel bağlılığın farklı değişkenlerle ilişkisini konu edinmek isteyen bu alanda çalışmalarını geliştirecek kurumlar çalışanlar ve tüm araştırmacılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Ada, N. Alver, İ. ve Atlı, F. (2008). “Örgütsel iletişimin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Manisa Organize Sanayi Bölgesinde Yer Alan ve İmalat Sektörü Çalışanları Üzerinde Yapılan Bir Araştırma”, Ege Akademik Bakış, 8(2), 480-500.
- Alcan, E.E. (2018). Öğretmenlerin Örgütsel Destek, Örgütsel Özdeşleşme Ve Örgütsel Bağlılık Algıları Arasındaki İlişki, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alpaslan, S. (2017). Çalışma Hayatındaki Motivasyonun Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkileri: İSFALT Örneği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arslan T. (2008). Yöneticilerin Statüleri İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Tespitine Yönelik Bir Çalışma. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 75.
- Arslan Yürümezoğlu, H. (2012). Kanıta Dayalı Hemşirelik Yönetimi Uygulamalarının Hemşire İş Doyumu Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Atay, S. (2006). Kariyer Yönetiminin Örgütsel Bağlılığa Etkisi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bal, S. (2020). Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyetinin Öncülleri, Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkilerin Analizi: Havacılık Çalışanları Üzerin Bir Uygulama, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Balay, R. (2000). Yönetici ve Öğretmenlerde Örgütsel Bağlılık, Nobel Yayıncılık. Ankara.
- Barutçugil, İ. (2004). Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi, Kariyer Yayıncılık, İstanbul.
- Basım, N. (2000). “Belirsizlikten Kaçınma Ve Güç Mesafesi Kültürel Boyutları Bağlamında Asker Yöneticiler Üzerine Görgül Bir Araştırma”, Kara Harp Okulu Bilim Dergisi, 2, 33.
- Baş, T. ve Akturan, U. (2008). Nitel Araştırma Yöntemleri NVivo 7.0 ile Nitel Veri Analizi, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Brimeyer M., Ted, P.R., Wadsworth S. and MacDermid, A. (2010). Tenure, Resources For Control And Organizational Commitment, Social Science Quarterly, 91(2), 512.

- Cohen A. (1993). Age And Tenure in Relation to Organizational Commitment: A Meta- Analysis, Basic And Applied Social Psychology, 14(2), 143-159.
- Colquitt, J.A., Lepine, J.A ve Wesson, M. (2011). Organizational Behaviour, McGraw–Hill/Irwin.
- Demir, B. (2013). Okul Yöneticilerinin Örgütsel Bağlılık Düzeyleri, İzmir İli Örneği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Diodato, V. P. (1994). Dictionary of Bibliometrics, USA: The Hawthorne Press.
- Doğan, S. ve Kılıç, S. (2007). “Örgütsel Bağlılığın Sağlanmasında Personel Güçlendirmenin Yeri”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Temmuz-Aralık, 29, 37-61.
- Erdoğan, A. (2013). Kurumsal Karnesi, İş Doyumu ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkiler: Maliye Bakanlığı Merkez Teşkilatı Örneği, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eren, E. (1993). Yönetim Psikolojisi, 4. Basım, Beta Yayıncılık, Ankara.
- Güçlü, H. (2006). Turizm Sektöründe Durumsal Faktörlerin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gündoğan, T. (2009). Örgütsel Bağlılık: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Uygulaması, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Gürdoğan, A. (2018). Liderlik Davranışları ve Örgütsel Bağlılık, İstanbul, Kriter Yayınevi.
- Hrebiniak A. Chughtai A. and Zafar S. (2006). Antecedents And Consequences Of Organizational Commitment Among Pakistani University Teachers, Applied H.R.M. Research, 11(1), 43.
- İbicioğlu, H. (2010). İnsan Kaynakları Yönetimi (Geleneksel ve Stratejik Perspektif) Alter Yayıncılık, Ankara.
- İnce, M. ve Gül, H. (2005). Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Mathieu E. J. and Zajac D. M, A. (1990). Review And Meta-Analysis Of The Antecedents, Correlates And Consequences Of Organizational Commitment, Physcological Bulletin 108(2), 177.
- McBurney, M. K. ve Novak, P. L. (2002), ‘What is Bibliometrics and Why Should You Care?’ In Proceedings. IEEE International Professional Communication Conference, 108-114.
- Mcdonald, D.J. ve Makin P.J. (2000). “The Psychological Contract, Organizational Commitment And Job Satisfaction Of Temporary Staff”, Leadership And Organization Development Journal, 21(2), 86.

- Noyan, F. (2009). Çok Aşamalı Yapısal Eşitlik Modellerinin İş Tatmini İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkisi Üzerine Bir Uygulama, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- King, A.S. (1996). “Empowering To Work Place: A Commitment Cohesion Exercise”, *Career Development International*, 1, 7.
- Koçel, T. (1995). İşletme Yöneticiliği: Yönetici Geliştirme, Organizasyon Ve Davranış, Beta Yayın, İstanbul.
- Meyer, J.P. ve Allen, N.J. (1988). “Links Between Work Experiences And Organizational Commitment During The First Year Of Employment: A Longitudinal Analysis”, *Journal Of Occupational Psychology*, 61, 195.
- Olgungül, F. H. (2017). Örgütsel Bağlılık ve Çalışma Süresi İlişkisi Üzerine Bir Araştırma: Devlet ve Özel Ortaöğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenler Örneği, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Özdevecioğlu, M. (2003), Algılanan Örgütsel Destek İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, D.E.U, İİBF Dergisi, 18(2), 113 -130.
- Pritchard, A. (1969). “Statistical Bibliography or Bibliometrics”, *Journal of Documentation*, 25(4), 348-349.
- Saklan, A. (2010). “Örgütlerde İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Bir Uygulama”, Konya, 27.
- Samiee, S. ve Chabowski, B.R. (2012), “Knowledge Structure in International Marketing: A Multi-Method Bibliometric Analysis”, *Journal Of The Academy Of Marketing Science*, 40(3), 364-386.
- Somer Tekatlı, S. (2019). İnsan Kaynakları Uygulamalarında Örgütsel Adalet Algısı İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şenkal, A. (1999). Sendikasıız Endüstri İlişkileri, Kamu İş Sendikası Yayını, Ankara.
- Uygur, A. (2015). *Örgütsel Bağlılık ve İşe Bağlılık*, Barış Kitap, Ankara.
- Yalçın, A, İplik F.N. (2005). “Beş Yıldızlı Otellerde Çalışanların Demografik Özellikleri İle Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Adana İli Örneği”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(1), 396.

Bölüm 23

REFİK HALİT KARAY'DA "İKİNCİ CİNS"
ÖRNEĞİ: YATIK EMİNE¹

Meliha Yonca ERDEM

¹ Öğretim Görevlisi, Doktora Öğrencisi Meliha Yonca ERDEM, T.C. İstanbul Şişli Meslek Yüksekokulu, melihayonca.erdem@sisli.edu.tr.

Giriş

Feminizm, başlangıçta 18. yüzyılın İngiltere'sinde siyasi bağlamda kadın haklarını savunan ve kadın cinsiyetine yeni bir tanım getirme amacını bünyesinde bulunduran bir felsefi akım olarak kendini gösterir. Bu akım, öncelikle politik açıdan kadının erkeklerle aynı haklara sahip olması gerektiğini önceleyen bir “uyanışı” toplumsal düzen içerisinde meydana getirmeyi amaç edinir. 19. ve 20. yüzyıllarda ise modernleşme sürecinin hız kazanmasıyla sosyolojik bağlamda toplumun kadına atfettiği sosyal roller, kadının sahip olması gereken sosyo-ekonomik haklarla birlikte sorgulanmaya başlanır ve toplum düzeyinde var olan “kadın” algısının kökten değişmesi, eril egemenliğin yıkılıp eşitlikçi bir düzenin inşa edilmesi gerektiği düşünceleri ön plana çıkar. Modern yüzyılın doğurduğu “feminist kimlik” cinsiyetçi yargıların biçimlendirdiği yaşamsal kalıpların kadının başkaldırısıyla yıkılıp eşitlik temeline dayalı, ötekileştirilememiş yahut ikinci plana atılmamış güçlü kadın portresi çizmeyi hedefler (Çavdar ve Boyacıoğlu, 2019: 284).

Her ne kadar feminizm akımı kendi içinde liberal, marksist, radikal ve postmodern gibi çeşitli ideolojik kollara ayrılrsa da bu felsefenin özünde sosyo-ekonomik perspektifte eril egemenliğin hâkimiyetini yıkıp kadını yaşamın her sahasında erkekle eşit ve özgür kılmak çabası yatar. Bu bağlamda kültürel yaşayış içinde kadının konumunu sorgulayan ve kadına yeni bir toplumsal rol biçilmesi ihtiyacını dile getiren Simone de Beauvoir, söz konusu akımın önemli filozof ve yazarlarından biri olarak vurgulanmalıdır. Onun feminizme yeni bir görüş açısı kazandıran “Kadın doğulmaz, kadın olunur.” cümlesi bu akımın 20. yüzyılda kaydettiği önemli bir merhalenin âdeta özeti mahiyetini taşır. Beauvoir’e göre; toplumun bir parçasını teşkil eden kadın, biyolojik özellikleriyle ilişkilendirilerek güçsüz addedilen ve ev içi yaşamıyla sınırlandırılan; böylece toplum içinde geri plana atılan ve bir nevi “ikinci cins” olarak görülen niteliklere sahiptir. Elzem olansa toplumun temel yargılarına kök salmış bu çürük algıyı toplumun zihniyetinden çekip koparmak ve yeni bir toplumsal cinsiyet algısı var etmektir. Beauvoir’ın “ikinci cins” ifadesiyle tam olarak ne anlatmak istediği aynı adı taşıyan üç ciltlik eserinde açıklığa kavuşturulmuştur.

Simone de Beauvoir’ın *İkinci Cins* adlı eseriyle ortaya koyduğu feminizm teorisi varoluşçu filozof Jean Paul Sartre’dan izler taşıdığı için yazarın feminist yaklaşıma aynı zamanda varoluşçu felsefeyi tatbik ettiğini söylemek yanlış olmaz. Söz konusu eserin birinci cildi “Genç Kızlık Çağı”dır. Dört bölümden oluşan bu eserin ilk bölümü “Yazgı”, ikinci bölümü “Tarih”, üçüncü bölümü “Efsaneler” ve dördüncü bölümü ise “Oluşum” başlıklarına sahiptir. Tüm bölümlerin kendine

has konu çemberi vardır. İlk bölüm “Yazgı”, kadının biyolojisiyle bağlantılı olarak dünyaya bakış açısını ve başkalarınca algılanış tarzını anlatır. Eleştirel bir üslûpla Beauvoir, psikanaliz ve tarihsel materyalizmin üzerine düşüncelerini ifade eder (Beauvoir, 1970a: 39). İkinci bölüm “Tarih”te yazar, kadın mücadelesinden bahsederken erkek egemenliğinin kökenini ve tarih içindeki gelişimini dile getirir (Beauvoir, 1970a: 75). “Efsaneler” bölümünde geçmişten bugüne kronolojik akışla kadın hakkında söylenen inançları, mitleri ve kadını toplumsal düzeyde dışlayan eril zihniyetin bizzat altını çizer (Beauvoir, 1970a: 167). Son bölüm “Oluşum”daysa çocukluktan genç kızlık sürecine dek “kadın oluş”un kimlik yapılanmasını irdeleyerek kadını cinsellik perspektifiyle ele alır (Beauvoir, 1970a: 257).

Eserin ikinci cildi “Evlilik Çağı” başlığını taşır. Birinci bölümünde “Kadının Toplumdaki Yeri” sorgulanır. Bu bakış açısında ilk alt başlık “Evli Kadın” başlığıdır (Beauvoir, 1970b: 9). Söz konusu başlık altında yazar, evliliğin kadının karakterindeki tesirlerini, toplumda yaşatılan evlilik düşüncesini, evliliğin kadın üzerindeki yaptırımlarını tartışır. Sonrasında “Ana” başlığı altında kadının ana olma hakkından ve bunu seçip seçmeme özgürlüğünden, bu özgürlüğün toplumsal boyutta gördüğü karşılıktan, yine bizzat kadın tarafından analığın bir olgu olarak nasıl benimsediğinden söz eder (Beauvoir, 1970b: 115). “Toplum İçi Yaşayış” alt başlıklı bölümde kadının sosyal alanda kendini ifade ediş biçimleri ve evlilik kurumuna toplumsal bakışın kadın cinsiyetine, kadın açısından yüklediği anlam ve değer anlatılır (Beauvoir, 1970b: 175). “Fahişeler ve Saray Yosmaları” alt başlığı bünyesinde erkeğin “namus” algısı, kadından beklediklerinin çelişkileri, “fahişe kadın” ve “evli kadın” adlandırmaları geçmişten bugüne toplumsal cinsiyet algısının ve yargısının olumsuzluğunu gözler önüne sermesi hasebiyle önem taşır (Beauvoir, 1970b: 211). Cildin beşinci bölümü, “Olgunluktan Yaşlılığa” ile yazar, kadının menopoz dönemi sonrasında kişiliğinde karşılaşılan başkalaşimleri aktarır ve yaşlılık sürecinin kadının benliği üzerine ne şekillerde tesir ettiğini dile getirir (Beauvoir, 1970b: 237).

Eserin üçüncü cildine gelindiğinde bu cildin “Bağımsızlığa Doğru” başlığıyla bir nevi ikinci cildin devamı niteliğindeki içeriğiyle eserin nihayetini meydana getirir. Bu noktada Beauvoir *İkinci Cins*’in genel bir değerlendirmesini okuyucusuna sunar. Kadının “ikinci cins” oluşunun sebeplerini, erkeğin tanrılaştırılan konumunu, dinin bu perspektifteki yerini ve önemini, kadın algısının oluşum şartlarını ve toplum düzeyinde öne çıkan üç kadın tipini açıklar: “Kendine Hayran

Kadın” (Beauvoir, 1970c: 55), “Sevda Kadını” (Beauvoir, 1970c: 79) ve “Sofu Kadını” (Beauvoir, 1970c: 120). “Bağımsız kadın” tipini ise yazar, “Kurtuluşa Doğru” başlığıyla işler (Beauvoir, 1970c: 113). “Bağımsız Kadın” tipi olumlu tip örneği olarak okunur. Kadını özgürleştirecek seçimlerden bahsederek toplumda ikinci plana atılan cinsiyeti “eylem”e davet eder. Yazara göre, kadının değeri yine bizzat kendisinin seçimleri ve eylemleriyle toplumda yankısını bulacaktır (Beauvoir, 1970c: 182).

Simone de Beauvoir’ın bilgisi aktarılan *İkinci Cins* adlı teorik eserinden hareketle bu bildiride Türk edebiyatı için ölümsüzleşen Refik Halit Karay’ın müstesna eseri *Memleket Hikayeleri*’nde yer alan *Yatık Emine* hikâyesi incelenmiştir. Hikâyede Beauvoir’ın da işaret ettiği üzere toplumsal cinsiyet yargısında kadınları sınıflandırmaya başvuran algı, gözler önüne serilir ve hikâyenin ana karakteri toplumsal algıya göre bir “fahişe” olarak nitelendirilir. *Yatık Emine* hikâyesinde işaret edilen “kadın problemi”nin gerek siyasal kurumlar gerekse halkın içerisinde toplumsal cinsiyet yargısı ve algısıyla hangi boyutlarda yaşandığı Beauvoir’ın varoluşçu feminizm teorisi çerçevesinde tahlil edilip değerlendirilmiştir.

REFİK HALİT KARAY’DA “İKİNCİ CİNS” ÖRNEĞİ: YATIK EMİNE

Refik Halit Karay’ın 1919 yılında kaleme aldığı *Yatık Emine* hikâyesi, Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküş sürecindeki sosyal ve siyasi portreyi okuyucuya sunduğu kadar döneminin toplumsal cinsiyet algısını da gözler önüne sermesiyle dikkati çeker. Şüphesiz ömrünü tamamlamış bir imparatorluğun sona eriş sancılarının toplumsal ve siyasal yapıların her birimine sirayet etmesi kaçınılmazdır. Bu perspektifte söz konusu birimler içerisinde “kadının konumu” sorgulandığında özelden genele akışı takip edilen yozlaşmışlığın izleri hikâyenin olay örgüsünde yazarın realist edebiyat anlayışıyla ifadesini bulur.

Yatık Emine hikâyesinde halkın çürümüş ahlaki değerleri bünyesinde “düşmüş” addedilen kadın karakterin gerek toplumsal düzende gerekse devlet politikalarınca dışlanışının hangi safhalara vardığı çarpıcı biçimde işlenir. Hikâyenin ana karakteri Yatık Emine aracılığıyla sosyo-politik çerçevede kadının hem fiziki hem de ruhsal anlamda nasıl değerlendirildiği, gündelik yaşayışın işleyişinde konumunun neresi olduğu yazar tarafından eleştirel bir dille yansıtılmıştır.

Hikâyede vaka, güzelliğiyle Ankara vilayetinin merkezini birbirine katan, erkekler arasında art arda uygunsuz kavgalara sebebiyet veren ana karakterin “ahlakını iyileştirmek” adına dağ başında bir kasabaya sürülmesi ve sürüldüğü kasabanın “ahlak-ı umûmiyesi”ni bozmaması için

kazaya yeni tayin edilmiş Dal Sabri'nin komutanlığını yaptığı Jandarma'ya havalesiyle kurulur. Ardından Yatık Emine'nin gönderildiği, Haymana Ovası'nın en tepe noktalarında bulunan yörenin “yürek karartıcı” fizikî tasviri dile getirilir. Hâkim anlatıcının ifadesiyle bu belde, yokuşlu yolları ve yürek karartıcı hâliyle yaşanılmaz bir yerdir:

“Burası Ankara'ya iki gün öte, ana yollardan aykırı küçük bir kasabaydı. İki gün bitmez tükenmez yokuşlar çıkılarak bin yorgunlukla gücü tükenmiş ve ezilmiş bir durumda gelindiği halde orada oturulacak bir kahve, yatacak bir han bulunmaz; şu çıplak kuru memlekete varmak için neden bu kadar yollar aşır güçlükler çekildiğini insan bir türlü anlamazdı. Soğuk, barınılmaz bir kış; susuz, dayanılmaz bir yazı vardı. Yöreyle oranla o kadar yolsuz ve yüksekti ki sanki buraya insanlar yokuşları tırmana tırmana değil, gökten serpilerek gelmişler ve inmeğe iz bulamayarak öyle, dünyaya ilgisiz bir küme halinde kalmışlardı. Haymana ovasının ortasında, en yüksek bir yerde gözcü gibi bekleyen kasaba, kerpiç evleri ve ağaçsız sokaklarıyla ne kadar zevksiz, yürek karartıcıydı. Bütün ömürlerini sonuç vermeyen davalar arkasında büyük ümitlerle koşa didişe geçirip sonunda umduklarını bulamadan yıkılıp ölen adamlar gibi buraya tırmananlar da hiç kuşkusuz arayıp beklediklerini bulamamaktan ileri gelme bir kederle düşüp kalmışlardı.” (Karay, 1989: 12)

Bu bölgenin halkı yaşadıkları mekânın türlü olumsuzluklarını âdeta hâlet-i ruhiyesine sindirmiş özellikleriyle hikâyede tanıtılır. Buna göre; yörenin halkı uyuşuk, duygusuz, dış çevreye kapalı ve çürümüş ahlaki kalıplara katı bir biçimde riayet eden genel bir çehreye sahiptirler:

“(…) Bu kasaba gayet geri, gayet uyuşuk, atılımsız kalmıştı. Ne gençlerinde hayatın ilk tatlarını duymaktan gelen bir iştah, bir sıcaklık; ne de ihtiyarlarında rahat bir yaşlılığın verdiği çubuklu, hikâyeli bir keyif... Kadınlar ise taş gibi duygusuz, kütük kadar hareketsiz ve donuktular; fakat hepsinin de ne kadar gürbüz ne dinç ve sağlam vücutları vardı... Sıtmaların tırmanmadığı, hastalıkların barınmadığı bu dağ sırtında çınarlar gibi gelişe genişleye uzun, bıktırıcı bir ömür sürüyorlardı. Ne kadar heyecansız ne derece uyuşuk bir ömür! Hayatın alt tabakalarda insanları kavuran, çarpışır didiştiren fırtınaları, burasını tutmuyordu. Burada duygu yönünden de durgun, değişimsiz bir hava, karları lapa lapa yağın, kıpırtısız bir dağ iklimi vardı. (...) Köylerinde halk apaçık, kaç göçsüz gezip yaşadıkları halde, bu kasabada kadınların iki gözünü birden görmek olanaksızdı. Gelin bir evde kayın babasından kaçır, güvey baldızının yüzünü tanımazdı. Sazsız, sözsü düğünsüz, derneksiz bir ölü hayatı geçiriyorlardı.” (Karay, 1989: 12-13)

Vilayet merkezinde yaşayanlarca adı lekelenen Yatık Emine de işte böyle tutucu, acıma ve merhamet duygularından yoksun, insanî değerleri donuk bir kasabaya “terbiye edilmek” üzere siyasal birimlerce, kaymakamlık aracılığıyla gönderilir ve burada âdeta trajik kaderine terk edilir. Nihayetinde yaşadığı yerin toplumsal cinsiyet algısından muzdarip, kadınlığının kurbanı olur.

Yatık Emine karakteri, Simone de Beauvoir’ın feminist felsefesinin perspektifiyle irdelendiğinde bu karakterin kültürel veriler bağlamındaki yeri ile değeri ve fiziksel-ruhsal portresi ayrı ayrı ele alınmalıdır. Zira, Beauvoir’ın feminizm teorisini ortaya koyduğu *Genç Kızlık Çağı*, *Evlilik Çağı* ve *Bağımsızlığa Doğru* başlıklarını taşıyan üç ciltlik *İkinci Cins* adlı eserinde kadının toplumsal kurumlar içindeki konumu, cinsiyetinin fiziksel ve ruhsal bütünlüğüyle sorgulanmıştır. Dolayısıyla bu teoriden hareketle *Yatık Emine* hikâyesinde işlenen “kadın problemi”ni toplumsal cinsiyet algısı ve yargısındaki çeşitli görünümleriyle değerlendirmek gerekir.

1. Kültürel Veriler Çerçevesinde Yatık Emine ve İkinci Cins Oluş

Judith Butler toplumsal cinsiyet algısının biyolojik öncüllerle birlikte toplumsal yapıyı meydana getiren kültür unsurlarıyla devlet, eğitim, din ve aile gibi kurumlar aracılığıyla kadın ve erkek kimliklerinin normlaştırılması sonucu biçimlendiğini ifade eder (Butler, 2014: 50). Toplumsal normların yönlendirdiği bireyler, geçmişten bugüne kabul görmüş kadın portresinin tesirinde kadının sosyal işleyişte genel itibarıyla geri planda kalması gerektiğine ve erkeklerin himayesine ihtiyaç duyduğuna inanan bir zihniyetin devamlılığına sebep olmuştur. Simone de Beauvoir için de kadına atfedilen görevler ve değerler sistemi tamamen toplumun dayatmasıyla oluşur ve kendi içinde suni bir bütünlük arz eder. Beauvoir bu durumu, “Kadın doğulmaz, kadın olunur.” sözüyle özetler.

Bu bağlamda *Yatık Emine* hikâyesinde ana karakterin yaşamını idame ettirmeye çalıştığı toplumsal düzende yaşayan kadın olgusu, tamamen eril otoritenin hâkim olduğu toplumsal kurumlarla şekillenir ve siyasi, tarihi, sosyal, dini, ekonomik vb. kültürel değerler bütününden destek alan anlamını yüklenir. Eserde yozlaşmış ahlaki yargılarıyla Yatık Emine’yi ötekileştiren halkın tasviri, yine ana karakter üzerinden çarpıcı biçimde dile getirilir: Ana karakterin çevresinde görülen hemen hemen bütün yardımcı karakterler onun dedikodusunu yapmaktan, onu yolda-belde hatta evinde rahatsız etmekten çekinmezler. Ana karakterin barınma ve yemek yeme ihtiyaçlarını karşılamasına da yardım eli uzatan olmaz. Kaymakam, komşuları tarafından linç girişimine maruz bırakılan Emine için “Geberseydi de kurtulsaydık!” (Karay, 1989: 19) der, çünkü

acımasızdır. Rum eczacı, dayak yiyen Emine'nin yaralarını yıkayıp temizledikten sonra parasının nasıl karşılanacağı endişesine düşer, çünkü çıkarcıdır. Tapu memuru, ilçe eşrafının toplandığı bir ortamda il merkezinde Emine'yi adının çıktığına dair ifşa eder, çünkü dedikoducudur. Dal Sabri, Emine'yi yaralayacak şiddette döver, çünkü onun güzelliğinden etkilenmesine rağmen vilayette hafif bir kadın olarak adı çıktığı için ona yakın olamamanın kıskançlığıyla ve hıncıyla doludur. Fırıncı, Emine'nin tayinine göz koyar, çünkü vicdansızdır. Özellikle hikâyenin sonunda okunan vaka, toplumsal yapının yozlaşmış ahlaki normlarının boyutunun nerelere vardığını apaçık bir biçimde göstermesi bakımından dikkate değerdir: Çavuş ve arkadaşı, karlı bir ekim gecesi Emine'den cinsel anlamda faydalanmak isterler, evine girerler. Ancak burada Emine'nin soğuktan ve açlıktan ölmüş bedeniyle karşı karşıya kalırlar. Bu durumda bile hiçbir surette kadına acıma duygusu beslemezler, aksine bir müddet onun ölü bedeniyle ilgili akıllarından kötü şeyler geçirip daha sonra bu düşüncelerinden vazgeçerler; böylece bozuk ahlak anlayışlarının uç noktalarını sergilerler (Karay, 1989: 38). Bu bağlamda hikâyenin başından sonuna dek türlü türlü gayriinsani davranışlarda bulunan kasaba halkı, “ahlaksız bir kadın” olarak gördükleri Emine'ye karşı takındıkları tutum ve gösterdikleri eylemlerle esasen kendi ahlaki yoksunluklarını açığa çıkarırlar. Böylece yazar, Yatık Emine karakteriyle kendi değerleriyle çelişen, çürümüş normlarca yaşayan toplumun bünyesinde kadın olarak “ikinci cins” oluşun gerek siyasi idare gerekse sosyal yapı içindeki konumuna eleştirel bir üslupla işaret eder.

Hikâyenin merkezinde bulunan kadının değer problemi temelde Simone de Beauvoir'ın *İkinci Cins* adlı eserinde vurguladığı üzere siyasi ve sosyal normların ataerkil zihniyete göre şekillenmesinden ileri gelir. Ataerkil toplumlarda cinsiyet algısı, kadını ikinci plana iten normlardan meydana gelir. Yani kadının gerek iş gerekse sosyal yaşantısının önünde erkeğin gücünün ve otoritesinin bulunduğu görülür. Erkek egemen toplumun dünyayı görüş açısı, kadının sosyal yaşayış içinde değersiz ve yetersiz görülüşünü, sadece biyolojik yahut fiziksel fonksiyonlarıyla ön plana çıkarılışını kadın kimliğinin bizzat kendisine bile kabul ettirmiştir (Beauvoir, 1970c: 11). Hikâyenin genel çehresi düşünüldüğünde de Emine'nin “kötü kadın” olarak adının duyuluşu hakkında dedikodu yapanlar, ona hem psikolojik hem de fiziksel şiddet uygulayanlar arasında kasaba halkının erkek kesimi haricinde kadın kesiminin de bulunduğu anlaşılır. Bilhassa kıskançlık krizi hâlinde Emine'nin evini yağmalayıp kendisini darp eden komşu kadınların eylemleri ataerkil düşünce hâkimiyetinin ne boyutlara ulaştığını örneklemesi bakımından önemlidir (Karay, 1989: 19-20). Buradan varılacak yargı, kimliğini kazanmamış

ve özneliliğinin şuuruna varamamış kadın portresinin “öteki” kalmayı içselleştirmeye meyilli olduğudur.

Öteki oluş, Genevieve Lloyd’ın tanımladığı üzere, özünde bağımsız olduğu düşünülen bir canlının, “temel ve egemen” denebilecek diğer bir gücün arzusuyla dışlanmışlık konumunu benimsediği hâldir (Lloyd, 1996: 114). Beauvoir, kadının ötekileşmesinin sebeplerinden diğerini de bireysel özgürlüğünü elde edemeyişine bağlar. Daha çok sanayi devriminden sonra sosyal-iş yaşantısında görülmeye başlayan kadın, kapitalist sistemin ekonomi çarkında ancak düşük ücretli işlerde çalışarak ve bu yüzden iş gücü olup sömürülerek kendine yer bulabilmiştir. Beauvoir, söz konusu gerçeklikten hareketle kadının bu süreç içerisinde sanayi devrimi öncesinde olduğu gibi yine erkeğe bağımlı yaşadığını, özgürlüğünü kazanamadığını ifade eder. Ona göre, modernleşen üretim ilişkileri de eril bir anlayışla düzenlenmiştir. Söz konusu süreçte kadınlar, üretime dahil olmakla birlikte bu üretimden kazandığı gelirle yaşamsal ihtiyaçlarına yanıt bulamadıklarından erkeğe bağımlı yaşamaya mecbur bırakılmıştır. Yani böylelikle kadın, belli bir kazanç elde etse de özgürlüğünü kazanamayabilir. Beauvoir, dönüşen üretim olanakları sonucunda kadının iş hayatına atılmasına rağmen özgürlüğünü ve cinsiyet eşitliğini kazanamaması konusunda kaygılıdır. Çünkü sanayi devrimiyle yaşanan gelişmelerde bile kadının rolü sadece kapitalizmin taleplerini karşılayacak bir araçsallaşmaya dayandırılmıştır. (Beauvoir, 1970b: 111-112).

Özne olmak ise Beauvoir için eylem gerektirir. İnsanlardan tecrit ve ötekileşmiş bir yaşantı özne oluşu engeller. Dünyaya yönelişle öznenin başkalarıyla arasında yaşanan ötekileşmelerin nihayeti yaşanabilir. Özneyi farkına varış, ancak “ben” haricindeki başkalarına benlik bilincini yansıtmaktan geçer. Böylelikle “ben” ve haricinin münasebetiyle bir öznenen söz edilebilir. Eylem sergileyen benlik de nesneleşmekten uzak olan ve dış dünyaya doğru yönelen, kendi aşkınlığına erişebilen bir benlik portresi ortaya koyabilir. (Beauvoir, 1970c: 29).

Tabiatı neticesinde insan, sadece başkalarıyla yaşadığı münasebetle varlık gösterebilir. Her düşünce yahut istek varoluşun gerçekleşmesine aracılık eder. Benlik bilinciyle başkasına yöneliş, yalnızca benliğin özünü değil, aynı zamanda hariçteki başkasının varoluşunu da meydana getirir. (Beauvoir, 1970c: 38-39). Ben oluş; yaratmaya, değişmeye, aşmaya açıktır ve bunlar da bizzat öznenin seçimleriyle biçimlenir. Dünyadaki yerini tasarlayan, seçimini ortaya koyan öznenin kendisidir (Beauvoir, 1970c: 56). Eylem, geleceğe dönük tasarımlara hizmet eder; her adımda öznenin dışına çıkar, fakat bu eylem sonrasında başkaları tarafından varlığı idrak edilir. Dolayısıyla varoluşsal çaba, başkası tarafından onaylanmış olur. İnsan dünyada varlığını iki türlü ortaya koyar: 1-) Yabancı bilinçlerin

aşkınlığı neticesinde geride kalan bir veri, nesne olarak, 2-) her seferinde geleceğe doğru atılan bir aşkınlık olarak. Her ikisinde de insan, özgür seçimlerini sergilemek durumundadır. Özgür seçme tutumu da böylelikle benlik bilincinin tasarılarını oluşturur (Beauvoir, 1970a: 78).

Beauvoir’a göre, insanın varoluşu sebepsizdir. Sartre’ın *Varlık ve Hiçlik* adlı kitabında belirttiği düşüncelere paralel olarak o da insanı nesnesel algıdan uzak bir noktada özne oluş yollarıyla değerlendirir. Beauvoir için insan, her an var olma çabasındadır. Her an varoluşsal bütünlüğüne, yani aşkınlığına ulaşmaya çalışan insan, sebepsiz varlığının neticesinde yaşamının anlamsız olduğu düşüncesine kapılabilir. Bu durumda insanı, “anlamsız yaşam” düşüncesinden koruyacak şey, başkalarına yöneliş ve başkalarıyla münasebettir (Beauvoir, 1970a: 79). Kadın, varoluşsal bağlamda kendilik bilincini başkalarının varlığıyla belirler ve yaşamın anlamına varır. Zira başkalarının idrak etmediği bir şeyin sadece özne oluşundan değil, varlığından bile söz edilemez. Kadın oluş, eylem ve istekleriyle toplumsal algı ve yargıyı aşarak öznel aşkınlığına erişebilir ve nihayetinde varoluşsal bütünlüğünü ortaya koyabilir. (Beauvoir, 1970c: 142). Benlik bilincine erişememe ise “kadın oluş”ta tercihler yapmaktan kaçan, varoluşa yönelik korku hisseden, bunun sorumluluğunu üstlenemeyen bir cinsiyet görünümü meydana getirir. Yaşantısının merkezinde kendisini nesneleştirir. Bir nevi kendini kandırır, özneliğinin yitimiyle karşı karşıya kalır. Bu durumdaki kadın algısı, yaşamında özgürleşme yollarının tıklandığını, âdeta köleleştirildiğini kabullenemez, inkâra başvurur. Ekonomik ve sosyal durum, özne olarak kadının dünyadaki eylem çemberini daralttıkça kadının toplumsal cinsiyet algısında daha çok “verili” olduğu görülür (Beauvoir, 1970c: 47).

Anlaşılan o ki kadın, iktisadi yaşamında da ataerkil iktidar ilişkilerinin cinsiyet rollerine maruz kalmış, ekonomik açıdan sömürüldüğü noktada yerini almıştır. *Yatık Emine* hikâyesi, bu bakışla değerlendirildiğinde hikâyenin yazıldığı yılın şartları göz önünde bulundurulmalıdır. Bilindiği üzere Refik Halit bu hikâyesini 1919 yılında Anadolu’daki gözlemlerini dile getirdiği *Memleket Hikâyeleri* kitabında yayımlamıştır. Dolayısıyla hikâyenin yazıldığı yıllarda Osmanlı İmparatorluğu yukarıda işaret edilen kapitalist ve sömürgeci dünya düzeninde ömrünü tamamlamış, Dünya Savaşı’ndan yenik ve fakir bir devlet olarak çıkmıştır. Çökmüş bir imparatorluğun idari ve ekonomik yapısından sosyal yapısına dek her biriminin çürümüş olduğu hikâyenin başından itibaren takip edilir. En başta dikkati çeken şudur: Yatık Emine, il merkezinde hayat kadını olduğu ve orada erkeklerin başına iş açtığı için dağ başında bir kasabaya gönderilmiştir. Dikkati çeken diğer bir husus: Emine’nin “düşmüş” bir kadın olduğunu kasaba halkına bizzat “kaymakamlık” ve “jandarma”

çalışanlarının duyurması ve ona devletin hiçbir biriminin yardım eli uzatmamasıdır.

Bu noktada Beauvoir'ın "Fahişeler ve Saray Yosmaları" başlığı altındaki teorik yaklaşımı hatırlanmalıdır: Ona göre, toplum tarafından "düşmüş" bir kadın olarak anılmanın öncelikli sebebi "basit iktisadi süreçtir." Düşük ücretlerde çalıştırılan kadın, yıldırıcı işlerle âdeta köleleştirilir. Köleleşmiş yahut nesne konumuna getirilmiş kadın, "daha iyi olacağını sandığı, daha kötü olamayacak başka bir köleliği" tercih eder. Genel itibarıyla söz konusu sıfatlara tabii tutulan kadın "kimsesizdir" ve çoğunlukla "hizmetçilik" gibi zahmetli işlerden sonra yaşama dair umudunu yitirmiş, zaten sömürülmeye de alışmıştır. "Toplumun dışına itildiği zaman, o soyut 'ahlak' fikri ona engel olmaktan çıkar." (Beauvoir, 1970b: 213) Bir kadının toplumun, hatta yaşamın dışına nasıl itildiğini konu edinen *Yatık Emine* hikâyesinde de sefil bir hâlde yaşam mücadelesi veren ana karakterin niçin "düşmüş" bir kadına dönüştüğü esasen hikâyenin arka cephesinde takip edilen siyasi ve sosyal şartların oluşturduğu çaresizlikte kendini açığa çıkarır. Özellikle hikâyenin şu pasajında arzuhalcinin Emine'ye söylediği sözler "düşmüş" addedilen bir kadının siyasal yapıyla ilişkisini özetler niteliktedir:

"Hükümet konağını işaret ederek:

— Bunlarda akıllıca iş arama... Seni sürerler, nasıl geçineceğini düşünmezler; açlık bu, ne yapacaksın, gene önüne gelenle düşüp kalkacaksın... Yarın hadi yeni bir olay, buradan da bilmem nereye; oradan da başka bir cehennemin bucağına..." (Karay, 1989: 26)

Ana karakter, önce insanî sonra kurumsal değerlerini yitirmiş resmî kuruluşların onu ölüme terk edişiyile baş başa kalır. Ardından hükümetin sahip çıkmadığı bu kadın, idari otoritesini yitirmiş azgın halkın uç noktalara varan çürük ahlaki değerleriyle cebelleşir, günlerce sokaklarda sefil hâlde dolaşır durur. Akıbetinde çektiği eziyetlere dayanamaz; açlıktan ve soğuktan ölür.

Refik Hâlit Karay, *Yatık Emine* karakteri aracılığıyla "kadın problemi"nin önemli meselelerinden biri olan "özgürlük" meselesinin çeşitli boyutlarının sorgulamasına kapı aralar. Bu mesele, Simone de Beauvoir'ın dile getirdiği özgürlük felsefesiyle sorgulandığı takdirde söz konusu olguyu üç açıdan ele almak gerekir: 1-) ekonomik özgürlük, 2-) cinsel özgürlük, 3-) yaratıcı özgürlük. Beauvoir'a göre, dünya erkek hegemonyası tarafından idare edildiğinden kadının çalışma şartları erkeğe göre sömürülmeye daha müsait bir vaziyettir. Kadının iş yaşantısına atıldığından beri ev işlerinin yüklerini de omuzlarına yüklediğinden iş sorumluluğunun iki katına çıktığı ve bu sorumluluklar altında ezildiği aşikâr gerçekliktir (Beauvoir, 1970a: 153). Bunun yanında işe kabul ediliş,

mesai kavramı ve maaş yetersizliği problemleri kadının toplum statüsünde ikinci plana itilişini gözler önüne seren ayrıntılardan birkaçıdır. Yine Beauvoir için kadının ekonomik özgürlük açısından erkekle arasındaki farkı kapatmasının yegâne yöntemi çalışmaktan geçer. Böylelikle kadın, egemen zihniyete karşı ekonomik bağımlılıktan kurtularak tam bağımsızlık adına önemli bir basamağı yaşam düzeninde aşmış olur. Neticede kadının edilgenlikten uzaklaşıp etken bir özneye dönüştüğünde kurumsal ve sosyal düzen içerisinde söz hakkına sahip olmasının da yolu açılacaktır (Beauvoir, 1970a: 166). Yatık Emine'nin yaşam şartları gözlemlendiğinde o, Dünya Savaşı'ndan yorgun ve fakir çıkmış bir halkın çürümüş norm değerlerinin merkezinde bulunur. Yatık Emine için ekonomik özgürlük adına tüm yollar kapatılmış, insanî değerlerle yaşayabilmesi âdeta imkansızlaştırılmıştır. Ekonomik anlamda fırsat eşitliği tanınmayan ana karakterin “ahlaksız işler”de bulunduğu dedikoduları sebebiyle adının lekelenişi ve sonrasında az önce dile getirildiği üzere yaşama tutunamayıp hikâyenin sonunda ölüme terk edilişi erkeğin hegemonyasındaki toplumsal işleyişte şaşırtıcı değildir.

Kadının cinsel özgürlük alanı için Simone de Beauvoir, toplumsal normlarca kadının erkeğe göre, cinsel aktivitelerden uzak kalması gerektiğinin dayatıldığına dikkati çeker. Onun için cinsel özgürlüğünü edinmiş kadınlar, erkek karşısında özneliğini kazanabilendir. Bu bağlamda toplumsal normlar, kadına erkek karşısında cinselliğe dair dar ve yasakçı bir alan tanır. Beauvoir'ın söz konusu mesele hakkında vurguladığı husus, toplumsal cinsiyet algısının attettiği kadın ve erkek rollerinin sınırları ve ortaya koyduğu ideal kadın tipidir. Toplumun gözünde kadının cinsel özgürlüğünü kazanabilmesi için tek eşli yaşaması gerekir. Esasen kadın ve erkeğin, özgürce verilmiş bir kararla ortak bir yaşantı sürmeleri birbirlerinin bağımsızlıkları açısından bir güvence teminatı ortaya koyabilir. Bu yolla ekonomik bağımsızlığını edinmiş bir kadın, duygusal ve cinsel bağı olan kişiyi de “kendi köleliğinin fidyesi”nden korumayı tercih edebilir (Beauvoir, 1970a: 127). Beauvoir için baskıcı cinsellik yaklaşımlarıyla mücadele etmek önemlidir. Çünkü ancak cinsel anlamda baskıcı olmayan tutumlar benimsendiğinde “cinsel özgürlük” kazanılabilir (Beauvoir, 1970b: 16). Yatık Emine karakterinin gerek düşünsel gerekse fiziksel açıdan yüksek derecede cinsel baskıya maruz kaldığı hikâye boyunca takip edilir. Bu konuda normları keskin çizgilerle belirlenmiş toplumsal cinsiyet algısında ana karakterin bir erkekle normal düzeyde iletişim kurması bile “kadın oluş”un cinsel mahiyetteki zorluklarıyla yüzleşmesi için yeterli olur. Toplumsal yozlaşma, cinsel baskıyı da had saftalara taşıırken Yatık Emine'yi açlık ve sefaletle terk edecek kadar vurdumduymaz bir hâl alır. Çünkü ne de olsa o halkın gözünde “ahlaksız” bir kadındır. Bu yüzden cezası kesilmelidir. Bu ceza ise oldukça soğuk

kanlı bir cezadır: Ölüme terk edilmek. Hikâyenin sonundan da anlaşıldığı üzere cinsel baskının şiddetle sürdüğü bir toplumsal yaşayışta cinsel özgürlükten söz etmek mümkün değildir.

Yaratıcı özgürlük meselesinde ise toplumsal cinsiyet algısı, kadını genç kızlık çağından itibaren yeteneklerini geliştirecek yahut sergileyecek ortamlardan kısıtlandırır, kadının kendini gerçekleştirecek şartlara bir nevi sınırlandırma getirerek en başta benlik şuuru kazanmasına engel olur, daha sonra ise yeteneklerini keşfedebilecek yollardan mahrum bırakır. Bununla birlikte kadının doğrudan kendisi de yeteneklerinin yetersiz oluşuna ikna edilir. Toplumun tüm kurumları kadının yetersizliğine dair hemfikir yaklaşımlarını kadının kimliğine aksettirir. Erkek egemen zihniyete sahip toplumun bir bireyi olarak da kadın, böylelikle erkekten daha yeteneksiz bir birey oluşuna inanır ve bu algısının sebebini toplumsal işleyişte devam ettirilen eril zihniyette ve eşitsizliğe dayalı yaklaşımlarda aramayıp kendi “kadın oluş”una isnat eder, şartları kadın-erkek eşitliği taşımayan norm değerlere boyun eğer. Dolayısıyla kadını ufak tefek başarılar tatmin etmeye yeterli hâle gelir ve yaratıcı özgürlüğünü sorgulamak onun aklına bile gelmez. Fakat Beauvoir’a göre, toplumsal ve kurumsal düzeyde kadının hak ettiği değeri kazanması en başta kadının “aşağılık duygusu”ndan ve toplumsal cinsiyet bağlamında kalıplaşmış “ön yargılar”dan arınması gereklidir (Beauvoir, 1970a: 159).

Kadının beğenilmek ihtiyacı, varoluşsal gayesinde oldukça önem arz eden bir niteliği olarak ön plana çıkar. Bu gaye kadında toplum tarafından reddedilmek korkusunu da beraberinde getirir. Beğenilmeme endişesi, kadında cesaret yok eden bir kaygı durumunu açığa çıkarır. Genel itibarıyla yaratıcı özgürlüğünü ispat etmiş kadın, toplum yargısında aykırılık taşır ve onun dışlanmaması için herhangi bir neden yoktur. Bu yüzden kadın, içinde bulunduğu toplumsal yaşayışta yeteneğini ortaya koymak yerine susmayı tercih etmek eğilimindedir. Kadın, erkek egemen toplumsal düzenden dışlanmamak amacıyla, yine bu düzene bir nevi boyun eğmek zorunda kalır (Beauvoir, 1970a: 163-164). Beauvoir’ın görüşünde kadının üretebilmesi için, toplumun önüne sunduğu ikiliklerden kurtulması gerekir. Kadın, kendini sınırlandıran kurumsal ve toplumsal düzeydeki normlarla mücadelesini ortaya koyup kendi yaratıcılık gücünü özgür kılmalıdır (Beauvoir, 1970a: 166). Yatık Emine’nin içinde bulunduğu kurumsal ve toplumsal şartlar göz önüne alındığında onun üreticilik ve yaratıcılık konumuna erişebilmesi mümkün görünmez. Zira, sürüldüğü kasabanın halkı acıma, merhamet, sağduyu, empati, yardımseverlik gibi insanî değerlerden yoksundur. Üstelik kasaba halkının katı yüzü, kadın cinsine karşı daha da katılaştırmış ve duyarsızlaştırmıştır. Yozlaşmış bu kitlenin gözünde “düşmüş” bir kadın olarak addedilmenin cezası ise bizzat ölüme terk edilmektir. Esasen kendi ahlaki değerlerini yitirmiş

toplumsal zihniyette cinsiyet algısının ve yargısının da sağlıklı olması beklenemez. Hastalıklı bir toplumun hastalıklı “kadın algısı” çemberinde cinsiyet eşitliğinin ve özgürlüğünün sağlanabilmesi bir hayli güçtür.

2. Fiziksel-Ruhsal Veriler Çerçevesinde Yatık Emine ve İkinci Cins Oluş

Beauvoir, *İkinci Cins* adlı eserinde kadının toplumda “ikinci cins”, yani “öteki” konumunda oluşunun sebebini öncelikle fiziksel özelliklerine bağlar. Kadın, biyolojik yahut fiziksel açıdan erkeğe göre daha narin ve kuvvetsizdir. Ayrıca kadının fiziksel yapısı doğurganlık özelliği taşıdığından kadın, yine erkeğe nazaran daha duygusal bir ruh hâline sahiptir (Beauvoir, 1970a: 43-44). Beauvoir, bizzat cinsler arasındaki ayrılıkçı söylemlerde biyolojik yahut fiziksel niteliklerin tesirine dikkati çeker: Kadının erkeğe göre daha güçsüz olduğunu, organlarının hassasiyeti dolayısıyla hastalığa daha çok açık olduğunu dile getirir. Yazar, bunlarla birlikte kadında fiziksel hassasiyetten doğan duygu durumlarının toplumsal cinsiyet algısındaki rolünü açıklığa kavuşturur. Oysa kadını erkeğin yaratılışından farklı kılan bu nitelikler, onu toplumsal düzeyde ötekileştirmemelidir (Beauvoir, 1970a: 49). Nihayetinde kadına özgü nitelikler, onu erkek karşısında eşitsizliğe ve ötekileşmeye mahkûm etmekten ziyade fiziksel portrede “farklılıklar bilinci”ni uyandırmalıdır.

Yatık Emine hikayesinde ana karakter kalıplaşmış toplumsal cinsiyet algısının dar çemberine sıkıştırılmıştır. Sürekli itilip kakılan, aşağılanan cinsiyetinin öne çıkan “zayıf”, “çelimsiz”, “ufak tefek”, “bir sıkımlık canı” olan fiziksel özellikleri ve “sıkılğan”, “boyun eğen”, “korkak” duygu durumlarıyla yozlaşmış toplumsal normların bünyesinde dışlanmış, yani “ikinci cins” konumuna oturtulmuştur (Karay, 1989: 13, 17, 19). Bu yüzden ana karakterin kasaba yaşantısındaki ötekileşmiş vaziyetinin bizzat Beauvoir’ın da vurguladığı üzere narin-hassas fiziksel ve duygusal yapısından beslendiğini söylemek mümkündür.

Tüm bunlarla birlikte “düşmüş” bir kadın olarak adı çıkan Emine’nin bizzat kendisi bile ataerkil zihniyetin tesiri altında hakir görülüşe boyun eğerek ve maruz kaldığı iftiraları, duyduğu hakaretleri, yediği dayakları sessizce kabullenmekten başka bir şey yapmaz. Yozlaşmış ahlaki normların karşısında edilgen bir tutum takınan Emine, zaten bu tepkisizliği neticesinde “Yatık” lakabıyla anılmaya başlar: “Sonunda akşama doğru elinde pusulasıyla bir jandarma geldi, kımıldamaya gücü olmayan Emine’yi ite, söve önüne kattı, şehrin dışındaki hastaneye götürdü. Yolda iki defa düşmüş, fakat jandarmanın akıl almaz bir ahlaksızlıkla şurasına burasına attığı çizmelerin tekmeleri altında, kamçı zoruyla kalkan bir cılız at gibi burnundan korkunç sesler çıkarıp soluyarak kendini toparlayabilmişti. Daha iki saat önce, içinde ölü yatan temizlenmemiş

bir yatağa onu soktular. Bayıldı, kaldı... İşte bunun için böyle her zora katlanıp ne yapılsa sızılıtsız boyun eğdiğinden Emine'ye, Yatık Emine derlerdi.” (Karay, 1989: 19)

Görüldüğü gibi ana karakter, içinde yaşadığı yahut yaşamaya çaba sarf ettiği toplumun yitirilmiş insanî değerleri karşısında güçsüz, zayıf kadın bedeniyle ve duygusal ruhî yapısıyla kendinde mücadele gücü bulamaz ve dışlanmayı sükûnetle kabullenir. Öyle ki mevcut ruhsal durumuyla sevgiye aç kadın, Dal Sabri'den yediği dayağı hoşnutlukla karşılayacak kadar sızlanmayı bile bilmez: “Fakat memnun gibiydi, sesinde keder yoktu, sanki kendisine eziyet ettiği halde elinde olmayarak hoşlandığı bu güzel delikanlıdan dayak yemek ona tatlı gelmiş, sinirlerini yatıştırmıştı.” (Karay, 1989: 31)

Simone de Beauvoir'a göre kadın, toplum bünyesinde “ikinci cins” olarak konumlandırılırken aynı zamanda eril algının kendisi adına varoluş karşısındaki tamlığını ispatlayışına aracılık görevini üstlenir. İnsan tabiatının içinde taşıdığı eksiklik hissiyatıyla erkek, “kadın” olgusu aracılığıyla varoluşsal bütünlüğüne ulaşmayı ve benlik bilincini yakalamayı ister (Beauvoir, 1970a: 79). Romero'nun Beauvoir'ı destekleyen görüşüne göreyse erkek, kadın algısını tabiat algısına benzer biçimde var eder ve tabiat karşısındaki çelişkili hissiyatlarını da yine kadına atfeder (Romero, 1990: 131). Bu bakış açısıyla erkek otoritesine dayanan sistemde kadın, bir cinsiyet tanımına oturtulamaz, toplumsal yaşayışın haricinde tutulan “ikinci cins” olur.

Beauvoir'a göre, öteki yahut ikinci cins konumunda olmak demek, “kötülük” demektir; ama “iyilik”e dönüş “bütün”ü sağlayabilmek adına elzemdir. Kötülük (ikinci cins oluş), donuk bir olguya hareket katamaz; fakat yine onun aracılığıyla iyilik ve kötülük arasında karşılıklı ve kesintisiz geçişler yaşanabilir. Her halükârda “kadın oluş”un özelliği iki taraflılıktır (Beauvoir, 1970a: 175). Dolayısıyla “erkek-kadın diyalektiği”nin marazlı kültürel tarafı belirgin kılınır. Beauvoir bahsettiği bu teorinin altını, *İkinci Cins*'e aldığı Pythagore aforizmasıyla çizer: “Evrende düzeni, ışığı ve erkeği yaratan iyi bir öge; karışıklığı, karanlığı ve kadını yaratan kötü bir öge vardır.” (Beauvoir, 1970a: 9)

Kadın, genel itibarıyla Simone de Beauvoir'ın “ebedi kadın miti” sınırlarında yaşamını idame ettirir ve nihayetinde ölür. Bu mit, eril algıda yaşayan kadın olgusunun betimlenişidir. Beauvoir'a göre, kadınların benlik şuurunu kazanıp varoluşsal aşkınlıklarını keşfettiği takdirde “ikinci cins” olmaktan kurtulabilecekler ve akabinde bahsedilen mit de ortadan kalkacaktır. Dile getirilen mit, “ebedi” diye onaylansa da bu durum onun “tarihsel” oluşundan bir nitelik kaybettirmez. Mitin ebedi oluşu, geniş zamanı kapsayıcılığından ileri gelir. Mitler, yüksek duygulara erişebilmiş

bir öznenin tasarılarını yansıtır. Kadın ise özneliği yakalayamadığından şahsi yüksek duygularını ve tasarılarını sergileyen bir erkek miti var edememiştir. Bu yüzden kadın, “erkeklerin düşleri aracılığıyla düş görür.” (Direk, 2005: 27) Kadının özneliğe erişebilmek, kendine has cinsiyet özelliklerini ve güçlerini idrak edebilmek adına “ebedi kadın miti”ni yok etmesi önem taşır. Sonuçta kadın cinsiyeti, kendilik bilincini var edebileceği toplumsal yaşam şartlarını şekillendirmek amacıyla kimlik kazanım mücadelesi vermeli, yerleşmiş toplumsal yargılara ve algılara rağmen “ben” oluşun gerçekliğini zihniyet olarak tanımlayabilmeli ve bunu aynı zamanda yaşamı içerisinde deneyimlemesi gereklidir.

Yatık Emine karakteri, egemen eril algının direktifleriyle yaşamının devamlılığını sağlamaya çalışırken -Beauvoir’ın vurguladığı- “ebedi kadın miti”ni yıkmaya mümkün değildir. Kurumsal ve toplumsal düzeyde kadın kimliği reddedilen ana karakterin, özneliğinden uzak kalmaya mahkûm edilirken takındığı tavır; donuktur ve eyleme ket vurmuş hâldedir. Ana karakterin fiziksel ve ruhsal bütünlüğünün “ikinci cins” oluşla mücadele edebilmesi, içinde bulunduğu halkın ve bilhassa halkın kadın kesiminin ataerkil otoritenin baskısından marazi hoşnutluğu dahilinde imkanını yitirir. Kaldı ki toplumsal zihniyette oluşamamış benlik bilincinin bireye sirayet edişi, çürük normatif yapıların bir hamlede yıkılabilmesi kadar zordur.

Bahsedilen fiziksel ve ruhsal veriler çerçevesinde Yatık Emine karakterinin güçsüz-edilgen tasviri ile içinde bulunduğu halkın cinsiyet algısına kök salmış kadın olgusu çözümlendiğinde Beauvoir’ın kadının fiziksel ve ruhsal verilerinin ikinci cins oluşunda “baş rol” oynadığına dair vurgusu bizzat örneklendirilir. Beauvoir’e göre, kadının hassas fiziksel-ruhsal yapısı, “cinsler arasında kesin bir ayırım yapmaya yetmez; kadının neden öteki varlık, ikinci cins olduğunu da açıklayamaz; onlar kadını sonsuza dek erkeğin boyunduruğunda kalmaya zorlayamaz.” (Beauvoir, 1970a: 50) Bu durumda kadının başkaldırısı en başta bizzat dile getirilen zihniyete karşı ortaya konmalıdır. Böylece kadının toplum bünyesindeki mevcut konumunun “bir doğa meselesi değil, sosyal tanım meselesi olduğu” (Filiz Bayoğlu, 2010: 76) açığa çıkarılmalıdır. Böylelikle kadın varlığının önüne onulan şartlarda eşitlik ve özgürlük düzeyi araması, sosyal değerlerce yanlış tanımlanmış kadın olgusuna yeni bir tanımlama getirilebilir ve bu yeni tanım sayesinde de kadının sosyal düzen içerisindeki yaşayışında asıl konumu ve görevleri belirgin kılınabilir. Nihayetinde kadın için cinsiyet bağlamında eşitlikçi ve özgürlükçü bir yaşam alanı meydana getirilebilir.

Sonuç

Refik Halit Karay, incelenen hikâyesinde Yatık Emine karakterinden hareketle kalıplaşmış toplumsal normlar bünyesinde “ahlaktan yoksun oluş”un kadına atfedilmesini ve eril egemen zihniyetin kadının hassas fiziksel ve ruhsal yapısını olumsuz normlar çemberine sıkıştırmasını yine, hikâyenin yazılış sürecinin kültürel ve sosyal değerleri eşliğinde realist bir yaklaşımla dile getirmiştir. Yazar, bu dile getirişte kadın olgusunun toplum tarafından “ikinci cins” addedilişiyle esasen doğrudan toplumun benimsediği yozlaşmış ahlaki normların çözülmüşlüğüne işaret etmiştir. Hikâyede takip edilen ataerkil zihniyet için ötekileştirilmesi gereken cins, hep kadındır. O, zaten fiziki ve ruhsal mahiyette güçsüzdür. Yatık Emine karakteri; fiziksel açıdan zayıf, çelimsiz bir yapıda oluşuyla ve ruhsal açıdan da duygusal, sevgiye aç ve içinde yaşadığı toplumdan gördüğü şiddet karşısındaki pasif tutumlarıyla bir nevi kalıplaşmış “kadın” düşüncesinin devamlılığının sebeplerine cevap olmuştur.

Hikâyede ana karakter ve çevresiyle birlikte çizilen kadın portresi, yaşadıkları sosyal düzen içerisinde “ikinci cins” konumuna düşürülmekten rahatsızlık duymamıştır. Onlar için onlara dayatılan norm değerlere “başkaldırı” fikri, uzak bir fikir olmuştur. Oysa Beauvoir’ın *İkinci Cins* adlı eserinde konu edildiği üzere, toplumda kadının hak ettiği eşitlikçi ve özgür değerini kazanması öncelikle kadının söz konusu norm değerlere başkaldırısından geçer. Toplumsal düzende cinsiyet eşitliğine ve özgürlüğüne dayalı dönüşümün gerçekleşmesi bilhassa kadının “uyanış”ıyla mümkün olabilir. Erkek egemen zihniyete boyun eğen Yatık Emine ve çevresindeki kadın kitlenin yozlaşmış siyasal ve sosyal düzen içindeki yaşama alanları ve hakları dar bir çembere sıkıştırılmıştır. Bunda tesirli olan eril idare ile zihniyetin karşısında kadının da sessiz ve edilgen kalışı, yine kadın olgusunun egemen normlar bünyesinde değerinin ikinci plana atılmasına yol açmıştır. Dolayısıyla dile getirilen ve hikâyede vaka dahilinde yansıtılan zihniyette kadının toplum içindeki yeri, hatta bu zihniyeti sorgulamaksızın benimsemiş bizzat kadın kitlesinin bakış açısında bile aşağı seviyededir. Denebilir ki Beauvoir’ın feminizm teorisinde altını çizdiği eşitsizliğe dayalı cinsiyet rolleri, hikâyenin vakası ve vakanın akıbeti hususunda çarpıcı bir timsal oluşturmuştur.

Eşitsizliğe dayalı cinsiyet rollerinin belirlenişinde tesirli olan sosyo-ekonomik şartlar, hikâyede tıpkı varoluşçu feminizmin irdelediği perspektifte mevcudiyetini göstermiştir. Sosyo-ekonomik düzenlemelerin gelişmediği bir toplumda kadın-erkek eşitliğinin tam manasıyla sağlanışından söz edilmez. Bu noktada hikâyenin sonunda kadınlığının kurbanı olan Yatık Emine’nin ölümü, bir nevi sosyo-ekonomik şartları iflas etmiş Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünün yahut ölümünün temsilidir. Neticede tüm siyasi birimleri bozulmuş hasta bir devletin,

hastalıklı idari ve sosyal zihniyet meydana getirmesi ve bu zihniyetten kadının ötekileştirilerek nasibini alması olması muhtemel sonuçlardır.

Simone de Beauvoir'ın teorisinde dile getirdiği “ebedi kadın miti” eril algıda yaşayan kadın olgusunu betimlerken aynı zamanda Yatık Emine'nin akıbetine sebep olan yozlaşmış kurumsal ve sosyal düzene de işaret etmiştir. Kadına öznelliğini ve de özgürlüğünü kazanmaya izin vermeyen bu mit, Yatık Emine'nin “ikinci cins” olarak ve “düşmüş” bir kadın olarak ötekileştirilmesinin altında yatan sebepleri anlamaya yardımcı olmuştur. Yaşamı boyunca dedikodulara, sefalete, itilip kakılmalara maruz kalan ana karakterin edilgen ve her şeye boyun eğen duruşu da “ebedi kadın miti”nin doğurduğu pasif kadın zihniyetinin birer yansıması olarak okunmuştur. Mücadeleden yoksun kadın portresi çizen Yatık Emine'nin kısıtlandığı kurumsal ve toplumsal düzen içinde “ekonomik”, “cinsel” ve “yaratıcı” özgürlüğüne erişebilmesi olanaksızlaştırılmıştır.

Sonuç itibarıyla Beauvoir'ın varoluşçu feminist felsefesinin özünü biçimlendiren cinsiyet problemi, değerlendirilen hikâyede de ele alınan ve güncelliğini daima koruyan “kadın problemi”ni çözümleyebilmek adına önem taşıyan felsefi bir içeriği sunmuştur. Eril egemen zihniyete dayalı norm değerler kurumsal ve toplumsal boyutta dönüştürülmediği sürece Simone de Beauvoir'ın perspektifi ve Refik Halit Karay'ın kurmacası etrafında tartışılan “ikinci cins” problemi devam edecektir. Sosyo-ekonomik ve siyasal birimlerin yönlendirdiği kültürel verilerin iyileştirilmesi ve cinsiyet niteliklerinin eşitsizliğe değil “farklılıklar bilinci”ne dayandırılması söz konusu problemin çözülebilmesi için elzem hareketlerdir. Aksi takdirde özel mahiyette Yatık Emine'nin genel mahiyette ise tüm kadınların maruz bırakıldığı yaşamsal zorluklar ve zorunlulukların nihayete ermesi mümkün olmayacaktır.

Kaynakça

- Aybike Çavdar ve Boyacıoğlu İnci. (2019). “Sosyal Psikoloji Bakış Açısından Feminist Kimlik: Türkiye İncelemesi”. *Nesne*, Sayı: 7(15), s. 282-300.
- Bayoğlu, Filiz. (2010). “Simone de Beauvoir: Öteki Olarak Kadın”. *Kaygı*, Sayı: 15, s.71-78.
- Butler, Judith. (2014). *Cinsiyet Belası-Feminizm ve Kültürün Altüst Edilmesi*. Çev. Başak Ertür, İstanbul: Metis Yayınları.
- De beauvoir, Simone. (1970a). *KADIN “İkinci Cins” I*. 5. bs., Çev. Bertan Onaran, İstanbul: Payel Yayınları.
- De beauvoir, Simone. (1970b). *KADIN “İkinci Cins” II*. 5. bs., Çev. Bertan Onaran, İstanbul: Payel Yayınları.
- De beauvoir, Simone. (1970c). *KADIN “İkinci Cins” III*. 5. bs., Çev. Bertan Onaran, İstanbul: Payel Yayınları.
- Direk, Zeynep. (2005). *Başkalık Deneyimi: Kıta Avrupası Felsefesi Üzerine Denemeler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karay, Refik Halit (1989). *Memleket Hikâyeleri*. 11. bs., İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Lloyd, Genevieve. (1996). *Erkek Akıl*. Çev. Muttalip Özcan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Romero, Christiane Zehl. (1990). *Simone de Beauvoir*. Çev. Canan Şöhret Dövenler, İstanbul: Alan Yayınları.

Bölüm 24

AZERBAYCAN NESRİNDE KARABAĞ KONUSU

Ofelya ABBASOVA¹

¹ Dr., Bakü Avrasya Meslek Yüksekokulu Eğitim Bölümünün Müdürü

GİRİŞ

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından Azerbaycan halkının karşılaştığı en büyük sorunlardan biri Karabağ meselesi olmuştur. Azerbaycan'ın tarihi toprağı olan Karabağ, zaman zaman düşman işgaline maruz kalmıştır. Her ne kadar menfur düşmanların bu saldırıları etkisiz hale getirilmişse de, SSCB'nin çöküşü arifesinde kadim topraklarımız işgal edilmiş, bir milyondan fazla vatandaşımız ata yurdundan sürülmüş, zorunlu göçe tabi tutulmuştur. Yüzyılın en korkunç facialarından biri olan Hocalı soykırımı yaşanmıştır.

Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik işgalci saldırganlığı, Hocalı soykırımı tarihe Ermeni vandalizmi, Ermeni terörü olarak geçmiştir. Bu dönemin çileleri, halkımızın içinde bulunduğu facia ve felaket, çağdaş Azerbaycan nesrinin tüm türlerine yansımıştır. Bu eserlerin ana ve en önemli konusu, Ermeni faşizminin tahayyül dahi edilemeyen vahşetlerini, önde gelen güdüsel gerçekler esasında sanatsal kelimenin gücüyle canlandırmak olmuştur.

Topraklarımızın yüzde 20'sini, aynı zamanda Karabağ'ın büyük bir bölümünü işgal eden Ermenilerin, bu bölgelerin tarihsel olarak kendilerine ait olduğuna ilişkin gayri objektif uydurma iddialarının asılsız olduğunu ispat etmek, onların uluslararası kamuoyunu ve siyasi iradeleri şaşırtmaya yönelik girişimlerini engellemek için hem devlet düzeyinde hem de tüm alanlarda büyük ve amaçlı çalışmalar yapılmıştır. Elbette edebiyatın bu yöndeki rolü yadsınamaz. Yetişmekte olan genç nesle vatan, toprak sevgisini, yurtseverlik ruhuyla eğitilmenin en önemli ve etkili yolu olarak kabul edilen edebi eserlerde Karabağ konusuna geniş yer verilmiştir.

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Edebiyat, bütün dönemlerde toplumdaki olaylara, sorunlara dikkat etmiş ve bu olaylar sanatsal örneklerin ana konusu olmuştur. Yaklaşık otuz yıldır Karabağ ve çevre illerde yaşanan olaylar Karabağ meselesini daha ilgili hale getirmiştir. Nesrin tüm çeşitlerinde kaleme alınan edebi eserleri tasnif edersek, savaş konusuna özel yer verildiğini görürüz.

Konu seçimi elbette yazarın toplumda vuku bulan olaylara ilgisinden, dönemin koşullarından kaynaklanıyor. Bu tamamen doğaldır. Yazar, kalem sahibi istediği konuyu ele alabilir. Karabağ meselesi sandığımız kadar kolay değil. Burada önemli olan en mühim meseleyi, sorunu eserin ana konusu haline getirmektir. İşin başarısı bununla da sınırlı değil. Burada yazarın çok yetenekli olması, bu zor, sorumluluk gerektiren konuyu kalbinde hissetmesi ve eseri sanatsal seviyeye başarıyla getirmesi gerekmektedir.

Karabağ savaşı Azerbaycan halkının kader meselesi-toprak kaybı olmasından müsebbip bu konuya yaşlı neslin temsilcileri olan edebi yazarlarla birlikte orta ve genç neslin kalem sahipleri, yazarları da müracaat etmişlerdir. Bu eserler konu bakımından aynı olmasına rağmen onları birbirinden ayıran çok farklı özellikler de bulunmaktadır. Edebiyatta Karabağ savaşı iki şekilde kendi yerini bulmaktadır. Bunlardan ilki savaşın seyri –savaş epizotları, diğeri savaşın sonuçları biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Karabağ savaşına ilişkin yazılan nesir eserleri canlı gözlemlere, gerçeklere ve belgelere dayanmasından kaynaklı savaş ve onun yarattığı facialar tüm gerçekliğiyle canlandırılmıştır.

Bildiğimiz gibi edebiyat, hayatı edebi karakterlerle yansıtan ifade sanatıdır. Dolayısıyla, edebiyatta yazarın tahayyülünün de rolü büyüktür. Tamamen yazarın hayal gücünün ürünü olan eserlerin yanı sıra Karabağ savaşının arka planında yaşanan olaylara ve hikâyelere tanık olan yazarların çalışmaları da dikkate şayandır. Gilman İlkin, Sabir Ahmedli, Hüseynbala Miralamov, Elçin (Efendiyev), Elçin Hüseynbeyli, Alimşah Gümürlü, Aygün Hasanoglu, Şalala Abil, Fazıl Güney, Salatin Ahmedova, Şafayat Ağayar ve daha birçok yazarın eserlerinde Azerbaycan halkının sürüklendiği savaş faciası tüm çıplaklığıyla canlandırılmıştır.

Şerif Ağayar'ın “Komutan” romanı efsanevi izci, nisan şehidi Yarbay Raguf Orujov'a ithaf edilmiştir. Roman dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Raguf Orujov'un çocukluğu, gençliği ve Ağdam'da iştirak ettiği savaşlar yer almaktadır. İkinci ve üçüncü bölümler, onun izci olarak Murov'da yaptığı faaliyetler, dördüncü bölüm ise kahramanın hayatının diğeri dönemlerine ve ebediyete kavuştuğu Talışdağı uğrunda savaşılar ilişkindir. Hayatının 25 yılını topraklarımızın bütünlüğü uğruna savaşıarak geçiren, “Murov Kartalı” lakabını kazanan Ragif Orujov'un hayatı ve faaliyeti “Komutan” romanında gerçek hayat hikâyesi esasında kaleme alınmıştır.

Ünlü yazar Agil Abbas'ın “Dolu “ adlı romanı, Karabağ savaşına ithaf edilmiş, savaş sahnelerini anlatan bir romandır. İki bölümden oluşan bu eser, hem aktüelliği, hem de sanatsal yapısı ile seçilmektedir. Romanda savaş döneminin olaylarından bahsedilmesine rağmen eserde sadece bir günlük bir savaş sahnesini tasvir edilmiştir. Yazar, romanın adını sadece gerçek anlamda değil, sembolik anlamda da kullanmıştır. Doluyu bir doğa olayı olarak nitelendiren yazarın asıl amacı dolunun iç yüzünü ortaya çıkarmaktır. “Gökten dolu yağmıyordu, Azrail yağıyordu!” (Abbas Agil , 2008, 254 s.)

Romanda, XX yüzyılın sonunda milletimizin başına getirilen faciaların sebepleri ve neticeleri cesurca birleştirilmiştir. Eserdeki karakterler aracılığıyla savaş dönemi insanların vermiş olduğu mücadeleler gündeme

getirilmiştir. Ordinaryüs Nizami Jafarov “Dolu” romanı hakkında şunları söylemiştir : “Bugüne kadar Karabağ savaşı hakkında okuduğum ve sayı itibariyle çok olmayan eserler içerisinde ben “Dolu” romanı kadar hakikat dolu ve kapsamlı eser okumadım. Zannımca, bunun başlıca sebebi Agil Abbas”ın Karabağ bölgesinin sosyo-coğrafi ortamını çok iyi bilmesi, insanlarını iyi tanıması, neler yapabileceklerini bilmesidir.”

Karabağ’da doğan Elçin Hüseynbeyli’yi Karabağ, onun geçmişi, kaderi hep düşündürmüştür. Yazarın “Güneş Battığında Köye Döneceğiz”, “Köyden Mektuplar”, “Mahkumlar”, “Gözüne Güneş Gelir”, “Rüzgarlı Bozkır” eserlerinde Karabağ ile ilgili sorunlar ustaca yansıtılmıştır. Karabağ’ın zengin, göz alıcı doğası, emekçi insanları yazarın eserlerinde severek anlatılmıştır. Halk yazarı Anar, Elçin Hüseynbeyli’yi yeni nesil edebiyatın layıklı temsilcisi ve sentetik türlerde yazan bir yazar olarak değerlendirmiştir: “Elçin’in örneğinde edebiyatımızda çok yetenekli, ilgi çekici, benzersiz, orijinal bir nasir yetişmiştir.”

Ünlü yazar ve dramaturg Elçin Hüseynbeyli’nin okurları tarafından büyük ilgiyle karşılanan Karabağ hakikatlerinden ve çatışmasından bahseden “Gözüne Güneş Gelir” kitabına yazarın 16 hikayesi, bir povesti ve bir pyesi dahil edilmiştir. Yazarın kitabındaki hikâyeler akıcılığı ile seçilmektedir. Merhum ordinaryüs Tofig Hacıyev şöyle yorumlamıştı: “Elçin dil ve ifade konusunda bir yenilikçidir. Bu gerçek, kapsamlı üslubun gerekliliğidir.”

Kitaptaki “Esirler” povestinde Karabağ savaşından kısa bir anı tasvir edilmektedir. Ancak yazar bu kısa zaman diliminde savaşın tüm gerçeklerini ortaya çıkara biliyor. İki esir kardeş kurtulmanın yollarını ararken, yazar, savaşın sadece bir ölüm kalım meselesi ya da büyük güçlerin kurduğu bir oyun olmadığı fikriyle okuyucuyla yüzleştiriyor. Savaş aynı zamanda her insanın zihninde ve psikolojisinde, ona düşünme ve hareket etme, bu korkunç belanın nereden geldiğini anlama fırsatı veren bir andır.

Rasim Garaja eserlerinde Karabağ konusuna geniş yer ayıran yazarlardan biridir. Yazarın kendisi “On bir Gece” kitabı hakkındaki düşüncesini şöyle ifade etmektedir: “Bu kitaptaki aşk hikâyelerinin arka planında Karabağ savaşının ne kadar trajik olduğunu göstermeye çalıştım. Hikâye, savaş sırasında kuşatılan askerler tarafından anlatılıyor. 10 asker ve 10 hikâye. Askerlerin hayal kırıklığını gidermek için komutan herkese ilk aşkı hakkında konuşmayı teklif ediyor ve ilk kendi başlıyor... Daha sonra onlardan sadece biri hayatta kalıyor, tesadüf sonucu hikâyeler kaybolmuyor. Artık herkes bu hikâyeleri okuyabilecek ...”(Garaja Rasim, 2014, 178 s.)

SONUÇ

Fransız yazar Appolliner “Manevi işgal silahlı işgalden daha kötüdür” demiştir. Ancak Karabağ savaşı başladıktan sonra söz söyleme sanatı olan edebiyat, kalem sahiplerinin, yazarların manevi olarak işgal edilmesine izin vermedi. Değerli yazarlarımızın yüzlerce öyküsü, romanı, povesti yayınlandı ve okuyucuların beğenisine sunuldu.

Karabağ savaşının dehşetlerini, faciasını, insanların içindeki ağrı ve acıları yaşatan, o duyguları yansıtan eserler yazılmaya devam edecek. Gerek Birinci Karabağ Savaşı, gerekse 30 yıldan sonra 44 günde Karabağ’ımızı işgalden azat eden İkinci Karabağ Savaşı, Zafer günü edebi eserlerin en gözde konusu olacaktır. Yılların özlemine son veren ve Karabağ’ımızı işgalden kurtaran muzaffer ordumuza, şehitlerimize ve kahraman askerlerimize daha nice eserler ithaf edilecektir.

KAYNAKÇA

1. Abbas Agil , Dolu (roman), Bakü, “Eğitim”, 2008, 254 s.
2. Jafarov Nizami, Edebiyatın Bağımsızlığından Bağımsızlık Edebiyatına, Bakü, “Bilim ve eğitim” Yayınevi, 2016, 347 s.
3. Elçin, Edebiyatımızın Yaratıcılık Sorunları, Bakü, “Eğitim” Yayınevi,1999,564 s.
4. Elatlı Elkhan ,Cehennemden Gelen Ses, Bakü, “ Teas Press”,” Yayınevi, 2019, 476 s.
5. Hüseynbeyli Elçin, Gözüne Güneş Gelir, Bakü, “Yeni Polygraphist” Yayınevi, 2018, 333 s.
6. Hacıyev Tofiq, Şiirimiz, nesrimiz, edebi dilimiz, Bakü, “Eğitim”, 1990, 380 s.
7. Huseynov Yunis, Karabağ tarihi kaynaklarda, Bakü, “Şuşa” Yayınevi, 2012.248 s.
8. Garaja Rasim, On bir Gece (roman), Bakü, 2014

Bölüm 25

COVID 19 SÜRECİNDE SOSYAL MEDYA PAZARLAMASI: ZARA ÖRNEĞİ

Pelin ÇELİK¹

¹ Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans mezun,
Pelingndgdu@gmail.com

GİRİŞ

2019 yılının Aralık ayında Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkan ve COVID-19 olarak bilinen Koronavirüs salgını tüm dünyayı olumsuz etkilemiştir. Birçok can kaybının olmasının yanında ekonomi anlamında da oldukça zorlu bir süreç geçirmemize neden olmuştur. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 11 Şubat 2020 tarihinde COVID-19'u salgın olarak ilan etmiştir (WHO, 2020b). Uluslararası ve ulusal anlamda önlemler hızla alınmaya başlanmıştır. Sosyal mesafe ve izolasyon önlemlerinden dolayı birçok sektör salgından olumsuz etkilenmiştir. Hava taşımacılığı, turizm ve otel işletmeciliği gibi sektörler bunların başında yer almaktadır.

COVID-19 çoğu sektörü olumsuz etkilerken öte yandan e-ticaret sektöründe bir yükselmeye neden olmuştur. COVID-19, bir bakıma, zaten gerçekleşmekte olan ticaretin dönüşümünü, başka bir deyişle fiziksel ortamdan dijital ortama geçiş sürecini çok ciddi şekilde hızlandırmıştır (Ticimax, 2020). COVID-19 nedeni ile alınan sokağa çıkma yasakları ve sosyal mesafe kuralları gibi tedbirlerden dolayı tüketiciler ihtiyaçlarını karşılamak için dijital ortamlara yönelmiştir. Sosyal medya ortamı tüketicilerin daha hızlı ve kolay şekilde ihtiyaçlarını karşılayabildikleri bir yer haline dönüşmüştür.

Günümüzde COVID-19 salgınının tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılama yolunu değiştirmesinin yanında işletmelerde kendi hedef kitesine ulaşabilmenin yollarını aramaktadır. Sosyal medya, işletmelerin de kendi hedef kitesine daha kolay şekilde ulaşabilmesinin ana merkezi haline gelmiştir. İşletmeler sosyal medya ortamlarında uyguladıkları stratejileri geliştirmeye yönelik çalışmalar başlatmışlardır. Uyguladıkları geleneksel yöntemleri bırakarak sosyal medya içerisindeki pazarlama faaliyetlerine yatırım yapmışlardır. İşletmelerin ürünleri ya da hizmetleri için düzenleyecekleri bir sayfa, sosyal medya aracılığı ile birçok tüketiciye ulaşabilmektedir. Böylelikle kendi fiziki mağazalarında harcayacakları zamanın daha azını bu şekilde daha verimli hale getirmektedirler.

Bu doğrultuda bu çalışmada bir salgın olan COVID-19 sürecinde, sosyal medya pazarlamasında yaşanan değişimler Zara markası örneği ile değerlendirilecektir. Nitel türde yapılan çalışmada literatürün yanı sıra gündeme dair güncel makaleler ve haber kaynakları incelenmiştir. Bu çalışma COVID-19 salgın sürecinde sosyal medya pazarlamasını konu alan az sayıda araştırma yapılması nedeniyle önem arz etmektedir.

1. SOSYAL MEDYA

Gelişen süreçte literatürümüze yeni kelimeler girmeye başlamıştır. Sosyal medya kavramı da bunlardan biridir ve birçok kişinin kullandığı bir sanal iletişim merkezidir. Değişen çevre koşulları insanları etkilemekle

birlikte onlara yeni alışkanlıklar kazandırmıştır. Bu alışkanlıkların başında sosyal medya gelmektedir. Sosyal medyayı geniş anlamda Web 2.0 teknolojileri üzerine kurulan,derin bir sosyal etkileşime, topluluk oluşumuna ve işbirliği projelerini başarmaya imkan sağlayan web siteleri olarak tanımlamak mümkündür(Akar, 2010: 17). Sosyal medya kelimeler, görüntüler (durağan ve hareketli) ve seslerin yapımına, ortak inşasına ve yayılmasına olanak sağlayarak teknolojiyi, telekomünikasyonu ve sosyal etkileşimi entegre eden internet ve mobil temelli araçlar ve aletler olarak da tanımlanabilmektedir (Dabner, 2012: 69).

21.yüzyılda en çok dikkat çeken ve en çok kullanılan sosyal medya, kişilerin kendi sayfalarını oluşturduğu ve iletişim kaynağı olarak kullandıkları bir ağ haline gelmiştir. Sosyal medya siteleri, yarı biçimlendirilmiş olarak bireylerin kişisel bilgilerini paylaşmasına olanak sağlamakta ve diğer kişilerle olan çeşitli (iş, hobi, v.s.) bağlantılarını kapsamaktadır (Akar, 2010,10).

Günümüzde sosyal medyanın bu denli çok tercih edilmesinin teknolojik gelişmelerin her geçen gün hızla gelişmesi etkilemektedir. Bu sayede sosyal medya ortamlarına oluşan güven, kişilerin iletişim kanallarını bu ağlara taşımalarını da hızlandırmıştır. Sadece sosyal iletişim değil, işletmelerinde bu ağ sayesinde müşterilerine ulaşma imkanları da artmıştır.

İşletmeler yaşadığımız bugünlerde tüketicilerine daha hızlı ve kolay şekilde sosyal medya ile ulaşmaktadırlar. Sosyal medya bu anlamda tüketicilerin anında istediği markaya ulaşmalarını kolaylaştırmıştır. İşletmelerin ve tüketicilerin birbirleri arasında sınırı kaldıran sosyal medya daha dürüst, samimi ve çözüm odaklı bir bağ kurmalarında öncü olmuştur. Geleneksel pazarlama yöntemi ile verilen reklam çalışmalarında işletmeler ve tüketiciler birbirleri ile insani bir ilişki kuramamışlardır. Ancak sosyal medyada tüketiciler anında işletmelere geri bildirim verebilmekte ve rahat bir şekilde ulaşabilmektedir.

Günümüzde sosyal medyanın kullanım sayısının artması internet kullanım sayısı ile doğru orantılı şekilde artmaktadır. TÜİK 2020 verilerine bakacak olursak internet kullanım oranı 2020 yılında 16-74 yaş grubundaki bireylerde %79,0 olmuştur. Bu oran, bir önceki yıl %75,3 olarak işlenmiştir. Bu artışın genel sebebi pandemi dolayısı ile eve kapanan insanların internete yönelmesi ile arttığı bilinmektedir.

Dijital yaşantı ile ilgili araştırmalar yapan bir medya şirketi We Are Social, küresel internet, telefon ve sosyal medya kullanma alışkanlıklarına dair bir rapor yayımlamıştır. Bu raporda çıkan sonuçlara göre, sosyal medya kullanımı inanılmaz bir hızla artıyor. Geçtiğimiz yıl dünyada 3,71 milyon sosyal medya kullanıcısı varken bu yıl sayı 4,20 milyara

yükselmiştir(webtekno.com, 2021). Yine bu araştırmanın sonuçlarına göre; Türkiye’de aktif sosyal medya kullanıcısı sayısı tam 54 milyona ulaşmıştır. Ülke nüfusunun yüzde 64’ü sosyal medya platformlarını aktif şekilde kullanmaktadır. Nisan 2019-Haziran 2020 arasında sosyal medya kullanıcılarının sayısı 2,2 milyon artarak yüzde 4,2’lik bir artış yaşanmıştır(webteknocom, 2021).

COVID-19 salgını ile alınan tedbirler kapsamında sokağa çıkma yasakları, insanların sosyal hayatlarını etkilemiş ve hayatlarını devam ettirmek için sosyal medyaya yönelmeleri kaçınılmaz olmuştur.

2. SOSYAL MEDYA PAZARLAMASI

Sosyal medyanın varlığı markalar için günden güne önemini arttıran bir alan olmuştur. Sosyal medya işletmelerin ve tüketicilerin bulunduğu ve işletmelerin bu alana ciddi yatırım yapması gerektiren bir ortamdır. Pazarlama kavramı artık sosyal medyada işletmeler tarafından oldukça önemli hale gelmiştir. İşletmeler sosyal medya pazarlama stratejilerini ne kadar arttıırırlarsa o kadar verimli dönüşler almaktadır.

Günümüzde yaşanan pandemi sürecinde tüketiciler ihtiyaçlarını fiziki ortamlar dışında sosyal medya ve internet ortamlarında karşılamaya başlamıştır. Artan salgın tedbirleri ile sokağa çıkma yasaklarının gerçekleştiği günümüzde sosyal medya hızla daha da önemli hale gelmiştir. Bu nedenle işletmeler geleneksel tutundurma yöntemlerinin yerine tüketicilerin daha çok zaman harcadıkları ve ihtiyaçlarını da buradan giderdikleri sosyal medya ortamlarına yönelmişlerdir.

İşletmeler yaşanan teknolojik gelişmelerin tüketici davranışlarını etkilediğinin de bilincine varmışlardır. Sosyal medya, işletmelerin zamanlı ve doğrudan nihai tüketiciyle iletişim halinde olmasını geleneksel iletişim araçlarına göre daha düşük maliyet ve daha büyük etkinlikte gerçekleştirmelerini sağlamaktadır (Kaplan ve Haenline, 2010). İşletmeler geleneksel pazarlama yöntemi ile hedef kitlesinin tamamına ulaşamayacağını farkına varmıştır ve bununla birlikte sosyal medya pazarlaması, daha az bütçe ile doğru hedef kitleye ve daha fazla kişiye erişmeye olanak sağlamaktadır.

İşletmeler sosyal medya pazarlaması stratejisi oluştururken adımlarını doğru bir şekilde atmalıdır. Sosyal medyada kişilerin beğendikleri paylaşımları göz önünde tuttıkları unutulmamalıdır. Bu doğrultuda işletmeler tüketicilerin beğenecekleri ve onları takip etmekten sıkılmayacakları içerikler üretmelidir. Sosyal medya işletmeler ve tüketicileri bir araya getiren bir platform olmasının yanında tüketicilere işletmeler hakkında söz sahibi olmayı sağlayan bir ortamdır. İşletmeler

de tüketicilerin görüş ve fikirlerini göz ardı etmemeli ve onlara her zaman dönüş yapmalıdır.

Sosyal medya pazarlaması işletmelerin genel olarak direk satış rakamlarına etki etmeyebilir ancak uzun vadede yeni müşteri kazanımı ve bağlılık oluşturmaktadır. Awareness'in (2012) raporuna göre işletmelerin sosyal medyada yer almalarındaki amaçları, daha fazla müşteri bağlılığı, gelir elde etme, daha fazla müşteri deneyimi ve daha iyi düşünce liderliğidir. Sosyal medya üzerinden başarılı bir işletme algısı yaratmak için, paylaşılan içeriklere gelen yorumlara en kısa sürede ve çözüm odaklı olarak cevap vermek, müşterinin kendisini özel hissetmesini sağlayacak ve işletmeye olan güvenini tazelemesinde önemli bir rol almaktadır. Sosyal medya pazarlaması hem kısa vadede hem de uzun vadede işletme verimliliği açısından oldukça önemlidir.

3. COVID 19 SÜRECİNDE SOSYAL MEDYA PAZARLAMASI

Çin'de başlayan ve kısa sürede tüm dünyaya yayılan COVID-19 virüsü, 2020 yılı itibarıyla küresel bir sağlık mücadelesinin yaşanmasına neden oldu. Ülkelerde artan vaka sayıları ve ölüm oranları yaşam koşullarının değişmesinde etkili olmuştur. Her ülkenin kendine özgü şekilde aldığı tedbirler ile fiziki yaşam alanları neredeyse durma noktasına gelmiştir. Salgın tedbirleri arasında sokağa çıkma yasaklarının yaşanması ise fiziki olarak faaliyet gösteren birçok işletmeyi sıkıntıya sokmuştur. Tüketicilerin genel ihtiyaçlarını karşılamak için dışarı çıkamamaları onları daha çok dijital ortama yönlendirmiştir.

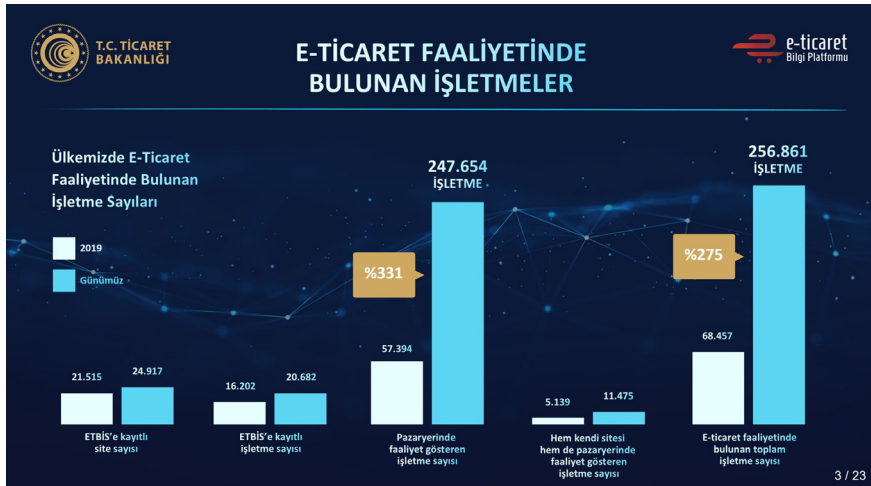
Günümüzde etkisini oldukça hissettiğimiz sosyal medya COVID-19

Salgın süreci ile insanların tüm sosyal faaliyetlerini geçirdikleri alan haline gelmiştir. Bu durumu anlayıp hızla işe koyulan işletmeler sosyal medya taraflarını geliştirmişler ve krizi fırsata dönüştürmek yolunda ilerlemişlerdir. Ülkelerin ithalat ve ihracat alanında da mevcut düzenini olumsuz etkileyen, dünya genelinde çok sayıda sektörde üretimin geçici olarak durmasına neden olan COVID-19 süreci, ekonomik anlamda ciddi tehditler yaratmıştır. Dünya genelinde kısa vadeden uzun vadeye salgından en çok etkilenen sektörlerin başında turizm, hava yolu işletmeciliği, eğlence sektörü, restoran ve kafeler gelmektedir. Bu sektörlerin fazlasıyla etkilenmesinin nedeni sosyal medya ile hizmetlerinin kısıtlı olmasıdır. Diğer taraftan satış rakamlarını arttıran alanlar; yiyecek ve içecek , giyim , kişisel bakım ,temizlik ve küçük ev aletleri gibi ürünler olmuştur. Bu ürünlerin internetten alınımının kolay olması e-ticaret gelişimini de etkilemiştir.

TÜİK 2020 verilerine göre, internet üzerinden kişisel kullanım amacıyla mal veya hizmet siparişi veren ya da satın alan 16-74 yaş grubundaki bireylerin oranı, 2019 yılı Nisan ayı ile 2020 yılı Mart ayını kapsayan on iki aylık dönemde %36,5 olmuştur. Bu oran geçen yılın aynı döneminde % 34,1 olarak işlenmiştir. Yine TÜİK 2020 verilerine göre, internet üzerinden mal veya hizmet siparişi veren ya da satın alan bireylerin %60,9'u giyim, ayakkabı ve aksesuar satın almıştır. Bunu %26,1 ile basılı kitap, dergi, gazete, %22,5 ile online yemek siparişi verme ya da catering hizmetleri alma, %21,1 ile kozmetik, güzellik ve sağlık ürünleri, %17,6 ile temizlik ürünleri, kişisel bakım malzemeleri ve %17,0 ile mobilya, ev aksesuarları, bahçe malzemeleri takip etmiştir.

COVID 19 salgın sürecinde e ticaret oldukça büyüme yaşamıştır. Kişilerin tedbirler kapsamında fiziki ortamlarda mümkün oldukça bulunmamları onları sosyal medya ortamlarına itmiştir. Bu durumda e ticaretin artmasına neden olmuştur. Tüketicilerin e-ticarete yönelmesinin ardından birçok fiziki mağazası bulunan ancak sosyal medyada aktif olmayan işletme de e-ticarete geçiş yapmıştır.

Grafik1: Covid19 Sürecinde Yıllarında E –Ticaret Faaliyetinde Bulunan İşletmelerde Değişimler

Kaynak: <https://www.eticaret.gov.tr/istatistikler>

Grafikte görüldüğü üzere 2019 ve 2020 yılları arasında işletmelerin e-ticaret faaliyetine geçişi artmıştır. COVID 19 salgın sürecinin bu anlamda önemli bir etkisi olduğu söylenebilmektedir. Fiziki işletmelerin tedbirler nedeni ile kapatılmasıyla birlikte varlıklarını devam ettirmek

isteyen işletmeler sosyal medya pazarlaması uygulayarak e-ticaret faaliyetlerine yönelmiştir.

3.1. ZARA ÖRNEĞİ

Zara, İspanyol merkezli giyim ve aksesuar markasıdır. 1975 yılında Arteixo, Galiçya’da Amancio Ortega ve Rosalia Mera tarafından kurulmuştur. Dünyanın en büyük üç hazır giyim şirketinden biridir. Dünyada yaklaşık 7.500 mağazası bulunan marka, son on yılda hızlı bir şekilde büyüme kazandı ve 96 farklı ülkede mağaza açmayı başarmıştır(pazarlamasyon.com).

Çalışmada Zara markasının seçilmesinin nedeni, pandemi sürecinde birçok marka kapanma noktasına gelirken Zara’nın uyguladığı online stratejiler ile satış rakamlarını arttırmasının diğer markalara da öncü olabilmesidir. Bu bağlamda veriler esas alınarak araştırma yapılmıştır.

COVID 19 süreci içinde Zara markasının fiziki mağazalarının büyük çoğunluğu kapalı kalmıştır. Buna rağmen önceki yıllarda sosyal medya ağlarına yaptığı yatırımlar sayesinde çevrimiçi satışlarını %95 arttırmıştır. Pandemi sürecinin tüketici davranışlarını değiştirdiğini belirten analistler, fiziki mağazalar açılrsa dahi pandemi öncesi kadar ilgi görmeyeceğini belirtmişlerdir. Şirket bu durumu öncesi ve sonrasında analiz etmiş ve yapılan duyuru ile önümüzdeki üç yıl içinde online platforma 1 milyar dolar yatırım yaparak e-ticareti ikiye katlamayı planladıklarını açıklamıştır(pazarlamasyon.com).

Zara, 2021 ve sonraki yıllarda başarılı olabilmek ve sektörde varlığını güçlü bir şekilde devam ettirmek için değişen taleplere karşılık vermesi, müşterilerinin internette vitrin bakmasını sağlamak için yatırımlarını sosyal medya alanlarına kaydırmıştır.

Zara markası önümüzdeki iki yıl içerisinde 1200 fiziki mağazasını kapatma kararı aldığını açıklamıştır. Bu mağazaları kapatması zarar ettiği için değil tam tersine buradaki sağlayacağı geliri bütünüyle sosyal medya kanallarına yansıtacağını duyurmuştur. COVID 19 salgını nedeniyle mart ve nisan ayında mağazalarını kapalı tutmak zorunda kalmıştır. CNN’de yer alan habere göre şirket, bu süreçte online satışlarını ciddi şekilde arttırmıştır. Nisan ayında Zara’nın sosyal medya kanalı aracılığıyla yapılan satışlarında yüzde 95’lik yükselme kaydettiği açıklanmıştır. Şirket, online satışlardaki artışın kalıcı olmasını beklemekte ve yapılan açıklamada, 2019’daki toplam satışın yüzde 14’ü internet aracılığıyla olmuştur(sozcu.com.tr). 2022’de bu oranın yüzde 25’e yükselmesi öngörülmektedir. Pazarlamacılar göre bu gelecek için yapılacak doğru bir stratejisi olmuştur.

COVID 19 sürecinde giyim markaları ilk dönemde sıkıntı yaşamıştır. Salgın dolayısı ile alınan tedbirler içinde uygulanan sokağa çıkma yasakları ile insanlar evden dışarı çıkmadıkları için giyim ihtiyacının da azalmasına neden olmuştur. İnsanlar ev içinde daha çok rahat kıyafetler giymeyi tercih ettiği için bu dönemde özellikle ev kıyafetlerinin satışının patlamasına neden olmuştur. Zara markası bu noktada yine akılcı bir strateji uygulayarak tarihinde ilk kez iç çamaşırı, pijama, gecelik ve ev giyimi ürünlerini satışa sunmuştur(onedio.com).

Marka, karantina döneminde mankenlerin ev giyimi koleksiyonu çekimini daha iyi yansıtmak ve amaca hizmet etmesini sağlamak için evde yapmalarını sağlamıştır. Büyük firmalarının çoğunun kategori grubunda yer alan ev giyimi koleksiyonu pandemi öncesine kadar Zara markasının kategorisinde yer almamıştır.

Şekil 1: Zara Markası İç Giyim Koleksiyonu

Kaynak: [zara.com](https://www.zara.com)

Görselde görüldüğü üzere mankenlerin çekimleri ev ortamlarında gerçekleştirilmiştir. Pandemi döneminde sokağa çıkma yasaklarından dolayı evde kalan birçok insan sosyal medya kanalları ile Zara markasına yönelmiş ve Zara, bu dönemde satışlarını arttırmayı başarmıştır. Sosyal medya pazarlaması ile satış rakamları yerel para birimlerinde % 77 artarak 6,6 milyar Euro'ya yükseldi ve Zara sosyal medya kanallarında modada küresel bir lider haline gelmiştir(intidex.com).

Zara markası kendine belirlediği üç temel strateji alanı; dijitalleşme, mağazalar ile online platformun entegrasyonu ve sürdürülebilirlik olmuştur. Dijitalleşmeyi bu kadar önemsemesinin nedeni, COVID 19 süreci ile maskelerin zorunlu kullanımı, fiziksel mağazalardaki kapasite sınırlaması ve zorunlu sosyal mesafe, yeni normallige akışı azaltabileceği gibi değişen satın alma alışkanlıkları e-ticaretin giderek büyümesine yol açacaktır(wordef.net).

Şekil 2: Zara Markası İç Giyim Koleksiyonu

Kaynak: *zara.com*

Zara, 1 Şubat 2020'den 31 Ocak 2021'e kadar FY20'de 20,4 milyar € net satış gerçekleştirmiştir. Yönetim kurulu başkanı Pablo Isla sonuçlar hakkında şunları söylemiştir: “ Zara, şirketteki herkesin sergilediği inanılmaz bağlılık sayesinde böylesine zorlu bir yılın ardından daha güçlü bir şekilde ortaya çıktı ”. Bu bağlamda, 2012 yılında başlatılan, entegre mağaza ve online satış platformu etrafında inşa edilen dijital dönüşüm stratejisinin öneminin altını çizmiştir(intidex.com).

Şekil 3: Zara Markası Kiosk Tasarımı

Kaynak: *pazarlamasyon.com*

Marka gelişen teknolojik gelişmeleri takip etmektedir. Bu bağlamda kişilere istediği online alışveriş sitelerinden beğendikleri kıyafetleri denemelerini sağlayan Zara, online sipariş veren müşterilerinin paketlerini alabilecekleri yeni bir kiosk tasarımı düşüncesini harekete geçirmiştir. Test aşamasında bulunan ve pilot bölge belirlenerek oluşturulacak kiosk müşterilerinin verdikleri siparişleri almalarını sağlayacaktır(dijitalajanslar.com).

SONUÇ

COVID 19 süreci günümüzde tüketim alışkanlıklarının hızlı bir şekilde değişmesine neden olmuştur. Dünya genelinin giderek dijitalleşen yaşam koşulları tüketim davranışlarının da dijital ortama kaymasını sağlamıştır. Salgın dolayısıyla yaşanan tedbirler kapsamında sokağa çıkma yasakları ve sosyal mesafe kuralları insanları fiziki ortamlardan uzak tutmuş ve internet ortamına geçişi hızlandırmıştır.

Kişiler COVID 19 sürecinde ev ortamında geçirdikleri zamanı sosyal medya ile bütünleştirmişlerdir. Fiziki ortamlarda görüşemedikleri yakınları ile sosyal medya ağlarından iletişim kurmuşlar ve manevi ihtiyaçlarını dahi bu şekilde karşılama yoluna gitmişlerdir.

Önceki yıllarda sadece fiziksel mağazalardan alışveriş yapma anlamına gelen tüketim anlayışı, teknolojik gelişmelerin getirdiği imkânlardan faydalanarak tümüyle olmasa da yerini sosyal medya ağlarına bırakmaya başlamıştı ancak COVID 19 süreci ile neredeyse bütünüyle alışveriş anlayışı internet ortamına taşınmıştır. bu gelişmeleri takip eden işletmeler sosyal medya ağlarına önem vererek pazarlama stratejilerini bu bölüme çevirmişlerdir. Gelecek stratejilerini doğru bir şekilde yapan ve sosyal medya pazarlamasına yatırım yapan işletmeler bu kriz anını fırsata çevirmeyi başarmıştır. TÜİK verilerine göre önceki yıllara göre e-ticaret hacmi COVID 19 sürecinde artış göstermiştir. Bazı sektörler pandemi döneminden olumsuz etkilenirken bazı sektörler ise satış rakamlarını arttırmayı başarmıştır.

Çalışmada Zara markasının seçilmesinin nedeni, pandemi sürecinde birçok marka kapanma noktasına gelirken Zara'nın uyguladığı online stratejiler ile satış rakamlarını arttırmasının diğer markalara da öncü olabilmesidir. Bu bağlamda veriler esas alınarak araştırma yapılmıştır.

Bu çalışmada Zara markasının COVID 19 süresinde sosyal medya pazarlamasındaki stratejileri ele alınmış ve görseller ile açıklanmaya çalışılmıştır. Zara markası pandemi öncesindeki dönemde de stratejilerini uzun vadede e-ticaret ortamına yönelik yapmıştır. Sosyal medya ağlarına yaptığı doğru yatırımlar ile COVID 19 sürecinde satış rakamlarını arttırmış ve sektörde sağlam bir şekilde kalmayı başarmıştır. Bununla birlikte COVID 19 sürecinde yaklaşık 1200 fiziki mağazasını kapatma kararı almış ve burdan elde edeceği geliri de yine sosyal medya kanallarına yatıracığını duyurmuştur.

Zara markası COVID 19 ile eve kapanan kişiler için tarihinde ilk defa iç giyim ve ev koleksiyonunu ürün grubunda yer vermiş ve bu doğrultuda da başarı gerçekleştirmiştir.

Çalışmada COVID 19 sürecinde sosyal medya pazarlaması ele alınmış ve bir dünya markası olan Zara'nın bu dönemde gerçekleştirdiği stratejiler nitel bir yöntemle değerlendirilmiştir. Markanın pandemi döneminde ve öncesinde yaptığı çalışmalara dikkat çekilmiş ve birçok işletmeye örnek teşkil etmesi amaçlanmıştır. Nitel türde yapılan bu araştırmada ilgili literatürün yanı sıra gündeme dair güncel makaleler ve haber kaynaklarından faydalanılmıştır. Bu konuyla ilgili gelecek dönemlerde tüketiciler üzerinde bir anket çalışması yapılarak nicel bir araştırma yapılabilir. Bu çalışmada, yılın ilk yarısını kapsayan araştırmalarda ortaya çıkan veriler yer almaktadır. Sürecin hala devam ediyor olması tüketim, sosyal medya ve sosyal medya pazarlaması hakkında uzun dönemde etkilerin farklılaşmasına neden olabilir.

KAYNAKÇA

- Akar, E. (2010). Sanal Toplulukların Bir Türü Olarak Sosyal Ağ Siteleri-Bir Pazarlama İletişim Kanalı Olarak İşleyişi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Vol. 10, 107-122
- AKAR, Erkan, (2010), Sosyal Medya Pazarlaması: Sosyal WB’de Pazarlama Stratejileri,
- Dabner, N. (2012). Breaking ground in the use of social media: a case study of a university earthquake response to inform educational design with facebook. The Internet and The Higher Education, Ankara:Efil Yayınevi. 69
- Dijitalajanslar, 2018. <https://www.dijitalajanslar.com/zaradan-online-musteriler-icin-magazada-self-servis-uygulamasi/> (03/04/2021 tarihinde erişim sağlanmıştır).
- Kaplan A.M. ve Hainlein M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media, Business Horizons, 53, 59-68.
- İntidex,2020. <https://www.inditex.com/en/article?articleId=662520&title=Inditex+exceeds+%E2%82%AC1.1+billion+net+profit> (22/04/2021 tarihinde erişim sağlanmıştır).
- Onedio, 2020. <https://onedio.com/haber/pandemi-modasinin-getirdigi-yeniliklerden-biri-daha-zara-tarihinde-ilk-defa-ev-giyimi-ve-ic-camasiri-koleksiyonu-cikardi-937252>, (20/03/2021 tarihinde erişim sağlanmıştır).
- Pazarlamasyon, 2020. <https://pazarlamasyon.com/zaranin-musterileri-satin-almaya-yonlendirmek-icin-kullandigi-9-taktik/>, (06/04/2021 tarihinde erişim sağlanmıştır).
- Pazarlamasyon, 2020. <https://pazarlamasyon.com/zara-online-alisverisleri-iki-ye-katladigi-icin-1200-magazasini-kapatiyor/>, (04/04/2021 tarihinde erişim sağlanmıştır).
- Sozcu, 2020. https://www.sozcu.com.tr/2020/ekonomi/inditex-binden-fazla-magazasini-kapatiyor5866532/?utm_source=dahafazla_haber&utm_medium=free&utm_campaign=dahafazlahaber (20/04/2021 tarihinde erişim sağlanmıştır).
- Ticimax, 2020. <https://www.ticimax.com/blog/corona-virusunun-e-ticarete-etkisi>, (21/03/2021 tarihinde erişim sağlanmıştır).
- TÜİK, 2020. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanım-Arastirmasi-2020-33679](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanım-Arastirmasi-2020-33679), (08/04/2021 tarihinde erişim sağlanmıştır).
- Webtekno, 2020. <https://www.webtekno.com/turkiye-de-kac-kisinin-ne-kadar-ve-hangi-amacla-internet-kullandigi-aciklandi-h107112.html>, (01/04/2021 tarihinde erişim sağlanmıştır).
- Wordef, 2020. <https://wordef.net/zaranin-e-ticaret-stratejisi-bin-200-magazasini-kapatma-karari-aldi/>, (21/03/2021 tarihinde erişim sağlanmıştır).

Bölüm 26

SURİYELİ KENT MÜLTECİLERİNİN ENTEGRASYONU¹

Selda GEYİK YILDIRIM²

Müberra DİNLER³

¹ Bu çalışmada “Suriyeli Kent Mültecilerinin Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Entegrasyonu (Küçükçekmece İlçesi Örneği)” adlı doktora tez çalışmasının verilerinden yararlanılmıştır.

² Kafkas Üniversitesi, Dr. Öğretim Üyesi., seldagykyldrm@gmail.com, orcid:0000-0002-4277-6048

³ Doktora Adayı, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü, muberradinler@gmail.com, orcid: 0000-0002-0829-9057

GİRİŞ

Suriye’de iç savaş sonrası yaşanan kitlesel göçlerle birlikte mülteci ve entegrasyon konusu Türkiye’nin güncel meseleleri arasında yer almaya başlamıştır. Bu hareketlilik Türkiye’nin göç tarihi açısından hem özgün bir niteliğe sahiptir hem de yeni bir göç deneyimini de beraberinde getirmiştir. Bu deneyimdeki tartışmalardan biri mevcut kimlik ve tarihsel bağların Suriyelilerin Türk toplumuna entegre olmalarında olumlu yönde katkı sunabileceği ve bu hareketliliğin ekonomik büyüme açısından fırsata; sosyolojik açıdan toplumsal zenginlik ve çeşitliliğe katkı sağlayacağıdır. Bir diğeri ise, Türkiye’ye gelen Suriyeli nüfusun etnik çeşitliliği, sınıfsal statüleri, hukuki ve politik tecrübelerinden dolayı Türk toplumuna entegre olmalarında birtakım güçlüklerin yaşanacağıdır. Her iki görüşün ortak noktası ise entegrasyon politikalarının gerekliliğidir.

Suriyeli mültecilerin Türk toplumuna entegrasyonu konusunda yapılan çalışmalar son yıllarda giderek artmaktadır. Örneğin, Kaya, “Syrian Refugees and Cultural Intimacy in Istanbul: “I feel safe here!”(2016) adlı çalışmasında tarihsel, kültürel ve dini yakınlık biçimlerinin, özellikle Halep’ten gelen Sünni-Müslüman-Arap-Suriyelilerin İstanbul’daki yaşamlarında etkili olduğuna işaret etmektedir. Benzer şekilde Balcıoğlu (2018)’nin çalışmasında da dinin önemli bir etken olduğu belirtilmiştir, Sultanbeyli’deki Suriyeli mültecilerin, benzer kültürel ve dini geçmişleri nedeniyle, Sünni Müslüman ve çoğu Türk komşularıyla rahat oldukları vurgulanmıştır. Bunlarla birlikte, literatürde Suriyeli mülteciler arasındaki etnik çeşitliliğin yarattığı entegrasyon farklarına değinen herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Coğrafyaların yakınlığı ve tarihsel ortaklığı etnik faktörle birlikte düşünüldüğünde Suriye’den gelen Türkmenlerin mültecilik tecrübelerinin diğer gruplara kıyasla farklılaşıp farklılaşmadığı sorusu gündeme gelmektedir.

Bu çalışma Suriyeli mültecilerin entegrasyonunun kentsel yaşam alanlarındaki durumlarına odaklanmakta; Türk toplumuna entegre olmalarının sosyal, kültürel ve ekonomik boyutta nasıl karşılık bulduğuna yanıt aramaktadır. Çalışmanın örneklemini İstanbul’un Küçükçekmece ilçesinde yaşayan Suriyeli kent mültecileri oluşturmaktadır. Literatür taraması ile belirlenen mülteci entegrasyonunun sosyal, kültürel ve ekonomik göstergeleri görüşme formları için daraltılmış ve soru formatına dönüştürülerek sahada uygulanmıştır.

Çalışmanın neticesinde Suriyeli kent mültecilerinin Türk toplumuna sosyal ve kültürel açıdan entegre olmalarını kolaylaştıran etnik ve dini faktörlere sahip oldukları; ancak ucuz iş gücü, düşük gelir ve kadın istihdamı gibi faktörlerin ekonomik entegrasyon konusunda güçlükler ortaya çıkardığı; sosyal entegrasyonda da sosyal köprüler

konusunda eksikliklerin var olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Bununla birlikte entegrasyonun interaktif niteliğinin Suriyeli kent mültecilerinin entegrasyon süreçlerinde karşılaşılan eksik durumlardan biri olması nedeniyle ilerleyen zamanlarda Türkiye’de Suriyelilere yönelik başarılı bir entegrasyonun gerçekleşmesinin önündeki temel nedenlerden birini oluşturacağı öngörülmüştür.

ENTTEGRASYON KAVRAMI

Ager ve Strang’e göre (2008), kavramsal açıdan farklı tanımlamalara ve içeriklere sahip olan entegrasyon ya da ilgili konularda yapılan 49 ayrı tanımlama mevcuttur. Castles (2002) ise göçmen ve mülteci entegrasyonu için genel kabul gören tek bir tanımlamanın, teori ya da modelin olmadığını belirtir. Bu nedenle entegrasyon kavramı konusunda uzlaşılan genel kanaat, kavramın tanımlanmasına ve açıklanmasına yönelik anlatımların çeşitlik içerdiği. Yine de entegrasyon konusunda yapılan tanımlamalarda ortak bazı açıklamaları da bulmak mümkündür.

Entegrasyon göçmenler (yeni gelenler) ve ev sahibi (yerliler) toplum arasındaki interaktif bir süreçtir (Bosswick ve Heckmann, 2006; Castels, 2002; Ager ve Strang, 2008). Türkçe karşılığı uyum ve bütünleşme anlamına gelen entegrasyon toplumsal yaşamda bireyler arasındaki kopukluğun giderildiği bir sosyal ortamı ifade eder. Bütünleşme de bir bütün içindeki bölümler arasındaki ilişkilerin istikrarı olarak tanımlanabilir. Bir sistem veya yapı içindeki ilişkileri sürdürmek veya geliştirmek (Bosswick & Heckmann, 2006, s. 2) anlamında da kullanılan entegrasyon, “statik anlamıyla alt birimlerin yapısal harmonisini, dinamik anlamıyla ise karşılıklı dengeli iletişimi ifade eder” (Perşembe 2005: 46).

Treibel’e göre entegrasyon bir bütünün tekrardan oluşturulması veya çeşitliliğin bir bütüne dönüştürülmesidir (Derya 2016:77). Bu açıdan asimilasyon kavramı ile kısmi bir benzerlik taşıdığı düşüncesi oluşabilmektedir. Favell’a göre sosyolojik kavramlar olarak, asimilasyon ve entegrasyonun köklerinde toplumun, farklılaşmış parçalardan oluşan, ancak ortak soyut değerler ve baskın ana akım davranış normları ile bir arada tutulan karmaşık, “organik” sınırlı bir bütün olarak düşünüldüğü Durkheimci tarzda işlevselci bir bakış açısı yer alır (Favell 2014: 63). İşlevselci teori entegrasyonu, hayatta kalmasını sağlamak için herhangi bir sosyal sistemin işlevsel ön koşullarından biri olarak görür (Heckmann 2006: 8). Bu bağlamda entegrasyon, toplumsal bütünlüğün, çeşitliğin ve istikrarın işlevlerine katkıda bulunarak sistemin devamlılığında rol oynar.

Yeni gelenlerin dahil oldukları toplum ile uyum içinde yaşamalarını ifade eden entegrasyon, ‘yeniden toplumsallaşma’ sürecinin de (Adıgüzel 2016: 174) aracı olmaktadır ve bu süreç ile birlikte göçmenler hem

yeni kültüre uyum sağlamakta hem de etnik kültürlerini de devam ettirebilmektedir (Şahin 2010: 104). Entegrasyon, yeni ortaklıkların kurulması, ortak yaşam alanlarının inşa edilmesi aşamasının genel pratiklerini bünyesinde taşır. Ancak, topluma dahil olan göçmenler yeni çevreleri tarafından etkilenmeksizin bazı kültürel unsurları kolayca sürdüremezler (Faist 2003: 421).

Entegrasyon kavramı postmodern dönemin başlangıç tarihi ile birlikte daha görünür bir hale gelmişse de kullanım tarihi açısından modern kavramlar arasında yer alır. Sosyoloji disiplininin modern bir kimlik kazandığı 19. yüzyılda sosyolojinin alt dallarından biri olarak temelleri atılan kent sosyolojisi çalışmalarında kullanılan entegrasyon kavramı tarihsel ve kavramsal olarak dönemsel etkilerle şekillenmiş, modern zamanlarda modern içerikler; postmodern zamanlarda ise postmodern bir görünüm ve içerik kazanmıştır. Ülkemizde Batı'dan aktarılan pek çok kavram gibi entegrasyon da Batı kökenlidir ve ilk olarak Batılı ülkelerin göç sonrası kentsel yaşamlarına dahil olan yeni aktörlerin/kültürün mevcut aktörlerle/kültürle ve kurumsal yapılarla olan etkileşim süreçlerini açıklamada kullanılmıştır.

Entegrasyon konusu Türkiye özelinde yeni tartışma ve araştırma alanlarından biri haline gelmiştir. Bu durum özellikle Suriyeli mülteci hareketliliğinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ancak kavramsal açıdan entegrasyon ve mültecilik konusu hala netlik kazanamamıştır. Suriyeliler hukuki açıdan mülteci statüsüne sahip olmasalar bile pek çok araştırmacının tercih ettiği gibi bu çalışmada da sosyolojik anlamda mültecilik kavramının kullanımı tercih edilmiştir. Her iki kavram Türkiye özelinde de hala tartışılmaya devam etmektedir. Bu çalışmanın konusu ve problemi çerçevesinde entegrasyon konusu Türkiye bağlamında ve Suriyeliler özelinde yeniden tartışılmaktadır.

Entegrasyon konusu bir boyutuyla da devletlerin, toplumların, bireylerin “endişelerine” yönelik çözüm arayışlarının bir sonucudur. Bu yönüyle entegrasyon istenilen değil zorunlu olarak uygulanması gereken bir pratik olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla pek çok araştırmacının belirttiği gibi Türkiye’ye yönelik gerçekleşen Suriyelilerin kitlesel göçleri başlangıçta “misafirlik” ya da “geçicilik” üzerinden kısa süreli algılanıp uzun vadeli politikalar dikkate alınmamıştır. Ancak bugün itibarıyla göç ve entegrasyon politikalarına yönelik eleştiriler ve değerlendirmeler gittikçe artmaktadır.

SOSYAL ENTEGRASYON

Sosyal entegrasyon, mevcut bir sosyal sistemdeki aktörlerin topluma dahil edilmesi anlamına gelir (Esser 2006: 7). Göçmenlerin ev sahibi

toplumun temel kurumları, ilişkileri ve pozisyonlarına dahil edilmesi ve kabul edilmesi olarak tanımlanan (Bosswick & Heckmann 2006:11) “sosyal entegrasyonun en dikkate değer unsuru, topluma aidiyet hissi, semboller, liderler, değer yargıları, alışkanlıklar, gelenekler ve normları paylaşma ve kabul etme konusunda toplumsal gruplar ve bireyler arasında anlamlı bir fikir birliğine varmaktır” (Erkal 1998: 131-132). Böylelikle toplumsalın içinde yer alan farklı bireylerin/grupların bir arada olmalarının sosyal koşulları sağlanabilmektedir.

KÜLTÜREL ENTEGRASYON

Kültürel entegrasyon literatürde hem sosyal entegrasyonun bir alt boyutu hem de entegrasyonun temel boyutlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal nitelik taşıyan bütün olguların doğal olarak kültürel bir niteliği bulunmaktadır. Kültürel entegrasyon, en genel anlamıyla ev sahibi ülkenin dilini bilme, toplumun bazı anlayış ve temel normlarına uymaktır (Hamberger 2009:5). Göçmenlerin yabancısı oldukları toplum ile bütünleşerek, o toplum ile uyum içinde yaşamasını sağlayan entegrasyonun kültürel boyutu tamamlanırsa, göçmen toplumsal normlara uygun davranmayı edinmiş olur (Adıgüzel 2016: 174). Bununla birlikte kültürel entegrasyon, göçmen gruplarının kendi ülkelerinin kültüründen vazgeçmek zorunda oldukları anlamına gelmez. İki kültürlü yetkinlikler ve kişilikler hem birey hem de ev sahibi toplum için bir değer taşır (Bosswick & Heckmann 2006: 10). Kültürel çeşitliliğin yansımaları olumlu bir anlam taşır; karşılıklı alışverişi güçlendirerek toplumsala katkısını arttırmakta, bireyler arası hoşgörünün ortaya çıkışını kolaylaştırmakta ve böylelikle iki kültürün birey üzerindeki zenginliği sosyal yaşamın her alanında görünürlüğünü belirginleştirmektedir.

EKONOMİK ENTEGRASYON

Ekonomik entegrasyon, başarılı bir entegrasyon sürecinin gerçekleşmesinin en önemli boyutlarından biridir. İstihdam da en çok araştırılan entegrasyon alanını oluşturmaktadır. İstihdam, ekonomik bağımsızlığı teşvik etme, geleceğe yönelik planlama, ev sahibi topluluğun üyeleriyle buluşma, dil becerileri geliştirme, benlik saygısını geri yükleme ve kendine güvenmeyi teşvik etme gibi birçok ilgili konuyu etkileyen bir faktör olarak sürekli olarak tespit edilmiştir (Ager ve Strang 2008: 170). Bu nedenle, alıcı ülkenin işgücü piyasasına entegrasyon genellikle daha geniş entegrasyonun temelini temsil eder (King ve Lulle 2016: 59).

ARAŞTIRMA PROBLEMİ

Kentsel alanlarda yaşayan Suriyeli kent mültecilerinin sosyal, kültürel ve ekonomik entegrasyonlarının incelendiği bu çalışmada

İstanbul'un Küçükçekmece ilçesinde yaşayan Suriyeli kent mültecilerinin kente entegre olma durumları sosyal, kültürel ve ekonomik boyutları ile araştırmaya konu edilmiştir.

Araştırmanın temel problemi Suriyeli kent mültecilerinin kente sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan entegre olma biçimlerinin nasıl olduğudur. Ayrıca aşağıdaki sorulara da yanıt aranmıştır;

1) İstanbul'da yaşayan Suriyeli kent mültecilerinin bireysel, sosyal, ekonomik ve kültürel özellikleri nelerdir?

2) Etnik ve dini özelliklerin Türk toplumuna entegre olmalarında etkisi var mıdır?

3) Suriyeli kent mültecilerinin sosyal, kültürel ve ekonomik entegrasyonlarını etkileyen temel özellikler nelerdir?

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmanın kuramsal yaklaşımı yorumlayıcı bakış açısına dayanmaktadır. Çalışmanın evreni İstanbul; örnekleme ise Küçükçekmece ilçesi olarak belirlenmiş, 30 adet yarı-yapılandırılmış görüşme formu Suriyeli kent mültecilerine yüz yüze görüşmeler yoluyla uygulanmıştır. Nitel ağırlıklı bir çalışma olarak tasarlanan bu araştırmada nitel verilerden elde edilen bulgular temalaştırılmış ayrıca bir kavramsallaştırma denemesi yapılmıştır.

Nitel yöntem araştırmasında olgubilim (fenomenoloji) deseni tercih edilmiştir. Amaçlı örnekleme tekniği ile ulaşılan katılımcılara 30 adet yarı-yapılandırılmış görüşme formları uygulanmıştır. Çalışmada ayrıca gözlem tekniklerinden de faydalanılarak veri çeşitliliği de sağlanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formları ve gözlemlerden elde edilen veriler betimsel analiz yolu ile çözümlenmiştir. Bu çalışma 30 katılımcı içerisinde yer alan 10 Suriyeli Türkmen grubun verdiği yanıtlar özelinde hazırlanmıştır.

Mülakat sorularının hazırlanması aşamasında Ager ve Strang'ın (2008) "Entegrasyonu Anlamak: Kavramsal bir Çerçeve" adlı çalışmasından ve David Beversluis, David Schoeller-Diaz, Martin Anderson, Natalie Anderson, Amy Slaughter ve Ronak B.Patel'in "Nairobi, Kenya İçin Mülteci Entegrasyon Ölçeği Geliştirilmesi ve Geçerliliğinin Doğrulanması (2016)" adlı çalışmadan yararlanılmıştır (Beversluis vd.2016) Ayrıca Dr. Asmin Kavas, İlderya Avşar, Omar Kadkoy ve Çağdaş Bilgiç tarafından hazırlanan "İstanbul'da Suriyeliler ve Savaş Sonrası Suriye Gettoları" adlı çalışma (Kavas, Avşar, Kadkoy ve Bilgiç, 2019) ve Mültecilerin Uyum Projesi'nde (2017) yer alan; Onur Unutulmaz tarafından Castles, Korac,

Vasta ve Vertovec’den uyarlanarak hazırlanan entegrasyon ölçütleri de dikkate alınarak bu çalışmanın görüşme sorularına eklenmiştir.

Mülakat sorularının konu başlıkları ise şu şekildedir;

- Sosyo-Demografik Sorular
- Eğilim Soruları
- Göç ve Yerleşme Süreçlerine İlişkin Sorular
- Sosyal Entegrasyon Göstergelerine İlişkin Sorular
- Kültürel Entegrasyon Göstergelerine İlişkin Sorular
- Ekonomik Entegrasyon Göstergelerine İlişkin Sorular

KATILIMCILARIN ÖZELLİKLERİ

2011 yılı ve sonrası Suriye’den Türkiye’ye zorunlu olarak göç etmiş ve İstanbul’da yaşayan kent mültecileri üzerinde uygulanan bu çalışmada Suriyeli kent mültecilerinin sosyal, kültürel ve ekonomik entegrasyonuna dair bilgiler toplanmıştır. Bu çalışmada 10 Arap, 10 Türkmen ve 10 Kürt kökenli, 12’si kadın; 18’i erkek olmak üzere toplam 30 kişiye yarı-yapılandırılmış görüşme formu uygulanmıştır. Türkmen grubun verdiği yanıtlar bu çalışma özelinde ayrıca ele alınıp incelenmiştir. Arap ve Kürt katılımcıların yanıtları daha çok karşılaştırma amaçlı çalışmaya konu edinilmiştir.

Nitel araştırmanın örneklemine dahil olan katılımcıların;

25’i evli; 5’i bekadır.

24’ünün geçici kimlik kartı bulunmaktadır. Ancak ikamet izinleri İstanbul dışında olup İstanbul’da yaşayan katılımcılar da mevcuttur.

24’ü resmi sınır noktasından; 6’sı resmi olmayan bir sınır noktasından Türkiye’ye giriş yapmıştır. Hepsisi güvenlik nedeniyle göç etmiştir.

Katılımcıların çoğunluğu Türkiye’yi tercih etmelerinin en önemli sebebini coğrafi yakınlık olarak belirtmiştir.

22’sinin Suriye’deki evleri tamamen yıkılmış; 8’sinin ise orta hasarlıdır.

Katılımcıların hepsi İstanbul’da apartman dairesinde yaşamaktadırlar. Bazılarının evleri sobalı bazıları ise doğalgazlıdır. Evin bu niteliklerine göre kira gelirleri de farklılaşmaktadır.

24’ü Suriye’ye geri dönmeyi düşünmemektedir; 6’sı ise Suriye’deki savaşın ortadan kalkması durumunda geri dönmeyi düşündüklerini belirtmişlerdir.

23'ü Türkiye dışında başka bir ülkeye göç etmeyi düşünmemektedir.

Katılımcıların tümü İstanbul'a sosyal ağlar aracılığıyla yerleşmişlerdir; 19'u tanıdıkları; 10'u iş imkanları; 1'i ise kiralara ucuz olması nedeniyle Küçükçekmece ilçesini tercih etmiştir.

Türkiye'de yaşanan en önemli sorunlar olarak erkek katılımcılar sırasıyla ev kiralari, düşük gelir; kadın katılımcılar ise (Türkmenler hariç) dil problemi olduğunu belirtmişlerdir. Her iki grubun rahatsız olduğu ortak konu ise Türkler tarafından geçici (misafir) olarak algılanmalarıdır. Katılımcıların çoğunluğu Türkiye'de kalıcı olmak istediklerini ve geri dönme fikirlerinin bulunmadıklarını sıkça ifade etmişlerdir.

Vatandaşlık konusunda Türk vatandaşlığını isteyen katılımcıların çoğunun talebi çifte vatandaşlık yönündedir.

19'u dini; 6'sı kültürel; 3'ü tarihsel; 2'si ise coğrafi etmenler nedeniyle Türkiye'yi kalıcı olarak yaşanılabilir bir ülke olarak görmektedir.

22'si Türkiye ile Suriye arasında ciddi farklılıklar olduğunu düşünmemektedir; 8'i ise hukuki ve politik açıdan farklılık olduğunu düşünmektedir. Farklılık olduğunu düşünen erkek katılımcıların oranı kadın katılımcılardan yüksektir.

Katılımcıların yaş, medeni durum, eğitim durumu ve mesleklerine ilişkin özet bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Özellikleri

	Yaş	Cinsiyet	Medeni Durum	Eğitim Durumu	Meslek	Etnik Köken
Katılımcı 1	23	Erkek	Bekar	Lise	Garson	Arap
Katılımcı 2	31	Kadın	Evli	Okuma Yazması Yok	Ev hanımı	Kürt
Katılımcı 3	37	Erkek	Evli	İlkokul	İnşaat İşçisi	Arap
Katılımcı 4	19	Erkek	Bekar	Lise	Tekstil İşçisi	Türkmen
Katılımcı 5	41	Kadın	Evli	Okuma Yazması Yok	Ev Hanımı	Türkmen
Katılımcı 6	50	Erkek	Evli	Ortaokul	Esnaf	Türkmen
Katılımcı 7	55	Kadın	Evli	Okuma Yazması Yok	Ev Hanımı	Arap
Katılımcı 8	25	Erkek	Evli	Lise	Esnaf	Arap
Katılımcı 9	28	Erkek	Evli	Lise	Ayakkabıcı	Kürt
Katılımcı 10	43	Erkek	Evli	Ortaokul	Oto Tamirci	Arap

Katılımcı 11	52	Erkek	Evli	Ortaokul	Esnaf	Kürt
Katılımcı 12	35	Kadın	Evli	Okuma Yazması Yok	Ev Hanımı	Arap
Katılımcı 13	36	Kadın	Evli	İlkokul	Ev Hanımı	Kürt
Katılımcı 14	24	Erkek	Bekar	Lise	Ayakkabıcı	Kürt
Katılımcı 15	27	Erkek	Evli	Ortaokul	Tekstil İşçisi	Türkmen
Katılımcı 16	29	Kadın	Evli	İlkokul	Ev Hanımı	Türkmen
Katılımcı 17	39	Erkek	Evli	Lisans	Kurye	Türkmen
Katılımcı 18	26	Erkek	Evli	İlkokul	Tekstil İşçisi	Türkmen
Katılımcı 19	42	Erkek	Evli	İlkokul	Tekstil İşçisi	Türkmen
Katılımcı 20	33	Kadın	Evli	Okuma Yazması Yok	Ev Hanımı	Arap
Katılımcı 21	20	Kadın	Evli	İlkokul	Ev Hanımı	Arap
Katılımcı 22	45	Erkek	Evli	Ortaokul	İnşaat İşçisi	Kürt
Katılımcı 23	33	Erkek	Evli	Ortaokul	Tekstil İşçisi	Kürt
Katılımcı 24	51	Kadın	Evli	Okuma Yazması Yok	Ev Hanımı	Kürt
Katılımcı 25	22	Erkek	Bekar	Lise	İnşaat İşçisi	Kürt
Katılımcı 26	35	Kadın	Evli	Okuma Yazması Yok	Ev Hanımı	Arap
Katılımcı 27	19	Erkek	Bekar	Lise	Esnaf	Arap
Katılımcı 28	41	Kadın	Evli	Okuma Yazması Yok	Ev Hanımı	Türkmen
Katılımcı 29	19	Kadın	Evli	İlkokul	Ev Hanımı	Türkmen
Katılımcı 30	44	Erkek	Evli	Lise	Aşçı	Kürt

ARAŞTIRMA BULGULARI

Sosyal Entegrasyon Bulguları

Sosyal Bağ Kurma

Ager ve Strang (2008) “Entegrasyonu Anlamak: Kavramsal bir Çerçeve” adlı çalışmalarında entegrasyonunu on farklı çalışma alanından söz ederler. Bunlardan biri de sosyal bağ kurmadır. Sosyal bağ kurmayı da üç alt başlıkta ele alırlar;

Sosyal Köprüler (Ev sahibi toplumla ilişkiler)

Sosyal Bağlar (Diğer mültecilerle ilişkiler)

Sosyal Bağlantılar (Ev sahibi hükümetle ilişkiler).

Çalışmanın verilerinden elde edilen bulgulara göre Suriyeli kent mültecilerinin sosyal köprülerinin zayıf; sosyal bağlarının güçlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Putnam, sosyal ilişkilerin sürdürülmesinde “güven” konusuna vurgu yapar. Sosyal ağlar ve bağlantılar bireyler için çeşitli faydalar sağlar. Bu ağların kurulmasında da sosyal sermaye önemli bir rol oynamaktadır (Putnam 2010). Suriyeli kent mültecilerinin mültecilik durumları da onların sosyal sermayesini sınırlandırmaktadır. Ancak kurulan sosyal sermaye sosyal bağlar ekseninde de güç kazanmaktadır. Bu durum onların İstanbul’a yerleşim süreçlerinde de etkili olmaktadır. İş bulma, ev kiralama, ilçeye yerleşme kurulan güçlü sosyal ağlar aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Coleman’a göre ise bütün toplumsal ilişkiler ve toplumsal yapılar sosyal sermaye biçimlerini kolaylaştırır; aktörler niyetli olarak ilişkiler kurarlar ve yarar sağlamaya devam ettikleri sürece bu ilişkileri devam ettirirler. Ancak belli toplumsal yapı türleri bazı sosyal sermaye biçimlerini kolaylaştırmada özellikle önemlidir. Örneğin, toplumsal ağların kapalı olduğu yapılar sosyal sermaye için katkı sağlar (Coleman 2010: 95-98). Suriyeli kent mültecilerinin kente yerleşimlerini etkileyen bir diğer nitelikte bu kapalı ağlardır.

Sosyal Köprüler

Çalışmanın örnekleme dahil olan katılımcıların Türk komşuları ya da diğer yerel halk ile iletişimlerinin son derece zayıf olduğu bulgusuna gözlemler neticesinde de ulaşılmıştır. Suriyeli kent mültecilerinin sosyal köprüleri neredeyse sadece ev sahipleri ile sınırlı kalmıştır. Diyalog kurdukları, bir araya geldikleri genellikle Suriyelilerdir; alışveriş yaptıkları, yemek yedikleri ve gittikleri mekanların çoğu da Suriyelilere ait işyerlerinden ibarettir. Bu durum ise entegrasyonun etkileşimli/interaktif yönünü engelleyen faktörlerden biridir. Sosyal köprülere ilişkin katılımcıların yanıtları şu şekildedir;

(K-6): “Bizde Türk’üz. Niye konuşmazlar anlamadık.” (K-15): “İşyerinde çok az konuşuyorlar işle ilgili, ama mahalledekiler hiç konuşmuyorlar.” (K-13): “Çocuklarımız evde ağladığında hemen zilimize basıp bize bağıyorlar, çok ses yapıyorsunuz diye, buna bile tahammül edemiyorlar...” (K-5): “Muhabbet yok, sohbet yok, konuşma yok... Bize kötü davranmıyorlar ama hiç konuşmuyorlar...”

“Mültecilerin Yerel Entegrasyonu ve Yerel Yerleşmeleri: Kavramsal ve Tarihsel bir Analiz” başlığını taşıyan 2004 tarihli bir çalışmada Crisp ve arkadaşları entegrasyon sürecini üç boyutta ele almaktadır. Bunlar ekonomik, sosyal ve yasal boyutlardır (Crisp 2004). Bu geniş kategoriler kentli mülteci yaşamının çeşitli yönlerini kapsamaktadır. Entegrasyonun başarılı olabilmesi için yasal yaklaşımların ötesine geçip ekonomik ve sosyal boyutlara da değinmesi gerektiği özellikle vurgulanmaktadır (Beverluis vd. 2016: 5). Bu nedenle entegrasyonun sosyal boyutu yasal boyut kadar önem taşımaktadır. Entegrasyonun başarılı bir süreçte ilerleyebilmesinin temel koşulu da bütün boyutlarıyla pratikte görünür kılınmasıdır.

Sosyal Bağlar

Çalışmanın gözlem ve görüşme süreçlerinde Suriyeli kent mültecilerinin gündelik yaşantılarında diğer mültecilerle sıkça bir araya geldikleri gözlenmiştir. Sosyal bağlar açısından bir diğer husus ise Suriyelilerin kendi aralarında da küçük gruplaşmalar şeklinde bir araya geldikleridir. Bu durum aslında kendi anavatanlarından başka bir ülkeye göç etmiş çoğu göçmen/sığınmacı/mülteci için geçerli olan bir olgudur. Çünkü kültürel yakınlık sosyal ilişkilerin kurulma ve sürdürülmesinde etkili bir role sahiptir.

(K-1): “Çalıştığım yere sadece Suriyeliler geliyor. İyi bir şey. Onları görünce fazla yabancılık çekmiyorum.” (K-17): “Çoğu Suriyeli gibi bizde Suriyelilerin işyerlerinden alışveriş yapıyoruz, buradaki marketlerin bir kısmını Suriyeli Türkmenler çalıştırıyor, bizde onlardan alıyoruz.”

Sosyal Bağlantılar

Veri toplama sürecinde Suriyeli kent mültecilerinin ev sahibi hükümete dair çoğunlukla olumlu yönde görüşler ifade ettikleri tespit edilmiştir. Genel olarak Türk hükümetinin Suriyelilere yönelik politikaları olumlu karşılanmaktadır.

(K-27): “Türk hükümeti kapıları açmasaydı belki şimdi hayatta olmazdık. Onlara çok şey borçluyuz...” (K-15): “Türkiye Müslüman bir ülke. Müslüman kardeşlerine yardım etti. Türk hükümeti bizi kurtardı...” (K-5): “Kendi vatanından ayrılmak zor. Başka bir ülkede yaşamak da ama Türk hükümeti bize sahip çıktı.”

Eğitim

Çalışmanın örneklemine dahil olan katılımcıların özellikle evli grubun hepsi Türkiye’de çocuklarına yönelik verilen eğitim hizmetinden

memnun olduklarını ifade etmişlerdir. Bu gruptakilerin çocuklarının okul düzeyleri çoğunlukla ilkokul düzeyindedir.

(K-16): “Memnunum, çünkü çocuklarımız Türkçe öğreniyor...”
 (K-23): “Çok memnunuz. Çocuklarımızın eğitimleri yarım kalmıştı, burada tamamlayabilecekler...” (K-11): “Savaş en çok çocuklarımızı mağdur etti, okullarını, arkadaşlarını, eğitimlerini bırakıp geldik ama Türkiye’deki eğitimleri bizi mutlu etti...”

2018’in Aralık ayı itibariyle örgün eğitim programlarından yararlanan “Suriyeli mülteci çocuk sayısı 645.140’a ulaşmıştır. Bu sayı, 2017-18 eğitim öğretim yılına %5,7 oranında, 2016-17 eğitim öğretim yılına kıyasla %31 oranında bir artış göstermiştir. 2018 yılında MEB ve UNICEF, uzun zamandır okula gitmeyen ve akranlarıyla birlikte örgün öğretime devam etmeye henüz hazır olmayan 10-18 yaş grubundaki mülteci çocuklara ikinci bir şans tanımayı hedefleyen Hızlandırılmış Eğitim Programını (HEP) hayata geçirmiştir. HEP kapsamında, ülkenin farklı bölgelerinde bulunan 12 ilde faaliyet gösteren 70 halk eğitim merkezinde MEB onaylı müfredat çerçevesinde sertifikalı eğitimler verilmektedir”. Aralık ayı itibariyle HEP’ten faydalanan çocukların sayısı, 2.626’sı kız öğrenci ve 3.030’u erkek öğrenci, olmak üzere toplamda 5.656’dır. (UNICEF 2018).

YÖK tarafından hazırlanan “Göç ve Eğitim (2019)” adlı çalışmada, ülkelerindeki olağanüstü durumları (savaş, işgal vb.) “bulunan öğrenci ve akademisyenlerin yükseköğretime entegrasyonu için, özel öğrenci statüsünde okullara yerleştirme, burs programları, yabancı uyruklu akademisyen bilgi sistemi, tanıma ve denklik mevzuatı iyileştirme süreçleri, belgeleri eksik olanlar için diploma ve derece tespit komisyonlarının oluşturulması gibi çeşitli çalışmalar yürütüldüğünü belirtmişlerdir” (YÖK 2019).

Mülteci entegrasyonunda da kilit alanlardan birini oluşturan eğitim konusu, Türkiye’nin göç politikalarını ilerleyen zamanlarda en fazla meşgul edecek konulardan biri olacaktır. Ülkede barınan milyonlarca mültecinin yaklaşık yarısını oluşturan çocukların eğitim desteği entegrasyonun da kolaylaştırıcılarından biri olması bakımından bu alana yapılacak sonuç odaklı başarılı hizmetlerle mültecilerin entegrasyon süreçleri de hızlanacaktır.

Sağlık

Çalışmanın örneklemine dahil olan katılımcıların çoğunluğu sağlık hizmeti konusunda memnun olduklarını belirtmişlerdir. Bu çalışmada katılımcıların genel olarak memnuniyet düzeylerinin en yüksek olduğu alanların başında sağlık gelmektedir.

(K-10): “Buradaki sağlık ocağının üst katı Suriyelilere ayrılmış, Arapça bilen doktorlar da var, derdimizi anlatabiliyoruz, bizim için çok iyi... Suriyeli doktorların olduğu yerlere gidiyoruz...” (K-19): “Sağlıktan çok memnunuz, ben şikayet eden pek görmedim.”

AFAD’ın “Türkiye’deki Suriyelilerin Demografik Görünümü, Yaşam Koşulları ve Gelecek Beklentilerine Yönelik Saha Araştırması (2017)” adlı çalışmasında da sağlık hizmetlerinden memnuniyet oranı % 83 düzeyinde çıkmıştır.

Mekansal Ayrışma

David Harvey’e göre (2002), mekânsal farklılaşma, kapitalist toplumdaki toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi çerçevesinde açıklanmalıdır. Mekânsal farklılaşma, kapitalist üretim sürecinden doğan güçlerce üretilmektedir. İnsanların özerk ve kendiliğinden tercihlerinin ya da toplumsal ilişkiler temelinde oluşan bir tercihler sisteminin edilgen ürünü değildir. Harvey’e göre mekansal farklılaşma sınıfsal ilişkilerin ve toplumsal farklılaşmaların üretildiği ve sürdürüldüğü süreçler içinde tamamlayıcı bir araçtır (Harvey 2002: 154).

Harvey, mekansal farklılaşma kuramını sınıfsal yapı üzerine temellendirerek açıklamıştır. Ancak mekansal farklılaşma mültecilik halleri üzerinden yeniden okunmaya çalışıldığında farklı boyutlarıyla da karşımıza çıkmaktadır. Sosyal entegrasyon göstergelerinden biri olan mekansal ayrışma Suriyeli kent mültecileri özelinde de tespit edilmiş durumlardan biridir. Kent mültecilerinin İstanbul’un alt gelir gruplarının yer aldıkları mekanlara yerleştikleri bilinmektedir. Harvey’in modelinde kentsel mekanlardaki ayrışmalar kapitalist sistemin inşalarıdır ve bireylerin iradeleri dışında gerçekleşmektedir. Suriyeli kent mülteciler söz konusu olduğunda ise ayrışma birden fazla yaşanmaktadır. Mülteciler hem kent yoksullarına eklenmekte hem de kentin yerlileri dışında bir sosyal yaşam alanı oluşturmaktadırlar.

KÜLTÜREL ENTEGRASYON BULGULARI

Aidiyet Duygusu

Çalışmaya dahil olan katılımcıların çoğunluğu kendini topluma ait hissetme konusunda olumlu görüş ifade etmişlerdir. Nitel araştırma bulgularından elde edilen verilere göre kadın katılımcılar erkek katılımcılara oranla; evli katılımcılar bekar katılımcılara oranla daha fazla aidiyet hissine sahiptir. Etnik köken açısından ise Türkmen grubun aidiyet hissi Arap ve Kürt katılımcılara göre daha yüksek çıkmıştır.

Türkmen katılımcılar tarafından aidiyet konusunda sıklıkla ifade edilenler şu şekildedir;

(K-16): “Ben Türk’üm, Türkiye’yi çok seviyorum. Dünyadaki bütün Türkler ile kardeşliğimizin olduğu, çocukluğumuzdan beri annemle babamın öğrettiği ilk şeydir...” (K-6): “ Elbette. Biz Türk’üz. Aynı dili konuşuyoruz. Türkiye’deki Türklerle farkımız yok...” (K-15): “Biz de Türk’üz. Burası bizim ikinci vatanımız gibi...”

Suriyeli Türkmen gruplar açısından etnisite faktörü; Arap ve Kürt gruplar açısından din faktörü ve her üç grup içinde tarihsel bağlar Türkiye’deki Suriyelilerin aidiyetlerini olumlu yönde etkileyen temel unsurlar arasında yer almaktadır. Aidiyet duygusu geliştirme, yaşamın akışı içinde farklı gruplardan oluşan geniş bir yelpaze içinde üyeliğe alınmayı ve dışlanmayı içeren devamlı bir süreçtir. İnsanlar, farklı gruplara ve ağlara bağlanırken veya bu gruplardan ayrılırken, devam eden sosyal etkileşim ve bütünleşme sürecinde yeni bağlantılar kurarak veya eskilerinden kurtularak diğerlerine göre kendini yeniden konumlandırmaktadır (Turut ve Özgür 2018: 159).

AFAD’ın “Türkiye’deki Suriyelilerin Demografik Görünümü, Yaşam Koşulları ve Gelecek Beklentilerine Yönelik Saha Araştırması (2017)” adlı çalışmasında “Türkiye ve Suriye toplumlarını sırası ile kültürel yaşam bakımından farklı olarak görenlerin oranı yüzde 44, sosyal hayat bakımından farklı olarak görenlerin oranı yüzde 43,20, kılık kıyafet bakımından farklı olarak görenlerin oranı yüzde 37,5, geleneklere bağlılık bakımından farklı olarak görenlerin oranı yüzde 34,4 ve dini yaşam bakımından farklı görenlerin oranı yüzde 17,80’dir. Elde edilen bu bulgulara göre Suriyeli misafirler hemen hemen tüm kategorilerde yüzde 50’nin üzerinde Türkiye toplumunu Suriye toplumuna benzer görmektedir. Özellikle de dini yaşam bakımından bu oranlar yüksektir (AFAD 2017).

Sosyal Aidiyet

Sosyal aidiyetin bu çalışmadaki karşılığı makro ölçekli olarak değil mikro ve mezzo düzeyde ele alınmıştır. Suriyeli kent mültecilerinin Türk toplumuna, makro boyutlu, aidiyetleri özellikle dini ve etnik özellikler bakımından, yüksektir ancak topluluk/grup/birey düzeylerindeki etkileşim ve ilişkilerinde ciddi engeller ve aidiyet eksikliği bulunmaktadır. Bu durum Türkmenler özelinde de değişiklik göstermemektedir.

Bu çalışmanın alan araştırması bulgularından sonra “etkileşimsiz entegrasyon” olarak kavramsallaştırdığımız bir durum yaşanmaktadır. Etkileşimsiz entegrasyon, göç eden mültecilerin göç edilen ülkenin yerlileri ile yaşadıkları sosyal etkileşim ve ilişkiler konusundaki eksikliğine işaret etmektedir. Nicel ve nitel tekniklerde kullandığımız ölçüm araçlarında,

gözlemler esnasında da bu durumun varlığına ilişkin bulgulara sıklıkla rastlanılmıştır. İstanbul’da yaşayan Suriyeli kent mültecilerinin Türkler ile olan arkadaşlıkları, komşuluk ilişkileri oldukça düşük bulunmuştur. Suriyelilerin bu tür ilişki ve etkileşimler konusunda oldukça istekli olmalarına rağmen bir ağ şekline dönüşemeyen bir durum söz konusudur.

Sosyal aidiyete ilişkin bulgulardan bazıları ise şöyledir;

(K-21): *“Bence Türklerin biz Araplara bakış açısı biraz kötü...”*
(K-28): *Suriyeli olduğumuz için bizimle sohbet etmiyorlar, sokakta karşılaştığımızda tuhaf tuhaf bakıyorlar...”*

Dil Bilgisi

Heckmann’a göre dil, diğer birçok entegrasyon kanalının anahtarıdır. Kültürel entegrasyonun en önemli değişkeni olan dil, hedef ülkenin sosyo-kültürel yaşantısına entegre olmanın ön koşulları arasında yer alır. Bununla birlikte “dil” konusu tek yönlü bir süreç halinde işlememektedir. Çünkü mülteci grubun geldikleri ülkeye getirdikleri bir anadilleri bir de o toplumun kendi dili ile birlikte iki dil arasındaki deneyimleri bulunmaktadır. H.Musa Taşdelen, Edibe Sözen, Hacı Duran ve Ahmet Eskicumalı tarafından hazırlanan “Avrupa’da Yeni Kuşak Türk Gençliği (Kimlik ve Uyum Sorunları)” adlı çalışmada Türk gençlerinde dil ve vatan konularında ortaya çıkan iki yönlü bir boyuta dikkat çekilmiştir. Bu durum iki dillilik ve vatanlılık şeklinde ifade edilmektedir. Bu çalışmanın katılımcıları olan Suriyeli genç kuşak içinde benzer bir durum ortaya çıkacağı öngörülmektedir (Taşdelen, Sözen, Duran ve Eskicumalı, 2000).

Çalışmanın örneklemine dahil olan Türkmen grubun Arap ve Kürt gruplara göre dil problemi bulunmamaktadır. Arap ve Kürt gruplarda ise erkek katılımcıların birçoğunun, gündelik işlerinde iletişim kurabilmelerini sağlayacak ölçüde dil bilgisi mevcuttur ancak kadın katılımcıların (Türkmenler hariç) hiçbirinin dil bilgisi bulunmamaktadır.

Kültürel Pratikler

Türkiye’ye göç eden Suriyeli mültecilerin büyük çoğunluğu Suriye’deki kültürel pratiklerinin birçoğunu Türkiye’de de rahatlıkla yapabildiklerini ifade etmişlerdir.

(K-29): *“Düğünüm Türkiye’de oldu. Suriye’deki gibiydi. Salonumuzu tuttuk, misafirlerimizi ağırladık, müziklerimizle oynadık...”* (K-7): *“Müşüman ülke, her şeyi yapabiliyoruz. Camiye gidiyoruz. Namazımızı kılabiliriz...Avrupa’da bu kadar rahat edemezdik...”*(K-30): *“Ramazan ayında Suriye’de ne yapıyorsak Türkiye’de de öyle yaşıyoruz. Rahatız bu açıdan...”*

Suriyeli kent mültecilerinin çocukları açısından düşünüldüğünde dikkate alınması gereken bir husus söz konusudur. Bu da onların erken yaşta Türkiye'ye yerleşimleri nedeniyle ebeveynlerine kıyasla yaşanan sosyalleşmenin daha yoğun olacağıdır. Taşdelen'in (1991) "Yurtdışından Dönen Türk İşçi Ailelerinin Uyum Problemleri" adlı çalışmasında "yaşanılan çifte sosyalleşme süreci sebebiyle, ikinci neslin sosyalleşmesinde her iki kültür bakımından da eksik kalan durumlardan ve bir kimlik krizden söz eder. İkinci neslin her iki kültür arasında bir bocalama dönemini yaşadığını ve bu dönemin büyük bir ihtimalle ya uzun vadede bir asimilasyon ya da yabancı toplum içinde etnik bir azınlık haline gelme döneminin takip edeceğini" vurgulamaktadır (Taşdelen 1991: 62). Suriyelilerin gelecek kuşak nesilleri kendi anavatanlarına dönecekler mi? Ya da Türkiye'de kalıcı olarak yaşamaya devam mı edecekler? Dönüş ya da kalış durumuna göre Suriyeli mültecilerinin gelecek nesilleri bağlamında bu durumun yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

EKONOMİK ENTEGRASYON BULGULARI

Araştırmanın örnekleme dahil olan katılımcıların en fazla eleştiri getirdikleri ve sorun yaşadıkları alanın en başında ekonomik konular gelmektedir. Orijinal meslek istatistikleri, serbest meslek sahibi göçmen ve mültecilerin sayısı, başarılı iş kuran göçmen ve mültecilerin sayısı, işsizlik oranları, göçmenlerin ve mültecilerin çoğunluk nüfusuyla karşılaştırıldığında gelir seviyesi veya ev sahipliği gibi çıktılar ekonomik entegrasyonun göstergelerinden bazılarıdır (Castles, Korac, Vasta, ve Vertovec 2002: 131). Bu göstergeler dikkate alındığında bu çalışmanın katılımcılarının çoğunluğunun Suriye'deki mesleklerini Türkiye'de de sürdürdükleri bulgusuna ulaşılmıştır. İşsiz olan erkek mülteci ile çok az sayıda karşılaşmıştır. Görüşme yaptığımız kadın mülteciler Suriye'de de ev hanımı olarak yaşantılarını sürdüren bireylerdir. Suriye'de aktif bir çalışma yaşamı olup Türkiye'de çalışmayan bir kadın katılımcı ile karşılaşılmamıştır. Ama geçim sıkıntısından dolayı eşinin de evde bazı el işleri ile uğraşmak zorunda kaldığını söyleyen az sayıda erkek katılımcı ile karşılaşmıştır.

Katılımcılarının çoğunluğunun gelir seviyesi ise alt gelir grubundadır. Katılımcıların Suriye'deki ekonomik durumları Türkiye ile kıyaslandığında ciddi bir sınıf farklılaşmasının olduğu söylenemez ancak Türkiye'de karşı karşıya kaldıkları ekonomik sıkıntılar katılımcılar tarafından Suriye'de tecrübe edilmemiştir. Ekonomik alanda karşılaşılan sorunların en başında ucuz iş gücü kaynağı olma, kira fiyatları ve elde edilen düşük gelir gelmektedir. Bunların gerekçelerine ilişkin ayrıntıları katılımcılar şu şekilde ifade etmişlerdir:

(K-18): “Türkiye çok pahalı bir ülke, kiralar bize çok geliyor.” (K-11): “Suriye’de sadece ben çalışırdım bütün aile geçinirdik...Türkiye’de hepimiz çalışmak zorunda kaldık... Burada her şey çok pahalı, kiralar çok yüksek... Suriye’de bir kişi çalışırdı on kişi yerd, burada öyle değil...” (K-26): “Suriye’de eşim birkaç ay çalışırdı, diğer aylar çalışmazdı. Türkiye’de bir gün bile çalışmazsanız aç kalırsınız...”

İstihdam

Çalışmaya dahil olan Suriyeli kent mültecilerinin erkek katılımcıları arasında istihdamda yer almayana çok az sayıda rastlanılmıştır. Genel olarak iş gücüne katılımı sorun yaşanmamaktadır. Ancak iş bulma durumları ekonomik entegrasyon açısından yeterli görülmemektedir. İş gücüne katılım önemli bir unsur olsa da kent mültecilerinin kentsel yaşam olanaklarını genişletecek, kentin sosyal ve kültürel yaşamına katılmalarını kolaylaştıracak mekanizmalara sahip olamamaktadır. Bu durum yalnızca kent mültecileri için değil kent yaşamında yer alan alt gelir grubunda yer alan bütün alt sınıf bireyleri için genel bir koşuldur.

(K-6): “İstanbul bütün aile için iyi bir yer, diğer şehirlerde iş sıkıntısı var.” (K-20): “Bizim kayıtlı olduğumuz yer Kilis’ti. Orada kısa bir süre kalabildik. İstanbul’a gelmek zorundaydık çünkü iş bulmamız gerekiyordu...” (K-23): “Biz Kilis’ten Antep’e oradan da İstanbul’a geldik. Kaydımız burada değil. Bizden daha önce gelen akrabalarımız bu ilçedeydi. İş bulabildiklerini öğrenince onların yardımıyla buraya yerleştik...”

İşsizlik Oranları

Örnekleme dahil olan kadın katılımcıların hiçbirinin aktif bir iş yaşamı bulunmamaktadır. Erkek katılımcıların ise büyük çoğunluğu çalışmaktadır. Kadın katılımcıların ise hepsi ev hanımıdır. Suriye’de de ev hanımı olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu çalışmaya dahil olan Suriyeli erkek kent mültecilerinde çok az sayıda işsiz olanlarla karşılaşmıştır. Bu grupta yer alanların istihdamda yer almamalarının nedeni ise geçici kimlik belgesine sahip olmamalarından kaynaklanmaktadır.

Sağlık Bakanlığı ve Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı ve Dünya Sağlık Örgütü ortaklığında Mehmet Balcılar tarafından hazırlanan “Türkiye’deki Suriyeli Mültecilerin Sağlık Durumu Araştırması (2016)” verilerine göre “evde çalışanların çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. Kadınların büyük çoğunluğu (%84,4) evde çalıştığını ifade ederken %4,9’u çalıştığını belirtmiştir. Çalışacak durumdayken işsiz olanların oranı ise %3,5’tir. Kadınlar arasında öğrencilerin oranı %2,6’dır. 18-29 yaşlarındaki kadınların %80,5’i evde

çalışmaktadır. Kadınlar arasında evde çalışma oranının en düşük olduğu yaş grubu 18-29 yaş grubudur” (Balcılar 2016: 39).

Gelir Seviyesi

Ekonomik entegrasyonun göstergelerinden biri olan gelir seviyesi Suriyeli kent mültecilerinin en fazla sıkıntı yaşadıkları faktörlerin başında gelmektedir. Çalışma yaşamına dahil olan mülteciler çalıştıkları iş karşılığında aldıkları ücretten ve emek sömürüsüne maruz kalmaktan dolayı şikayet etmektedirler.

(K-19): “Çok iş yapıp az para alıyoruz, başka çaremiz de yok, mecbur çalışıyoruz... Türkler tek bir iş yapıyor bize ise her işi yaptırıyorlar...”
(K-9): “Çalışıyoruz ama karşılığında aldığımız para ile geçinemiyoruz. Kiralar çok pahalı, her şey pahalı...” (K-3): “Türlere verdikleri maaşlarla bize verdikleri aynı değil...Kimlik kartı sorunu olduğu için uzak bir yere de gidemiyoruz. Oturduğumuz yere yakındaki işlere gidebiliyorum sadece...”

Ev Sahibi Olma Oranları

Araştırmamızın katılımcıları arasında Türkiye’de ev sahibi olan bireyler bulunmamaktadır. Konut sahipliği ekonomik entegrasyon göstergelerinden biridir ancak zaman dilimi açısından, kentsel yaşam olanakları bakımından ve hukuki statüleri bağlamında Suriyelilerin konut sahibi olmalarının önünde bir takım güçlükler bulunmaktadır. Bunlarla birlikte Suriyelilerin yalnızca geçici koruma statüleri konut sahibi olmalarına engel olan tek etken değil bunun haricinde bazı hukuki sınırlandırmalar da mevcuttur.

SONUÇ

Mülteciler ve sığınmacılar konusu hangi eksenle tartışma zemini bulursa bulsun nihayetinde bugün dünya gündeminden eksilmeyen konulardan biridir. Türkiye’de de 2011 yılı sonrası gerçekleşen kitlesel göçlerle birlikte uluslararası göç, mültecilik ve entegrasyon konuları daha fazla incelenmeye başlanmıştır. Türkiye açısından özgün olan bir durum da bu göç deneyiminin bu hız ve sayıda daha önce yaşanmamış olmasıdır.

Bu çalışmada Suriyeli kent mültecilerinin sosyal, kültürel ve ekonomik entegrasyonu sahadan toplanan veriler ışığında incelenmiş, mültecilerin genel olarak Türkiye’nin yerlileri ile sosyal etkileşim ve ilişkiler konusunda sıkıntı yaşadıkları tespit edilmiş ve bu durum “etkileşimsiz entegrasyon” olarak kavramsallaştırılmıştır.

Türkmen grubun etnik aidiyet hissinin Arap ve Kürt katılımcılara göre daha yüksek olduğu görülmüş fakat bu durumun ev sahibi toplumla ilişkileri ifade eden sosyal köprüler söz konusu olduğunda diğer gruplardan farklılık göstermediği sonucuna varılmıştır. Dil engelinin bulunmaması Türkmen mülteciler için olumlu bir faktördür ancak iş bulma veya sosyal hayata katılma konusunda onları öne geçirdiğine dair bir bulguya rastlanmamıştır. Katılımcıların cevapları incelendiğinde sosyal köprüler konusunda Türkmenler Kürt ve Arap gruplardan farklılaşmamaktadır.

Elbette bu çıkarımın genelleştirilebilmesi için farklı örneklemelerde bu tarz çalışmaların tekrarlanması gerekmektedir. Bunun dışında, ev sahibi toplumun yerlilerinin algısında mülteciler arasında kimlik açısından bir farklılık olup olmadığı, hangi faktörlerin algılamaya daha çok etki ettiği yahut etnik kimliklerin hem mülteciler hem de ev sahibi toplum açısından herhangi bir önyargıya yol açıp açmadığı gibi sorulara cevap arayan çalışmaların yapılması da gelecekte karşılaşılabilecek problemlere dair politikaları yönlendirmeye katkıda bulunabilecektir.

KAYNAKÇA

- AFAD (2017). “Türkiye’deki Suriyelilerin Demografik Görünümü, Yaşam Koşulları ve Gelecek Beklentilerine Yönelik Saha Araştırması”. Ankara: Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı.
- Adıgüzel, Yusuf (2016). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Akademik Yay.
- Ager, Alastair ve Alison Strang (2008). “Understanding Integration: A Conceptual Framework”. *Journal of Refugee Studies*. Vol. 21, No. 2: 166-191.
- Balcılar, Mehmet (2016). *Türkiye’deki Suriyeli Mültecilerin Sağlık Durumu Araştırması*. https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/suriyeli_multeci.pdf (Erişim Tarihi: 15.09.2018).
- Balcıoğlu, Zeynep (2018). “Sultanbeyli, İstanbul, Turkey, A Case Study of Refugees in Towns” <https://fic.tufts.edu/wp-content/uploads/RITReportSultanbeyliIstanbulTurkey.pdf> (Erişim Tarihi: 10.10.2019).
- Beverluis, David vd. (2016). “Developing and Validating the Refugee Integration Scale in Nairobi, Kenya”, *Journal of Refugee Studies*, 30(1): 106-132.
- Bosswick, Wolfgang ve Friedrich Heckmann (2006). “Social integration of immigrants: Contribution of local and regional authorities”. https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef0622en.pdf. (Erişim Tarihi: 07.05.2019).
- Castles, Stephen vd. (2002). “Integration: Mapping the Field”. Centre for Migration and Policy Research and Refugee Studies Centre. University of Oxford.
- Coleman, James (2010). “Beşeri Sermayenin Yaratımında Sosyal Sermaye”. Der.Ahmet Zeki Ünal, Mehmet Murat Şahin. *Sosyal Sermaye, Kuram-Uygulama-Eleştiri*, İstanbul: Değişim Yay. 77-117.
- Crisp, Jeff (2004). “New Issues in Refugee Research: The local integration and local settlement of refugees: a conceptual and historical analysis”. <http://www.unhcr.org/407d3b762.html>. (Erişim Tarihi:10.06.2019).
- Derya, Hülya (2016). “1950 Yılından Günümüze Kadar Almanya’nın Göç Tarihi ve Entegrasyon Sorunu”. *Ortadoğu’daki Çatışmalar Bağlamında Göç Sorunu*, Editörler: H. Mustafa Paksoy vd. Ankara: Efil Yay. 58-86.
- Erkal, Mustafa (1998) “Social Integration”. Sosyoloji Konferansları, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iusoskon/issue/view/1023000485>, (Erişim Tarihi: 05.09.2017).
- Esser, Hartmut (2006). “Migration, Language and Integration” Programme on Intercultural Conflicts and Societal Integration. https://www.wzb.eu/www2000/alt/aki/files/aki_research_review_4.pdf (Erişim Tarihi:04.02.2019).

- Harvey, David (2002). “Sınıfsal Yapı ve Mekânsal Farklılaşma Kuramı”. Der. Bülent Duru, Çev. Ayten Alkan. *20. Yüzyıl Kenti*, Ankara: İmge Yay. 147-172.
- Heckmann, Friedrich (2006). “Integration and Integration Policies”. <http://www.efms.uni-bamberg.de/pdf/INTPOL%20Final%20Paper.pdf>. (Erişim Tarihi: 06.05.2019).
- Faist, Thomas (2003). *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar*, Çev. Azat Zana Gündoğan, Can Nacar. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Hamberger, Astrid (2009). “Immigrant Integration: Acculturation and Social Integration”. *Journal of Identity and Migration Studies*, Volume 3, Number 2, 2-21.
- Kavas, Asmin vd. (2019). *İstanbul’da Suriyeliler ve Savaş Sonrası Suriye Gçtöları*, TEPAV Yayınları No: 82. Ankara: Lotus Life Ajans.
- Kaya, Ayhan (2016). “Syrian Refugees and Cultural Intimacy in Istanbul: ‘I Feel Safe Here!’”. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2870516, (Erişim Tarihi: 06.02.2019).
- King, Russell ve Aija Lulle (2016). “Research on migration: facing realities and maximising opportunities: a policy review”. http://ec.europa.eu/research/social-sciences/pdf/policy_reviews/ki-04-15-841_en_n.pdf, (Erişim Tarihi: 01.10.2019).
- Perşembe, Erkan (2005). *Almanya’da Türk Kimliği Din ve Entegrasyon*. Ankara: Araştırma Yay.
- Putnam, Robert (2010). “Tek Başına Bowling: Amerika’nın Azalan Sosyal Sermayesi”. Der. Ahmet Zeki Ünal, Mehmet Murat Şahin. *Sosyal Sermaye, Kuram-Uygulama-Eleştiri*. İstanbul: Değişim Yay. 121-142.
- Taşdelen, H. Musa (1991). “Yurtdışından Dönen Türk İşçi Ailelerinin Uyum Problemleri”. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, (23), 61-67.
- Taşdelen, H. Musa vd. (2000). *Avrupa’da Yeni Kuşak Türk Gençliği (Kimlik ve Uyum Sorunları)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Basımevi.
- UNICEF (2018). “Humanitarian Situation Report”. <https://www.unicef.org/turkey/media/7091/file/UNICEF%20Turkey%20Humanitarian%20Situation%20Report%20-%20Jan-March%202019.pdf>. (Erişim Tarihi: 08.15.2019).
- YÖK (2019). *Göç ve Eğitim: Saha Deneyimi ve İhtiyaç Analizi*. Karabük: Özer Matbaa.

Bölüm 27

EMMA GOLDMAN VE ANARŞİZM
BAĞLAMINDA EVLİLİK, AİLE VE AŞK
ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

Yağmur ESKİ¹

1 Türk Kızılay Derneği, Sosyal Hizmet Uzmanı. Gaziantep Üniversitesi Göç Enstitüsü-Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi.

“Kadınların özgürlüğünü talep ediyorum; kendini savunma hakkını, kendini yaşama hakkını, kiminle ya da kaç kişiyle isterse aşk yaşayabilme hakkını. Her iki cins için de özgürlük istiyorum; hareket özgürlüğü, aşk özgürlüğü ve anne olup olmama özgürlüğü.”

Emma Goldman

Giriş

İnsanlar yaşamları boyunca farklı sosyal gruplara dâhil olmaktadır. Aile, insanın sosyal bir grupla tanıştığı ilk yer olarak kabul edilebilir. Türk Dil Kurumu tanımına göre aile “Evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2021).” Ancak ailenin yalnızca kan bağı yoluyla değil insanların farklı bağlar aracılığıyla oluşturabildikleri sosyal bir yapı olduğunu da ifade etmek yanlış olamayacaktır. Aile tanımı, farklı bilimler ve uğraşlar arasında çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Değişen aile yapısına bağlı olarak aile tanımları da değişkenlik göstermektedir. Aile yapısı, toplumun özelliklerine, kültürüne, bulundukları coğrafyaya, yaşam beklentilerine göre de farklılık göstermektedir. “Malum olduğu üzere, sanayileşmeyle birlikte, tarım toplumunun özgü işlevsel özellikleri bulunan geniş aile modelinden anne-baba ve çocuklardan oluşan küçük nüfuslu çekirdek aile modeline geçiş söz konusu olmuştur. Aile kurumu değişmiş, geniş aile önemli ölçüde dönüşüme uğratmıştır ancak her iki model açısından aile kavramını tamamlayan değerlerde bir değişiklik meydana gelmemiştir. Aile sözcüğü; sıcaklık, yuva, sevgi, dayanışma, vefa, saygı, terbiye, huzur vb. olumlu değerlerin üretim mekanizması olarak görülen bir kuruma işaret etmektedir. Konuyla ilgili sözlü ya da yazılı değerlendirmelerde sıkça başvurulana; aile toplumun en temel yapı taşıdır argümanı da bu mekanizmaya gönderme yaparak aile kurumunun tartışmasız gerekliliğini vurgulamış olmaktadır (Güneş, 2018, s. 143).” Aile kurumunun dinamikleri ile devlet kurumunun dinamiklerinin benzer olduğunu veya aynı öğeler üzerinden beslendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Aile ilişkileri tıpkı devlet ilişkileri gibi sınıf çatışması, egemenlik ilişkisi ve otoriteden beslenmektedir. Ailenin tarım toplumundan sanayi toplumuna geçerken geçirmiş olduğu değişim aile içerisindeki ilişkileri de değiştirmiştir. Aile içerisindeki rolleri ve aile üyelerinden beklentileri farklılaştırmıştır. Tüm bu farklılıklara rağmen günümüz aile formunda halen varlığını sürdüren konu erkeğin kadın üzerinde kurduğu tahakkümdür. Aile içerisinde kadın-erkek ilişkilerine baktığımızda, erkek yine kamusal alandan çıkan kadın ise özel alanda hapsolmuş yaşlı, çocuk bakımını üstlenmektedir ve ev içi hizmet adı altında ücretsiz emek vermeye devam edebilmektedir.

Erkeğin gelir getirici rolü yine ona bir güç kazandırmıştır ve kamusal alanda olduğu gibi güçten almış olduğu iktidarı aile içinde de devam ettirebilmektedir. Ve kapitalist düzende tahakküm altına alma hakkını kazandırmıştır. Aile kurumunun bu fonksiyonları ve ilişkiselliği birçok ideoloji tarafından eleştirilmektedir. Yalnız bu eleştiriyi yorumlarken aile kurumunun varlığını sonlandırmanın mutlak bir mutluluk veya eşitlikçi bir düzeni getireceğini söylemek ütopya olacaktır. Feminizm de kadını odağına aldığı için aileyi ve aile yapısını sıklıkla incelemiştir. “Feminist eleştirilerde ortak gibi görünen noktanın, odağın doğrudan aile kurumu değil onun bir parçası olarak kadının durumu olduğunu söylemek yanlış olmaz. Yine de kadının durumuna ilişkin değerlendirmelerin, aileyi tanımlama biçimlerinden bağımsız olmadığını dikkate almak gerekir (Güneş, 2018, s. 144).” Feminist kuramlarda aile formlarında kadına ve erkeğe yüklenen toplumsal roller incelenmiştir. Kadının aile içerisindeki sarsılmaz konumu ve rollerinin kadının özgürlük alanını kısıtladığını sıklıkla vurgulamaktadır. Anarşizm ise sıklıkla düzensizlik ve kaos kelimeleriyle ifade edilse de Anarşizm “Anarşizm, bütün iktidar [güç], mutlak egemenlik, tahakküm ve hiyerarşik bölünmelerin yadsınmasını ve [bütün] bunların sona erdirilmesi iradesini ifade eden, markasız bir toplumsal ve siyasal fikir olarak anlaşılabilir. Bu nedenle, {her ne kadar} hükümet {devlet} gayet uygun bir şekilde anarşist eleştirinin ana odağı olsa da, anarşizm devletçilik-karşıtlığından daha öte bir şeydir (Anarşist Bakış, 2021).” Şeklinde yorumlamamız makalenin odağı için daha doğru bir tanım olacaktır.

Emma Goldman, 1869-1940 yılları arasında yaşamış anarko-komünist ve feminist bir yazar olarak tanınmış aktivisttir. “Emma Goldman’ın hayatına, hayatı boyunca savunduğu fikirlere bakacak olursak feminist düşünce tairihi açısından çok önemli bir isim olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Emma Goldman evlilik, çok eşlilik, özgür aşk ve özgür cinsellik gibi 1960’lardan sonra ancak tartışılabilen konuları 19. yüzyılın sonlarında, toplum içerisinde seksten bahsetmenin yasak olduğu bir dönemde tartışmaya açtı. Aydınlanmacı/Birinci dalga feministler oy ve eğitim hakkı gibi daha kamusal meseleler üzerinden mücadele yürütürken Emma Goldman yaşadığı dönemde tartışılması imkânsız sayılan aşk ve cinsellik gibi konuları politik bir şekilde gündeme getirdi. Mahrem olarak görülen bu konular ilk defa onun tarafından kamusal alana taşındı (BÜKAK, 2021).” Anarşizmin yönetimin, erkin ve güç kavramlarını reddettiği noktada feminizm ile ortak bir paydada buluşur. Feminizm, cinsiyetler temelinde erkek hegemonyasını reddeder ve cinsiyet eşitliği için mücadele verir. Geçmişten günümüze değin aile ilişkilerini incelediğimizde değişen ekonomik işlevlerle aile ilişkilerinin ve dinamiklerinin de değiştiğini

görmekteyiz. Ancak aile içerisinde kadının konumunun günümüzde dahi ikincil durumda olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmamızda Emma Goldman'ın benimsediği anarşizm anlayışında aşk ve evlilik konuları irdelenmiştir. Çalışmanın yöntemi literatür araştırmasına dayanmaktadır. Bu kapsamda Emma Goldman'ın “Anarşizm Neyi Savunur?” ve “Dans Edemeyeceksem Bu Benim Devrimim Değildir.” kitapları incelenmiştir.

Emma Goldman'ın Anarşizm Anlayışı

Emma Goldman'ın anarşizm anlayışından önce anarşizmin kısaca tarihine bakmak gerebilir. “Anarşizm 19. yüzyıldan günümüze kadar uzanan, çalkantılarla dolu bir tarihe sahiptir. William Godwin'in görüşleriyle belirmeye başlayan ve Proudhon ile ilk defa gün yüzüne çıkan anarşizm, temel olarak Avrupa düşüncesi içinde şekillenmiştir (Uğur, 2010, s. 136).”

Doğduğumuz zamandan bu yana sürekli olarak devletin ideolojik aygıtlarına bir şekilde maruz kalırız. Anarşizm de her türlü erke, iktidara ve devletlerin güç olarak bireylerin üzerinde kurduğu tahakküme karşı çıkar. “Anarşizm, (Antik Yunanca'da an “-sız, olumsuzluk eki” ve archos “yönetici” sözcüklerinden türetilmiştir, *yöneticisiz* anlamına gelir) toplumsal otoritenin, tahakkümün, erkin ve hiyerarşinin tüm biçimlerini bertaraf etmeyi savunan çeşitli politik felsefeleri ve toplumsal hareketleri tanımlayan sosyal bir terimdir. Anarşizm, her koşulda her türlü otoriteyi reddetmektir (Wikipedia, 2021).”

Anarşist bakışta toplumda var olan sorunların ve eşitsizliklerin hiyerarşiden beslendiği, hiyerarşinin var olduğu toplumsal her alanda özgürlüğün kısıtlandığı veya engellendiği vurgusu yapılmaktadır. Kadın-erkek ilişkilerine baktığımızda özel ve kamusal alanda şekillenen kadın-erkek eşitsizliği de hiyerarşinin yaratmış olduğu ilişkilerdir. Feminizm ve anarşizmin bu noktada yolları kesişmektedir. Feminizm ile anarşizm, iktidara ve iktidar olmanın yarattığı güçler eşitsizliği, fırsatlar eşitsizliğine karşı çıkarak ortak bir paydada buluşur. “Anarşizm, otoriter bir hareketin otoriter olmayan bir toplum kuramayacağını savunurken, feministler de aynı talepte bulunmuşlardır. Yani, erkek egemen ve maskülen bir toplumun, bireyci ve özgür bir yapı kurabilme kapasitesini sorgular ve bunu reddederler. Onlara göre emir vermekten hoşlanan kadın, en az yönetme arzusuyla yanıp tutuşan bir erkek kadar tehlikelidir. Çünkü ne şekilde olursa olsun iktidarlık bireysel varlığın kısıtlayıcısıdır ve ondan her durumda kaçınılmalıdır. Susan Brown'a göre anarşi güçle ilişkili her şeye karşı çıkar ve tam da bu yüzden feministtir. Bir ‘erk’ tarafından

dayatılmış, tepeden inme olan tüm düşünceler insanı o düşüncenin ya da o erkin malı haline getirir. Bu yüzden kadının gelişimi “kendinden ve kendisinin aracılığı ile” gerçekleşmelidir. O, ataerkil baskıdan kurtulmuş olmalıdır ki bunun bir varyasyonu olan devlet baskısından da kurtulup kendini gerçekleştirebilsin (Alçıçek, 2021).” Anarşizm, biraz daha bireylerin kendi özgürlükleri çerçevesinde vermiş oldukları bir mücadeledir. “Emma Goldman bu konuda da anarşizmi insanı özgürleştiren bir güç olarak ele alır. Onun felsefesine göre anarşizm kadınları ve erkekleri ayırmaksızın herkesin özgür olduğu bir toplumsal hayat için mücadele etmektir. Bu anlayışta mülkiyete, iktidarların baskıcı uygulamalarına, kilisenin ve devletin tekelinde olan evlilik kurumuna, insanları tek tipleştiren ve savaşa sürükleyen, yapaylaştırıp robota dönüştüren militarizme yer yoktur. Herkesin kendi potansiyelinin farkında olduğu; korunan özgürlük ortamının; bireylerin potansiyellerinin farkına varmasına imkân tanıdığı, yaratıcı ve yapıcı bir dünya vardır (BÜKAK, 2021).” “Goldman anarşizmi ‘insan yapımı kurallarla sınırlandırılmamış, özgürlüğün esas alındığı toplumsal bir düzey olarak’ tanımlamaktadır (Bucklin, 2004).” Kadın erkek ilişkilerine de baktığımızda aralarında herhangi bir çıkar ilişkisinin, iktidar çatışmasının olmadığı yani aşk ile uzlaştırdığımız ilişkilerin bireysel özgürlüklerin esas alındığı ilişkiler olduğunu savunmaktadır. Emma Goldman eserlerinde ve konuşmalarında sıklıkla “özgür aşk” vurgusunu yapmaktadır.

Emma Goldman’ın feminizm anlayışında da, benimsemiş olduğu anarşizmin vurgularını görmekteyiz. Bu bağlamda baktığımızda “19. yüzyılda ilk kez ortaya çıkan ve isimlendirilen Anarko-feminizm anarşizm ile feminizmi bir araya getirir ve ataerkilliği hiyerarşinin ve dolayısıyla da toplumun temel problem kaynağının bir görünümü olarak değerlendirir. Anarko-feministler ataerkillik ve maşizm ile savaşımın sınıf çatışmalarının ve devlete yönelik anarşist mücadelenin bütünleyici bir parçası olduğuna inanırlar (Wikipedia, 2021).” Anarko-Feminizm kadın bedeni üzerinde kurulan tahakkümleri de reddeder ve kadın bedeninin devletin veya tek bir kişinin, yasal ya da yasal olmayan yollarla mülkleştirilmesine karşı çıkar. Anarko-feminizm toplumda yer edinmiş güçlü ideolojilerin feminizm üzerinde etki kurmasını önlemek için uğraşır. Bu amaçla eşitlik karşıtı bütün söylem ve uygulamalara karşı çıkar.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğini doğuran ve sistemsel olarak devamlılığını sağlayan yine devlet ve kurumlardır. Hükümetlerin mülk edinme olayını yasallaştırdığı ve bu sebeple hiyerarşinin de sürekli olarak birbirini yinediği bilinen bir sosyolojik konudur. Anarşizm eşitsizlik yaratan ve eşitsizliği devam ettiren kurumlara karşı çıkar. Kısacası anarşizm devlet yapısını ve o düzeni destekleyen her türlü kurum, oluşumu reddeder ve ortadan kaldırmak için çabalar. Kadın ve erkek çerçevesinden

baktığımızda bu kurumlar eşitsizliği devam ettiren ve derinleştiren yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Emma Goldman, anarşizmi mülkiyet, hükümet, din ve kilise, militarizm konularında ayrı ayrı incelemiştir. Bu çalışma da Goldman'ın aşk, evlilik ve kadın özgürlüğü konuları üzerinde durulmuştur.

Anarşizm Bağlamında Evlilik, Aile ve Aşk İncelemesi ¹

Aile yapısı toplumsal ve kültürel olarak değişkenlik gösterebileceği gibi bazı fonksiyonları ile aile yapıları benzerlik göstermektedir. Örneğin, ailenin evlilik bağıyla oluşturulabilmesi, aile içindeki güçler ilişkisi ve süreç içerisinde yaratılan hiyerarşik ilişkiler, toplumsal anlamda evliliklerde kadına ve erkeğe yüklenen roller gibi. Evlilik yoluyla kurulan ailelerde de aile kurumunun yapısı devlet yapısıyla benzerlik göstermektedir. Aile, devletin ekonomik sisteminin devamını sağlayan bir başka sistem olarak işlev görmek ve devletin de devamı için gerekli görülmektedir. Devletin, bireyler üzerindeki tahakkümünü meşrulaştırabildiği ve sürdürülebilirliğini sağladığı kurum evlilik ve aile kurumudur. Aile yapısı kültürden kültüre, coğrafyadan coğrafyaya göre farklılık gösterebilmektedir. Ancak en genel tanımıyla aile yapısını incelediğimizde, tarım toplumundan sanayi toplumuna kadar geçen süreçte bazı ilişkisel değişimlerin, aile büyüklüğünün değiştiğini görmekteyiz. Daha geleneksel ve kolektif bir aile yapısından, daha az bireyi olan, modern ancak bireysel eylemlerin daha özgür olduğu bir aile yapısına dönüşmüştür. Ancak ne yazık ki değişen teknolojik gelişmeler ve yaşanan ilerlemeci tavra karşılık aile içindeki güçler dengesinin tam olarak değişmediğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Aile içerisinde kadına ve erkeğe yüklenen toplumsal roller pek fazla değişime uğramamıştır.

Aile içerisinde de sonradan kazanılan bir akrabalık bağı olarak kadın erkek ilişkisine rastlamaktayız. Bu akrabalık bağı yine kültürden kültüre farklılık gösterse de evlilik yolu ile kazanılmaktadır. Evliliklerin aşk üzerine olduğu gibi hayatı idame ettirmek amaçlı zorunlu ve mantık çerçevesinde de olabildiğini biliyoruz. Kadınların, daha çok geçmiş dönemlerde ancak hala geçerliliğini de koruyan bir tavırla evliliği sosyal bir güvence olarak gördüğü, yaşamlarının idamesini sağlamak için bazı durumlarda isteğe bağlı olmadan evlendikleri de bilinen bir gerçektir. Kadın erkek arasındaki kurulan bu zorunlu ilişkinin özel alanda rastladığımız gibi belli başlı güç ilişkisi ve ardından gelen tahakküm ilişkisine evirildiği görülmektedir. Bu tahakküm ilişkisi, devletin diğer sistemlerine de uyguladığı tahakküm ilişkileri ile benzerlik göstermektedir. Bu bağlamda incelediğimizde Emma Goldman aşk ile kurulan ve kadınların, erkeklerin birbirlerini

¹ Bu başlığın tartışması Emma Goldman "Anarşizm Neyi Savunur?" kitabı içerisinde yer alan "Anarşi ve Cinsiyet Sorunu" bölümü üzerinden ele alınmıştır.

sosyal güvence olarak gördükleri zorunlu, yaşamsal kaygılarla kurulan evlilikleri birbirinden ayırmaktadır.

“Kadınların özgürleşmesine dair fikirleri ile Emma Goldman, feminizmin bile daha yeni yeni ciddi bir gelişim göstermeye başladığı 20. yüzyılın başlarında –hatta hala daha birinci dalganın etkisini sürdürdüğü ve ikinci dalga feminizmin esamesinin dahi okunmadığı bir dönemde ikinci dalgaya ait fikirlerle– anarşizme feminist nüveler katmıştır. Hatta Goldman, birinci dalga feminizmin yürüttüğü kadın hakları mücadelesinin sadece seçme ve seçilme hakkının elde edilmesi gibi bir gaye üzerinden temellendirilmesine de tümenden karşı çıkıyordu (Yıldırım, 2021, s. 11).” Goldman, kadınların özgürlüğünün her türlü iktidar ve siyasal otoriteye karşı yürüteceği mücadeleden doğacağını savunmuştur. Evlilik ve aşk konularında da savunusunu sürdürmüştür. Emma Goldman, evlilik ve aşkı 3 konu üzerinden ele almaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri, sosyalleşme biçimleri, gerçek aşk yani özgür aşkın nasıl olması gerektiğidir. “Ben evliliğin ve aşkın bu ülkede en çok tabu sayılan konular arasında olduğuna inanıyorum. Birçok insanın aziz tutulan mülklerinden bahsediyor olma riskine girmeden bu konuyla ilgili herhangi bir tartışmaya girmek fiilen imkânsızdır. Bu konularda tam bir cehaletin hüküm sürdüğünden kimse şüphe etmemeli. Gerek bireyin kendisi gerekse toplumun refahı ve gelişimi açısından bu kadar hayati önem taşıyan bu konulara egemen olan histerikli hal ve zırvallıklar ile pis havayı temizleyecek açık, samimi ve akıllıca bir tartışmanın esamesi bile okunmamaktadır. Evlilik ile aşk, birbiriyle eşanlamlı değildir; tam tersine, birbiriyle uzlaşmaz bir noktadadırlar (Goldman, 2016, s.16).” Emma Goldman evlilik ve aşk konuları kesin çizgilerle birbirinden ayırmıştır. Bu konuda ekonomik kaygılarla, kadının yaşamını idamesi amacıyla kurduğu evlilikleri kadını aşağılayan ve ikincilleştiren evlilikler olarak ifade etmiştir.

Evlilik, kadının ve erkeğin birer ekonomik politikasıyken, aşk güçlü bir sevgi bağıyla kurulan ve çıkarsız bir ilişkidir. Aşk özgür bireylerin oluşturabildiği güçlü bir bağıdır. Kadınlar sanayi öncesi dönemlerde ekonomik yaşama katılamadıkları, yaşamlarını bir evden başka bir eve yani baba evinden koca evine giderek özel alanlarda kısıtlandıkları için ekonomik özgürlüklerini sağlayamamışlardı. Emma Goldman’a göre, kadınların kendilerine ait özel bir ekonomik sigortalarının olmaması, onları aşksız evliliklere, maddi çıkarların gözetildiği aileler kurmaya itmiştir. “Evlilik genellikle salt ekonomik bir düzenlemedir; kadına süresi ömür boyu olan bir sigorta poliçesi sağlar, erkeğe de kendi türünü devam ettirmesini sağlayacak tatlı bir oyuncak. Yani evlilik ve bu yolla sağlanan eğitim düzeyi, kadını asalakça, bağımlı olarak ve çaresiz bir hizmetkârmiş gibi sürdüreceği bir hayata hazırlarken, erkeğe bir insanın hayatını tapulu mülkmüş gibi sahiplenme hakkını tanır (Goldman, 2006,

s.16).” “Evlilikten kadını fiziksel ve ekonomik olarak bir koruma altına alması, çocukları koruması beklenir. Bu süreçte erkek de ekonomik meselelerin üstesinden gelmek, evini geçindirebilmek durumundadır. Bu durum evliliği bir ekonomik düzenleme ya da sigorta anlaşması haline getirir. Kadınlar için evlilik özel hayatlarını, öz saygılarını, bütün ömürlerini verdikleri; toplumsal ve bireysel düzeyde bağımlılığa mahkûm edildikleri bir anlaşmadır. Erkeklerse bu kısıtlamaları çok daha sınırlı düzeyde yaşarlar (BÜKAK, 2021).” Böyle kurgulanmış tahakküm altındaki bir hayata aşkı dâhil etmek doğru değildir. Aşk ile yapılan evlilikler ile ekonomik güvenceyi sağlamak amaçlı yapılan evliliklerin ortak bir bağlamda değerlendirilmesi aile kurumu ile ilgili yanlışlıkları da beraberinde getirecektir. Paranın ve iktidarın hüküm sürdüğü evliliklerde, kadının haklarının ve bedeninin daha fazla tahakküm altına alındığını söyleyebiliriz. Emma Goldman aşksız kurulan evliliklerde kadınların konumu ile bedenlerini satan kadınları şu şekilde kıyaslamıştır. “Cinselliğini satan bir kadın, onu satın alan adamları terk etme özgürlüğüne her zaman sahipken; ‘namuslu eş’, kendi canını yakan birlikten –evlilikten- ne yapsa kendisini kurtaramaz (Goldman, 2017, s. 111).” Kadın bedeni üzerinde yaptığı kıyaslamalarda da cinselliğini satan kadının daha özgür olduğu vurgusunu yapmıştır.

Kadının bağımsızlık bildirgesinin ancak bir erkeği sevmek koşuluyla, yani aşk ile imzalayacakları kesindir vurgusu yapılıır. Aşkın herhangi bir otoriteye boyun eğmediği ve ayrıca kişiler arasında tahakküm ilişkisini de engellediği görüşünü savunmaktadır. Aşk ile kurulan evliliklerde bu durumun kadının aynı zamanda annelik hakkını da kendi özgür iradesiyle kullanabileceği anlamına gelmektedir.

Bu noktada düşünmemiz gereken bir tanım da anorko feminizm kavramıdır. “Klasik anarşist düşünürler gibi her türden otorite ve hiyerarşi karşıtı, özgürlük, özgürleşme taraftarı olan Goldman’ın anarşist teoriye en önemli katkısı anarşizme *feminist* bir boyut katması, özgürlüğü genel insanlık için olduğu kadar kadınlar açısından da ele alarak anarko-feminizmi şekillendirmesidir (Bakır, 2015, s. 57).” “Anarko-feminizm, ilk olarak Amerika’daki feminist tartışmalarda ortaya atılmış ve radikal feminizmin bir uzantısı olarak şekillenmiştir. Her radikal feministin doğal olarak anarşist de olduğu, anarşizm ve feminizmin karşılıklı olarak birbirlerini tamamladığı yargısıyla belirginleşen anarko-feminist hareket, anarşizmin, feminizmin hiyerarşi ve otoriteyi açık bir şekilde anlamasını sağladığını iddia eder (Bakır, 2015, s. 58).” Anarko feminizm anlaşılacağı üzere feminizmin anarşizm bağlamında yeniden değerlendirilmesidir. Başlıca vurgusunu bireylerin özgürlüğünden alır. Özgürlüğe tehdit olabilecek her türlü otoritenin reddini savunur. Kadınlar üzerinde de tahakküm kuran ve kadınları her türlü alanda kısıtlayan eril iktidarı da

karşısına alır. Anarşizm de otorite hükümet ve onu besleyen sistemleri iken, feminizmde otorite evlilik, aile, ataerkillik, koca, erkek ya da erililik üzerindeki sosyal yapılanmalardır. Evlilik kadını ikincilleştiren, babadan sonra bu kez koca tarafından yeniden tahakküm altına alan bir yapıdır. Emma Goldman’a göre evlilik, kadının yalnızca kadına biçilen kadınlık rolleri üzerinde değil aynı zamanda annelik hakkı üzerinde de tahakküm kurarak bu haklarını da özgürce kullanmadıkları bir yapıdır. “Evlilik, kadını kirletmekten, ona tecavüz etmekten, onun ruhunu sakatlamaktan başka bir etkide bulunamaz. Bu da, bir kadına ‘ancak bana uyarsan doğurabilirsin’ demek değil midir? Şayet kadın, kendisini satarak annelik hakkını almayı reddediyorsa, bu onu alçaltıp utandırmak değil midir? Evlilik, baskıyla ve nefretle tasavvur edilirken bile anneliğin tek onaylanmış, meşru hali değil midir? (Goldman, 2006, s. 30).” Özgür annelik istencinin de yine ancak aşk ile kurulacağını savunmaktadır. Aşk bütün kanunlara, tabulara ve tahakkümlere bir başkaldırıdır. Umudu ve yarın için direnişi temsil eder. Bu yüzden Emma Goldman’a göre aşkın evlilik gibi baskıcı bir otoriteyle aynı anda kullanılması aşkı kirletir. Anne olup olmama özgürlüğünü belirleyen de aşktır. Evlilik dışı yapılan çocuklar için toplumun belirlediği statüler vardır ne yazık ki. Annelik özgür seçimin bir ürünü olmadığı zaman, toplum kadını ve çocuğu da yaftalamaktadır. “Annelik özgür seçimin, aşkın, esrikliğin, cüretkâr tutkunun meyvesi olduğunda, böyle bir durumda toplumun intikamı hazırdır: O meyvenin ürünü olan masum bir başa dikenli taç giydirip, alına o iğrenç hakareti kanlı harflerle kazımak. Şu bütün erdemleri kendine mal etmek isteyen evlilik, anneliğe karşı işlediği suçlardan dolayı sonsuza dek aşkın krallığının dışında kalacaktır (Goldman, 2006, s. 30).” Otoritenin devamını sağlamak isteyen kişiler ve sistemler, özgür anneliğin yayılmamasını dolayısıyla aşktan ve aşkla yapılan şeyleri baskılamak ve kontrol altına almak istemektedir. Eğer kadınlar çocuk doğurmaya reddederse bu kez nüfus planlamaları için içine girmekte ve soyun devamını sağlamak için kadınları evlenmeye ve ardından tabi ki çocuk doğurmaya itecek politikalar üretmeye veya var olan sistemleri çocuklu ailelere dönüştürmeye çalışmaktadırlar. Kadınların zorunlu olarak gerçekleştirdiği evlilik zorunlu olarak kazanılan annelik rolüyle kadını bir kez daha tahakküm altına almaktadır ve annelik ile cinselliğe meşru bir platform sağlayarak bedeninin tahakkümünü devlete ve kocaya bırakmaktadır. Anarko-feminizm de kadınların erkek egemen sistemde farklı tahakküm biçimleriyle yalnızca yaşamlarının değil bedenlerinin ve tercihlerinin sömürüye uğramasının nedenini açık bir şekilde iktidara bağlamaktadır. Ve bu iktidar biçimi yalnızca siyasal ve ekonomik iktidar değildir aynı zaman da bireyin birey üzerine kurduğu iktidardır. Bu iktidarın ortadan kalkmadığı sürece ne özgürlükten ne de eşit bir toplum düzeninden bahsetmek mümkün olmayacaktır.

Aşk ile yapılan evlilikler ise devletin meşru yollarla kıldığı zorunlu yaşanan cinselliklere karşı bir duruştur. Ve dolayısıyla iktidara ve meşru otoritelere de karşı bir duruş sergiler. Her şartta gizlenmiş, sakınılmıştır. Oysa insanlar arasındaki güzel ilişkinin kaynağıdır. Ve haliyle toplumsal ilişkileri de güzelleştirecek olandır. Emma Goldman’a göre kadının aile içindeki tabiiyeti, aşk ile gerçekleştirdiği bir evlilikle ancak sınırlanabilir. Anarko-feminizme göre evlilik, ekonomik eşitsizliklere de fırsat vererek, toplumsal şiddette sebebiyet vermekte ve toplumsal huzuru bozmaktadır. Anarşizm bireylerin özgürlüğünün sağlanması halinde, toplumsal özgürlüğün de sağlanacağını savunur. Anarko-feminizm de kadınların özgürleşmesi halinde toplumsal bir özgürleşmeden bahsedebiliriz. Toplumsal bir özgürleşme için aile içerisinde kadınlarla erkekler arasındaki iktidar ilişkilerini değiştirmeyi ve yok etmeyi amaçlar. Anarko-feminizmin izlediği yol da budur. Her ne olursa olsun insan tahakkümüne rıza göstermemek, anarko-feminizmin eylem planlarındandır.

Bu bağlamda Emma Goldman, özgürlük açısından anarşizme ve kadın özgürlüğü açısından da anarko-feminizme vurgu yapmaktadır. Kadın özgürlüğü için başkaldırının olması gerektiği ve toplumsal yaşamda bunun zorunlu yapılan evliliklerin, parayla yapılan cinsel birlikteliklerden farklı olmadığını ve hatta parayla yapılan cinsel birlikteliklerin terk edebilme özgürlüğü sunduğundan daha özgür eylemler olduğunu savunur. Çünkü kendi bedenlerinin denetimini evlilik yoluyla meşru kılan bir erkeğe, devlete değil kendi ellerinde olduğunu savunur. Evlilik, kadının tabiiyetini sürekli hale getirir. Patriyarkayı besleyen bir sistem olduğunu, kapitalizmin de evlilik kurumlarından yararlandığını söyler. Bu evliliklerde doğan çocukların da, mutlu bir aile içerisinde büyümeyecekleri için ve bir iktidar ilişkisine denk geleceği için mutlu olmayacağını söyler. Tüm bunlara baktığımızda, anarşizmin şiddetsiz toplumun huzurunu sağlayacağını, tek bir köle kalmayana kadar insan özgürlüğünden bahsedileceğini, başkaldırının olacağını söylemektedir. Anarko-Feminizm’de anarşizm savları ve öğretileriyle feminizmi yeniden şekillendirir. Evlilik ve aileyi, insan özgürlüğündeki engellerden biri olarak görür. Aile içerisinde eril zihniyete ve erkeğe köleleştirilen kadının, özgürlüğünden bahsedebilmek için zorunlu, kadınların yalnızca yaşamlarının devamını sağlamak için yapılan evliliklerin reddedilmesini onaylar. Bu durumda aşk, zorunlu yapılan evliliklere bir başkaldırıdır. Kadının ev içinden sıyrılıp kamusal alanda attığı ilk özgürlük adımıdır. Ancak evlilik dışından yaşanan aşk yine kadının aleyhine şekillenir. “Toplum, erkeğin cinsel deneyimini, onun gelişiminin doğal gereği sayarken, kadının benzer deneyimine korkunç bir musibet, namusunu ve bir insanda bulunan bütün iyi ve güzel faziletleri kaybetmesi gözüyle bakar (Goldman, 2006, s. 62).” Bu tür bir yaklaşım ahlak kisvesi altında özgürlüğe müdahaledir. Bu noktada toplumsal

fenomenler kadının böyle “ahlak dışı” bir girişimini engellemek amacıyla evlendirilmesi gerektiğini savunur ve uygulatır. “Goldman’a göre, evlilik ekonomik bir düzenleme ve bir sigorta anlaşmasından başka bir şey değildir. Tek farkı her hangi bir poliçeden daha fazla bağlayıcı olması ve üzerinde titizlikle durulmasıdır. Diğer ekonomik yatırımlar isteğe bağlı ve vazgeçme hakkı saklı olarak, ödemeleri para ile yapıp getirisi de para ya da mülk olmaktadır. Lakin evlilikte kadın primlerini zorunlu olarak “ölüm onları ayırmaya kadar” bütün bir ömrü, benliği, özgürlüğü ve özsaygısıyla ödemesine rağmen ikramiye olarak sadece koca gibi “cüzi” bir karşılık alır (Goldman, 2006, s. 22).” Emma Goldman’ın tanımlamış olduğu kadınlar ekonomik bağımsızlığı olmayan ve bu sebeple evlilik yolunu seçmek zorunda kalan kadınları tanımlamaktadır.

Günümüz koşullarında ise, Emma Goldman’ın evlilik ve aşka yüklemiş olduğu kesin anlamları, evlilik içerisinde kadına yüklenen rolleri ılımlamak mümkündür. Tarihsel süreçte kadın hareketinin gelmiş olduğu nokta bizlere kadının ekonomik bağımsızlığını ilan edebildiğini, kamusal alanda daha etkin rol oynayabildiğini göstermektedir. Bu durum kültürle ve toplumlara göre farklılık gösterse de kadın özgürlüğü, cinsiyet eşitliği noktalarında geline noktanın Goldman’ın söylemlerinin olduğu yıllar ile günümüz koşullarını kıyasladığımızda daha iyimser bir çerçeve çizmek mümkündür. Goldman’ın ekonomik kaygılar ile aşksız yapılan ve sigorta olarak görülen evlilik çeşitlerinin günümüzde daha az bu anlayışla yapıldığını söylememiz mümkündür. Bu yargıya dayanak noktası olarak ise kadınların iş hayatına katılımlarının arttığı, okuma-yazma seviyelerinin arttığı, evlilik yaşının yükseldiği gibi göstergeleri öne sürebiliriz.

Sonuç ve Tartışma

Aile, tarih boyunca toplum içerisinde toplumun devamı ve huzuru için önemli görülen bir yapı olmuştur. Yaşanan siyasal devrimler, teknolojik gelişmelerle birlikte toplumsal düzenlemedeki, devlet politikalarındaki ailenin önemini daha da artırmıştır. Aile yapıları biçimsel olarak değişmiştir. Örneğin, tarihsel süreç içerisinde yaşanan toplumsal ve siyasal olayların etkisiyle aile formu geniş aile formundan çekirdek aile formuna doğru evrilmeye başlamıştır. Değişen aile formu tipi de aile içerisindeki kadın, erkek ve ebeveynlik rollerinin değişmesine veya şekillenmesine sebebiyet vermiştir. Ancak günümüzde dahi coğrafyaya ve kültürle göre değişkenlik gösterse de ataerkil zihniyet aile içerisinde yerini korumaktadır. Bu form geçişinde yine de ilişki dengeleri pek değişmemiştir. Kadın yine erkeğin tahakkümü altında varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Erkek, sanayi devrimiyle fabrikalara ve kamusal alana yönelirken kadın hane içinde emek vermeye ve ailenin korunması ve devamı için üretmeye devam etmiştir. Aile kadın için yaşamının devamını, gelen para akışında kendine cüzi miktarda bir yaşam bulmasını sağlamıştır. Bu noktada

evlilik kadın için zorunlu olarak yaşaması gereken ve hayatının idamesini sağlayan bir kurum olarak şekillenmiştir. Kadının yaşamının idamesi için kendini güvence altına alabileceği bir sosyal yapıya dönüşmüştür. Çünkü kadının ekonomik eşitsizlikler içerisinde kendine aktif bir para transferi sağlayacak bir ortamı olmamıştır. Kadının aile içindeki evlilik yoluyla kurulan köleliği, Emma Goldman'ın Evlilik ve Aşk makalesinde de işlenmiştir.

Fransız Devrimiyle hayatımıza giren özgürleşme hareketi ve bu minvalde gelişen anarko-feminizm, kadının özgürleşmesi üzerine çalışmalar yapmıştır. Emma Goldman, anarşizm ve feminizm söylemleriyle anarko-feminizmin önemli bir temsilcisidir. Emma Goldman, kadının ekonomik bir dayanak ile yaptığı evliliklerin, kadını ömür boyu süren bir tahakküm altına ittiğini söylemektedir. Aşksız ve çıkarlara bağlı kurulan evliliklerin kadının üzerindeki otorite olduğunu ifade etmektedir. Patriyarkanın beslendiği bu otoritenin her türlü yıkılması gerekir. Evlilik kurumunun getirdiği baskılar ancak “özgür aşk” ile sonlanabilir. Ancak tüm bu anarko-feminizmin özgür aşk söylemlerine rağmen evlilik kurumu halen varlığını sürdürmektedir. Toplumun inşa ettiği normlar bireylerin bağımsız eylemlerinden çok daha güçlüdür. Aksine evlilik kurumu kapitalizmin de gelişimiyle bir ticaret haline gelmiştir. Kapitalizm ve patriyarka beraber çalışarak evlilik kurumunu beslemektedir. Emma Goldman'ın anarşist-feminist söylemlerinin olduğu dönem ile şu an içinde yaşadığımız dönemde değişen ekonomik sistemler ve bu sistem içerisinde kadının rolünün değiştirdiğini söyleyebiliriz. Kadınların daha çok ekonomik sistemlere dâhil edildiği bu dönemde kadının, hala varlığını sürdürse, de ekonomik güvence olarak görmediği evliliklerin, yine de kadını tam olarak özgürleştirmedeğini diyebiliriz. Ancak her türlü baskıcı otoritelere karşı edinilen küçük zaferlerin kadın özgürlüğü ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması konusunda çok önemli olduğunu söyleyebiliriz. Eril tahakküme karşı verilen mücadelede her taraftan yapılan bu saldırının sonlanamayacağını ancak muhakkak ki zayıflatılabileceğini söylemeliyiz. Bir otoritenin yıkılması dâhilinde yeni otoriteler inşa edilmiştir. Kadınlar kendi devrimlerini gerçekleştirememiş olsa da bazı haklarını elde etmiştir. Günümüz de toplumlar arasında farklılıklar da olsa kadın hareketinin geldiği noktanın Emma Goldman'ın bahsettiği “özgür aşk”ı tamamen sağlayamasa da daha iyi bir noktada olduğunu söyleyebiliriz. Burada dayanak göstereceğimiz nokta evliliklerin yıldan yıla azalması, evlenme yaşının yükselmesi, kadınların iş yaşamına katılım oranlarının artmasını gösterebiliriz. Ancak temelini ekonomik ve siyasal eşitsizliğe bağladığımız eril tahakkümün bu eşitsizlikler giderilse dahi varlığını koruduğunu ifade etmekteyiz. Kazanılan zaferler olsa da farklı mücadele alanları doğmaktadır. Örneğin, kadın istihdam oranı artmasına

karşın iş yerlerinde kadınlara yönelik yapılan cinsiyete dayalı ayrımcılık gibi yeni mücadele alanlarının doğması. Çünkü patriyarka, hayatımızın her noktasında inşasını yapmış ve yapmaya devam etmektedir. Emma Goldman'ın evlilik, aile ve aşk ile ilgili söylemlerinin günümüzde kadın hareketinin kazandığı zaferlerle pratikte karşılık bulabildiği ve daha ilerlemeci bir konumda olduğumuzu söyleyebiliriz. Bu konuda onun verdiği ışıkla ilerlenmeli ve yolda yapılan küçük eylemlerin, kadınlar arasındaki ortak söylemlerin ve dayanışmanın bizleri “özgür aşk” a yaklaştıracakını düşünebiliriz.

KAYNAKÇA

- Alçıçek, S. (2021, 03 06). *Gaia Dergi*. <https://gaiadergi.com/mor-sali-karayla-bulustu-anarko-feminizm/> adresinden alındı
- Bakır, K. (2015). Emma Goldman’ın Anarşizminde “Kadının Özgürleşme Trajedisi”. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* , 49-78.
- Bakış, A. (2021, 03 06). *Anarşist Bakış*. <http://www.geocities.ws/anarsistbakis/makaleler/sss-kisima01.html> adresinden alındı
- Bucklin, M. (Yöneten). (2004). *Emma Goldman: An Exceedingly Dangerous Woman* [Sinema Filmi].
- BÜKAK. (2021, 03 02). *BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ KADIN ARAŞTIRMALARI KULÜBÜ*. <http://www.bukak.boun.edu.tr/>: <http://www.bukak.boun.edu.tr/?p=643> adresinden alındı
- Goldman, E. (2006). *Dans Edemeyeceksem Bu Benim Devrimim Değildir*. Agora Kitaplığı .
- Goldman, E. (2017). Anarşizm Neyi Savunur? 1-117.
- Güneş, H. N. (2018). Feminist Akımlarda Aile . *Social Sciences Research Journa*, 142-153.
- TDK. (2021, 02 10). *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*. <https://sozluk.gov.tr/>. adresinden alındı
- Uğur, G. (2010). Düünden Bugüne Anarşizm ve Anarşizmin Çözmesi Gereken Sorunlar . *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 133-158.
- Wikipedia. (2021, 02 11). *Anarşizm* . <https://tr.wikipedia.org/wiki/Anar%C5%9Fizm> adresinden alındı

BÖLÜM 28

ANONİM ŞİRKETLERDE SERMAYE ARTIRIM YÖNTEMLERİ¹

Hamide Merve GÜÇLÜ²

1 Bu çalışma Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. İbrahim Arslan danışmanlığında hazırlanan ve 24.09.2013 tarihinde yapılan tez savunma sınavında kabul edilen “Anonim Şirketlerde Şartlı Sermaye Artırımı” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

2 Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Konya, Türkiye, merveguney00@hotmail.com

GİRİŞ

Finansman ihtiyacı olan anonim şirketlerin bu duruma buldukları çözümlerden biri sermaye artırıdır. Sermaye artırımları sayesinde şirket, ihtiyacı olan finansmanı krediye girmeden ve nakit çıkışı olmadan sağlayabilmektedir. Şirket sermayesini sabit sistemde esas sermaye artırı ve kayıtlı sermaye sistemi ile artırabileceği gibi şartlı sermaye ile de artırılabilir. Sabit sistemde esas sermaye artırımında karar organı genel kuruldur. Genel kurulun toplanması zordur ve çok sayıda formaliteye bağlıdır. Bu soruna çözüm olarak bulunan kayıtlı sermaye artırımında ise genel kurul münhasır yetkisi olan sermaye artırımını yönetim kuruluna devretmektedir. Ayrıca bu sistemler pay senedi ile değiştirilebilir tahvil uygulaması ve çalışanların şirkete katılımı için de uygun değildir.

Bu sorunları çözmek amacıyla hukuk sistemimize dahil olmuş olan şartlı sermaye artırı, ilk defa 6102 sayılı kanun ile düzenlenmiştir. Bu sermaye artırım yönteminde, alım ve değiştirme hakkı sahipleri, bu haklarını kullandıkları anda ve oranda sermaye artmaktadır. Şirket tahvilleri ile buna benzeyen borçlanma araçlarını ellerinde bulunduran şirket alacaklıları ve şirket çalışanları da değiştirme ve alım hakkı sahipleridir. Şirket, ihtiyaç duyduğu finansmanı, değiştirme ve alım hakkı sahipleri ile çalışanlara şirketin pay senetlerinden vererek karşılamaktadır. Şirketten nakit çıkışını azaltan bu yöntem sayesinde yabancı sermaye öz sermayeye dönüştürülmektedir.

Çalışmada 6102 sayılı Kanun'da düzenlenmiş olan sermaye sistemleri ile sermaye artırım yöntemleri karşılaştırmalı olarak incelenerek avantaj ve dezavantajları ortaya konulmaktadır.

I. İÇ KAYNAKLARDAN SERMAYE ARTIRIMI

İç kaynaklardan sermaye artırı 6762 sayılı kanunda düzenlenmemiş olmasına rağmen, bunun mümkün olduğu konusunda, o kanun döneminde de tereddüt bulunmamaktaydı (Kaya, 2009:26, dn. 44; Saraç, 27, dn. 74). Hem doktrin hem de uygulamada, kanunun bu konuyu düzenlememiş olmasının iç kaynaklardan sermaye artırı yapılmasına engel teşkil etmediği, bunun bir esas sözleşme değişikliği niteliğinde olduğu, başta esas sermayenin artırılmasını düzenleyen TTK m. 391-395 hükümleri olmak üzere anonim şirkete ilişkin hükümlerin kıyasen bu konuda da uygulanabileceği kabul edilmekteydi (Saraç, 28, dn. 74). İç kaynaklardan sermaye artırı 6102 sayılı kanunla açık bir şekilde düzenlenmiş ve bu konudaki kanun boşluğu doldurulmuştur¹. İç kaynaklardan yapılan sermaye artırımında şirket malvarlığında herhangi bir artış olmaz

1 6762 sayılı kanun döneminde iç kaynaklardan sermaye artırı, yasal dayanağını VUK m. 298, KVK Geçici m.28, KDVK Geçici m. 10, SerPK. m. 15 ve bu kanunlarla ilgili tebliğlerde bulmaktaydı.

(Arslan,286; Saraç, 28). Ayrıca iç kaynaklardan yapılan sermaye artırımlarında sermayenin tamamının ödenmesi koşulu da yoktur (Arslan, 286; Saraç, 11). Çünkü bu artış payların itibari değerinin artırılması ile yapılır. Şöyle ki; esas sözleşme ile veya genel kurul kararıyla ayrılmış ve belirli bir amaç için özgülenmemiş yedek akçeler ile kanuni yedek akçelerin serbestçe kullanılabilen kısımlarının ve mevzuatın bilançoya konulmasına ve sermayeye eklenmesine izin verdiği fonların sermayeye dönüştürülerek sermayenin iç kaynaklardan artırılabilmesi mümkündür (TTK m. 462/1). Bu artırımın kaynağı TTK m. 522’de öngörülen, şirketin yöneticileri, çalışanları ve işçileri için kurulan yardım kuruluşlarının finansmanını sağlamak için ayrılan yedek akçeler olabileceği gibi, şirketlerin birleşmesi ve devralınmasından doğan kazançlar da olabilir (Arslan,285; Saraç, 28). Şirkete ait iştirak hisselerinin ve taşınmazların satışından elde edilen kazançlar da iç kaynaklardan sermaye artırılırken kullanılan kaynaklardandır (Arslan, 285; Saraç, 28).

II. SERMAYE TAAHHÜDÜ YOLUYLA SERMAYE ARTIRIMI

A. Sabit Sermaye Sistemi

Sermaye taahhüdü yoluyla sermaye artırımında çıkarılacak olan yeni paylar şirketin kendi kaynaklarından değil, artırıma katılacak olan kişilerden finanse edilir. Bu kişilerin şirketin ortağı olup olmamasının sermaye artırımına hiçbir etkisi yoktur (Saraç, 9; Arslan, 284). Artırıma katılacak olan kişilerin şirkete ayni veya nakdi sermaye getirmesiyle şirket malvarlığında bir büyüme söz konusu olur. Bu büyüme yeni paylar çıkarılması yoluyla veya payların itibari değerlerinin artırılmasıyla sağlanır.

Halka kapalı olan anonim şirketlerde bu yöntem uygulanırken, esas sermayeyi gösteren esas sözleşme maddesi değiştirilerek, artırılan sermaye miktarı, esas sermaye artırımına hangi pay sahibinin hangi oranda katılacağı ile katılım miktarları ve oranları yazılır (Saraç, 9). Halka açık olan anonim şirketlerde ise ortak sayısı çok olduğu için; ortakların önceden taahhütte bulunması ve bu ortakların kimler olduğunun, sermaye artırımına hangi oranda katıldıklarının esas sözleşmede yazılması mümkün değildir. Bu yüzden halka açık anonim şirketlerde esas sermaye artırımını yapılırken genel kurul artıracak sermaye miktarını ve şirket ortaklarının rüçhan hakkını kullanabilecekleri süreyi belirler (Saraç, 10)². Hak

2 6102 sayılı TTK.’da rüçhan hakkı m. 461’de düzenlenmiştir. Bu hükme göre; “Her pay sahibi, yeni çıkarılan payları, mevcut paylarının sermayeye oranına göre, alma hakkını haizdir” (TTK m. 461/1). “Genel kurulun, sermayenin artırımına ilişkin kararı ile pay sahibinin rüçhan hakkı, ancak haklı sebepler bulunduğu takdirde ve en az esas sermayenin yüzde altmışının olumlu oyu ile sınırlandırılabilir veya kaldırılabilir” (TTK m. 461/2).

düşürücü olan bu süre 15 günden az olamaz (TTK m. 461/3). Daha sonra yönetim kurulu şirket ortaklarına; şirketin sermaye artırımını yapacağını pay sahiplerinin rüçhan hakkına sahip olduğunu, bu haklarını kullanmaları için genel kurulun belirlediği sürede iştirak taahhünamelerini doldurarak şirkete başvurmaları gerektiğini bildirir (Saraç, 10). İştirak taahhüdü TTK m. 459/2’de düzenlenmiştir. Bu hükme göre iştirak taahhüdü; kayıtsız, şartsız ve yazılı olarak yapılır. Rüçhan hakkı sahipleri, bu taahhünameyi doldururken, taahhünamenin verilmesine sebep olan sermaye artırımını belirtmeli, taahhüt edilen payların sayılarını, itibarî değerlerini, cinslerini, gruplarını, peşin ödenen tutarı, taahhülle bağlı olunan süreyi ve varsa çıkarma primini yazarak imzalamalıdır (TTK m. 459/2).

Şirketin sermaye artırımına gitmesi durumunda; yeni çıkarılan paylar, şirketin pay sahipleri tarafından değil de pay sahipleri dışındaki kişiler tarafından taahhüt edilirse pay sahiplerinin, idari ve mali haklara katılımı azalır. Bu yüzden sermaye taahhüdü yoluyla artırım yapılırken şirket pay sahiplerinin korunması gerekir. Kanun koyucu, şirketteki pay sahiplerini korumak amacıyla, şirket ortaklarının, şirketteki mevcut paylarının sermayeye oranına göre yeni paylardan alma hakkına sahip olduklarını hükme bağlamıştır (TTK m. 461). Şirket ortaklarının bu haklarına rüçhan hakkı denir (Yıldız, 78).

Kanun koyucu, şirketin sermaye artırımına gerek kalmadan kendi imkanlarıyla sermaye ihtiyacını karşılayabilmek ve ne zaman talep edileceği ve ödeneceği belli olmayan taahhütlerle art arda yapılan sermaye artırımlarının kötüye kullanılmasını önlemek amacıyla, TTK m. 456/1’de daha önce taahhüt edilmiş olan sermayenin tamamen ödenmesi koşulunu getirmiştir (Moroğlu, 2003: 42; Saraç, 10). Ancak hükmün ikinci fıkrasında bu hüküm yumuşatılmış ve sermayeye oranla önemli sayılmayan tutarların ödenmemesinin sermaye artırımına engel olmayacağı belirtilmiştir (Saraç, 11)³. Bu şart nakit, ayın, hak ve alacak şeklindeki bütün katılma taahhütleri için geçerlidir (Moroğlu, 2003: 42; Moroğlu, 1969:253 vd; Poroy, Tekinalp ve Çamoğlu, N. 1384; Saraç, 11; aksi yönde Arslanlı, 104, dn. 7). Konulan sermaye aynı nitelikte ise sermayeye ve kuruluş sırasında devralınacak işletmelere ve aylara, şirket merkezinin bulunduğu yerdeki asliye ticaret mahkemesi tarafından atanan bilirkişilerce değer biçilir. Bilirkişilerin verdikleri değerlendirme raporunda, uygulanan değerlendirme yönteminin somut olayın özellikleri bakımından herkes için en uygun ve en adil seçim olduğu; sermaye olarak konulan alacakların gerçek, geçerli ve TTK m. 342’ye uygun olduğu; tahsil edilebilir özellikte olup olmadıkları ile tam değerleri; aynı olarak şirkete

3 Önemli sayılmayan tutarın ne kadar olduğu kanunda belirtilmemiştir. İfade net olmadığı için farklı uygulamalara yol açabileceği belirtilmekte ve doktrinde eleştirilmektedir. Moroğlu bu ifadenin “*sermayenin %5’ini geçmeyen tutarların ödenmemiş sayılması*” gibi net bir ifade ile hukuki güvenliğe kavuşabileceğini ifade etmektedir. (Moroğlu, 2006: 239-240).

getirilen her varlık karşılığında tahsis edilmesi gereken pay miktarı ile Türk Lirası karşılığı, tatmin edici gerekçelerle ve hesap verme ilkesine göre açıklanır. Bu rapora şirket kurucuları itiraz edebileceği gibi menfaat sahipleri de itiraz edebilir. Mahkeme bu raporu onaylarsa, söz konusu bilirkişi raporu kesinlik kazanır (TTK m. 343/1)⁴.

Sermaye artırım kararının hüküm ifade edebilmesi için ticaret siciline tescil edilmesi gerekir. Sermayenin tamamı taahhüt edilmiş ve zorunlu ödemeler yapılmış bile olsa tescil yapılmadıkça verilen artırım kararı geçerli değildir (Kaya, 2009: 27; Moroğlu, 2003: 75; Pulaşlı, 39). Sermaye artırmı kararı genel kurul-kayıtlı sermaye sisteminde yönetim kurulu- tarafından verildiği tarihten itibaren, üç ay içinde ticaret siciline tescil edilmediği takdirde geçersiz olur (TTK m. 456/3). Kurulda, esas sözleşmenin noter tarafından onaylandığı tarihten itibaren, üç ay içinde, şirket tüzel kişilik kazanmadığı takdirde, bu durumu doğrulayan bir sicil müdürlüğü yazısının sunulması üzerine, bedellerin banka tarafından sahiplerine geri verilmesi gerekir (TTK m. 345/2).

Sabit sermaye sisteminde esas sermayenin artırılmasının en büyük sakıncası bu artırım sisteminin zor ve ağır formalitelere bağlı olmasıdır (Biçer, 24). Bu sistemde önce genel kurul sermaye artırmaya ilişkin esas sözleşme değişikliğini karara bağlar (Kaya, 2009: 26). Bu kararda sermaye artırım miktarı, artırılan sermaye ile ulaşılan esas sermaye rakamı, yeni pay çıkarılacak ise bu payların sayısı, itibari değerleri ve pay senetlerinin türleri gibi önemli konular yer alır (Çevik, 899; Kaya, 2009: 26; Moroğlu, 2003: 23; Pulaşlı, 39). Ancak esas sermayenin bu şekilde artırılabilmesi için genel kurulun toplanabilmesi, bunun için de önce yönetim kurulu tarafından karar alınarak hazırlıklara başlanması, genel kurula katılacak olanların tespit edilmesi, bu kişilerin TTK m. 414'e ve esas sözleşmedeki hükümlere uygun olarak toplantıya davet edilmesi, hazırlan cetvelinin düzenlenmesi, toplantı yeter sayısının TTK m. 421'e -anonim şirket halka açık ise TTK m. 418'e- uygun olarak sağlanması, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı komiserinin toplantıya çağırılması, başkanlık divanının seçilmesi, toplantı tutanağının düzenlenmesi, pay sahiplerine bilgi verilmesi, oylamanın yapılması, imtiyazlı pay sahiplerinin esas sözleşme değişikliğini onaylaması, esas sözleşme değişikliğinin tescil ve ilan edilmesi gibi çok sayıda formalitenin aşılması gerekir (Biçer, 25; Bahtiyar, 1996: 26; Domaniç, 980; Moroğlu, 2003: 78; Tekinalp, 511). Oysa bir şirket için olması gereken, şirketin ihtiyaç duyduğu anda ve ihtiyaç duyduğu oranda sermaye artırımını kolayca yapabilmesidir (Saraç, 13). Sabit sermaye sistemine göre esas sermaye artırımında böyle bir imkan olmadığı gibi, bu sistem, şirketin performansının artırılmasında büyük

4 İtiraz edebilenlere önceden işlem denetçisi de dahildi. 6335 sayılı kanun m. 41 ile işlem denetçisi ibaresi madde metninden çıkarılmıştır.

önem taşıyan çalışanların şirkete katılması için de uygun bir sistem değildir. Çünkü şirket çalışanları payları doğrudan taahhüt ederek, yeni çıkarılan paylardan alarak şirkete ortak olabilirler (Saraç, 15). Ancak yeni çıkarılan paylar üzerinde mevcut pay sahiplerinin rüçhan hakkı vardır. Mevcut pay sahiplerinin rüçhan hakkı ancak genel kurul kararıyla kaldırılabilir⁵. Bu da genel kurulun güç ve ağır işleyen yapısını ve pay sahiplerinin olumlu oy vermemesi nedeniyle rüçhan hakkının kaldırılamaması ihtimalini ve çalışanların şirkete ortak olamama riskini beraberinde getirir (Biçer, 34; Saraç, 16).

Şirket birleşmelerinde de böyle bir sıkıntıyla karşılaşılması muhtemeldir. Çünkü devralma yoluyla yapılan şirket birleşmelerinde devralan şirket sermayesini artırmalı ve artırılan sermaye ile oluşan paylar devreden şirkete tahsis edilmelidir (TTK m. 142/1; Biçer, 34; Poroy, Tekinalp ve Çamoğlu, N. 145b; Saraç, 16; Türk, 97-98; Yasaman, 1987: 75-76). Ancak hem sermaye artırımını, hem de şirket birleşmesi genel kurul kararını gerektirdiği için bu kararların doğru zamanda alınması mümkün olamayabilir. Şirketin önce sermayesini artırıp sonra birleşmeyi gerçekleştirmesi makul bir çözüm gibi görünse de, bu kez de, birleşmenin gerçekleşmemesi durumunda şirketin elinde kalan etkili şekilde kullanılamayacak sermaye fazlası sorun oluşturacaktır (Saraç, 16). Ayrıca pay sahiplerinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği belli olmayan bir birleşme için sermaye artırımına onay verip vermeyeceği de ayrı bir belirsizliktir (Saraç, 16; Biçer, 34).

Sabit sermaye sisteminde yapılan esas sermaye artırımını pay senedi ile değiştirilebilir tahvil çıkarılması için de uygun bir sistem değildir. Pay senedi ile değiştirilebilir tahvil, sahibine, anaparanın(borcun) ödenmesi yerine, itfa tarihinde veya önceden belirtilen başka bir zamanda ve belirli fiyatlarla, ihraççı şirketin pay senetlerinden alma hakkı veren kıymetli evrak niteliğindeki borç senetleridir (Biçer, 31; Kaya, 2009: 48; Moroğlu, 2003: 160; Poroy, Tekinalp ve Çamoğlu, N. 1283; Poroy ve Tekinalp, 8; Saraç, 17). Sabit sermaye sistemini benimsemiş bir anonim şirkette pay senedi ile değiştirilebilir tahvil çıkarmak mümkün olmakla birlikte, bu durum, tahvil sahipleri değiştirme haklarını kullanmak istediklerinde, onlara vermek üzere yeterli sayıda pay senedinin şirkette bulunmasını gerektirir (Moroğlu, 2003: 161; Biçer, 31; Saraç, 17). Oysa şirketin kendi paylarını iktisabı kural olarak yasaktır (TTK m. 379/1).

B. Kayıtlı Sermaye Sistemi

5 “Genel kurulun, sermayenin artırımına ilişkin kararı ile pay sahibinin rüçhan hakkı, ancak haklı sebepler bulunduğu takdirde ve en az esas sermayenin yüzde altmışının olumlu oyu ile sınırlandırılabilir veya kaldırılabilir. Özellikle, halka arz, işletmelerin, işletme kısımlarının, iştiraklerin devralınması ve işçilerin şirkete katılmaları haklı sebep kabul olunur.”(TTK m. 461/2).

Kayıtlı sermaye sistemi hukukumuzda ilk defa 1960 tarihli 7462 sayılı Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları Türk Anonim Şirketi ile girmiş, daha sonra 1981 tarihli 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu ile düzenlenmiş, 6102 sayılı TTK ile de halka kapalı olan anonim şirketler için de mümkün hale getirilmiştir (Biçer, 42; Moroğlu, 2003: 30; Saraç, 23).

Kayıtlı sermaye sistemi, anonim şirketlerde esas sözleşme ile belirlenip, ticaret siciline tescil edilmiş bir rakama kadar yönetim kurulu tarafından sermayenin artırılmasına imkan tanıyan, böylece sabit sermaye sisteminin ağır formalitelerini azaltan bir sermaye artırım sistemidir (Arslan, 286; Bahtiyar, 1996: 34; Biçer, 35; Kaya, 2009: 27; Moroğlu, 2003: 313; Saraç, 23). Kayıtlı sermaye sisteminde sermayenin artırılabilmesi için, sabit sistemdeki esas sermaye artırımının aksine, mutlaka esas sözleşmede bu yönde bir hüküm bulunması gerekir (Arslan, 286; Biçer, 47; Kaya, 2009: 27; Moroğlu, 2003: 31; Saraç, 26).

Kayıtlı sermaye sisteminde birbirinden farklı üç sermaye türü bulunmaktadır. Bunlar: Kayıtlı sermaye, başlangıç sermayesi ve çıkarılmış sermayedir (Biçer, 43; Kaya, 2009: 27). Kayıtlı sermaye, anonim şirketlerin esas sözleşmelerinde hüküm bulunması şartıyla, yönetim kurulu kararı ile Türk Ticaret Kanunu'nun esas sermayenin artırılmasına dair hükümlerine tabi olmaksızın pay çıkarabilecekleri azami miktarı gösteren, ticaret sicilinde tescil ve ilan edilmiş sermayeleridir (SerPK m. 3/1-l). Ticaret siciline tescil edilmiş olan rakama ulaşılan kadar yönetim kurulunun sermayeyi artırma yetkisi devam eder, bu sınıra ulaşıncaya yetki sona erer. Bu sınır iznin verildiği yıl da dahil olmak üzere en çok beş yıl boyunca geçerli olur (Kayıtlı sermaye sistemine ilişkin Seri:IV, No: 38 sayılı Tebliğ m. 4/2). Kayıtlı sermaye sistemiyle yeni bir sermaye artırım yapılabilmesi için artık esas sözleşme değişikliği gereklidir (Bahtiyar, 1996: 61; Moroğlu, 2003: 315; Saraç, 43). *“Başlangıç sermayesi; kayıtlı sermayeli anonim şirketlerin sahip olmaları zorunlu olan asgari çıkarılmış sermayeleridir”* (SerPK m. 3/1-b). Çıkarılmış sermaye ise, kayıtlı sermayeli anonim şirketlerin satışı yapılmış pay senetlerini temsil eden sermayeleridir (SerPK m. 3/1-d).

6762 sayılı Ticaret Kanunu döneminde sadece halka açık anonim şirketler için mümkün olan kayıtlı sermaye sistemi ile sermaye artırım, 6102 sayılı Ticaret Kanunu ile halka açık olan ve olmayan bütün anonim şirketler için mümkün hale getirilmiştir (Biçer, 46; Saraç, 23; Arkan, 19). Bu değişiklik gerekçede şu şekilde açıklanmıştır: *“Kayıtlı sermaye sistemini sadece halka açık şirketlerin kabul edebileceği bir sistem olarak görmenin ne teorik ne de ikna edici bir sebebi bulunmamaktadır. Kanunun tür öğretisi bağlamında anonim şirkette tek tür tanıdığı ve iki sınıf anonim şirket arasındaki hüküm farklarını en aza indirme ilkesinin benimsendiği belirtilmektedir”* (Gerekçe m. 332; Biçer, 46). 6102 sayılı kanundan önce

de doktrinde birçok yazar tarafından kayıtlı sermaye sisteminin halka kapalı olan anonim şirketler için de kabul edilmesi gerektiği, bunun sermaye teminini kolaylaştıracağı belirtilmekteydi (Biçer, 46; Arslan, 174-175; Kaya, 2009: 28; Moroğlu, 2003: 31, 239).

Kayıtlı sermaye sisteminde amaç sabit sermaye sistemiyle esas sermaye artırımının uzun ve ağır formalitelerini azaltarak hızlı karar verilebilmesi ve anonim şirketin ihtiyacı olan sermayenin en kısa zamanda temin edilmesidir (Arslan, 21; Saraç, 23; Pulaşlı, 41). Bunun için bulunan çözüm aslında genel kurula ait olan sermaye artırma yetkisinin genel kurul tarafından ana hatları belirlenerek yönetim kuruluna devredilmesidir (Arslan, 21; Pulaşlı, 42; Saraç, 23; Biçer, 42). Yönetim kurulu bu yetkiyi kullanıp kullanmamakta veya hangi kapsamda, ne zaman kullanacağını takdirde özgürdür (Pulaşlı, 42; Saraç, 23). Ancak kanun koyucu pay sahiplerinin korunması için bu yetkiye miktar ve zaman bakımından olmak üzere iki ana sınırlama getirmiştir.

Miktar bakımından iki tür sınırlama söz konusudur. Bunlardan ilki SerPK m. 31/1’de düzenlenmiş olan sınırlamadır. Bu hükme göre; *“İhraççıların ihraç edebilecekleri borçlanma aracı niteliğindeki sermaye piyasası araçlarının toplam tutarı, Kurulca belirlenecek limiti geçemez. Kurul, ihracın, ihraç edilen borçlanma aracının ve ihraççıların niteliğine göre farklı limitler belirleyebilir.”*

Miktar bakımından ikinci sınırlama ise, genel kurulun kayıtlı sermaye sistemi ile sermaye artırımına karar verdiğinde belirlenen kayıtlı sermaye tavanıdır. Yukarıda açıkladığımız üzere genel kurul esas sözleşmeye bir hüküm koyarak kayıtlı sermaye sistemi ile sermaye artırımını kabul ettiğinde, bir rakamı kayıtlı sermaye tavanı olarak belirleyip ticaret siciline tescil ettirir. Yönetim kurulu en fazla bu tavana ulaşınca kadar artırım yetkisine sahiptir (Saraç, 25). Çıkarılmış sermaye bu tavana ulaştığında yönetim kurulunun sermaye artırımını yapma yetkisi de sona erer. Bu yetki ancak esas sözleşme ile yeni bir kayıtlı sermaye tavanı belirlenmesi halinde yeniden doğar. Bu da bir esas sözleşme değişikliğidir. Esas sözleşmeyi değiştirme yetkisi ise genel kurulun devredilemez yetkileri arasındadır (TTK m. 408/2-a). Böyle bir karar olmadıkça yönetim kurulunun kayıtlı sermaye tavanını aşacak düzeyde yaptığı sermaye artırımları tavanı aşan miktar için batıl olur (Moroğlu, 2003: 315; Saraç, 25).

Yönetim kurulunun sermayeyi artırma yetkisi zaman bakımından da sınırlıdır. Halka açık olmayan bir anonim şirkette, esas sözleşme ile, esas sözleşmede belirlenen kayıtlı sermaye tavanına kadar sermayeyi artırma yetkisi, yönetim kuruluna tanındığı takdirde, yönetim kurulu sermaye artırımını, Ticaret Kanunu hükümleri çerçevesinde ve esas sözleşmede öngörülen yetki sınırları içinde gerçekleştirebilir. Bu yetkinin beş yıldan

daha uzun bir süre için tanınabilmesi mümkün değildir (TTK m. 460/1). Beş yıllık süre yasal azami süre olduğu için yönetim kuruluna bu yetkinin daha kısa bir süre için verilmesi de mümkündür. Yönetim kuruluna sermaye artırımı yetkisinin verildiği genel kurul kararında kaç yıl için verildiği belirtilmemişse yetkilendirme kararı geçersiz olur (Saraç, 26, dn. 68; Pulaşlı, 43).

Kayıtlı sermaye sisteminde sermaye artırılırken tescil edilecek olan rakam, kayıtlı sermayenin tavanıdır. Yönetim kurulu, kendisine yetkinin verildiği süre içerisinde uygun gördüğü her zaman kayıtlı sermaye tavanına kadar sermaye artırımına gidebilir. Bu yetki birden çok kez de kullanılabilir. Ancak her sermaye artırımı ayrı bir esas sözleşme değişikliğini gerektirmez (Saraç, 27). TTK m. 460/6'da düzenlenen, sermaye artırımının gerçekleştirilmesinden sonra çıkarılmış sermayeyi gösteren esas sözleşmenin sermaye maddesinin yeni şeklinin yönetim kurulunca tescil ettirileceği hükmü, gerçek anlamda bir esas sözleşme değişikliği değil, sadece ulaşılan yeni rakamlar uyarınca esas sözleşmenin sermaye ve paylara ilişkin hükmünün uyarlanmasıdır (Bahtiyar, 2008: 242; Biçer, 47; Kaya, 2009: 27).

Kayıtlı sermayeyi kabul edip etmemek kural olarak anonim şirketin inisiyatifinde olmasına rağmen yatırım ortaklıkları için kayıtlı sermayenin kabulü zorunludur (SerPK m. 49/1-a). *“Halka açık olan bir anonim şirketin, kayıtlı sermaye sistemine geçme, sistemden çıkma, ve Kurul tarafından çıkarılma usul ve esasları Kurulca belirlenir”*(SerPK m. 18/10). Halka açık olmayan anonim şirketlerde, kayıtlı sermayenin kabul edilebilmesi için gereken şartların yitirilmesi halinde, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı'ndan izin alınarak sistemden çıkılabileceği gibi, istemde bulunma olmadan da Bakanlık tarafından sistemden çıkarılabilirler (TTK m. 332/3).

C. Değişir Sermaye Sistemi

1. Genel Olarak

Şartlı sermaye artırımı, tahvil ve benzeri borçlanma araçları vasıtasıyla şirketten alacaklı olanların, şirketin ortaklarına dönüşmelerini amaçlayan, bu suretle şirkete sermaye sağlayan, dolayısıyla finansmana yardımcı olan ve çalışanlar için pay senedi çıkarılmasına imkan tanıyan bir uygulamadır (Biçer, 48; Kaya, 2009: 28; Saraç, 28).

Şartlı sermaye artırımı uygulamasının bir sermaye sistemi mi yoksa bir sermaye artırım yöntemi mi olduğu doktrinde tartışmalıdır. Bir görüşe göre şartlı sermaye bir sermaye artırım yöntemidir (Kaya, 2009: 38; Saraç, 28). Çünkü şartlı sermaye artırımı, genel kurulun aldığı karar

doğrultusunda esas sözleşmenin değiştirilmesiyle alım ve değiştirme haklarının kullanılması için belirlenen süre boyunca geçerli olabilecek bir uygulamadır. Alım ve değiştirme hakları kullanıldıktan sonra esas sözleşmeden şartlı sermaye ile ilgili hüküm çıkarılmaktadır. Oysa ancak kalıcı ve süreklilik arz eden uygulamalar sistem olarak nitelendirilebilir. Alım ve değiştirme hakları kullanıldıkça sermaye sürekli değiştiği için bu sistem değişir sermaye sistemidir (Yasaman, 1981: 859 vd; aksi yönde Bahtiyar, 1996: 29 vd; Kaya, 1997: 177).

Doktrindeki diğer görüşe göre şartlı sermaye bir sermaye sistemidir (Biçer, 49, dn. 179). Çünkü esas ve kayıtlı sermaye birbirinin alternatifi olduğu halde, şartlı sermaye, esas veya kayıtlı sermayeye alternatif olarak değil, onların yanında kullanılabilecek bir sermaye sistemidir. Ayrıca, şartlı sermayenin öngörülüş amacının şirketin ihtiyaç duyduğu anda ve oranda sermaye artırımına gitmesi olduğu düşünüldüğünde şartlı sermayenin bir sermaye sistemi olduğu sonucuna ulaşılır (Biçer, 49, dn. 179).

Kanaatimizce şartlı sermaye bir sermaye artırım yöntemidir. Çünkü şirketin şartlı sermaye artırım ile sermayesini artırabilmesi için her artırımda yeni bir genel kurul kararına ihtiyaç vardır. Alım ve değiştirme hakları bu kararda belirlenen süre boyunca kullanılabilmektedir. Bu süre sona erdikten sonra yeni alım ve değiştirme hakkı tanınabilmesi için yeni bir genel kurul kararına ihtiyaç vardır. Süreklilik arz etmeyen, geçici olan bir durumun sistem olarak nitelendirilmesi doğru değildir. Ayrıca şartlı sermayenin, esas veya kayıtlı sermayeye alternatif olarak değil, onların yanında kullanılabilecek bir uygulama olması da bu uygulamanın yöntem olduğunu göstermektedir. TTK m. 463'ün gerekçesinde de şartlı sermaye artırımından yöntem olarak bahsedilmesi bu kanaatimizi destekler niteliktedir (Gerekçe, m. 463).

Şartlı sermaye artırımını, genel kurulun masraflı ve ağır işleyen formalitelerinden kaçınabilmek, anonim şirketin sermaye ihtiyacını hızlı bir şekilde çözebilmek, değiştirilebilir tahvil uygulamasını sorunsuz hale getirmek için bulunmuş olan bir sermaye artırım yöntemidir. Bu yöntemde sermaye bir anda artmayıp, alım ve değiştirme hakkı sahipleri ile çalışanlar haklarını kullandıkça yavaş yavaş bir artış olmaktadır. Alım ve değiştirme hakları kullanıldıkça yeni hisselerin ihracına imkan sağlanmaktadır (Saraç, 29).

Şartlı sermaye artırımında şarta bağlı olan karar değil uygulama sürecidir (Kaya, 2009: 32; Saraç, 29). Genel kurul şartlı sermaye artırımına karar verdikten sonra yönetim kurulu yeni pay ve pay senetlerinin çıkarılmasına karar vermektedir (Biçer, 48). Alım ve değiştirme hakkı sahipleri de, esas sözleşme hükmüne dayanarak piyasa şartlarını uygun gördükleri anda, genel kurulun veya yönetim kurulunun

onayına veya kararına bağlı olmaksızın haklarını kullanarak sermayeyi yavaş yavaş artırmaktadırlar (Biçer, 48; Saraç,30). Bu da sermayenin alım ve değiştirme haklarının kullanıldığı anda ve ölçüde artması sonucunu doğurmaktadır (Kaya, 2009: 32). Genel kurul sermaye artırımına karar verdiğinde, sermayenin ne kadar artacağını bilememekle birlikte, tespit ettiği rakama ulaşamama ihtimali de bulunmaktadır (Biçer, 50).

Genel kurul şartlı sermaye artırımına karar verirse bu kararı ile bağlı olur. Ancak bu karara rağmen sermayenin artacağını garantisi yoktur. Çünkü alım ve değiştirme hakkı veren tahvil sahiplerinin ve çalışanların ihraç edilen pay senetlerinden alması sadece onlara tanınmış bir imkan olup, onların bu imkanı kullanmaları zorunlu değildir (Kaya, 2009: 32).

Şartlı sermaye, esas sermaye sisteminin yumuşatılıp kayıtlı sermaye sistemine yaklaştırılmasıyla ortaya çıkmıştır (Bahtiyar, 1996: 29; Biçer, 49; Kaya, 2009: 177). Bu yöntemde artan sermaye kayıtlı sermaye sisteminde olduğu gibi kesin değildir, hatta genel kurulun aldığı karara rağmen sermayenin artmaması da mümkündür. Bu yöntemde artırım, sabit sistemde esas sermaye artırımında olduğu gibi tamamı bir seferde değil, geniş bir sürede yavaş yavaş gerçekleşir (Biçer, 50).

Şartlı sermaye artırımını sabit sistemde esas sermaye artırımını ve kayıtlı sermaye sisteminden farklı olarak sadece belli bir amaç için yapılabilir (Biçer, 51). Anonim şirketin şartlı sermaye artırımına gitmesindeki amaç, şirketten alacaklı olanlara ve çalışanlara pay senedi vererek, nakit çıkışını en aza indirmektir (TTK m. 463/1).

Şartlı sermaye artırımını, alım ve değiştirme hakkı sahiplerine verilecek olan pay senetlerinin temininde de önemli kolaylıklar sağlar. Şartlı sermaye artırımını, ihtiyaca göre pay ihraç etmeyi mümkün kıldığı için anonim şirketin sürekli pay senedi hazır bulundurmasına gerek kalmaz (Kaya, 2009: 31).

Şartlı sermaye artırımıyla, şirketin alacaklısı durumunda olan tahvil veya diğer borçlanma senetlerinin sahiplerine, alacaklarına karşılık para yerine, pay senedi verilmektedir. Bu suretle yabancı sermaye öz sermayeye dönüştürülmektedir (Kaya, 2009: 33).

Şartlı sermaye artırımının diğer işlevi ise çalışanların şirkete ortak olmasına imkan tanınmasıdır. Bu yöntemle hem işçilerin maaşları için şirketten nakit çıkışı azalmış olur, hem de işçiler çalıştıkları şirkete ortak olarak karlılık, müşteri memnuniyeti gibi hususlara daha fazla önem verirler (Kaya, 2009: 33; Saraç, 32).

Bu yöntemin en büyük avantajı şirket ihtiyaç duyduğu anda ve miktarda sermaye artırımına imkan tanınmasıdır. Çünkü bu yöntem sayesinde, teorik olarak sınırsız bir süre için, ticaret sicil müdürlüğünün

denetimine maruz kalmadan sürekli olarak yeni payların ihracı mümkün hale gelmektedir (Saraç, 30).

Bu yöntemin alım ve değiştirme hakkı sahipleri açısından avantajı ise, kendilerine, ellerinde bulunan tahvilin sağlayacağı gelir ile, bu gelirden vazgeçip, şirketin ortağı olma konusunda seçme hakkı sağlamasıdır. Şirket şartlı sermaye artırımına gittiğinde, pay senedi ile değiştirilebilir tahvil sahipleri, şirketin durumunu, tescil edilen sermaye miktarını, ihraç edilen pay senetlerini ve bunun gibi şirketin ekonomik durumu hakkında bilgi veren kıstasları inceleme imkanı bulurlar. Yaptıkları inceleme neticesinde şirketin ortağı olmanın mı yoksa tahvil faizini almanın mı daha karlı olduğuna karar verebilirler.

2. Şartlı Sermaye Artırımının Diğer Sistemlerdeki Sermaye Artırım Yöntemleri ile Karşılaştırılması

Şartlı sermaye artırımını ile sabit sistemde esas sermaye artırımını arasında artırım kararını alan organ açısından herhangi bir farklılık yoktur. Her ikisinde de artırım kararını genel kurul vermektedir. Artırım kararını vermek her iki yöntem için de genel kurulun devredilemez yetkileri arasındadır. Yetki devrine ilişkin esas sözleşme hükmü veya genel kurul kararı hükümsüzdür (Arslanlı, 105-106; Bahtiyar, 1996: 22; İmregün, 105; Moroğlu, 2003: 65; Saraç, 33). Farklılık sermayenin artırılabilmesi için kullanılan yöntemden kaynaklanmaktadır. Şartlı sermaye artırımında, sermaye artırımını kararının verilmesi konusunda yönetim kuruluna bir yetki devri söz konusu değildir ancak genel kurul sermaye artırımına karar verdikten sonra bu kararın uygulanması yönetim kurulunun görevidir. Buna karşılık kayıtlı sermaye sisteminde genel kurul sadece kayıtlı sermayenin tavanını belirlemekte, bundan sonra sermayenin artırılıp artırılmayacağına veya hangi miktarda artırılacağına yönetim kurulu karar vermektedir (Biçer, 43; Bahtiyar, 1996: 61; Moroğlu, 2003: 315; Saraç, 33).

Şartlı sermaye artırımında sermayenin tamamının ödenmemiş olması artırım kararının alınmasına engel değildir (Saraç, 34). Çünkü artırımın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği genel kurul sermaye artırımına karar verdiği anda kesin değildir (Biçer, 50; Saraç, 34).

Sabit sistemde esas sermaye artırılırken payların taahhüdü için bir zaman sınırlaması söz konusudur. Keza buna benzer bir sınırlama kayıtlı sermaye sisteminde de mevcuttur. Halka açık olmayan bir anonim şirkette, esas sözleşme ile, kayıtlı sermaye tavanına kadar sermayeyi artırma yetkisi, yönetim kuruluna tanınmış ise, yönetim kurulu, sermaye artırımını, kanun ve esas sözleşmede öngörülen yetki sınırları içinde gerçekleştirebilir. Bu yetki en çok beş yıl için tanınabilir (TTK m. 460/1).

Oysa şartlı sermaye artırımı herhangi bir süreye bağlı değildir (Biçer, 50; Kaya, 2009: 28; Saraç, 34). Alım ve değiştirme hakkı sahipleri istedikleri zaman bu haklarını kullanarak sermayeyi artırabilirler.

Sabit sistemde esas sermaye artırımı için çıkarılan yeni payların tamamen taahhüt edilmesi şarttır (Kaya, 2009: 26; Saraç, 34). Bu nedenle yapılan pay taahhütleri, artırılması düşünülen sermaye kadar olmazsa artırım gerçekleştirilemez. Taahhüt edilen kısım kadar sermaye artırımına karar verilmesi ise bütün prosedürün yeniden yerine getirilmesini gerektirir (Moroğlu, 2003: 91; Saraç, 34).

Sabit sistemde esas sermaye artırımı ile şartlı sermaye artırımı arasındaki diğer bir fark ise yeni çıkarılan payların ticaret siciline tescilinin hukuki niteliğidir. Sabit sistemde esas sermaye artırımında yeni paylar, sermaye artırımı kararının ticaret siciline tescili ile doğar. Bu açıdan tescil kurucudur (Biçer, 29; Kaya, 2009: 27; Saraç, 35). Oysa şartlı sermaye artırımında alım ve değiştirme hakkı sahipleri takas beyanında bulunduğu veya pay bedelinin nakit olarak ödendiği tarihte sermaye kesin olarak artar (Biçer, 48; Kaya, 2009: 28; Saraç, 35). Ancak ticaret siciline tescil edilmiş olan sermaye ile ödenmiş sermaye arasında bir fark oluşur. Bu farklılığı ortadan kaldırmak ve fiili durum ile tescil edilmiş hukuki durumu uyumlu hale getirmek için, kanun, yönetim kuruluna hesap döneminin kapanmasından itibaren en geç üç ay içinde esas sözleşme değişikliğini ticaret siciline tescil ettirip, sermaye artırımına ilişkin yönetim kurulu beyannamesini sicile tevdi etme görevi yüklemiştir (TTK m. 471)⁶. Dolayısıyla, yeni payların ticaret siciline tescili açıklayıcı niteliktedir (Saraç, 35).

6 TTK m. 471, 6335 sayılı kanun ile değişikliğe uğramış ve işlem denetçisinin denetleme doğrulamasını sicile tevdi yükümlülüğü kaldırılmıştır.

KAYNAKÇA

- ARSLAN, İ. (2007). Şirketler Hukuku Bilgisi.
- ARSLANLI, H. (1960). Anonim Şirketler I, Umumi Hükümler.
- BAHTİYAR, M. (1996). Anonim Ortaklıkta Kayıtlı Sermaye Sistemi ve Sermaye Artırımı.
- BAHTİYAR, M. (2008). TTK Tasarısında Kayıtlı Sermaye Sistemi, Makaleler II, İstanbul, 237 vd. (Tasarıda Kayıtlı Sermaye)
- BİÇER, L. (2010). Anonim Şirketlerde Şartlı Sermaye.
- ÇEVİK, O. (2002). Anonim Şirketler.
- DOMANİÇ, H. (1988). Anonim Şirketler.
- İMREGÜN, O. (1989). Anonim Ortaklıklar.
- KAYA, A. (1997). Sermaye Artırımı, 40. Yılında Türk Ticaret Kanunu.
- KAYA, M. İ. (2009). Şartlı Sermaye Artırımı.
- MOROĞLU, E. (2003). Anonim Ortaklıklarda Esas Sermaye Artırımı.
- MOROĞLU, E. (1969). Ticaret Ortaklıklarına Sermaye Olarak taşınmaz Mal veya Bunun Üzerindeki Bir Hakkın Konulması Taahhüdü, BATİDER, C. V, 1969, S.2, s. 245 vd. (Taşınmaz Mal)
- MOROĞLU, E. (2006). Türk Ticaret Kanunu Tasarısı ile Yürürlük ve Uygulama Kanun Tasarısı Taslağı, Değerlendirme ve Öneriler.(Tasarı)
- POROY, R./TEKİNALP, Ü./ÇAMOĞLU, E. (2000). Şirketler ve Kooperatif Hukuku.
- POROY, R./TEKİNALP, Ü. (2007). Kıymetli Evrak Hukuku Esasları.
- PULAŞLI, H. (2006). Türk Ticaret Kanunu Tasarısına Göre Anonim Şirketlerde Sermaye Artırımı, BATİDER, C. XXIII, S. 4, Aralık, 2006, s. 35 vd.
- SARAÇ, T. (2009). Anonim Şirketlerde Şarta Bağlı Sermaye Artırımı.
- TEKİNALP, Ü. (1984). İmtiyazlı Pay Sahipleri Özel Toplantısının Onaylama Kararı, İktisat ve Maliye, C. XXII, S. 12, 509 vd.
- TÜRK, H. S. (1986). Ticaret Ortaklıklarının Birleşmesi.
- YASAMAN, H. (1987). Anonim Ortaklıkların Birleşmesi. (Birleşme)
- YASAMAN, H. (1981). Anonim Ortaklıkların Birleşmesinde Sermaye Artırım Sorunu, İktisat ve Maliye, C. XXVII, 1981, S. 10, s. 356 vd. (Sermaye Artırımı)
- YILDIZ, Ş. (1996). Anonim Ortaklıklarda Yeni Pay Alma Hakkı.

Bölüm 29

YUNAN MİTOLOJİSİNDE ALLAH İNANCINA DAİR İZLER

Adem IŞIK¹

¹ Bandırma 17 Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Dr. Öğretim Üyesi / e-ileti:aisik@bandirma.edu.tr / ORCID 0000-0001-2345-6789

Giriş

Dinler tektanrıci olarak başlamış, zamanla çoktanrıci bir yapıya dönüşerek ilk dönemlerdeki o saf halini kaybetmiştir. Kimileri de olaya değişik bir açıdan bakmış, çoktanrıci olarak başlayan dinsel hayatın, tektanrıci olarak boyut değiştirdiğini iddia etmişlerdir. Yeryüzünde ortaya çıkan ilk din, zamanın şartlarına göre taşıdığı tüm içeriğiyle insanlığa bildirilmiştir. Bu dine ait tüm bilgi ve kurallar, zaman içinde insanoğlunun hayal dünyasında evrimleşerek gelişmiş ve hatta şekil değiştirmiştir. Gerçek dine ait kavramlar zamanla bozulmuş, mitoslar aracılığıyla yaygınlaşarak, milletlerin hayatına girmiş ve nüfuz ettiği toplumun yaşam kalıbına uygun şekiller almıştır. Bugün yeryüzünde binlerce din ve bu dinlerin paralelinde gelişen mezheplerle, insanların inanç hayatı şekillenmektedir. Yunan mitlerinde yer alan unsurlar ile tektanrıci dinler arasında “Allah” olarak bilinen yüce ve tek ilaha ait bazı isim ve sıfatlar arasında bir bağ olduğu görülmektedir. Bu bağ, dinlerin ortaya çıkışı ve şekillenişine dair bize fikirler verir. Bu makale özellikle Allah’ın isim ve sıfatlarının, Yunan mitoslarında tapınılan tanrı ve tanrıçaların ilham kaynağı olduğunu ortaya koyan birkaç örnekle şekillenmiştir. Bu örnekler farklı mitolojilere ve dinlere de uyarlanabilir. Bu durum aslında bütün dinlerin tek bir kaynaktan geldiğini ve zaman içinde toplumların hayal dünyasında şekillenerek farklı karakterlere büründüğünün kanıtlarını taşımaktadır.

Tanrı kavramı yeryüzünün ilk sakinlerinden bugüne kadar, tüm toplumlar tarafından bilinmektedir. Toplumlar tektanrıci veya çoktanrıci olarak dini hayatlarını şekillendirmişler, kendi kültür ve lisanları ile inandıkları tanrılarını isimlendirmişlerdir. Dinlerin kökeni ve yayılımı ile ilgili olarak tartışmalar hala devam etmektedir. Batı dünyasının aydınları bu konular üzerinde çok düşünmüş ancak kutsal kitaplara bakıldığında onlar kendi düşüncelerine uygun teoriler bulamamışlardır. Evrim teorisine inananlar insanlığın başlangıcını politeizm ile açıklamış, vahşet ve iptidai dönemleri yavaş yavaş aşan insanlığın zaman içinde tek tanrı inancına ulaştığını ifade etmişlerdir (Harman,2021:405-406).

Dinler tektanrıci olarak mı başladı? Yoksa çoktanrıci bir din anlayışından tektanrıci bir yapıya mı büründü. Bu sorular tartışmanın odak noktasında bulunmaktadır (Şenel,2009:638-644). Bu sorunun cevabı aslında çok basittir. Dinin çoktanrıci olabilmesi için önce, o dinin bir tanrı inancına sahip olması gerekir. Yani, tek bir tanrı olabilmeli ki, bundan hareketle farklı ihtiyaçlar ve korkuların şekillendirdiği manalarla belirginleşen birçok tanrılı yapı oluşsun. Tek tanrıya inanırken ortaya konan saikler, zamanla çeşitli ihtiyaç ve korkularla ortaya çıkan inançların şekillendirdiği yeni tanrı inançlarını doğurmuş olmalıdır. Dinin çok tanrılı başlayıp sonradan tek tanrılı bir mahiyete bürünmesi ise, bu sebeple

mümkün değildir. Hiç bir inanç çok veya yaygın olarak başlamaz. Az ise bölünerek belki çoğalır.

Bu çalışmamızda İslam dinince insanların, yerin, göğün ve tüm kâinatın yaratıcı ve yönlendiricisi olarak inanılan “*Allah*”, tek ilah olarak belirginleşmiştir. İslam dininin öncülü olan Musevilik ve Hristiyanlık’ ta da farklı şekillerde de olsa tek ilah olarak tapınım görmüştür. Tektanrı bu dinlerin haricinde çoktanrı dinler içinde tapınım gören tanrı veya tanrıçaların da kökeninin işte bu Allah inancından kaynaklandığını düşünmekteyiz. Zira İslam dini edebiyatı içerisinde yer alan ve Allah’ın en güzel isimleri olarak bilinen “*esma-ı hüсна*” adı altında, doksan dokuz tane olarak belirtilmiştir. Bunlardan başka yine Allah’ın zat ve sübut sıfatları olarak bilinen başka vasıfları da vardır ki, bunlarda yine Allah’ın bir ilah olarak özelliklerini ortaya koymaktadır. Allah’ın bilinen tüm isim ve sıfatlarının sayısı binin üzerindedir. Bu da bize Hititlerin Anadolu’da bin tanrılı halk olarak adlandırılmasının (Reyhan-Cengiz,2015:91) kökeni ile ilgili olarak fikir vermektedir. Belki de Allah’a ait tüm bu isim ve sıfatlar toplumların dağarcığında ayrı ayrı şekillenerek münhasır tanrılara dönüşmüştür. Ardından andropomorfik (Sinanoğlu,1931:15) bir karakter kazanarak bugün bildiğimiz mitlerdeki pagan karakterler böylece ortaya çıkmıştır.

Yeryüzünde başlangıçta sadece bir din vardı. Diğer bütün dinler ve hatta bu dinlerin mezhepleri de işte bu tek dinin içinden çıkmıştır. O tek din içindeki bütün kavramlar zaman içinde evrimleşerek asıl mana ve karakterinden farklı bir pozisyona girdiği gibi çoğu defa asıl mana ve suretiyle de hiçbir alakası kalmamıştır. Olayın bütün özeti budur. Başlangıçta ilk insan ile birlikte, ilk din de yeryüzünde belirmiş ve bu dine ait unsurlar yaşanan zamanın şartlarına göre bulunduğu topluma ilk insan ve peygamber ile bildirilmiştir. Bu ilk din ile birlikte insanlara anlatılan kavramlar arasında ilk ve en önemlisi Tanrı’nın varlığı ve tekliği meselesidir. Din aslında bu temel kavramın insanlara bildirilmesinden ibarettir. Bundan sonra Tanrı’nın yarattıklarının, O’na karşı olan yükümlülüklerinin bildirilmesi gelmektedir. Bize bugün bildirilenlerin az bir kısmı hariç tamamı, İslam’dan önceki tüm tektanrı dinlerde hatta çoktanrı dinlerde de bilinmektedir.

Dinler içerisinde itikadi ve ameli olarak belirlenmiş esaslar, birbiriyle senkronize olmuştur. Bu eşleme zaman içerisinde yeni dinlerin doğuşuna sebep olduğu gibi, kaynaklandığı mecranın da bozulmasına sebebiyet vermiştir. Ancak aradaki bağı kanıtlayacak unsurlar gizli de olsa varlığını devam ettirmiştir. Bunun yüzlerce örneği mevcuttur. Bu çalışma da bunun kanıtlarını ortaya koyan bir örnektir. Dinler arası etkileşimler ise beşeri dinler ile ilahi dinler arası benzerlikler, insanların ilahi referanslı dinlerden intihal yaptığını gösteren bir durumdur. İnsanlar yaratılış olarak her zaman

bir tanrıya tapınmak iştiafında olmuşlardır. Doğru ya da yanlış bir ibadet şeklini, dini bir ritüeli veya bir tanrı tasavvurunu hayal âlemlerinde hep canlandırmış ve bunu ibadetlerine yansıtmışlardır. İnsanlar her neye tapınırlarsa tapınsınlar Allah'ın kendilerine vermiş olduğu onu birleme inancına yatkınlıklarını kaybedince bu duygu yerini birçok tanrıya tapınarak telafi etme yoluna gitmiş, tek ilaha teslim olmayan insanlık milyonlarca hissiz, duygusuz ve olmayan ilahlarını memnun etmeye çalışmışlardır. Tanrı'nın tekliğine dayanan inanç sistemi zamanla tüm evreni tanrının vücudu ile birleştirmiş ve evreni tanrıdan bir cüz olarak değerlendiren bir anlayışa sürüklemiştir. Bu anlayış zaman içinde tüm evrendeki her şeyin Tanrı'nın bir parçası olarak tek tek tanrılaşmasına ve daha sonrada büyüklük ve işlevlerine göre sıralanarak tanrılaştırılmalarına neden olmuştur (Demirli, 2012:431).

Şimdi biz bu yazımızda aşağıda verdiğimiz örnekler ile Yunan mitoslarında yer alan bazı tanrı ve tanrıçaların İslam dinince tek ilah olarak tanınan Allah'ın hangi özellik, isim ve sıfatlarından etkilenilerek ilahlaştırıldığıнын delillerini ortaya koymaya çalışacağız.

Zeus / Ζεύς

Zeus, eski Yunan tanrıları arasında en büyüğü ve en güçlüsü olarak tapınım görmüş Olymposlular olarak tanınan 12 Tanrı'dan biri ve Olympos'un baş tanrısıdır. Yüzlerce değişik epithet altında tapınım görmüştür (Erhat,1989:321-325). Zeus kelimesinin aslına bakıldığında bunun önceleri, “*peltek z*” ile “*Tzeus*” şeklinde yazıldığını biliyoruz. MÖ 5 yüzyıllara gelindiğinde “*Tz*” harfindeki “*T*” kayboluyor ve zamanla sadece “*Z*” harfi okunmaya başlıyor. Dolayısıyla “*Tzeus*” zamanla “*Zeus*” şekline dönüşüyor. Kelimenin asıl manası “*Teos*”, yani “*İlah*” anlamına gelmektedir ki, bu da Zeus ile benzer bir manaya karşılık gelmektedir. (<http://www.eliyah.com/forum2/Forum1/HTML/001475.html>).

Bu kavram aslında Arap yarımadasındaki “*el-Lat*” putunun Yunan sürümüdür. Zeus eski dünyanın en çok tapınım gören tanrısıdır. Kültü neredeyse bütün yeryüzüne dağılmıştır. Sadece Anadolu'daki Zeus kültü incelendiğinde 600 civarında Zeus epithetinin varlığı görülmektedir (Şahin, 2001:1-253). Yani Zeus'un, Zeus Ahuramazda, Zeus Hypsistos, Zeus Kataibates (Şahin 2001:1-253), Zeus Orios (Şahin-Emin 2017:120) gibi benzer veya farklı fonksiyonları bulunan yüzlerce türünün tapınım gördüğünü görmekteyiz. Yukarıda yazdığımız rakam hiç abartılı olmayıp eksi artı on ilave ancak fark eder. O halde insanların hayatında bu kült neden bu kadar yer tutmuştur. Zeus veya Yunanca söylenişi ile Zevs, Yunan medeniyetinin yayıldığı tüm dünya coğrafyalarında bu adla tapınım görürken, diğer uygarlıklarda ise kendi dil ve kültürlerine göre isim almıştır. Onun önemli bir özelliği de tanrıların babası olarak anılmasıdır.

Dyaus Pitar ile bağlantısı onu Romalı baş tanrı Jüpiter ile alakalandırmaktadır. Bu aynı zamanda onun babalık özelliklerini de yansıtmaktaydı (Abedi,2019: 275). Zeus’a Latinlerin, Jüpiter adını vermeleri (Can,1970:27-30) buna güzel bir örnektir. Bu durum sadece Zeus için değil, diğer belli başlı Yunan tanrıları için de geçerlidir (Grimall,1997:821-825). Mitolojiye başlamadan önce ben bu isimlerin veya anlatıların sadece bir hayal ürünü olduğunu sanırdım. Ancak konu üzerinde biraz derinlik sağlayınca tahmin ettiğim gibi bunların bir hayal ürünü oldukları ancak bu hayal mahsulü ifadelerin ayaklarının yere bastığı bazı hakikatlerin içinden çıktığını da müşahade ettiğimi ifade etmek isterim. Bunu renklere benzetebiliriz. Sadece üç ana renkten nasıl milyonlarca renk ortaya çıkarılmış ise, tek bir Tanrı’dan da binlerce, hatta milyonlarca tanrı inancı ortaya çıkmıştır. Bunlar uygarlıkların kültür seviyelerine göre azalıp artabilmiştir. Uygarlıklar bünyesinde yer alan tanrı inançları üst üste konduğunda bunlar aslında birebir olmasa da örtüşür vaziyettedir. Hindistan’a gittiğimizde bu durum sayısı milyonlara kadar ulaşabilen rakamlara varmaktadır. Tabii burada insanların birbirlerini tanrı olarak edinmelerinden tutun da cinsel organların bile tanrı edinilmesine kadar uzamaktadır. Pek tabii ki tek bir tanrının kabul edilmediği yerlerde bu kadar çok tanrı olması gayet normal karşılanmalıdır (Schimmel,2007: 99-118). Çünkü tek tanrı olmasa her bir şey ve olay için ayrı ayrı tanrılık ittihaz ettirilmesi, mantıksızlıklar içerisinde en doğru mantıksızlıktır. Sözü fazla uzatmadan “*Zeus*” kelimesinin “*Allah*” kelimesinin pagan karşılığı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Sadece Anadolu’da 600’ün üzerindeki epitheti neyi ifade ediyor dersek bunun da izahı şu şekilde yapılabilir. Malum olunduğu üzere Allah’ın, İslam dini kültürü içerisinde, esma-ı hüsnâ olarak adlandırılan 99 ismi ve 1001 ismi sayılmaktadır. Bu 1001 isim bizlere Anadolu’nun 1000 tanrılı halkı olarak adlandırılan Hititlerin tanrı inancını çağrıştırmaktadır. Yine Barnabas İncili’nde bahsi geçen “*Baal’ın yanı sıra tapınılan bin tanrı*” (Barnabas İncili:38) ifadesinin kökeninde de belki bu çağrışımın izleri bulunabilir. Hatta bunların yanında Allah’ın kendine mahsus literatürde zat ve sübut sıfatları olarak adlandırılan tanrısal özellikleri mevcuttur. İnsanlar ona yalvarırken hep bu isimlerini ve sıfatlarını öne sürerek bu özelliklerini vurgulayarak ondan dilek ve isteklerini ifade ederler (Vedad,2008:1-253). Örneğin hastalanıldığında veya dermansız bir derde yakalanıldığında “*yarabbi Şafii isminle sana yalvarıyorum. Yakalanmış olduğum bu hastalıktan beni kurtar*” veya yemek için sofraya oturulduğunda “*yarabbi soframızı Rezzak isminle bereketlendir*” veya iflas edip borç girdabına düşüldüğünde “*yarabbi Gani isminle kapına geldik, kazancımızı bereketlendir bollaştır*” şeklinde dua ederler. İşte bunlar gibi paganlar da dua ederken ayrı ayrı putlaştırdıkları bu isimlerle tanrıları olan Zeus’a değişik adlar takarak tapınım göstermişlerdir. Zeus Epekoos “*her şeyi işiten Zeus*”(Işık, 2019:182) Allah’ın semi’ sıfatının

ifadesidir. Zeus Panderketes (Robert,1971:615) ise yine Allah'ın "*her şeyi gören göğün efendisi*" yani basar sıfatının ifadesidir. Ayrıca Zeus'un her şeyi görme yetisi kartal ile eş tutulmuş, onunla ilgili olarak engin bakışlı Zeus, Zeus'un her şeyi gören gözü tanımlamaları Hesiodos tarafından yapılmıştır. Kartalın Zeus'un epitheti olarak bilinmesi onun bu her şeyi görme yetisinden kaynaklanmaktadır (Hakman,2013:6). Allah'ın isimleri nasıl 1001 sayısına kadar ulaşmışsa, Anadolu'nun 1000 tanrılı halkı Hititler de yine Zeus'un başka bir sürümü olan Teş'ub'a (Karağuz,2015:122-123) aynı ve benzer şekilde vasıflar atfetmişlerdir. İşte bunlar birbirinin içerisinden çıkan matruşa bebekleri gibi sayısı binleri aşan bir şekilde çoğalarak devam etmektedir. Sadece Kâbe'de 360 put olduğunu, bu putların aynı zamanda yılın her bir gününe tekabül ettiğini de buradan ifade etmek isteriz (Gündüz,2007:542-543). Şimdi Zeus'un tespit edebildiğimiz bazı İslami literatürdeki karşılığını vererek durumu biraz daha netleştirmek istiyoruz. Zeus, göğün ve göksel olayların tanrısı olarak ışık saçan, yağmur yağdıran, gök gürültüsü, şimşek ve yıldırım gibi atmosfer olaylarını yaratan tanrıydı. Onun en belirgin sıfatları arasında "*Şimşek Çaktıran*" ve "*Gök Gürleten*" gelmektedir (Şahin,2001:1). Onun Yunan tanrısı olma hüviyeti Anadolu'ya geldiğinde buradaki yerel tanrıların kimlikleriyle birleşerek artık burada başka bir tanrı hüviyetine sahip olmuştur. Burada almış olduğu isimlerle yeni bir tanrı kültürü böylece ortaya çıkmıştır. Tanrısal işlevde belirleyici olan insan ve onun gereksinimi olmaktadır (Şahin,2001:192). Zeus'un Anadolu'daki işlevleri incelendiğinde onun "*Koruyucu, Gözeten Tanrı*" işlevinin ağırlıklı olduğu görülmektedir. Yukarıda özellikleriyle kısaca tanıttığımız Yunan tanrısı Zeus'un, Allah'ın "*el-İlah*" adının Yunanca sürümü olduğu görülmektedir. Zeus'un Brontaios, Olbios ve Soter gibi epithetleri tanrının bolluk, bereket, kurtarıcı ve koruyucu işlevleri ile alakalı olup (Ful,2019:263) bu işlevler yine makalede bahsedilen esma-ı hüsnâ içerisinde zikredilen isimleri çağrıştırmaktadır

Zeus Ahuramazda / Anupa Maçda :

Zerdüştlük dininin ilahı Ahuramazda ile kardeşi Ahriman, Tanrı Zurvan'ın ikiz çocuklarıdır. Ahuramazda İslam inancındaki Allah'ın karşılığıdır. Angra Mainyu olarak da bilinen kardeşi Ahriman ise Şeytan'ın Zerdüştlükteki karşılığıdır. Ahuramazda kardeşi Ahriman'ı yenerek onu 3000 yıllık bir uykuya yatırmıştır. Kıyamete yakın yeniden dirilecek ve Ahuramazda'ya karşı savaşacaktır (Şahin,2001:5). Ahuramazda Anadolu'da, Zeus Ahuramazda epitheti ile tapınım görmüştür. Bu Pers kökenli bir Zeus'tur. Yani Perslerin Anadolu'ya girmelerinden sonra Pers dini olan Zoroastriyanizm tanrısı olan Ahuramazda'nın Anadolu'daki Zeus inancı ile senkronize edilmiş halidir. Zeus Perslerin baş tanrısı olan

Ahuramazda ile özdeşleştirilmiştir (Abedi,2019: 269). Zerdüştlük olarak da bilinen bu dinin öğeleri İslam dini ile o kadar benzeşmektedir ki bazıları İslam'ın buradan yayıldığını söyleyecek kadar ileri gitmişlerdir.

Zeus Anadotes / Ἀναδότης / el-Vehhab

Allah'ın “esma-ül hüсна” olarak adlandırılan isimlerinden biri olan “*el- Vehhab*”, yani “*karşılıksız hibeler veren, çok fazla ihsan eden*” manasındaki adı, Zeus Anadotes adıyla tanrılaştırılmıştır. “*Veren, Verici, Cömert Tanrı*” anlamındaki bu epithet Aizanoi'daki (Çavdarhisar) Zeus tapınağında bulunan bir sunak üzerindeki yazıtta görülmüştür (Şahin,2001:19).

Zeus Epekoos / Επήκοος / es- Semi'

Daha önce Allah'ın isim ve sıfatlarının ayrı ayrı putlaştırıldığını, bu putlara böylece ilahi tanımlamalar yapıldığını söylemiştik. Zeus Epekoos' da bunlardan birisidir. “*Her şeyi işiten Zeus*” anlamında tapınım gören bir Zeus epithetidir. Allah'ın “*Semi*” yani “*her şeyi en iyi işitici*” sıfatı burada ayrıca putlaştırılmıştır. Anadolu'da birkaç yerde bu puta ait sunaklar tespit edilmiştir. Bithynia'da Sarıhocalar-Gölpazarı mevkiinde bulunan bir sunak üzerinde Zeus Olympios ve Epekoos olarak geçmektedir (Şahin,2001:47). Bu sunak ta şöyle demektedir;

“Uğurlu olsun

Ulu ve (duaları işiten Zeus'a adağı, efendilerinin Hayrına çiftlik kâhyası Cosmianus (sundu)”

Bu epithet Anadolu'da, Paphlagonia'da Hadrianapolis kenti yakınlarındaki Üçbaş'ta bulunmuş olan bir yazıt üzerinde geçmektedir. Ayrıca Lykia bölgesinde de görülür. Burada Elmalı'nın Küçük Söğle köyünde bulunan bir kaide üzerinde şöyle yazılmaktadır (Şahin,2001:48);

“(Görevinde) ikinci yılını idrak eden gelir memuru ve Zeus Olympios'un rahipliğinde bulunmuş olan bağ bekçisi Hermagorasoğlu Trokondas'ın oğlu Aurelius Trokondas (rahiplik görevinde gösterdiği) beceri için İşiten Zeus'a (bu) adağı (sundu) (İplikçioğlu-Çelgin-Çelgin 1991:186-187).

Ayrıca yine Kilikia bölgesinde Macar Kalesi olarak adlandırılan yerde bulunan bir mezar steli üzerinde VII. lejyonda görevli bir Veteran tarafından Zeus Epekoos'a adandığı yazılıdır. Bu stel Flaviuslar hanedanlığı dönemine aittir. Zeus'un Epekoos epithetine Pisidia Antiokheia'da da rastlanmaktadır (Şahin, 2001:48). Burada Epekoos “*kulak veren, dinleyen tanrı*” anlamındadır. Epekoos epitheti altında tapınım gören tanrıların simgesi olarak kulak betimi yer almaktadır. Kulak tanrının dinlemesini,

kulak vermesini sembolize etmekle burada görüldüğü gibi “*Es-Semi*” yani “*Her şeyi en iyi işiten*” sıfatının tanrılaştırılmış hali olduğu bariz şekilde görülmektedir.

Zeus Euergetes / Εὐεργέτης / el-Berr – er-Rahman

Bu Zeus, “*İyiliksever Tanrı*” manasındadır. Pergamon’da, Asklepeion’da görülen bir yazıt üzerinde onurlandırmak için kullanılmıştır. Allah’ın “*el-Berr*”: “*İyilik ve ihsanı bol, iyilik ve ihsan kaynağı*” ismi ile veya “*er-Rahman*” “*Dünyada bütün mahlûkata merhamet eden, şefkat gösteren, ihsan eden*” isminin putlaştırılmış halidir.

Zeus Eukharistos / Εὐχάριστος / er- Rahman

Bu da yine Euergetes gibi “*İyiliksever Tanrı*” manasında tapınım görmüştür (Şahin,2001: 50). Er-Rahman adının putlaştırılmasıdır.

Zeus Gordios / Γόρδιος / el-Mucîb

Bu epithet altında Zeus Gordios, Epekoos olarak tapınım görmüştür. “*Dinleyen ve dilekleri yerine getiren Zeus*” olarak geçmektedir. Bu haliyle “*el-Mucîb*”: “*Duaları, istekleri kabul eden*” ve “*es-Semi*”: “*Her şeyi en iyi işiten*” isimlerinin tanrılaştırılmış halleridir.

Zeus Hypsistos / (“Υψιστος)

Bu kült, MS 2. ve 3. yüzyıllarda önem kazanmıştır. Tektanrıca inanca yakınlığı bulunan Yahudi ve Polyteist gruplar arasında Zeus, Attis ve Yehova şeklinde adlandırılan tanrıların epitheti olmuş zaman içinde bu tanrılarla bütünlük arz etmiştir. Yahudiler ve paganlar arasında da bu tanrı görmüştür. Tevrat’taki tanrıyı ifade etmekte kullanılan en büyük veya en yüce gibi sıfatlar Yunancadaki Hypsistos ile karşılanınca pagan ve Yahudi inancı karışımı bir anlayış ortaya çıkmıştır (Karakuş,2018:1-20).

Zeus Tar(i) gyenos / Ταρ(ι)γυηνός / es- Semi’

Tanrı Zeus bu epithet altında “*dinleyen kulak veren*” yani “*Epekoos*” tanrı işlevindedir. Kaystros vadisinde bulunan Kilbianoi kenti yakınlarında lokalize edilmiş olan “*Targya*” veya “*Tarigya*” toponyminden kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Bunun da kökeninin Tanrı Tarhu’dan kaynaklandığı söylenmektedir. Allah’ın “*Sem’i*” sıfatı, Zeus Tarigyenos epitheti altında tanrılaştırılmıştır (Şahin, 2001:182).

Zeus Panderketes / Πανδερκέτης / el-Basar

Eski Yunan itikadında bu epithet altında baş tanrı Zeus, “*Her şeyi gören göğün efendisi*” olarak tapınım görmektedir. İonia’da Klaros’da bu epithet

geçmektedir (Robert, 1971:615;Şahin 2001: 144). Zeus Panderketes, Allah'ın “*Basar*” yani “*her şeyi gören*” sıfatının putlaştırılmış ifadesidir.

Theos Hosios Kai Dikaios / ”Θσιος καὶ Δίκαιος / el- Aziz ve el-Adil

Bu tanrı elinde asa ile betimlenmiştir. Bu asa adaletin ölçüsü olarak betimlenmiştir. Bir başka deyimle bu tanrı “*Her şeyi Gören ve Yargılayan Ulu Tanrıdır*”. Hosios sıfatı “*Doğanın ya da Tanrının Yasasına göre, Buyrukları*” olarak ve dikaios sıfatı da “*insanın yasa*” olarak tanımlanmaktadır. “*Aziz ve Adil Tanrı*” anlamında kullanılan bu epithet, (Şahin,2001:59) Allah'ın “*el- Aziz ve el-Adil*” isimlerinin yansımasıdır. Bu tanrıya ait izler bazı kefarete yazıtlarında da rastlanılmaktadır. Her ne kadar bu belgeler çok tanrıya adanmış olsa da içlerinde yer verilen ipuçları ve içerikleri tektanrıcılığa işaret eden göndermeler taşımaktadır (Kurul,2012:331-332).

Yukarıdaki metinde verdiğimiz örnekler, özellikle Yunan Pantheonu'nun baş tanrısı olarak tapınım gören Zeus üzerinden yapılmış örneklemelerdir. Yunan mitosu bir bütün olarak ele alındığında, tek tanrı inancına dair izler hem ameli, hem de itikadi alanda yoğun bir şekilde görülecektir. Nemesis, Allah'ın el -Müntekim isminin, Plutos, el -Gani isminin, Sandalcı Kharon, el-Mümit isminin, Themis, el-Adl isminin tanrılaşmış halleridir. Bunlar gibi Hz. İbrahim, İphigeneia mitosunda, (Estin-Laporte,2003:160-162) Hz. Yunus Arion mitosunda, Hz. Nuh, Deukalion ve Pyrha mitosunda başka bir kimlikle ortaya çıkmaktadır. Yine İlk erkek ve kadının yaratılışına dair olarak da, Prometheus ve Pandora mitleri (Abraham, 2017: 55) örnek olarak gösterilebilir. Erinysler veya Furialar ise cehennemde günahkârlara azap etmekle görevli olan cehennem zebanileridir. Cehennem Tartaros ve cennet ise Ellysii Camphi'dir. Bu eşlemeleri, diğer mitolojilere de kıyaslamamız mümkündür.

Mısır mitoslarında yer alan Çakal Başlı Tanrı Anubis, Allah'ın el-Mümit ismiyle, Arapların el-Uzza putu, el-Aziz ismiyle, Vedd putu, el-Vedud ismiyle çağrışım yaparken Zerdüştlere Cinvat köprüsü, Sırat Köprüsü'nü, Ahriman ise Şeytan'ı hatırlatmaktadır. Hinduizm'in en önemli üç tanrısının birincisi olan Brahma (vareden), İkincisi Vişnu (rızklandıran) ve üçüncüsü de Şiva'dır (öldüren) (Gündüz,2007:277-305). Burada Brahma, Allah'ın Tekvin adı verilen yaratma sıfatıdır. Ayrıca el-Halik ismi de buna denk düşmektedir. Vişnu, yani rızıklandıran, bu da “*el-Rezzak*” ismidir. Şiva'ya gelince bu da Allah-u Teâlâ'nın “*el-Mümit*” yani **imate** / ölümü verme ismine denk gelmektedir. Bu konu ile alakalı olarak çalışmalarımız devam etmektedir. Yüzlerce örnek ile yakın bir tarihte ayrı bir kitap halinde neşredilecektir. Konuyu fazla dağıtmamak adına ancak

bir de fikir vermek için örnekleri ayrı başlık açmadan sadece sıralamakla yetindik.

Sonuç

Bu çalışma ile ortaya konan veriler bize dinlerin kaynağını ortaya koymak açısından önemlidir. Birbirinin içinden çıkan dinler, zamanla yeniden şekillenerek orijinalinden farklı bir mahiyet almıştır. Ancak eski dine ait kavramlar zamanla unutulsa da kaynak inancın izleri hala ortadadır. Burada akla gelen ilk soru; insan tektanrıcılıktan mı çok tanrıcılığa geçti, yoksa zaten çoktanrıcı idi de zaman içinde bu inanç evirilerek tektanrıcılığa mı döndü. Bu soruya iki şekilde de cevap vermek mümkündür. Tektanrıcı inancın yeryüzünde siyasi bir güç olarak ortaya çıkmasında, Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicreti önemli bir dönüm noktası olmuş, pagan inançlarla senkronize olmuş Yahudilik ve Hristiyanlık'tan sonra ortaya çıkan yeni bir din dünyada paganizme karşı bir alternatif olarak kabul görmüştür. Biz bu makalemiz ile mitolojik unsurlar içinde Allah inancına dair tespit ettiğimiz bazı izleri ortaya koymaya çalıştık. Buna benzer örnekleri İslam dininin genelini ele aldığımızda daha net ve çok örnekli olarak görürüz. Araştırma da derinleştikçe İslam ve mitoslar arasındaki bağlar çok daha net ortaya çıkacaktır. Tektanrıcı inancın mitolojiyi şekillendirdiğini hatta ortaya çıkardığını, ortaya çıkan bu inanç sisteminin ise bu defa dönüp aslını yok ettiğini veya bozduğunu tespit ettiğimizi büyük bir cesaret ile söylemek isterim.

Kaynakça

- Abedi, Farzad (2019). “Zeus Kültündeki Greko-Pers Etkileşimler”, *Journal of Universal History Studies (JUHİS)*.2 (2).December.pp.269-287.
- Abraham, Karl (2017). *Rüyalar ve Mitler*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- AST IX.
- Barnabas İncili, *İncili Şerif Barnabas. Kıbrıs Kurmanı*, (Çev. A. Palazoğlu), Konya. Can, Şefik (1970). *Klasik Yunan Mitolojisi*, İstanbul, İnkılap Yayınevi.
- Demirli, Ekrem (2012). “Vahdet-i Vücut”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul.
- Erhat, Azra (1989). *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Estin Colette & Helene Laport (2003). *Yunan ve Roma Mitolojisi*, Çev. Musa Eran, Ankara, Tübitak Popüler Bilim Yayınları.
- Ful, Şengül Dilek (2019). “Yazıtlar Işığında Kyzikos’ta Zeus Tapınımı”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (Yaz 2019) 14/1:263-283.
- Grimall, Pierre (1997). *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul.
- Gündüz, Şinasi (2007). *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ankara, D.İ.B. Yayınları.
- Hakman, Meral (2013). “Bir Anadolu Tanrısı Olarak Zeus’un Tabiat ile ilişkisi Üzerine Bir Gözlem”, *ACTA TURCICA, Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Yıl V, Sayı 1, Ocak 2013.
- Harman, Ö. Faruk (2021). “Müzakere: Dinlerin Kökeni Teorileri Üzerine”, *Güncel Kelam Tartışmaları-II*
- Işık, Adem (2020). *Pontos Tanrıları*, Ankara, Dorlion Yayınları.
- İplikçioğlu Bülent & Çelgin A.V (1991). “Kuzey Likya’dan Yeni Yazıtlar”, Ankara,
- Karakuş, Onur Sadık (2018). “Karadeniz ve Anadolu Kentlerinde Theos Hypsistos Kültü”, *Anadolu Araştırmaları*, Sayı 21, İstanbul.
- Karağuz Güngör (2015). *Adem’in Çocukları*, Konya, Çizgi yayınları.
- Kurul, Erkan (2012). “P.Ö.AYTAÇLAR, Antik Çağda Günah, İtiraf, Keffaret/ Confessiones, İstanbul,2012, Ege Yayınları,168,sayfa”, *Mediterranean Journal of Humanities mjh.akdeniz.edu.tr* II/2,2012,331-332.
- Reyhan-Cengiz (2015). Esma Reyhan, Tülin Cengiz, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları*, Ankara
- Robert, L. (1971). “Epigraphie grecque et geographie historique du monde hellénique”, *Annuaire de l’Ecole Pratique des Hautes Etudes*.
- Schimmel, Annemarie, (2007). *Dinler Tarihi*, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul.

Sinanoğlu, Nüzhet Haşim (1999). *Grek ve Romen Mitolojisi*, Ankara.

Şahin IŞIK-Emin BAHAR (2017). “Ege Thrakiasında Epigrafik Belgelerle Zeus Kültü”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2017 Cilt 19 Sayı 2 (117-132)

Şahin, Nuray (2001). *Zeus’un Anadolu Kültleri*, İstanbul. Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.

Şenel, Alaaddin (2009). *İnsanlık Tarihi*, İstanbul. İmge Kitabevi, İstanbul.

Vedad Hüseyin (2008). *Esmâ-i Celile-i İlahiye*. İstanbul.

Bölüm 30

İSLAMİ LİTERATÜRDE “SİYASET”
KAVRAMINA YÜKLENEN ANLAMLAR
ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME

*Akif ÇARKÇI¹**

1 Dr. Akif Çarkçı, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, akif.carkci@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6522-7140, Gsm: 0532 506 18 88

GİRİŞ

İslâmi terminolojide daha çok fıkıh, kelam, felsefe, tefsir ve hadis gibi ilim dallarının gölgesinde doğan ve gelişen siyaset ve siyasete ilişkin kavramlar üzerinde külliyetli miktarda bir literatür oluşmuşsa da bunun özellikle Türkiye’de tamamının ilim hayatına kazandırıldığı henüz söylenemez.

Son yıllarda yapılan ilmi çalışmalar neticesinde çok sayıda siyasetname vb. eser günümüz Türkçesi ile yayınlanmışsa da halen tozlu raflarda bekleyen çok sayıda eser bulunduğu muhakkaktır.

İslâmi ilimler literatüründe imamet, hilafet, adalet, şura, velayet-i amme gibi kâh Kur’an’da ve hadis literatüründe bulunan kâh bulunmayan siyaset ve siyasete ilişkin çok sayıda kavram inceleme konusu yapılmış, ilgili ilim dalları her bir kavram için oldukça geniş bir ilmi birikim oluşturmıştır.

Ancak modern siyaset biliminin de imkânları kullanılarak gelenekten geleceğe aktarılan miras üzerinde çeşitli inceleme araştırma ve analizler yapmak belki de işin eksik bırakılmış tarafı olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim siyaset bilimi kitaplarının pek çoğunda Batı menşeli “politics” kavramı etrafında oldukça zengin bir tanımlama muhtevası bulunmakta ancak daha çok İslâm düşünce mirası ve Türk-İslâm düşünce mirası tarafından üretilen ve geliştirilen siyaset kavramı merkeze alınarak yapılan çalışmaların (ve özellikle de kavramın tanımı ve muhtevasına dönük) sayısı oldukça azdır.

Her ne kadar modern literatürde de siyaset ve politika kavramları çoğu zaman eş anlamlı ve birbirinin yerine kullanılıyor olsa da esasında her iki kelime de tarihsel süreçte farklı iki medeniyetin ürünü olarak gelişmiş, farklı menşelerden doğmuş ve anlam dünyası bakımından farklı muhtevalar barındırmışlardır.

Buradan hareketle çalışmamızda siyaset kavramının daha çok İslâm düşünce ve ilim mirası bakımından kazandığı muhteva ve anlam dünyası incelenmiş, buna ek olarak kavramın anlam dünyasını besleyen diğer bazı temel kavramlar inceleme konusu yapılmıştır.

Bu inceleme yapılırken temel yaklaşımımız İslami literatürde siyaset kavramının içerdiği anlam dünyasının geniş bir perspektife mi yoksa dar bir bakış açısına mı dayandığının anlaşılması yanında ayrıca Batı dışı dünyadan bir örnek olarak İslam kültür mirasında siyaset kavramının ne şekilde tanımlandığını hangi anlamlara karşılık geldiğini imkânlar nispetinde tespit etmektir.

Çalışmada metod olarak literatür analizinin sunduğu imkanlardan yararlanılmış, doküman analizi yöntemiyle ilgili literatür taranarak, bilimsel, akademik ve klasik kaynaklarda siyaset kavramı etrafında üretilmiş tanım, etimoloji ve kavramsal tartışmalar çalışmada değerlendirilmiştir.

Çalışmanın siyaset bilimi alanına katkısı ise Batı dışı dünyada, bilhassa İslam düşünce mirasında “siyaset” kavramının ne şekilde algılandığı, tanımlandığı ve hangi anlam dünyasında değerlendirildiğinin imkânlar nispetinde analiz edilmiş olmasıdır.

1.SİYASET KELİMESİNİN ETİMOLOJİK AÇIDAN ANALİZİ

“Siyaset”, Türkçe’ye Arapça’dan geçmiş bir kelimedir. “S-v-s” ya da “sasa” kökünden gelen siyasa kelimesi yetiştirmek, yönetmek, eğitmek gibi anlamlar taşımaktadır. “Siyasa” kelimesi etimolojik köken itibarıyla İbranice *Kitab-ı Mukaddes*’teki “At” anlamına gelen “sus” sözcüğüne dayanmaktadır. (Dursun, 2004:25) Sus kelimesi ise bedevi toplumlarda atların ve develerin terbiye edilmesi anlamında kullanılmış, atları yetiştiren, tımar eden kimseye de “*seyis*” adı verilmiştir.

Arapça’da “s-v-s”, ya da “Sase” kökünden gelen kelime “*Sâse, yesûsü, siyâseten*” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kelime, yukarıda da değinildiği gibi esas itibarıyla özellikle at gibi binek hayvanlarına su ve yem vermek, onları eğitmek ve tımar etmek gibi anlamlarda kullanılmaktadır. (İbn Manzur, 2005:1938) Zebîdî (1732-1791), *Tâcû'l-Arûs* adlı eserinde “*Sistu'r-Raiyye*” ifadesini zikretmektedir. Bu ifade, raiyyeyi sevk ettim/ yönettim/idare ettim gibi anlamlara gelmektedir. (Zebidi, 1999:157) Eski Mısır’dan günümüze intikal eden taş kabartma figürlerde firavunların yani dönemin meliklerinin bir ellerinde dizgin bir ellerinde kamçı tutar vaziyette görüldükleri bilinmektedir. Bu durum at terbiyesi anlamından gelişip evrilen siyaset teriminin Araplara Eski Mısır’dan geçtiğini düşündürmektedir. (Daver, 1969:3)

Yukarıdaki anlamlara ek olarak bu kelimeye “tedbir almak, tebaya emretmek, doğru ve uygun olanı yapmak, terbiye ve ıslah etmek, millete ait olan kamu mallarını ve mülkü koruyup düzene koymak, siyasal iktidarı elde etme, yönetici olarak başa geçmek” (Koşum, 2003:351) manaları da verilmiştir. Aslında siyaset sözcüğü semantik bakımdan analiz edildiğinde bir şeye bağlanma ve o şeyin iyiliği için gayret sarf etme, görüp-gözetme gibi manalara da gelir. Bu anlam yükü zaman içerisinde evrilmiş, kelime sonraları çobanlık işiyle meşgul olanların, yönetilen konumundakilerin işlerini çekip çevirme ile vali ve hâkim olmak manalarında kullanılmıştır. Bu perspektifle vali ve hâkime “sayis” vasfı yüklenmiştir. Atları yetiştiren,

bakan onların tımarıyla ilgilenen kişiye (sayıs, seyis) denmesi de bu benzerlikle ilişkili olsa gerektir. (Koşum, 2003:352)

Diğer taraftan tecrübeli, bılırkışı konumunda olan, bilgili kişilere de “sais” denmiştir. Bu kişiler, hüküm sahibi olmaları, edepli şahsiyetler olmaları ve dünyada meydana gelen değişimleri iyi okumaları sebebiyle bu şekilde tavsif edilmişlerdir. (Uludağ, 2008:254)

Siyaset sözcüğünün Arap dilindeki anlamına ilişkin olarak kelimenin; *“Hayvan terbiyesi, koyun yününün, elbise ve yiyeceklerin kurtlanması, ağaçlara kurt düşmesi, insanlara önderlik etmek, işleri idare etmek ve düzenlemeye çalışmak”* (İbn Manzur, 2007:107) anlamlarında da kullanıldığı müşahade edilmektedir.

“Sâse” kelimesinin at terbiyesi dışındaki bir diğer anlamı “hikmet ile hükmetmek” tir. Burada “hikmet” kavramına yapılan vurgu “doğru davranış biçimi” olarak alındığında siyasetin ıstılahi içeriğine *“doğru şekilde karar verme sanatı”* manası yüklenebilir. Siyaset kavramına, açılan bu yeni pencereden bakıldığında “Hikmet ile yönetmek”, *“Hikmet üzere siyâset geliştirmek”* gibi yeni ufuklar açılmış olur. İslâmî gelenekte siyasetin hikmetle yakından ilişkili olduğu işlenmeye değer ayrı bir vakıadır.

Modern dönemde Arapça literatürde “siyasa ve siyasi” kelimeleri Batı dillerindeki politika, “Politika” ve “Policy” kelimelerinin anlamlarını kazanarak onların yerine kullanılmıştır. (Barca, 2015:26) Siyaset, sözlükte bir nesneyi düzgün ve iyi durumda kullanması için özenle gözetip korumak, hayvanı ehliileştirmek, atı terbiye etmek gibi anlamlara gelir. İstılâhi manada siyaset *“Toplumsal işlerini üzerine alma, yürütme, yönetme işi, insan topluluklarını yönetme sanatı”* şeklinde tanımlanır. (Köse, 2009:294)

Yine önemli ahlak kitaplarından birisi olan ve 12.yy. başlarında Edip Ahmet Yükneki tarafından kaleme alınan *Atebet-ül Hakâyık*’ta siyaset sözcüğü, *“Şer’i hüküm olmaksızın cezalandırma”* şeklinde tarif edilmiştir. (Yükneki, 2019:351) Türk Dil Kurumu Sözlüğünde siyaset; *“Devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış”* olarak tanımlanmıştır. (Siyaset, <https://sozluk.gov.tr/>, 20.01.2021) Kubbealtı Sözlüğü ise siyaseti; *“Hâkim olmak, işi idâre etmek, düzene koymak”* şeklinde tanımlamış, ıstılahi manasını ise *“Devletlerarası ilişkileri, devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatı, politika”* (Siyaset, www.lugatim.com, 20.01.2021) şeklinde vermiştir. Siyaset kelimesinin ceza ve idam anlamlarına geldiğini açıklayan sözlük iki ayrı yazardan da örnek vererek siyaset sözcüğünün eski kullanımına işaret etmiştir: *“Cezâ, özellikle îdam cezâsı: Ubeydullah, tamâmî*

şehre münâdîler bırakıp hükmetti ki her kimin evinde Müslim Akîl çıkacak olursa siyâsete müstahak olur (Fuzûlî).” ... “Siyâset gününü tespih çekerek bekleyen Köse Vezir’in yanına koydular.” (Ömer Seyfeddin) (“Siyaset”, www.lugatim.com, 20.01.2021)

Ferit Devellioğlu tarafından hazırlanan ve Osmanlı Türkçesi’nin önde gelen sözlüklerinden birisi olan *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*’te siyaset sözcüğü:

- 1.Seyislik, at idare etme, at işleriyle uğraşma,
- 2.Memleket idaresi,
- 3.Ceza, idam cezası,
- 4.Politika,
- 5.Diplomatlık,
- 6.Kurnazca iş veya hareket”

şeklinde tanımlanmış olup, kavramla ilişkili olarak Erbab-ı Siyaset, Meydan-ı Siyaset, Siyaset-i Amme, Siyaset-i Hassa, Siyaset-i Mülk, Siyaset-i Nefsiyye, Siyaset-i Şer’iyye, Siyaseten, Siyasetgâh, Siyasetname, Siyasi, Siyasiyyat, Siyasiyye, Siyasiyyun gibi kelime ve kavramların da karşılıklarına yer verilmiştir. (Devellioğlu, 2010:1119)

Sir James W. Redhouse tarafından çok detaylı biçimde hazırlanan ve 1890 yılında İstanbul’da Boyacıyan Yayınevi tarafından basılan “Türkçe (Osmanlıca)-İngilizce Sözlüğü”nde (Redhouse, 2224 Sayfalık bir lügat) politics yani siyaset kelimesinin karşılığı “ilm-i tedbr-i devlet” olarak kayda geçmiştir. (Redhouse, 1890:1821) Yani devlet yönetme ilmi. Bir başka ifadede bu anlama karşılık olarak Osmanlı Türkçesinde “ilm-i tedbir-i mülk” ifadesi de kullanılmaktadır. Hatta İngiliz oryantalist Charles Wells’in 1860 yılında Londra’da basılmış “İlm-i Tedbir-i Mülk” (Devlet Yönetme Bilimi) ismiyle Osmanlıca yazılmış bir eseri de bulunmaktadır. (Wells, 2020: 15)

Bir başka önemli sözlükte ise siyaset, “*Teba ile ilgili işlerin ve devletin çıkarlarının uygun bir eksen çevresinde dönmesini sağlamak esasına dayanan hâkimliğe siyaset denir*” şeklinde tanımlanmaktadır. (Uludağ, 2008:154) Bu tanımda siyaset teba ile devlet çıkarları arasında bir denge yapılmasına vurgu yapılmaktadır. Firuzabadi tarafından 1415 yılında yazılan ve Arapça’dan Arapça’ya şeklinde hazırlanan *Kamusu’l Muhit* isimli esere göre siyaset; “*Vâlî ve hâkim olmak manâsınadır; Şârih der ki siyâset bir nesneye takayyüd ve salâhı husûsuna ihtimâmla görüp gözetmek manâsına olup badehu umûr-ı raiyyete muhâfaza ile vâlî ve hâkim olmak manâsında istimâl olundu. Bu manâ üzere vâlî ve hâkime*

sâis ıtlâk olunur.” (Kamus’ul Muhit, <http://www.kamus.yek.gov.tr/>, 20.01.2021)

Yani bu tanımda siyaset kelimesi halkın yönetim işlerini üzerine alan vali ya da hâkim manasına gelebildiği gibi reayanın yani halkın muhafazası, işlerinin görülmesi anlamına da gelmektedir. Ayrıca vali ve hâkime de “sais” denme sebebi hem seysilikten mülhem hem de koruma bakma, gözetme gibi anlamlar taşıdığındandır.

Vankulu Mehmed Efendi tarafından 1589 yılında tercümesi yapılan ve Osmanlı İmparatorluğu’nda, Mütferrika matbaasında basımı yapılan ilk eser olan, sözlükçü el-Cevheri’ye ait *Tâcü’l-luğa ve şihâhu’l-‘Arabiyye* (Diğer adı: *Terceme-i Sihah-ı Cevheri*) nam-ı diğer *Vankulu Lüğati*’nde siyaset kısaca “Hükûmet” şeklinde tanımlanmıştır. (Vankulu, 2014:254)

Bütün bu sözlük ve etimoloji çalışmalarından da anlaşılacağı üzere siyaset sözcüğünün içerdiği mana yükü, Arap dilinde “at terbiyesinden” “hikmet ile hükmetmeye” kadar zengin bir anlam dünyasına sahiptir. Yönetmek, eğitmek, yetiştirmek gibi anlamlara da gelen siyaset sözcüğü zaman içerisinde gerçek manada siyasal bir içerik kazanarak toplumun idaresi, yönetimi, devlet işlerini düzenleme gibi anlamlara karşılık olarak kullanılmıştır. Bundan sonraki kısımda siyaset sözcüğü kavramsal içerik açısından ele alınacak ve pek çok Müslüman müellifin siyaset kelimesini ne şekilde tanımladığı işlenecektir.

2.GEÇMİŞTEN BUGÜNE İSLÂM SİYASET DÜŞÜNCESİNDE “SİYASET”

Siyaset terimi, İslâm’ın ilk dönemlerinden itibaren kullanılan bir kelimedir. O dönemlerdeki kullanıma baktığımız zaman kelimenin “idare etme sanatı” anlamında bir kabiliyeti belirtmek için kullanıldığını görmekteyiz. Mesela Ammar b. Yasir “siyaset bilgisinin zayıflığı” sebebiyle Hz. Ömer’e şikâyet edilmiş, o da onu görevden almıştı. Emeviler ve Abbasiler’in ilk döneminde de siyaset kelimesi hem “*idare etme*” hem de “*idare etme sanatı*” anlamlarında kullanılmıştır. (Çetin, 2013:112) Demek ki Asr-ı Saadet döneminde de siyaset kelimesi bugün kendisine yüklenen anlam çerçevesinde kullanılmıştır.

İslâm’ın ana kaynaklarından Kur’an’a bakıldığında bizzat “*siyaset*” kelimesi Kur’an’da geçmemektedir. Ancak bir yaklaşıma göre “siyasetin kapsama alanına giren başka kavramlar Kur’an’da yer almaktadır. Bunlar; “*Tevhîd*”, “*İtâat*”, “*Hilâfet*”, “*Bey’at*”, “*Şûrâ*”, “*Emir bi’l-ma’rûf nehiy ani’l-münker*”, “*Velâyet*”, “*Mülk*”, “*Hüküm*”, “*Adâlet*”, “*Ehliyet*” ve “*Emanet*”tir.” (Karaman, 2007:22)

İslâm'ın ana kaynağında yer almayan siyaset kavramı daha sonra, bilhassa devlete ilişkin teşkilatlanma genişlemeye başladıktan sonra ortaya çıkmış, bir terim haline gelmiş ve kavramın içeriğine dair çeşitli tanımlamalara gidilmiştir. (Uludağ, 2008:154) “*Ahkamu's-Sultaniyye ve Siyasetü's-Şer'iyye*” gibi kitaplarda ya da siyasetname tarzı eserlerin yanında çeşitli fıkıh, felsefe ve kelam kitaplarında siyaset kavramına çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Burada imkân nispetinde bazı müelliflerin eserlerindeki tanımlama çabalarına yer vererek çeşitli açılardan siyaset kavramının ne şekilde tanımlandığını görmeye çalışacağız.

Mesela Makdisi'ye göre siyaset, Müslümanlar üzerinde genel bir tasarruf yetkisidir, (Makdisi, 1979:35) başka bir ifadeyle ile siyaset, dini ikame ve milletin menfaatini korumak için Hz. Peygamber'e hilâfet etmektir ki, bütün ümmetin ona itaat etmesi vacip olsun. Makdisi'ye göre siyaset dini ayakta tutma, toplumun genel menfaatini koruma ve Hz. Peygamber'e hilafet olarak yorumlanmıştır.

Taftazani'ye (d.1322-ö.1390) göre siyaset, “*Dini ikame etmek (ayakta tutmak) için Hz. Peygamber'e bir niyabettir.*” (Taftazani, 1998) Taftazani de Makdisi'ye paralel şekilde siyaseti Hz. Peygamber'e vekâlet şeklinde tarif etmiştir. Şemsu'd-Din es-Semerkandi'ye göre ise siyaset, “*Din ve dünya işlerinde ümmet üzerinde başkanlık etmektir.*” (Semerkandi, 2018:473) Bu tanıma göre ise siyaset ümmetin din ve dünya işlerini yönetmek, ümmet üzerinde başkanlık etmektir.

İbn Akil ise (ö. 512/1188) siyaseti; “*Hz. Peygamber tarafından tesis edilmemiş ve hakkında vahiy gelmemiş de olsa, insanların, kendisiyle iyiliğe en yakın, kötülükten en uzak olduğu uygulama tarzıdır,*” (Cevziyye, 1973:372) şeklinde tarif ederken; Tahanevi ise siyaseti “*Siyaset, halkı, dünya ve ahiret hususunda kurtarıcı olan yola yönelterek ıslah etmektir.*” (Tahanevi, 1998:367) Şeklinde açıklar. Tahanevi'nin yaklaşımında siyaset şu şekilde de yer almaktadır: “*Siyaset; adab, maslahatlar ve malların intizamını gözetmek amacıyla tesis edilmiş kanunlardır.*” (Tahanevi, 1998:367) Böylece Tahanevi siyaseti hem dünya-ahiret saadetini temin eden bir araç hem de mülkün muhafazasına dönük bir eylem şeklinde ele almıştır.

Meşhur İslâm düşünürü ve sosyolojinin kurucularından birisi olan İbn-i Haldun (d.1332-ö.1406) siyaseti, “*Devlet yönetiminde izlenen yol, usul*” olarak tanımlamıştır. (İbn Haldun, 2008:571) Haldun'a göre siyâset kavramına temel teşkil eden anlayış, yönetilen toplumdaki fertlerin hangi dine ve hangi inanca sahip oldukları değil, onların sevk ve idaresi, yani yönetimidir. (İbn Haldun, 2008:571) Şahsi tecrübelerinden yola çıkarak siyaseti inceleyen İbn Haldûn: “*İnsanın insan ve sosyal bir varlık olmasından dolayı bir yönetim veya yöneticinin bulunması gerekir*” der.

(İbn Haldun, 2008:226) Yönetim şekillerini “*Mülkü’t-tabî’*”, “*Mülkü’s-siyâsî*” ve “halifelik” olarak üçe ayıran İbn Haldûn, siyaseti, “*Ülkenin ve devletin hikmet ve ahlaka uygun biçimde yönetilmesi ve halkın nesli muhafaza edecek ve varlığını idame ettirecek bir sisteme göre hareket ettirilmesi*”, diye tanımlamıştır. (İbn Haldun, 2008:56) İbn-i Haldun siyaseti bir başka zaviyeden, “*İlkelerini, devlet büyükleri ve ileri gelenleri ile akıl adamların tesis ettiği siyâset-i akliye ve Allah’ın naslarla belirlediği ilkelere bağlı siyâset-i dîniyye*” şeklinde ikiye ayırmıştır. Ona göre, Allah’ın nuruyla bakmamak anlamına geldiği için şeriatı dikkate almayan siyaset makbul değildir. (İbn Haldun, 2008:326)

Gazali’ye (d.1058-ö.1111) göre siyaset; “*Düzeni bozanlara karşı kuvvet kullanmak, devletin işlerini yürütürken güç kullanmak yoluyla iktidarın otoritesinin kararlılığını göstererek, düzenin korunmasını ve güvenin yayılmasını sağlamaktır.*” (Mücahid, 1995:150) Siyaseti bir yönetim sanatı olarak değerlendiren Gazâlî, onu insani ilimlerin en soylusu ve en şereflişi olarak nitelendirmektedir. (Gazali, 1969:125) Yine Gazâlî’ye göre; “*Bütün sanatların en şereflişi esas olanlardır. Esasların en şereflişi insanları birleştirici; iktisadi, içtimai, dîni ve dünyevi bütün durumları düzelten ve nizama sokan siyasettir.*” (Gazali, 1971:122)

Gazali’nin tanımlarına bakıldığında siyaset daha çok devlet, şeref, ilim, düzen, otorite ve sanat gibi kavramlar etrafında anlam bütünlüğü kazanmaktadır. Gazali siyaseti bir yönetme iradesi yanında aynı zamanda ilim ve sanat sahası olarak görmektedir. Yine yukarıdaki tanımlardan Gazali’nin siyaset kavramına dîni ve dünyevi işlerin tanzimi noktasından da yaklaştığı siyaset kavramına oldukça geniş bir anlam skalası kazandırdığı ortaya çıkmaktadır.

Siyâset hakkında Makrizî (d.1364-ö.1442) de şöyle bir tanımlamada bulunmuştur: “*Terbiye ve faydayı korumak, mâlları düzene koymak için konulan bir kanundur.*” Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere, halkın yararına olan işlerin yapılması ve cinsi ne olursa olsun bütün maddi varlıkların korunması ve halkın yararına kullanılması siyâsetin ana hedefidir. (Gazali, 1971:8)

Alâuddîn Ebü’l-Hasen et-Trablusî (d.?-ö.1445)siyaset kavramını: “*Hâkimin insiyatifine bırakılmış ağırlaştırılmış şeriat uygulamaları*” (Dede efendi, 1991:12) diye tanımlamış, siyaseti zalim ve adil siyaset şeklinde ikiye ayırmıştır. (Barca, 2015:38) İbn Akîl ise siyâseti; “*Kur’ân-ı Kerîm ve Sünnet’te olmasa da insanları fenalıktan kurtarıp en iyiye götüren şeyleri yapmaktır.*” (Dedeefendi, 1991:65) diye tanımlamıştır. Her iki müellifin bakış açısına göre siyaset hem dîni hem de dünyevi bir eylemdir. Yani İslâm şeriatının uygulanması noktasında siyaset bir merkezi rol üstlenmekte diğer taraftan vatandaşların ya da tebanın can

ve mal güvenliğinin sağlanması noktasında da siyasete büyük bir misyon yüklenmektedir.

“*Miftâhu’s-Se’âde*” müellifi Taşköprüzâde (d.1495-ö.1561), siyaseti “*Yöneticilik, toplumsal birliklilikler ve bunların özelliklerinin bilgisini içeren uygulamalı ve hikmete dayalı bir ilim*” diye tanıtır Aristo’nun (d., m.ö. 384-ö. M.ö. 322) İskender’e yazmış olduğu Siyaset ve Fârâbî’nin (d.871-ö.950) *Arâu Ehli’l-Medîneti’l-Fâzıla* kitaplarının bu ilmin önemli konularını içerdiğini, belirtmiştir. Taşköprüzâde’nin yazdıklarından anlaşıldığı kadarıyla kendisi siyasete hem bir ilim hem hikmet hem de bir yöneticilik becerisi penceresinden bakmıştır. Aristo ve Farabi’nin eserlerini okuduğu anlaşılan Taşköprüzâde her iki düşünüre de atıfa bulunarak felsefe ve düşünce geleneğindeki siyaset tanımlamalarına değer verdiğini ortaya koymuştur.

Ayrıca Taşköprüzâde *Ahlâk-ı Adudiyye* de ilimleri, bedeni ve ruhani olarak ikiye ayırmakta, siyaseti de dörde ayırdığı bedeni ilimlerin (ziraat, terzilik, inşaatçılık) sonuncusu olarak konumlandırmaktadır. Burada Taşköprüzâdeye göre siyaset; “insanlar arasında uyumu, birarada yaşamayı mümkün kılan ve düzen kuran” unsurdur. Siyasetin ise kendi içerisinde dört derecesi olup, bunlar peygamberlerin siyaseti, halife, hükümdar ve sultanların siyaseti, âlimlerin siyaseti ve nihayet dördüncüsü vaiz ve hatiplerin siyasetidir. Bütün bu siyaset biçimlerinde hem manevi hem de maddi boyut bulunmaktadır. (Taşköprüzade, 1985:386)

İbn-i Abidin’e (d.1784-ö.1736) baktığımızda; meşhur müellif siyaseti, “*İnsanları dünya ve ahirette kurtuluş yollarına irşad etmek maksadıyla onların salâhi ve menfaatleri için çalışmak*” şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımlama çerçevesinde bazı İslâm büyükleri siyaset hakkında şu görüşleri serdetmişlerdir: “*Allah’ın vahyine dayanması itibarıyla İslâm siyaseti adaletin ta kendisidir. Toplum içerisinde adaleti tesis etmesi, bütün hayır kapılarını açarak, her türlü şer yollarını kapatması suretiyle de İslâm siyasetinin ayrı bir önemi vardır. Bu anlamda ilimlerin en şereflisi siyaset ilmidir.*” (Siyaset, www.tevhidyolcusu.com:21.01.2021) Yine bazı İslâm âlimleri siyaseti üçe bölmüşlerdir. Şayet siyaset İslâm’ın kanunlarına göre yapılırsa buna “*Adalet siyaseti*” denilir. Şayet siyasetçiler İslâm’ı tatbik ederlerken zulüm yaparlarsa buna “*Zulüm siyaseti*” denilir. Şayet siyasetçiler beşerî kanunlara göre toplumu idare ederlerse buna da “*Şirk siyaseti*” denilir. (Siyaset, www.tevhidyolcusu.com:21.01.2021) Görüldüğü gibi gerek İbn-i Abidin’de gerekse onun gibi düşünen alimlerde siyaset düşüncesi aynı zamanda bir itikadi ve kelâmi mesele olarak ele alınmaktadır. Zira şirk gibi kavramlarla siyasetin yan yana incelenmiş olması bunu doğrulamaktadır. Yine adalet ve zulüm gibi temel kavramların da siyaset kavramıyla yan yana açıklanması kavramın fıkıh ve hukuk gibi disiplinlerle iç içe olduğunu göstermektedir. Yine

İbn-i Abidin'in yaklaşımıyla siyaset alanında dünya ve ahiret saadetine gözetilmesi siyasetin İslâm düşüncesinde salt dünyevi bir uğraş olarak değerlendirilmediğini kanıtlamaktadır.

Kınalızâde'nin (d.1510-ö.1572) tanımında ise siyaset; faziletli, olgunlaşmış siyaset manasına gelen “Siyâset-i Fâzıla”, (erdemli siyaset), ikincisi ise despotluk anlamında erdemli olmayan siyasettir ki o da “*Siyâset-i Gayr-ı Fâzıla*” olarak tavsif edilir. (Kınalızade, 2007:451) Fazıl siyaset iddiası daha çok Allah'ın emrettiği ahlakla bezenerek mutluluğa/ saadete erişmekken, gayr-ı fâzıl siyaset sahibinin hedefi, tiranlık, zorbalık, nefsin arzularına ulaşmak ve kötülük işlemektir. Fazıl siyasette; adalet, reayayı gözetmek esastır. Bu minval üzere şehri; sükûnet, emniyet, sağlık, iffet ve adalet gibi kavramlar ışığında yönetir. Erdemli olmayan siyaset tarzında ise idareciler zulme meyillidirler, reayayı köle olarak görürler, şehri kaos, zulüm ve çatışmayla baş başa bırakırlar. (Kömbe, 2018:44)

İslâm Hukuku sahasında eser vermiş Batılı bir yazar olan Joseph Schacht'a (d.1902-ö.1969) göre ise siyaset: “*Hükümdarın nazari olarak kutsal hukuku tatbik etme ve tamamlamasını; ameli olarak da gerçekten bağımsız yasama ile emniyet işleri, vergi, ceza hukuku gibi bütün hususları nizama koymasını sağlayan serbestçe kullanabileceği yetkidir.*”(Schacht,1977:2013) Yine Schacht'a göre “*Politika*” yani “*İdare*” anlamına gelen siyaset, hükümdar ve onun siyasî temsilcileri tarafından tevzi edilen, İslâm'ın dini hukuku olan ideal şariat sistemine uymayan bütün idari adaleti içine alır. (Katgı, 2013:182)

Türk-İslâm geleneğinde ise siyaset kelimesi, devlet yönetme sanatının yanında, devlete karşı işlenen suçlara verilen veya kamu düzenini sağlamak için uygulanan cezaları da ifade etmektedir. Selçuklu Devleti'nde vezirlik yapan ve “*Siyasetname*” adlı eserin de yazarı olan Nizâm'ül-Mülk (d.1018-ö.1092), siyaset kelimesini ölüm cezası anlamında kullanmıştır. Nizâmü'l-Mülk'ün tanımıyla “Siyaset”, devlete karşı işlenen bir suçun cezasıdır. Suçun önem derecesine göre verilecek olan cezanın infazı padişahın emriyle gerçekleşir. (Katgı, 2013:182) Osmanlı geleneğinde bu gerekçelerle verilen ölüm cezaları için “*Siyaseten katl*” veya sadece “*Siyaset*” deyimleri kullanılmıştır. (Türköne, 2005:5) Burada ölüm cezası ile ilgili siyaset kelimesinden türetilmiş pek çok terim bulunmaktadır. Osmanlı kaynaklarında sıklıkla kullanılan seyfi siyaset, şimşir-i siyaset, tığ-i siyaset, kemend-i siyaset”, eşedd-i siyaset”, mehabet-i siyaset, siyaset-i azim”, mazhar-ı siyaset, tertib-i siyaset, pençe-i siyaset, hükm-i siyaset, icra-i siyaset, siyaset mahalli”, siyasetgah”, meydan-ı siyaset”, meydan-ı siyaset ustası, siyaset çeşmesi, salb ü siyaset”, dar-ı siyaset bunlardan bazılarıdır.(Türköne, 2005:184)

Hadis literatüründe ise siyaset hem at terbiye etme hem de “*Halkın işlerini yönetme*” manalarında kullanılır. Siyâset kelimesinin insanları yönetmek anlamında kullanıldığına dair hadislerden de örnekler bulabilmekteyiz. Buhari’de yer alan bir hadisinde Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “*İsrâiloğullarını peygamberler idare ederdi.*” “*Bir peygamber vefat ettiği zaman yerine diğeri geçerdi. Ancak benden sonra peygamber yoktur, lakin halifeler olacaktır.*” ?

Fıkıh literatüründe siyaset, kamu otoritesinin dinin genel ilkelerine ters düşmeyecek düzenlemeler ve uygulamalar yapması olarak kullanılır. Bu durumu karşılayan ve siyaset ile aynı anlamda kullanılan “*Siyaset-i Şer’iyye*” kavramı da yukarıdaki tanımla aynı içeriğe sahiptir. Siyaset ve şeriat kavramlarının yan yana gelmesiyle oluşmuş bulunan “*Siyaset-i Şer’iyye*” çoğu zaman İslâm dünyasında siyasetle aynı anlamda kullanılmıştır. Çünkü İslâm inancında ve İslâm düşüncesinde din ve dünya işleri birbirinden ayrı değildir. Yönetim ve siyasete dair kural, ilke ve prensipler kaynağını Kur’an’dan ve Hz. Peygamber’in sünnetinden alır.

Genel fıkıh kitaplarından ayrı olarak İslâm hukuk literatürü içinde “*el-Ahkâmü’s-Sultâniyye*” ve benzeri eser türlerinin yer alması, fıkıh bilginlerinin siyaset konusunu kendi ilgi alanları içinde görmüş olmalarının önemli bir delilidir. Özellikle Şîa mezhebinin devlet başkanının tayinini (nasb) itikâdî bir konu olarak ele alması dolayısıyla, kelâm ilminde de siyasetle ilgili bazı konulara yer verilmiştir. Ayrıca İslâm düşünürleri, özellikle Farâbî’den itibaren İslâm kültür tarihi bakımından büyük değer taşıyan, oldukça orijinal bir siyaset felsefesi geliştirmişlerdir. (www.diyaret.gov.tr, 20.01.2021)

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı üzere siyaset kavramı üzerine çok farklı perspektiflerden farklı tanımlar yapılmıştır. İslâm’ın ilk yıllarından bu yana kendi anlamıyla yani yönetme, idare etme, devlet idaresi gibi anlamlarda kullanılan siyaset kavramı daha sonraki yüzyıllarda farklı ilim adamları ve farklı disiplinler çerçevesinde farklı şekillerde ele alınmıştır.

Mesela Makdisi’de siyaset; dini ve millet menfaatini korumak, hilafet iken, Taftazani’ye göre; dini ayakta tutmak için Hz. Peygambere vekâlet etmektir. Semerkandi siyaseti; ümmetin din ve dünya işlerine başkanlık etmek olarak tanımlarken, İbn-i Akil iyiliğe en yakın uygulama tarzı olarak görmüştür.

Tahanevi siyaseti, bir ıslah çalışması olarak tarif ederken, İbn-i Haldun devlet yönetiminde izlenen yol olarak tanımlamış, hikmet ve ahlakı siyasetin merkezine yerleştirmiştir. Gazali’de siyaset düzenin korunması ve güvenliğin sağlanması olarak tarif edildiği gibi siyaset bütün sanatların

en şerefli olarak tavsif edilmiş, siyaset aynı zamanda bir ilim ve sanat olarak değerlendirilmiştir. (Thanevi, 1998:367)

Makrızı ise siyasete malları düzene koymak, mülke sahip çıkmak olarak tanımlamış, terbiye ve fayda kavramlarını yan yana kullanmıştır. Trablusi ise siyaseti hâkimin insiyatiline bırakılmış ağırlaştırılmış şeriat uygulamaları olarak tanımlarken, Taşköprüzâde yöneticilik bilgisinin uygulamalı hikmete ve ilme dayandığı bir saha olarak siyaseti tarif etmiştir.

İbn-i Abidin’de ise siyaset dünya ve ahiret kurtuluşu kavramlarını öne çıkarmış, İslâm siyasetini adalet ile yan yana görmüş adalet kavramına özel bir değer biçmiştir. Yine İbn-i Abidin siyaseti ilimlerin en şerefli olarak tavsif etmiştir.

İbn-i Miskeveyh’in (d.942-ö.1030) bakış açısında siyaseti tanımlayan temel kavram ilâhî, tabîî, örfî ve ihtiyarî olarak dört ayrı başlıkta incelemiş olduğu adalet mefhumudur. İlâhî adalet karşılığını metafizik varlıklarda bulmakta, tabîî adalet ise duyular âleminde görülmektedir. Siyasete konu olan örfî adalet özel ve genel olmak üzere ikiye ayrılır. Genel adalet, insanlık âleminin kadim tecrübeleri neticesinde ortaya çıkan değerler üzerinde ittifak etmesiyle oluşur. Özel adalet ise idare biçimlerine göre değişiklik gösterir. Bununla, yönetim ya da yöneticiler tarafından kanunlar yapılarak adaletli bir toplumun oluşturulması amaçlanır. İhtiyarî adalet ise ruhun çeşitli özellikleri arasında bir denge ve uyum sağlanması ile gerçekleşir. İbn Miskeveyh’e göre insanlar ihtiyarî adaleti tek başlarına gerçekleştiremezler. Bunun için her zaman bir topluma ihtiyaç vardır. Din, hac, cuma namazı, cemaatle namaz, zekât, sadaka gibi toplumsal boyutu olan ibadetlerle ihtiyarî adaletin tesis edilmesine yardımcı olur. (İbn Miskeveyh, 2002:23)

Kınalızade ise siyaseti fazıl ve fazıl olmayan siyaset olarak ikiye ayırarak tanımlamış fazıl siyaseti överek adalet, merhamet, emniyet ve sağlık gibi kavramları siyaset tanımının içinde değerlendirmiştir. (Kınalızade, 2007:451)

Bütün bu kavramsal çerçeve ve tanımlamalar göstermektedir ki İslâmî görüşte siyaset salt anlamda dünyevi bir alan değildir. Dünya-ahiret dengesi ya da öte dünya kaygısı hemen hemen her fırsatta gözetilmiş, İslâmî literatürde siyaset adalet, merhamet, fazilet, ilim ve sanat gibi yüksek değerlerle birlikte ele alınmıştır.

3.İKTİDAR İLİŞKİLERİ BAKIMINDAN SİYASET KAVRAMI

İslâm dininin özellikle Hz. Peygamber’in Medine’ye hicretinden sonra siyasal bir hareket olarak gelişmesi ve Hz. Peygamber’in aynı

zamanda sosyal ve dini iktidarın yanında siyasi iktidarı da elinde tutması siyasete ilişkin gelişmelerin din ile birlikte değerlendirilmesinde büyük rol oynamıştır. (Dursun,2004:47) İslâm'ın din ile dünya işlerini birbirinden ayırmaması ve “*Tevhid inancı*”, “*Tevhid düşüncesi*” şeklinde dünyevi olanla dini olanı bütünleştirmesi, “*Muvahhit iktidar*” kavramını ortaya çıkarmış, Müslüman düşünürler siyasete ilişkin temel tezlerini bu düşünce ve inanç atmosferinde öne sürmüşlerdir.

Kur'an'ın somut bir siyasi örgütlenme biçimi, formal bir yönetim-idare sistemi sunmaması, daha çok geçmiş ümmetlerin tecrübelerini aktarması ve yöneten-yönetilen ilişkilerinde esas alınacak dini-ahlaki ilkeleri, emir ve yasaklar manzumesini beyan etmesi siyaset alanında çalışan İslâm düşünürlerinin siyaset meselesini daha geniş bir perspektifte ele almasını sağlamıştır.

Örneğin iktidar kavramı ve iktidar ilişkileri “*İmam*”, “*Halife*” gibi kavramlar etrafında işlenmiş, kendilerine yönetme hakkı tanınanların adalet çerçevesinde hareket etmeleri, bozgunculuk ve fesada müsaade etmemeleri istenmiştir. Benzer şekilde iktidarın kullanımına ilişkin olarak İslâmî ilkelerin açıkça vazedilmiş olması, siyasetin din dışı bir alan olarak görülmemesi gerektiğini açıkça ortaya koymuştur. Bu sebeple İslâm düşünürleri siyaseti dinden ve kutsaldan ayrı değerlendirmemişler, dinin temel kaidelerine göre işlemesi gereken bir sosyal gerçeklik olarak algılamışlardır. İslâm kamu ve anayasa hukukunun idare ve siyasete ilişkin esaslara da vurgu yapmış olması bunun en büyük kanıtıdır.

Öte yandan İslâm düşünürlerinin siyaset meselesine yaklaşımlarında dinin kâinat ve toplum anlayışını baz almaları, siyaseti aynı zamanda bir ahlak meselesi olarak görmeleri neticesinde özellikle klasik dönem İslâm düşünürleri siyasi ilimleri ve siyasete dair bilgileri medeni ilimler kategorisinde değerlendirmişlerdir. Mesela Farabi, İlimlerin Sayımı isimli eserinde siyasi bilgiyi bu kategoride ele almış, doğal gereklilik sonucu şehir kuran insanların buradaki tavır, davranış ve tutumlarını “*Medinetü'l Fâzıla*” kavramıyla açıklayarak siyasetin şehir ve medeniyetle olan bağına güçlü vurgular yapmıştır.

Benzer şekilde Gazali de dini olan ve olmayan ilimler tasnifinde siyaseti metafizik ve ahlakla birlikte dini ilimler kategorisine yerleştirmiştir. Bu tutumun Kur'an'ın idareye ve siyasete ilişkin net ilkeler belirlemiş olmasının ve Hz. Peygamber'in pek çok hadisi şeriflerine bu konulara değinmesinin payı oldukça büyüktür. Dini emir ve kaidelerin net olarak ortada bulunduğu bir inanç ve düşünce ikliminde hem bir teori olarak, hem de bir uygulama alanı olarak siyasetin din dışı tutulması mümkün değildir.

İslâmi terminolojide ya da İslâmi ilimlerde siyaset kavramını besleyen bu kavramla yakından ilişkili pek çok kavramın bulunduğu daha evvel işaret etmiştik. Kur'an-ı Kerim'de, hadislerde, İslâmi ilimler literatüründe siyasete ilişkin temel alanlardan birisini iktidar ilişkileri oluşturur. İktidar ilişkileri bakımından ilk esaslı kavram “*İmam*” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı ayetlerde bu kavram toplumsal ve siyasi lider anlamında kullanılmakta (<https://kuran.diyanet.gov.tr/>, 22, 01, 2021) hadis-i şeriflerde benzer anlamda sıkça geçmektedir.

Buhari ve Müslim'de de yer alan hadislerde Allah'ın ahret âleminde arşının gölgesinde barındıracağı yedi zümreden bahsedilmekte, bunların en başında ise “*Adil imam-adil yönetici*” zikredilmektedir. Başka hadislerde de Allah'ın gazabına uğrayacaklar arasında zalim imamlar da zikredilmektedir.

İmam kelimesinin siyasi literatüre girişine bakıldığında, bu kavram tarihsel olarak Raşit halifeler döneminden bu yana devlet başkanı anlamında kullanılmış olup, cemaate namaz kıldırان imamdan ayrı tutulmak üzere “*Büyük imam*” olarak adlandırılmıştır.

“*İmam*” ve “*İmamet*” kavramları İslâm siyaset literatüründe epey büyük bir yer teşkil etmektedir. Özellikle İslâmi ilimlerden olan kelam ve fıkıh literatüründe siyasi görüşlerin kahr ekseriyeti “imamet” başlığı altında mütalaa edilmektedir.

Devlet başkanı, siyasi lider anlamında kullanılan “halife” kavramı ise Kur'an'da, Araf (69. Ayet) ve Yunus (14. Ayet) surelerinde, “*Bir kimsenin, bir topluluğun ardından gelip, onun yerine geçen kişi*” anlamında kullanılmış, Hz. Davut (A.s)'a hitap eden “*Biz seni yeryüzünde halife yaptık, onun için insanlar arasında adaletle hükmet*” (Sad, 26) mealindeki ayette ise açıkça bu kavram siyasi lider manasında kullanılmıştır. (Köse, 2009:294)

Hilafet kelimesi sözlük anlamı itibarıyla “temsil etmek, birinin yerine geçmek, birinin ardından gelmek ve vekâlet gibi anlamlara gelmektedir. Kavram olarak ise İslâm siyasi geleneğinde ya da İslam devletlerinde Resul-i Ekrem'den sonraki devlet başkanlığı kurumuna karşılık gelmektedir. Devlet başkanlığı görevinin bir adı da yukarıda da ifade edildiği gibi imâmettir. İslam geleneğinde Resûl-i Ekrem'in vekili olarak onun adına toplumu yönettiği için devlet başkanına halife, bir önder ve lider olması hasebiyle de imam denildiği anlaşılmaktadır. Hz. Ömer devrinden itibaren halife kavramı yerine “emîrül-mü'minîn” tabiri kullanılmış, daha sonraki kaynaklarda camilerde cemaatle kılınan namaz imamlığından ayırmak için devlet yöneticiliğine “imâmet-i kübrâ” adı verilmiştir. (Avcı, 1998:294) İslâmi literatürde imamet kavramı etrafında şekillenen diğer kavramlar ise “*Emirü'l mü'minin*”, “*Ülû'l emr*”,

“*Velîyyü’l emr*”, “*Sultan*”, “*Mülk*”, “*Melik*”tir. Emirü’l Müminin ünvanı otoritenin buyruğu anlamına gelen “*Emr*” kelimesinden türetilmiştir. Hadis-i Şeriflerde bu kavramlar yönetici manasında kullanılmaktadır. Buhari ve Müslim gibi hadis kaynaklarında yer alan bir hadisi şerifte Hz. Peygamber “*İnsanlar üzerinde emir olan kimse onlardan sorumludur*” buyurmuştur. (A.g.e.,294)

Ayet ve hadislerde geçen “*Ülü’l Emr*”, “*Velîyyü’l emr*” kavramı genellikle siyasi ve askeri liderler olarak yorumlanmış, sultan kelimesi ise genellikle hüccet, delil, hüküm gibi anlamları yanında bazı ayetlerde (Nisa 91, Nahl 100, İsra 33) ve daha açık biçimlerde hadislerde güç iktidar, velayet anlamlarında kullanılmıştır. Kelime hem siyasi iktidarı hem de bu iktidarı ekinde bulunduran kişiyi ifade etmek üzere kullanılmıştır. (A.g.e., 294)

Allah’ın kudret ve hâkimiyetini belirten mülk ve melik kavramları tamamı eski milletlere ait olmak üzere yirmi kadar ayette ve pek çok hadiste siyasi iktidarı ve ona sahip olan kişileri belirtmek için kullanılmıştır. (A.g.e., 294)

İslâmî literatürde iktidar ilişkileri etrafında anlam kazanan siyaset kavramı adalet başta olmak üzere, ehliyet, emanet, biat ve istişare gibi temel ilkeler üzerinde tartışılmıştır. Mesela adalet kavramı iktidar ilişkileri bakımından merkezi bir öneme sahiptir. Bir siyasi iktidarın gerek kuruluşta gerekse işleyişte adalet üzere olması ya da olmaması aynı zamanda o iktidarın meşruiyetinin de kaynağını oluşturmaktadır. Buna göre yönetimin adil olması iktidarın meşru olduğuna, adaletten ayrılması ise meşruiyetinin tartışılır hale gelmesine işaretir. İslâm siyaset düşüncesinde adalet kavramı Kur’an kaynaklı olup (Bilhassa, Nahl 16/90; Hadîd 57/25), İslâm’ın temel kaynağını oluşturan Kur’an’da yer alan bir ilkenin siyaset sahasında da ne denli önem arz ettiği doğal olarak tartışmaya kapalıdır.

Diğer taraftan toplumun ortak oluru ve sosyolojik meşruiyet anlamında biat müessesesi, mülke, idâreye ve tebâyâ sahip çıkma, koruma ve muhafaza etme anlamında emânet kavramı, siyasal yönetime katılma noktasında birikim sahibi insanların, âlimlerin, hakimlerin ve fazılların görüşlerini alma anlamında istişare yani şura iktidar ilişkilerini belirleyen çok önemli, Kur’an ve Hadis kaynaklı ilke ve kavramlardır.

4.DEĞERLENDİRME

Çalışma neticesinde elde ettiğimiz en önemli bulgulardan birisi modern siyaset bilimi kitaplarında (Davut Dursun gibi yazarların çalışmaları hariç) siyaset ya da politika (politics) kavramına, Batı dışı dünyada, özellikle İslam dünyasında nasıl bakıldığına ya da kavramın

nasıl tanımlandığına genellikle değinilmediğidir. Çalışma esnasında modern siyaset bilimi çalışmalarına müracaat ettiğimizde (Esat Çam, Münci Kapani, Ali Öztürk vd. gibi) gerçekten de bu eserlerde sadece politics ya da siyaset kavramının batı menşeli tanımlarına değinilmiş, eski Yunan'dan başlayarak Avrupa ya da Batı merkezli tanımlar çalışmalarda yer almıştır. Oysaki İslam geleneğinde de siyaset kavramı çok farklı perspektiflerle tanımlanmıştır.

Bir diğer önemli bulgu ise İslami literatürde ya da İslam kaynaklarında siyaset kavramı yüzyıllar içerisinde gerçekten de çok zengin bir anlam dünyasına kavuşmuş, modern siyaset biliminde “iktidar ilişkileri”, “yönetmek” vb perspektiflerle tanımlanan politika kavramıyla eşdeğer tanımlamaların literatürde bolca bulunduğu görülmüştür. İbn Haldun dâhil olmak üzere Makdisi'den Tahanevi'ye, Gazali'den Kınalızade'ye kadar pek çok düşünür siyaset kavramı çerçevesinde detaylı tanımlar ve izahlar geliştirmişlerdir. Hepsindeki ortak nokta “iktidar ilişkileri ekseninde bir toplumun yönetilmesi” olgusunun kâh ahlak kâh din kuralları çerçevesinde işlenmiş olmasıdır. Bütün bu tanımlarda din ve siyaset olgusu genellikle iç içedir. Bu anlamda siyaset tamamıyla dünyevi bir alan değildir.

Diğer taraftan kavramsal çerçeveden baktığımızda bazı siyaset tanımlarında “hikmet ile yönetmek” vurgusu öne çıkarken bazılarında “mülkün gözetilmesi ve idaresi” merkeze alınmakta, bir başka yaklaşımda “hükümet etme”, “devlet idaresi” ya da “ümmin işlerini üzerine alma” gibi anlamlar karşımıza çıkmaktadır. Makdisi'ye göre siyaset “Müslümanlar üzerindeki tasarruf yetkisi” olarak tanımlanırken, İbn-i Abidin'de siyaset mefhumu “dünya ve ahiret saadetini” sağlamaya dönük çaba olarak öne çıkmıştır. Her ne şekilde olursa olsun İslami literatürde siyaset din dışı bir alan olarak algılanmamış, siyasi saha tamamıyla dünyevi alana itilmemiştir.

Çalışmamızda siyaset kavramı modern siyaset bilimi kitaplarında yer aldığı şekliyle değil, daha ziyade İslami literatürde yer aldığı biçimleriyle incelenmiştir. Buradaki esas amaç İslami literatürde kavramın ne şekilde yer aldığı ve ne şekilde tanımlandığının araştırılması olmuştur. Bu çalışmada “politics” kavramına pek değinilmemiş olmasının temel sebebi, araştırmanın esas odak noktasının batı dışı dünya yani İslami kültür olması, bu kültürde kavramın ne türden bir evrende ele alındığının araştırılmış olmasıdır. Ancak çalışma salt anlamda bir kıyaslama amacı gütmendiğinden modern anlamda “politika” kavramının anlam yükü ile İslami kültürdeki “siyaset” kavramının içeriği karşılaştırılmamıştır. Daha çok İslami literatürde kavrama yüklenen anlam evreni analiz edilmeye çalışılmıştır.

SONUÇ

İlgili bölümlerden de anlaşılacağı üzere İslam siyaset geleneğinde ya da düşüncesinde siyaset kavramı oldukça zengin ve kapsamı geniş bir anlam dünyasına sahip bulunmaktadır. Bu zenginlik kâh Arap dilinin kendine has zenginliğinden kâh farklı İslam ülkelerinin ve devletlerinin farklılık arz eden siyasi tecrübelerinden kaynaklanmaktadır. Her şeyden önemlisi çoğu zaman özellikle siyaset sahasına ait kavramlar sadece bir ilim dalı çatısı altında değerlendirilmekten çok kelim, akaid, fıkıh, tefsir, felsefe gibi pek çok ilim dalı ve farklı disiplin tarafından farklı içerik ve boyutlarda ele alındığından bilhassa siyaset kavramına yüklenen anlam skalası oldukça geniş bir görünüm arz etmektedir. Osmanlı klasik döneminde siyaset idam cezası gibi hukuki bir alana karşılık gelirken Arap kültüründe siyaset kelimesine kaynaklık eden “svs”, “sase” gibi sözcükler daha çok eğitme, ıslah etme, bakma tımar etme gibi anlamlara karşılık gelmektedir.

Diğer yandan iktidar ilişkileri bakımından siyaset ve siyaseti besleyen yan kavramlara baktığımızda felsefeden kelama, akaiden fıkha kadar pek çok farklı disiplin kendi zaviyesinden anlam arayışına girmektedir. Mesela felsefi uğraşlar neticesinde elde edilen siyaset tanımında daha çok erdemli toplum, erdemli şehir gibi kavramlar öne çıkarken fıkıhın tanımladığı siyasette (örneğin siyaset-i şer’iyye) sadece güç ve iktidar ilişkileri değil ideal yönetim tipinin İslami çerçeve içerisinde nasıl belirleneceği meselesi ele alınır. Diğer taraftan örneğin Şia’da imamet meselesi bir akaid meselesi olarak ele alınmakta ancak ehl-i sünnet konuya tamamıyla bu perspektiften bakmamaktadır. Halifenin Kureyş’ten olup olmayacağı meselesinde olduğu gibi işin bir antropolojik, siyasi boyutu olduğu gibi kaynaklarda belirtilen ve hadis olduğu ileri sürülen metinlerde işin hadis ilmiyle bağlantılı bir kısmının da olduğu görülür.

KAYNAKÇA

- Ahmet Edip Yükneci, (2019). Atabetü'l Hakayık, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, No:115.
- Avcı, C. (1998). “TDV İslâm Ansiklopedisi, (c.17). İstanbul: TDV Yay.
- Barca, İ. (2015). “Klasik İslâm Siyaset Kurumu ve Literatürüne Genel Bir Bakış”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.2, S.1: 33-65.
- Buhari, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, Sahîhu'l-Buhârî, Dâru Tavki'n Necat 1422 h.
- Çetin, M. (2013). *Maturidiliğin Siyaset Anlayışı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniv. Sos. Bilim. Ens. Erzurum.
- Daver, B. (1969), Siyaset Bilimine Giriş, Ankara: Doğan Yayınevi.
- Devellioğlu, Ferit, (2010), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dursun, D. (2004). Siyaset Bilimi, İstanbul: Beta Yayınları.
- Gazali, (1971). İhya-ı Ulûm'ud-Din, (Çev. Ali Arslan), C.1, İstanbul: Arslan Yayınları
- Gazâli, (1969). Nasihatü'l- Mülük, (Çev. Osman Şekerci), İstanbul: Sinan Yayınevi
- Gazali, (1971). İhya-ı Ulûm'ud-Din, C.1 (Çev. Ali Arslan), İstanbul: Arslan Yayınları, İstanbul.
- İbn-i Haldun, (2008). Mukaddime, İstanbul: Dergah Yayınları.
- İbn Kayyım el-Cevziyye, (1973). et-Turuku'l-Hukmiyye fi's-Siyaseti's Şer'iyye, Beyrut: Daru'l-Fikr.
- İbn Miskeveyh, (1964) Risâle fi mâhiyeti'l-adl, An Unpublished Treatise of Miskawaih on Justice or Risala fi Mahiyat Al-adl li Miskawaih, (ed. M. S. Khan), Leiden: E. J. Brill.
- İbn Miskeveyh, Tehzîbu'l-ahlâk, (2017) (Çev: Şener ve Diğerleri), İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları
- İbrahim b. Yahya Halife Dede Efendi. (1991). es-Siyâsetü's-Şer'iyye, İskenderiye: Müessesetü Şebâbi'l-Câmi'iyye
- Köse, H. M. (2009). TDV İslâm Ansiklopedisi, (c.37). İstanbul: TDV.
- Karaman, H. (2007). İslâm, Siyaset ve Devlet, *Köprü Dergisi*, S (99).
- Katgi, İ. (2013). “Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6, S.24:180-211.
- Kınalızade. (2007). Ahlak-ı Alai, İstanbul: Klasik Yayınları.

- Koanda, M. (2019). *Siyâset-İ Şer'îyye Kavramı ve Modern Çağdaki Uygulama Alanları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahaddin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Komisyon, (2007). Mu'cemu'n-Nefâisi'l-Vesît, (thk Ebu Hakka Ahmet), Beyrut: Dâru'n-Nefâis.
- Koşum, A. (2003). "İslâm Hukukunda "Siyaset-i Şer'îyye" Kavramı", *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, C.16, S.3: 350-358.
- Kömbe, İ. (2018). "İslâm Siyaset Düşüncesinde Siyaset Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Divan Dergisi*, C.23, S.44:35-60)
- Makdisi, (1979). el-Musamere. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Muhammed b. Mukran İbn Manzûr. (2005), Lisânu'l-Arab, Beyrut: Mu'essetu'l-A'alâmî.
- Mücahid, H. T. (1995). Farabi'den Abduh'a Siyasi Düşünce, (Terc. Vecdi Akyüz), İstanbul: İz Yayıncılık.
- Redhouse, (1890). "Politics", İstanbul: Boyacıyan Yayınevi.
- Schacht, J. (1977). İslâm Hukukuna Giriş, (çev. Mehmet Dağ, Abdülkadir Şener), Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay.
- Şeker, K. (2008). *Gazali'de Siyaset Düşüncesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniv. Sos. Bil. Enst., Elazığ.
- Şemsu'd-Din es-Semerkandi, (2018). Sahaifu'l-Hilafiyeti, Ankara: TUBA Yayınları
- Taşköprüzâde, (2014). Ahlâk-ı Adudiyye Şerhi, (Ed. Ömer Türker), İstanbul: TYEKB Yayını.
- _____. (1985). Miftâhu's-Seâde, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Taftazani, (1998). Şerhu'l-Makasid, Beyrut: Alemu'l-Kutub.
- Tahanevi, (1998). Keşşafu Istılahati'l-Fünun, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Türküne, M. (2005), Siyaset, Ankara: Lotus Yayınevi.
- Uludağ, S. (2008). İslâm Siyaset İlişkileri, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Wells, Charles. (2020). İlm-i Tedbir-i Mülk: Devlet Yönetme Bilimi, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Kur'an-ı Kerim, <https://kuran.diyanet.gov.tr/>, (Erişim: 12.08.2020)
- Pelevi, A. (2013). Siyaset Kavramı, <http://www.tevhidyolcusu.com/siyaset.html> (Erişim: 12.06.2013)
- TDK, (2020), <https://sozluk.gov.tr/> erişim: 10.09.2020
- TDV, (2012). İlmihal II. İslâm ve Toplum, www.diyanet.gov.tr, (Erişim: 16.03.2012)

Bölüm 31

ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNDE MEDYA: POST-SOVYET DÖNEME GENEL BAKIŞ¹

Gönül CENGİZ²

1 Bu çalışma 2016 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalında Prof.Dr. Ahmet ŞAHİNKAYA danışmanlığında tamamlanan “Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Karşılaştırmalı Medya Sistemleri (Televizyon Yayıncılığı Bağlamında)” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

2 Dr.Öğr.Üyesi, Gaziantep Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, 0000-0001-6685-5376

GİRİŞ

1920’li yılların başlarından itibaren Sovyetler Birliğine katılan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri günümüze kadar çok karmaşık bir tarihsel ve politik süreçlerden geçmişlerdir. Bu süreçlerin kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi alanlardaki çok yönlü gelişimi her zaman dengeli bir şekilde kendini gösterememiştir.

Sovyet döneminde herkesin Rus kimliğinde nitelendirilmesi bölge halklarının kendi kimliklerinin inşasına ve kültürlerinin hayata geçirilmesine engel teşkil etmiştir. Sovyetler Birliği’nin dağılması yerel cumhuriyetlerin yeni ulusal kimliklerini oluşturmaya olanak tanımıştır. Sovyetlerden sonra yeni devlet modellerini kurmaya ve uluslararası arenada kendi yerlerini bulmaya çalışan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri birçok şeyleri tekrar gözden geçirmek zorunda kalmıştır.

Orta Asya ülkelerinde “sosyalizm” kavramı “şartlı demokrasi” kavramı ile uyumlu bir biçimde değiştirilmiş ve bu kez “demokrasi” kelimesini açıklayan sıfatlar iç gözlemcilerle beraber dış gözlemciler tarafından da açıklanmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan, hem iç hem de dış eleştirmenler sınırlanmış demokrasinin çok çeşitliğine de vurgu yapmışlardır. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde demokrasi kavramı “sözde demokrasi” (Diamond, 1996), “liberal olmayan demokrasi” (Zakaria, 1997), “temsilci demokrasi” (Weigle, 2000), “otoriter demokrasi” (Sakwa, 1998), “askeri demokrasi” (Dunlop, 1998) ve hatta “totaliter demokrasi” (Goble, 2000) de dâhil olmak üzere birçok farklı sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Bu ülkelerdeki “piyasa ekonomisi” kavramına ise “sahte”, “bürokratik”, “tekelci”, ya da “oligarşi” gibi sıfatlar eşlik etmektedir. Aynı zamanda son dönemler sıkça dile getirilen (özellikle özelleştirmenin ilk yıllarında) “kapitalizm” kavramı, “hırsız kapitalizm” yakıştırması ile beraber kullanılmış ve “siyasi kapitalizm” için geliştirilen “kafadar kapitalizm” sınıflandırması “aile”, “oligarşi”, “gangster”, “idari-oligarşi kapitalizm” kelimeleri aracılığıyla şekillenmiştir. Orta Asya ülkeleri için Zhelev (1996; 6) “yarı-kapitalizm”, Karol (1997; 11) ise “mafya kapitalizmi” terimlerini kullanarak başka bir sınıflandırmadan da söz etmektedir.

Sovyet sisteminin çöküşünden sonra Türk Cumhuriyetlerinde değişimin yönü Batının serbest piyasa ekonomisi ve demokrasisi bağlamında gelişmiş, aynı zamanda da Batılılaşma, Avrupalılaşma gibi kavramların eşlik ettiği bir sisteme geçilmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan sadece Orta Asya için değil, dünya ülkeleri için de geçerli olan “küreselleşme” kavramı sanayi sonrası ve bilgi toplumu çağının başlamasıyla yeni döneme girildiğine işaret etmektedir (Smaele, 2010; 42).

Orta Asya’da Bolşevizm’in başlanmasıyla itibaren hal hazırdaki mevcut postkomünist otoriter rejimler sürekli medyanın faaliyet alanını sınırlandırmıştır. Lenin ve Stalinin yürüttüğü siyaset neticesinde Sovyetler Birliğine tabi tüm ülkelerde medyanın tek amacı Komünist partiyi ve iktidarı desteklemek olmuştur (Fernando, 2011: 1). Toplumsal ve politik yaşam, medya yoluyla yönlendirilmiştir. Halk, hükümetin kendisine duyurmak istediği konulardan haberdar edilmiş ve böylece bireylerin düşünce ve kanaatleri kontrol altında bulundurulmuştur.

Lenin ve Stalin çizgisinde geliştirilen Sovyet-Komünist Kuramı’nda kitle iletişim araçları, ideoloji ve kültürün başlıca üreticisi ve dağıtıcısı olarak rejimin amaçları doğrultusunda işlevler üstlenmişlerdir. Merkezi kontrol altında tutulan medyada “propaganda ve ikna” yöntemi esas alınmıştır. Bu propagandada yöntem, belli hedef gruplarının düşünce ve davranışlarını etkilemeye yönelik haberin, bilginin planlı ve devamlı olarak dağıtılması idi.

Orta Asya ülkelerinde medya sistemleri ortak sorunları paylaşıyorlar, birbiriyle özdeş değillerdir. Juraev’in (2002) de belirttiği gibi, 1991 yılından sonra “bölgesel kitle iletişim araçlarının izleri ayrı yollardan gitmiştir”. O, bunları üç modele ayırmıştır: (Juraev, 2002; 132).

1. “Otoriter-demokratik” model. Kırgızistan’da ve Kazakistan’da olduğu gibi burada despot iktidar her şeyi yönetme yetkisine sahip olsa da, özgür medyanın belirtileri de gözden kaçmamaktadır. Bu ülkelerde medya “dördüncü kuvvet” rolünü oynamakta ve hatta “demokrasinin öldürücü düşmanları” bile her adımlarında onu hesaba katmak zorundadır.

2. “Çatışma Sonrası” model. Bu model Tacikistan için geçerlidir.

3. “Topluluk kontrol” modeli. Özbekistan ve Kazakistan cumhuriyetlerinde olduğu gibi burada Cumhurbaşkanları medyanın kurucuları olarak kabul edilmekte ve yazılı, görsel medya üzerinde tüm kontrol hükümete aittir.

Birer post Sovyet ülkeleri olarak gelişen Türkmenistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan cumhuriyetlerde diktatörlüklerden sonra medya, hem yoğunlaşma, hem de ticarileşme özellikleri göstermiştir. Ticarileşme medyanın siyasal bağımsızlığını getirmemiş, medya mülkiyeti siyasal hırsların araçsallaşmasıyla yüksek derecede politize olmuştur.

Medyanın Genel Sorunları

SSCB’de kitle iletişim araçları parti ile özdeşleşmiş ve partiye tabi kalmıştır. Aynı zamanda tüm basın üzerinde muhafaza edilen ve düzenli uygulanan sıkı bir pozitif ve negatif kontrol mevcut idi. Sovyetlerin son dönemlerinde ideoloji canlılığını kaybetmiş bile olsa, toplumu ortak bir dile bağlı kılan sıkı ideolojik kontrol devam etmekte idi ve rejime karşı

oluşabilecek potansiyel muhalefeti sınırlandırmakta idi (Becker, 2014; 194).

Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde medya toplum için birkaç role sahiptir:

1. Propaganda rolü

Sovyetler Birliği döneminde olduğu gibi bağımsızlık döneminde de medya hükümette olan siyasi elitin ve iktidar partisinin görüşlerini yaymaktadır. Açık propaganda şeklinde devam eden bu durum Orta Asya ülkelerinde demokrasinin zayıf gelişim düzeyinde olduğunun göstergesidir.

2. Eğitici rolü.

Sovyetler döneminde medyanın ana görevi toplumu Sovyet ideolojisine uygun bir biçimde eğitmek idi. Radyo ve televizyon yayıncılığında eğitim amaçlı çok sayıda programa rastlanmaktaydı. Bağımsızlıklarına kavuşan Türk cumhuriyetlerinde medyanın eğitici rolü halen devam etmektedir.

3. Eğlendirici rolü.

Sovyet döneminde devlet televizyonunda sürekli konserler, tiyatrolar, çocuklar için eğlence programları yayınlamakta idi. Medyanın bu rolü bağımsız Orta Asya ülkelerinde de çok geniş kullanıma sahiptir. Bu ülkelerin yayın politikası toplumu eğlence ve magazin programları ile ‘oyalayıp’ halkı ülke çapında cereyan eden siyasi olaylardan, yolsuzluklardan uzak tutmayı amaçlamaktadır. Bölgede yaşayan vatandaşlar da bu tarz eğlence ve magazin programlarını izleme merakındalar. Dolayısıyla, medyanın bu rolünü kullanan hükümet halkı bu yöntemle ‘uyutarak’ ülkede her şeyin yolunda olduğunu gösterme çabasındadır.

Orta Asya ülkelerinde yaşanan istikrarsızlığın temelinde birçok neden yer almaktadır. Bunlar; yerel çatışmalar, etnik sınıflar, toprak ve su kaynakları üzerinde çatışmalar, rejim değişikliği ve 2004’ten sonra Afganistan’dan kaynaklanan bölgesel belirsizliklerdir. Bütün bunlar bağımsızlığına yeni kavuşmuş devletlerde tanımlanması ve kontrol edilmesi gerekli olan hareketler olarak görülmektedir. Bölge insanında bağımsız devlet olma arzusunun dışarıdan dayatılan “demokrasi kuşağı oluşturma” telkininin önüne geçeceği söylenebilir (Macit, 2012; 50).

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki yönetim sistemleri arasında bazı benzerlikler bulunmaktadır. Bölge ülkelerinde başa gelen liderlerin uzun süre iktidarda kalmaları ve bunu sağlamak için her türlü yolu denemeleri önemli bir benzerliktir. İktidarı koruma güdüsü kaçınılmaz olarak baskıcı eğilimleri beslemekte ve baskı siyasi tecrübenin önemli bir parçası olmaktadır.

Siyasi iktidarların baskıları, yolsuzluklar ve yanlış uygulamalar İslami hareketliliği de güçlendirmektedir. Müslüman çoğunluğun yaşadığı bu bölgelerde ekonomik sıkıntılar altında yaşayan halkların son zamanlar çok daha fazla dini-siyasi akımların etkisine girdiği bir gerçektir. Özellikle Afganistan'da Taliban'ın etkin olduğu bölgelerdeki eğitim kamplarına giden gençlerin, yıllar sonra ülkelerine dönerek yeni bir hareketin öncüsü olmaları yeni bir duruma ve insan tipine işaret etmektedir. En basit dini özgürlüklerin yok edilmesi ve diğer siyasi partilerin giderek etkilerinin azalması, yaşanan hayal kırıklığı aşırı eğilimlere ilgiyi artırmaktadır.

Orta Asya Türk Devletleri'nin barındırdığı riskler sadece iç dinamiklerle ilgili değildir. Bir tarafta Çin, Rusya, Almanya, Hindistan, İran gibi bölgesel ve küresel aktörlerin bölgede artan baskısı, diğer tarafta ABD'nin NATO ve benzeri araçlarla bölgeyi kontrol altında tutma faaliyeti bu ülkeleri kısıkaç altına almaktadır. Yoğunlaşan baskı söz konusu ülkelerin doğal seyrini bozmakta ve güvenlik merkezli politikalara sarılmalarına neden olmaktadır. Demokrasi kültürünün oluşmasını engelleyen bu durum ortada olduğu halde bölgenin demokrasi kuşağı modeline dâhil edilmesinin başka bir anlamı olduğunu göstermektedir. İki yönlü baskı bölgede radikal eğilimleri beslemekte, aşırılığın ürettiği ayrışma ve cepheleşme hareketleri dış müdahaleye kapı açmaktadır.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri 1990 sonrası küresel sistemin de etkisiyle ideolojik kuşatmalara ve etnik-ideolojik-dinsel operasyon olan etno-teolojik operasyonlara maruz kalmaktadır. Bu durumun başkaldırı ihtimalini besleyen bir unsur olduğu açıktır (Macit, 2012; 65). Orta Asya ülkelerinde yaşanan siyasi, iktisadi olaylar kitle iletişim alanını da derinden etkilemiş ve bu ülkelerdeki medya sektöründe ciddi sorunlara yol açmıştır. Brown (1995; 254) SSCB'nin son başkanı Mihail Gorboçovun glasnost ve açıklık politikalarının Orta Asya ülkelerinde hiçbir zaman kök salmadığı sonucuna varmıştır.

Bu bölge ülkelerinin kitle iletişim araçlarının en büyük sıkıntısı maddi olarak bağımsız olamamasından kaynaklanmaktadır. Maddi olarak hükümete muhtaç kalan medya demokratik bir ortamda çalışamamakta ve bağımlı bir medya konumuna düşmektedir. Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan medyasının mali sıkıntıları medya kuruluşlarının normal şartlar altında çalışmasını engellemektedir. Türkmenistan'da ise durum biraz farklıdır. Burada tüm medya organlarının devlete ait olması onları maddi sorunlardan da kurtarmaktadır. Tüm masrafları hükümet tarafından karşılanan bu medya kuruluşları refah bir düzen içinde çalışmaktalar.

Orta Asya ülkelerinde gazetecilik alanında var olan en önemli sorunlardan biri de basılacak kâğıt yetersizliğidir. Genelde Rusya'dan ithal edilen kâğıt ücretleri çok pahalıdır. Ulaşımın da pahalı olduğunu düşünürsek (özellikle Kırgızistan'da) kâğıdın Orta Asya'ya maliyetinin neden bu kadar yüksek olduğu anlaşılmaktadır (Johnson, Olcott, Horvitz, 1994; 21). Diğer önemli sorunlardan biri de baskı matbaalarına erişimdeki zorluklardır. Hükümete mahsus matbaalar hem çok pahalı, hem de güvenilir değildir. Özel matbaaların sayısı ise çok azdır. Hükümet matbaaları malzeme ve kapasite eksikliğini gerekçe göstererek genelde bağımsız veya muhalefet yanlısı yayınları basmayı reddetmektedir. (Johnson, Olcott, Horvitz, 1994: 22).

Medya alanında bir başka sorun da vergi konusudur. Hükümet, devlet tarafından işletilen medya ile özel medya kuruluşları arasında ayırım yapmaktadır. Özel ve muhalif yönlü medya kuruluşlarına haksız vergi işlemleri uygulansa da, devlet yayın organları çoğu zaman bu vergilerden muaf tutulmaktadır. Hükümete mahsus medya organları çoğu zaman reklamlardan kazandıkları gelirlerden katma değer vergisi ödememektedir. Özel yayın kuruluşlarının ise kazandıkları gelirden ödedikleri vergiler onlara ciddi mali dezavantajlar getirmektedir, çünkü bu yüksek vergiler yüzünden özel medya kuruluşları her ay ödemesi gereken kira ve diğer faturalar konusunda oldukça zorluklar çekmektedir. Bundan dolayı da Orta Asya ülkelerinde çoğu zaman özgür faaliyet gösteren küçük medya işletmeleri kapanmakta veya hükümete sığınarak devletten maddi destek almaktadır.

Orta Asya'da özel medya girişimcileri devlet yetkilileri hakkında konuşmaktan, yazmaktan kaçınarak, birçok konuda temkinli davranmaktadırlar. Özel medya kuruluşlarının ayakta durması reklam pazarından ve sponsorluktan gelen finansal desteğe bağlıdır. Onlar reklam pazarı çekmek için yeteneklerini etkileyebilecek siyasi çatışmaları önlemek için çok dikkatli olmak zorundalar (International Media Support, 2008; 15). Çünkü reklam veren şirketlerin büyük çoğunluğu devlet yetkililerinin kendilerine veya yakınlarına ait olmaktadır. Bunun için bu insanlarla iyi geçinmeleri onların yayın hayatının ömrünü de uzatmaktadır.

Yukarıda sıraladığımız nedenleri göz önünde bulundurursak bu bölge ülkelerinde medyanın özgür ve bağımsız olamamasını anlamak hiç zor değildir. Orta Asya ülkeleri medyasında yurtdışından haberlere ve bilgilere çok az yer verilmektedir. Hatta yabancı ülkelere alınan haberler çoğu kez denetlenmekte ve en uygun olanlar içlerinden seçilerek yayınlanmaktadır. Rusya'nın bazı televizyon kanalları naklen yayınlar için Orta Asya ülkelerinden yayın ücretleri talep etmekte, hükümetler ise bu ücretleri vermekten imtina etmektedir. Böyle olunca da, yurtdışı yayınları olarak zaten genelde Rusya'dan yayın alan Orta Asya medyasında

dışarıdan enformasyon girişi sınırlandırılmaktadır (Johnson, Olcott, Horviz, 1994; 26).

Bölge medyasının sorunları arasında halkın genel olarak bilgi yetersizliği ve parçalanmış ulusal kimliği gibi önemli sorunlar da yer almaktadır. Ortak kökene bağlı olmayan, etnik, ekonomik ve diğer farklılıkların abartılı bir şekilde gösterilebileceği yabancı televizyon kanallarında bazı haberlerin patlak vermemesine çok dikkat edilmektedir.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde medyanın gelişimini engelleyen unsurlardan biri de sosyo-politik, ekonomik ve kültürel seçkinlerin zihniyetlerinde değişmeyen geçmişten kalan sosyalist kültürün devamlılığıdır (Kenney, Gross, 2008; 523).

Medya Üzerinde Devlet Baskısı

Medya üzerinde siyasi ve idari kontrolün kapsamı ülkelerin demokratik, yarı demokratik veya otokratik olup olmadığına bağlıdır. Devlet siyaseti ve yasal çerçevesi çok az sayıda medya kuruluşunu devletin veya siyasi kontrolün dışında tutarak onlara hukuki ve mülkiyet statüsünü elde etmeye izin vermektedir. Siyasal sistem düzeyinde kabul edilecek özel kurumsal çözümler medya düzeyinde çoğaltılmaktadır. Bu durum özellikle düzenleyici otoritelerin siyasi iktidar yapısının doğrudan uzantısı olan yayıncılık sektöründe daha baskındır, çünkü onların bileşimi yürütme yapısının ve seçim sisteminin türüne göre belirlenmektedir. Ülkelerdeki medya özgürlüğü ve bağımsızlığı önemli bir ölçüde siyasi elitler arasındaki davranış ve tutumlar üzerindeki normatiflere bağlıdır ve medya özellikle demokratik değerler ve davranışlar üzerindeki tavırları sonucunda devlet kurumlarıyla karşı-karşıya kalmaktadır (Jakubowicz, 2007; 16).

Geçiş döneminde ve sistemik dönüşüm sürecinde post-Sovyet ülkeleri sistemik medya politikalarını izlemiştir. Bu ülkeler genel medya politikasında “atavistic” (devamlılığı veya etkili komutanın yeni şekillerini içeren kontrol sistemlerinin, medyayı kontrol etmek için siyasi seçkinlere izin vermesi) ilkeye yönelmişlerdir. (Jakubowicz, 2007).

Siyasi elitler medya üzerinde baskı kurmak için gün geçtikçe daha aktif bir şekilde medya politikalarını izlemekte ve olumlu kapsama alanı sağlamak için gerekli önlemler almaktalar. Richter (2008), Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde bu amaç için kullanılan yöntemleri aşağıda sıralamıştır:

– Devlet yetkilileri gayri-resmi olarak medyada olan sirkülasyona rehberlik etmektedir.

– Devlet veya devlet kontrolündeki medya altyapısı bağımsız veya muhalif yönlü medya için hizmet vermeyi reddetmektedir. Mesela, Özbekistan’da ve Kazakistan’da devlete yakın kişiler tarafından yönetilen matbaalar ve yayın kuruluşları muhalif fikirli siyasilere kapılarını kapamakta ve iktidarın amaçları doğrultusunda üretim yapmaktadır.

– “Hain ve sadakatsiz” medya için bilgi ve reklam kısıtlaması yapılmaktadır.

– Devlet kendi sübvansiyonlarını ve tekellerini “sadık” medya lehine istismar etmektedir.

– İktidar yetkilileri düzenleyici ve denetleyici işlevleri kötüye kullanmaktadır. Örneğin, yetkililer yayın düzenleyici kurumların lisans ilkesini kullanarak “sadakatsiz” medyayı cezalandırmakta ve “sadık” medyayı ödüllendirmektedir.

– Kurum içi sansür uygulanmaktadır.

– Ülkede cereyan eden olaylara medya tarafından verilen tepkilere yasadışı baskıların uygulanması. Burada hükümet ve kamu görevlileri medya ve gazetecilere olağanüstü zorluklar çıkarmaktadır. Bu zorluklara “fiziksel saldırı ve korkutma yoluyla sansür”, aynı zamanda “öldürerek sansürleme” gibi içerikler dâhildir.

Siyasi sistem içinde yer alan baskının en önemli kaynağı siyasal muhalefettir. Bu faktörün etkisi Orta Asya medyasının geçiş süresince izlenebilmektedir. Baskının ikinci en önemli kaynağı yargı sistemidir. Orta Asya ülkelerinde mahkemelerin siyasal elitlere bağlılığı bağımsızlıktan sonraki dönemde de çok eleştirilmektedir. Eleştirel ve muhalif yönlü gazetecilere karşı şiddet suçları faillerinin davaları çoğu zaman açılmamakta veya çekinilerek kovuşturulmaktadır (Toepfl, 2013; 246).

Hukuki Düzenlemeler ve Yasalardaki Boşluklar

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin her birinde yaşanan mevcut siyasal değişimler her ülkenin kendi çıkarları doğrultusundaki politikalarını da değiştirdiğini gözlemlemektedir. Kırgızistan devrimi, Kazakistan’ın finansal baskıya uğraması, Özbekistan’da çıkan olayların sert bir şekilde susturulması tüm bunlara birer örneklerdir.

Orta Asya ülkelerinde ifade ve basın özgürlüğüne en liberal yaklaşım Kırgızistan Anayasasının 16. Maddesinde sunulmuştur: “Kırgızistan’da yaşayan tüm vatandaşlar düşüncelerini, görüşlerini serbestçe yayabilmek hakkına ve ifade özgürlüğüne sahiptir. Aynı zamanda edebi, sanatsal, bilimsel ve teknik yaratıcılık konusunda serbest faaliyete sahip insanlar özgür medya kuruluşu kurabilmekte, özgür bir şekilde bilgiye erişmekte ve

yayabilmektedir” (Haghyayeghi, 1995: 215-216). Bunun aksine, Özbekistan Anayasası basın ve ifade özgürlüğü konusunda en kısıtlayıcı ve belirsiz maddelere sahiptir. Kitle İletişim başlıklı 15. Maddede şöyle yazılmaktadır: “Kitle İletişim Araçları özgürdür ve yasalara uygun olarak faaliyetlerinde serbestlerdir. Bilgilerin güvenilirliği sorumluluğunu üstlenmek ise Kitle İletişim Araçlarının ana görevi olarak kabullenilmektedir” (Constitution of the Republic of Uzbekistan, 1992; 18.)

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde her ülkenin medya ortamını karşılaştırmak için aşağıdaki altı medya hukuku konularındaki yasaları incelemekte fayda vardır: (Allison, 2006; 95)

1. Medyanın tescili
2. Frekans lisansı
3. Sansür
4. Bilgiye erişim
5. Yayın yoluyla hakaret ve iftira
6. Vergiler

Medyanın Tescili

Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde medya kuruluşları sahiplerinin üstesinden gelmesi gereken ilk engel kayıt yaptırmaktır ve bunun için o medya ya siyasi açıdan bağımsız ya da iktidar yanlısı siyasi görüşlere sahip olmalıdır. Kayıt ve lisanslama işleri ilk önce sıkı bir devlet kontrol mekanizmasından geçmelidir.

Mülkiyet şekilleri ne olursa olsun, Orta Asya’da enformasyon başlığı altında malzemeler üreten tüm kitle iletişim araçlarının kayıtsız faaliyet göstermesi kesinlikle yasaktır. Orta Asya ülkeleri web sitelerinin kayıtlanma sırasında karşılaştıkları sorunlarla mücadele etmektedirler (Allison, 2006; 96).

Frekans Lisansı

Televizyon ve Radyo kuruluşlarına frekans lisansının sağlanması Orta Asya’da medya yasasının en sorunlu alanıdır. Bu yasalara, yayıncılık sektöründe faaliyet gösteren medyayı bağımsız yayın ortamından uzak tutmak için çok sık başvurulmaktadır. Özellikle bağımsız yayın organlarının sayısının fazla olduğu Kazakistan’da frekans lisansı konusuna özenle yaklaşılmakta ve yetkiler bu yasalardaki şartları bilerek zorlaştırmaktadırlar. Türkmenistan’da ise frekans lisansı konusunda sıkıntı yaşanmamaktadır, çünkü tüm yayın organları devlete mahsustur. Kırgızistan ve Özbekistan ise birkaç senedir yeni yayın lisanslarını

durdursa da, Kırgızistan frekans lisansı konusunda yeni yasal düzenlemeler üzerinde çalışmaktadır (Allison, 2006; 97).

1990'lı yılların sonlarında Kazakistan hükümeti bağımsız medyaya karşı lisans yasasını kullanan “örnek” Orta Asya ülkesi idi. AGİT'in raporuna göre, 1997 yılında kabul edilen frekans lisansı yasasından bir yıl sonra aşırı pahalı lisans ücretlerinden dolayı 20'e yakın yayın istasyonu kapatılmıştır. Bu yasaya göre yeni yayın organının faaliyeti için iki tür lisansa sahip olması gerekmektedir: yayın lisansı ve frekans izni. Frekanslar ilgili kurum tarafından genelde ya ihale yoluyla, ya da başvuru işlemleri sonucu dağıtılmaktadır. Frekansların iki temel çeşidi vardır: çok yüksek frekans (VHF) ultra yüksek frekanstan (UHF) daha güçlüdür. Dağlık araziye sahip Orta Asya ülkelerinin yayın sistemi için de VHF sinyalleri daha arzu edilirdir. Tüm bu tarz yasalar aslında belli siyasi görüşlere sahip yayın kuruluşlarını susturmak veya zayıflatmak amacıyla yetkililer tarafından kendi çıkarları doğrultusunda kullanılmaktadır.

Sansür

Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin hepsinde sansür anayasa ve diğer yasalar tarafından yasaklanmıştır. Bu cumhuriyetler arasında Özbekistan'da durum biraz farklı gelişmiştir. Şöyle ki, 1992 yılında Özbekistan'da anayasa tarafından sansür yasadışı ilan edilmesine rağmen, Sovyet sonrası dönemde sadece Özbekistan'da 10 yıl süren resmi sansür mevcut olmuştur. “Devlet sırlarının korunması” adı ile kurulan resmi bir organ, bu ülkede resmi bir ön-yayın sansürü uygulamıştır. Özbekistan'da resmi sansür 2002 yılının mayıs ayında resmi olarak kaldırılmış, fakat bu durum editörlerin işlerini daha da zorlaştırmıştır. Çünkü kendi yayın akışlarında veya haber bültenlerinde ülke yönetimi ve iktidar ile ilgili kritik malzemelerden sorumlu olmak artık tamamen onların görevi olmuştur (Allison, 2006; 99).

2004 yılının Ağustos ayında Özbekistan Milli Savunma Bakanlığı tüm medya kuruluşlarına mektup göndermiştir. Mektupta medya organlarının askeriye ile alakalı haberleri, enformasyonu yayınlama bilmesi için bakanlıktan onay almak zorunda oldukları belirtilmiştir. Bu da doğal olarak Savunma Bakanlığına medya üzerinde tam kontrol sağlama fırsatı vermiştir.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde resmi olarak sansür yasaklansa da, bu ülkelerde birçok gayri resmi sansür mekanizmaları vardır:

1. Hükümet onlara zıt düşen medya organlarının türlü bahanelerle elektriğini veya suyunu kapatmakta;
2. Muhalif gazeteciler sürekli şiddete maruz kalmakta ve tehdit altında yaşamakta;

3. Medya kuruluşlarında sık sık vergi denetlemeleri yapılmakta;
4. Enformasyon ablukaları uygulanmakta;
5. Yayın öncesi haberin incelenmesi talepleri gelmekte.

Enformasyona erişim

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki medya yasaları vatandaşlarına ve aynı zamanda tüm gazetecilerine bilgiyi özgürce araştırmak, toplamak ve yaymak hakkını tanımaktadır. Bu yasal güvenceler teoride çok iyidir ve ilk bakışta tüm gazetecilere, vatandaşlara resmi bilgilere sınırsız erişim sağlama izlenimi vermektedir. Fakat bu “sınırsız erişim” çoğu zaman gazetecilerin başına bela da olabilmektedir.

Hükümet yetkilileri gizli bilgileri ifşa ettiği için gazetecilerin aleyhine mahkemede davalar açabilmekte ve hakim, gazetecinin ulusal güvenliği tehlikeye atan enformasyonu yaydığını düşünürse gazeteciye ceza verebilmektedir. Yetkililer tarafından politik açıdan en hassas konular olarak sınıflandırılan devlet sırlarını toplumun bilmesini istemeyen iktidar yanlıları bu bilgilere erişen ve yaymaya kalkışan gazetecileri cezalandırma imkânına sahiptirler.

Orta Asya ülkelerindeki bilgilere erişimle ilgili yasalar gazetecilerin güncel bilgilere olan ihtiyacını dikkate almadan hazırlanmaktadır. Kazakistan yasaları bilgiye erişim konusunda çok ideal görünse de, uygulamada maalesef örneklerine rastlanmamaktadır. Kazakistan medya mevzuatında devlet yetkililerine yöneltilen soru talebinin alınmasından itibaren üç iş günü içinde cevap verilmektedir yazılmasına rağmen resmi organlar “özel soruşturma” gerektirmeyen bilgilerin hiç birine bir aydan önce cevap vermemektedir. Kırgızistan’daki resmi kurumların cevap verme süresi minimum 15 günse, Özbekistan’da yasal zaman sınırı bir aydır. Bir ay ve hatta 15 gün bile gazetecilerin haberleri hazırlamasında çok kısıtlı bir zaman içermektedir. Dolayısıyla, Orta Asya ülkelerindeki bilgiye erişimle ilgili yasalar gazetecilerin güncel bilgileri toplayarak halka iletmesine engel olabilmektedir. İş böyle olunca, gazeteciler yasal olmayan yollardan resmi bilgilere ulaşma çabaları içine girmekte ve kariyerlerini, hayatlarını tehlikeye atmaktadırlar. Diğer taraftan böyle durumla karşılaşan gazeteciler hiçbir zaman konuyu mahkemeye taşımamaktalar, çünkü mahkemenin özgür faaliyet gösteremediği Orta Asya ülkelerinde dava her halükarda gazetecinin aleyhine sonuçlanmaktadır (Allison, 2006; 101).

İftira ve Hakaret

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki medya yasalarının en sorunlu yönü gazetecilerin iftira, hakaret, manevi zararlar ve bu gibi konularda mahkeme davalarının sonucunda hükümlü durumuna düşebilmesidir.

Orta Asya ülkelerindeki iftira ve hakaret ile ilgili yasalar uluslararası standartlara uymamaktadır; çünkü bunlar halen suç teşkil etmektedir. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde manevi zararlardan dolayı tazminat talep edilmesi için aşağıdaki şartların yerine getirilmesi gerekmektedir:

1. Yayın içeriğine inançlar ve değerler gibi konuların dâhil edilmesi
2. Yayın içeriğine yanlış bilgilerin dâhil edilmesi
3. Yayın içeriğine sosyal veya ahlaki açıdan şeref, haysiyet ve iş itibarının zedelenmesi gibi konuların dâhil edilmesi

Böyle durumlarda her iki tarafın da ispat yükümlülüğü söz konusudur: davacı tarafın ününün, statüsünün zarar gördüğünü kanıtlaması gerekirken, davalı taraf (medya kuruluşu) da enformasyonun doğruluğunu kanıtlamak zorundadır. İftira davalarında yasal olarak bir sınırlama da yoktur, yani gazetecinin makaleyi yazdığı tarihten yıllar sonra da iftira nedeniyle ceza alma durumu vardır. Böyle durumlarda da karşı tarafın manevi tazminat talebi oldukça yüksek miktarlara ulaşabilmektedir (Allison, 2006; 103).

Vergiler

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde İftira ve hakaret yasaları gibi vergi yasaları da oldukça sıkıntılı bir durumda ve bu yasaların uygulama alanında da sıkça sorunlar yaşanmaktadır. Bu cumhuriyetlerde (Kazakistan hariç) medya da dâhil olmak üzere tüm işletmeler oldukça aşırı vergiye tabi tutulmakta ve böyle olunca da çoğu işletmenin vergi kaçırmayı yaygın bir hal almaktadır. Vergi kanunları sadece devlet dışı (ticari) kuruluşlar veya kişiler için geçerli ve özel sektöre ait medya büyük çoğunlukla muhalif yönlü medya olduğu için vergilerin bu denli yüksek olması hükümet açısından son derece avantajlı bir durumdur. Örneğin, Özbekistan medyasının yüzde 20 oranında KDV ve yüzde 15 oranında da reklam vergisi vardır. Bu durum Özbekistan'daki özel medya kuruluşlarını oldukça zorlamaktadır. Aynı zamanda bu durum medya organlarını hükümet ile arasını iyi tutmak zorunda da bırakmaktadır. Fakat Kazakistan Orta Asya'daki diğer Türk Cumhuriyetinden farklı olarak vergi konusunda daha yumuşak bir siyaset yürütmektedir. Mesela, Cumhurbaşkanlığı kararıyla, 1995 yılından 2002 yılına kadar medya organlarının gelir ve katma değer vergileri iptal edilmiştir.

Bu cumhuriyetlerde muhalif medyaya sürekli vergi borcu çıkarılmakta ve borçlar yüzünden medya kuruluşlarının lisansları ellerinden alınmaktadır. Fakat bu durum iktidar yanlısı medya için geçerli değildir. Başka bir deyişle, medya ne kadar devlete ve onun politikalarına bağımlı kalırsa, bir o kadar da vergi ödeme zorunluluğundan kurtulmaktadır. Hükümet yanlısı medyanın vergi borçlarına rağmen yayınları devam etmektedir. Vergi müfettişleri bu yayın organlarının borçlarına göz

yummakta ve ödeme süreleri ile ilgili tolerans göstermektedir (Allison, 2006; 104).

Medyanın “Kendine Özgüllüğü” ve Etik Sorunsalı

Orta Asya’da medya ortamını anlatırken “bağımsız medya”, “özel sektör ait medya” ve “muhalif medya” terimlerini birbirinden ayırt etmek gerekir. “Bağımsız” teriminin çağrıştırdığı düşünce özgürlüğüne ve siyasi yanlılığın yokluğuna Orta Asya medyasında rastlamak oldukça zordur, çünkü burada medya sahipleri büyük oranda medyanın içeriğini ve yönünü dikte ederek belirlemektedirler. “Özel sektöre ait medya”nın büyük çoğunluğu da hükümet yanlısı politika yürütmektedir, çünkü bu kuruluşlarının sahipleri iktidar üyeleridir. Ancak Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde az sayıda “muhalif medya” kuruluşları da faaliyet göstermekte ve bunların çoğunun sahibi de muhalif siyasilerdir; böylelikle hükümet yanlısı politikaya sahip olmasalar da, burada çalışan gazeteciler bazı siyasi figürlerin propaganda araçları haline gelmektedir (Allison, 2006; 94).

Bu dört cumhuriyette aynı zamanda, devlet telekomünikasyon kuruluşları internet sağlayıcılarının pazarını tekelleştirerek hükümete belirli internet sitelerindeki bilgi trafiğini denetlemek anlamında kolaylıklar sağlamaktadır. Tüm bu ülkelerde, özellikle de Özbekistan’da akıllı internet kullanıcıları giderek artan bu internet sansürünü yıkmak için proxy sunucularını kullanmayı öğrenmektedir.(Allsion, 2006; 100).

Bu cumhuriyetlerde önemli sorunlardan biri de etik konusudur. Bölgedeki çoğu gazeteci siyasi adaylar hakkında (özellikle seçimler sırasında) olumlu yazılar yazmak için açıkça rüşvet kabul etmekte ve başkaları hakkında da doğruluğu ispat edilmeyen olumsuz dedikodular yaymaktadırlar. Bu durum gazeteci etiğine zarar vermekte ve güven sarsmaktadır. Düşük seviyelerdeki gazetecilik etiği Orta Asya ülkelerinde çalışan gazetecilerin kendi istekleri ile “kiralık kalemler” (aynı zamanda “gizli reklam” olarak da bilinir) olarak hizmet etmesine neden olmaktadır.

Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Sovyet dönemi için hâkim olan Sosyalizm sistemi bu ülkeler bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra kapitalizm sistemi ile değişilmek zorunda kalmıştır. Uzun yıllar boyunca Sosyalist sistemde faaliyet gösteren bu ülkeler kapitalist düzene geçişte büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Kapitalizmin gereği özel sektör anlayışı devreye girmiş ve yapılan her işte maddiyet ön plana çıkmıştır. Bu değişim medyadan da yan geçmemiştir. Senelerce Komünist partinin yayın organı olarak partinin, devletin düşüncelerini ıskılandırıan ve siyasi otoriteyi destekleyen medyayı yıllar sonra yeni düzen için değiştirmek

pek kolay olmamıştır. Medya’da özel sektör kurulmaya başlamış ve yayın organları devletin aksine, ticari şahısların elinde toplanmıştır. Fakat Orta Asya’daki cumhuriyetler kabul ettikleri yasalarda kapitalizm sistemini benimsemiş olmalarına rağmen gerçek uygulamalarında halen sosyalizmin izlerini taşımaya devam etmektedirler. Örneğin, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan’da özel yayın kuruluşları devletten bağımsız şekilde yayın yapamamaktadır. Gizli bir şekilde olsa da, devletin, iktidarın görüşlerine zıt fikirleri yayınlamaktan kaçınmaktadırlar. Televizyon yayıncıları programlarda geniş bir şekilde iktidarın faaliyetlerini anlatan haberlere yer vermekte ve muhalefetin ülke ile ilgili görüşleri genel olarak kanallarda yansıtılmamaktadır. Bu üç ülkeden farklı olarak Türkmenistan, kapitalist sistemde faaliyet gösterdiğini yasalarda kabul etmiş olsa da, realitede kapitalizmin örneklerini görmek çok zordur. Türkmenistan’da özel yayın organlarının faaliyeti resmen yasaklanmıştır. Özel medyanın olmadığı bir ülkede kapitalizmden konuşmak da yersizdir. Aynı zamanda Türkmenistan’da medya mensupları Cumhurbaşkanını eleştirme hakkına sahip değiller. Cumhurbaşkanının talimatlarıyla hareket eden medya halen sosyalizmden kopamamıştır. İktidarın istikrarı namına yazdıklarına, konuştuklarına dikkat eden medya sosyalist sistemdeki gibi devletin yayın organları olmaktan kurtulamamıştır.

Sosyalist sistemde farklı koşullar altında gelişen kitle iletişim araçları ve medya sistemleri kapitalizmde yeni düzene geçişler sağlasa da, bu yeni sistemin gerektirdiği gibi şartları yerine getirmemekteler.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Medya Ekonomisi Ve Mülkiyeti

Hükümet-medya ilişkileri doğasının bir parçası olan ekonomi, kitle iletişim araçlarının durumunun belirlenmesinde siyasi ve sosyal kontrolden daha kapsamlı ve daha detaylı bir kriterdir. Eski sosyalist ve post-sosyalist toplumlarında medya ekonomik yollarla kontrol altına alınmaktadır. Eski sosyalist ülkelerde medya ekonomik olarak hükümete bağlı olduğu için politik olarak da kısıtlanmaktadır. Aynı zamanda hükümet medya için kaynak dağılımını yapmakla beraber, kazanılan karlara el koymakta ve karların dağılımını da yönetmektedir (Ognianova, 1997; 5).

Sovyet döneminde olduğu gibi, post Sovyet dönemde de medya mülkiyeti devlete bağlı şekilde gelişmiş ve iktidarın belirlediği siyasete göre yön değiştirmiştir. Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde medya mülkiyetini şekillendiren dört yapısal eğilimi aşağıdaki başlıklar altında incelemekte fayda vardır: (Salovaara, Juzefovics, 2011; 764)

1. Tarihsel miras ve medya mülkiyeti

Post-sosyalist medya piyasalarının tarihsel mirası ve mülkiyet koşulları Batılı meslektaşlarından oldukça farklıdır. Orta Asya ülkelerinde var olan medyanın işine çoğu zaman başka bir iş gibi muamele yapılmaktadır. Sosyalist geçmişin bir parçası olarak devlet ve siyasiler arasında medya düzenlemesi işinden sürekli bir kaçınma vardır (Salovaara, Juzefovics, 2011; 765). SSCB döneminde medya mülkiyeti sadece tek Komünist partisine mahsus idi. Medya tek merkezden malileştirilmiş ve hep devlet desteğiyle ayakta kalabilmiştir. Bağımsızlığına kavuştuktan sonra kısa bir geçiş dönemi yaşamış, demokratik ve özgür bir medya mülkiyetine geçilmiştir. Fakat daha sonra Orta Asya ülkelerindeki siyasi başkanlar medya mülkiyetinin kendi kendine özgür kalmasını istememiş ve en kısa zamanda devlet müdahalesi ile medya sahipliğini kendi ellerinde tutmayı başarmışlardır. Böylece, eskiden tek partiye ait medya mülkiyeti bu sefer de hükümet bağlı şahısların sahipliğine geçmiştir.

2. Coğrafi faktörler ve “komşuluk etkisi”

Coğrafi faktörler ve “komşuluk etkisi” bölgeye özgü coğrafya, pazar büyüklüğü, dilsel / etnik özellikler gibi değişkenler sayesinde coğrafi komşularla işbirliği yoluyla medya işletmelerinin şekillenmesinde büyük öneme sahiptir (Salovaara, Juzefovics, 2011; 765). Orta Asya bağımsızlık öncesi Sovyet yönetiminin, bağımsızlıktan sonra da Rusya’nın etkisinden çıkamamıştır. Rusya’nın medya pazarında cereyan eden tüm gelişmeler Orta Asya’daki cumhuriyetlerin medya pazarlarına da yön vermiştir.

3. Küresel medya endüstrisi faktörleri

Küresel medya endüstrisi faktörleri gibi Batılı ülkelerindeki benzer krizler Orta Asya ülkeleri için de geçerli olabilmektedir. Bunlar: 1) işletmelerin kurum içi üretim maliyetlerini azaltması veya satışa kapamaması gibi stratejik yönetimler; 2) azalan okur kitlesinden kaynaklanan ticari içeriği artan yatırımların gelişimi; 3) izleyicilerin yapısal evrimi nedeniyle online programlar (Salovaara, Juzefovics, 2011; 766).

4. Yerel medya endüstrisi faktörleri

Yerel medya endüstrisi faktörleri Sovyet sonrası mirasların karışımından kaynaklanan yönetim kültürü ve yerel yatırımcıların kazanmış olduğu siyasi tecrübe ve iş yapma istekleri gibi sanayi faktörleri ile iç içe geçmiş özelliklere sahiptirler (Salovaara, Juzefovics, 2011; 767).

Rus Medyasının Orta Asya Ülkeleri Kitle İletişim Araçları Üzerindeki Etkileri

Orta Asya’daki hükümet kurumları, ulusal medya üzerinde sıkı bir kontrol sağlasa bile, tamamıyla gözetim altında tutamamaktadır. Kazakistan, Kırgızistan ve kısmen Özbekistan gibi bazı ülkelerde, Rus

basını hala baskındır ve yerel kamuoyu görüşüne şekil vermede kritik bir rol oynamaktadır. Bu dört Türk cumhuriyetindeki halkın büyük bir kısmı hala iki dil konuşmaktadır; eski nesil, sürekli bir Rus televizyonu varlığı ile büyümüş ve bu sonradan gelen genç kuşaklarda derin kapsamlı etkiler yaratmış bir faktördür. Rusça, resmi iletişim aracı olarak ilgili yerel dilleri teşvik etme konusunda çeşitli çabalara rağmen hemen hemen her yerde lingua franca (ortak dil) olarak konumunu korumuştur. Rus televizyonunun baskınlığı ile birlikte Orta Asya'daki insanların kalplerinde ve zihinlerinde, güçlü komşuya duyulan sempati Moskova için büyük bir avantaj sağlamıştır. Bu nedenle, günümüzde var olan yakın ekonomik bağların yanı sıra ortak bir geçmişi paylaşan Orta Asya ve Rus medyası arasındaki karşılıklı ilişki, Orta Asya medyasını analiz ederken dikkate alınması gereken bir faktördür.

Orta Asya ülkelerindeki ekonomilerin, Rus medyasını kendi pazarlarından tamamen dışlayabilecekleri bir ölçüde büyümeleri pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca, Rus medyasının ideolojik temelini oluşturan demokratik olarak maskelenmiş otoriter değerler, Batı tarzı demokrasilere tam olarak benzemek için birçok yönden sıklıkla "ılımlı otoriter rejim" çeşitlerini tercih eden mevcut Orta Asya elitlerininine benzemektedir. Sonuç olarak, Batı ve bir dereceye kadar İslami medya ithalatının, hem bağlamsal hem de yapısal olarak mevcut statükoyu tehdit etmemelerine sadece gerekli hallerde izin verilmektedir.

Kırgızistan'da Lale Devrimin Medya'ya Etkileri

Orta Asya ülkeleri arasında Kırgızistan en demokratik değerlere sahip ülke olarak tanınmakta idi. Fakat zaman geçtikçe Cumhurbaşkanı Asker Akayev ve onun siyasi müttefiklerinin derinleşen yolsuzlukları, adam kayırmacıları ve ekonomik güçlükler ülkeyi kötü yönden etkilemeye başlamıştır. Medya da ülkedeki bu durumdan nasibini almıştır. Tüm bunların sonucu olarak 2005 yılı Mart ayında gerçekleşen Kırgızistan parlamento seçimleri sonrası ayaklanmalar çıkmış, "Lale Devrimi" patlak vermiştir. Bu devrimin neticesi olarak Cumhurbaşkanı Asker Akayev iktidarı devrilmiş, Kurmanbek Bakiyev cumhurbaşkanı seçilmiştir.

25 Mart 2005 yılında Kırgızistan'da gerçekleşen Lale Devriminin ülkedeki mevcut olan otoriter ve baskıcı post komünist rejimi yerinden iterek demokratikleşme yolunda ilerleme kaydettiği görülmüştür. Birçok gazeteci ve medya uzmanları rejim değişikliğinin sivil toplumun temel taşı olan medya üzerindeki kısıtlamaları azaltacağını ummaktaydı. Aynı zamanda Lale Devriminin ülkede devlete ait yayınların özelleştirilmesini teşvik edeceğine, gazetecilerin özgür ve profesyonel şekilde mesleklerine devam edeceğine ve ekonomik açıdan pazar destekli medya sistemi geliştireceğine inanılmakta idi.

Lale Devriminden sonraki ilk yıllarda medya eski dönemlere göre daha bağımsız ve baskıdan uzak faaliyet göstermeği başarmıştır. Fakat ne yazık ki, bu özgür medya ortamı çok uzun sürmeden yeniden Kırgızistan'da gazetecilere ve haber ajanslarına şiddet ve taciz olayları yaşanmıştır

Devrimin sonuçlarından biri de zamanında Akayev yanlısı medya, devrimden sonra Anti-Akayev ve Bakiyev yanlısı medyaya dönüşmesi idi (Freedman, 2012: 55).

SONUÇ

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini tek tek ele alıp değerlendirdiğimizde, Türkmenistan'da bağımsız medya faaliyetleri sınırlı olduğu için hükümet siyasi ve ekonomik gündemi kontrol etmekte zorluk çekmemektedir. Tüm olanakları kendi ellerinde toplayan devlet yetkilileri istedikleri şekilde gündeme müdahale etmektedirler.

Kazakistan, özgür medya konusunda daha liberal davranmaya çalışsa da, bu durum sadece magazin, eğlence ve kültürel konular için geçerli olmaktadır. Siyasal mevzularda bu özgürlüğe müsaade etmeyen Kazakistan medyası tek taraflı liberal yaklaşım sergilemektedir.

Kırgızistan medyası Kazakistan medyasına nazaran daha özgür medya faaliyetlerine sahiptir. Kırgızistan hükümeti devam eden yayınların devamlılığını sağlamak için bağımsız gazetelere verdiği sübvansiyonları genişleten yegâne Orta Asya ülkesi olarak da seçilmektedir. Kırgızistan medyası hükümetle ilgili politik tartışmalarda yerini alırken, Özbekistan medyası özellikle eleştirel olmayan iktisadi ve ticari içerikli haberlere yoğunlaşmaktadır.

Orta Asya ülkelerinde gündemi takip eden başlıca haber kaynağı devlete mahsus haber ajanslarıdır. “Kaztag” (Kazakistan) ve “Kyrgyztag” (Kırgızistan) haber ajansları hazırladıkları röportajlarda ve haberlerde muhalefetin görüşlerine de yer veren haber ajansları olarak Orta Asya'daki diğer haber ajanslarından ayrılmaktadır (Hagheyeghi, 1195: 223).

Orta Asya ülkelerinde kâğıt için ciddi paralar harcandığından medya mensupları yayınlar için sorun yaşamamak adına hükümetle münakaşaya girmemektedir. Kâğıda yapılabilecek kısıtlamalar Orta Asya'da yazılı basın için ciddi sorunlara yol açabilmektedir. Bu yüzden, örneğin, Kırgızistan'da sansür daha az sıklıkla kullanılmaktadır, çünkü burada medyaya ödeme yapmama ve kâğıt kıtlığı devletin kabul edilen kontrol yöntemleri olarak nitelendirilebilmektedir.

Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin iç ve dış politikasındaki kararlar zaman zaman değişiklik gösterse de, medya kontrolündeki sistem hep değişmez kalmaktadır.

Bölgesel bireşilim olarak, çoğu Orta Asya ülkelerindeki medya yasaları 1990/1991 SSCB'nin “Kitle İletişim Araçları” Kanunu izlemektedir. Kitle iletişim araçlarına daha geniş özgürlük alanı tanıyan bu mevzuat daha önceki Sovyet Kanun'dan daha demokratik olmasına rağmen, basın özgürlüğü üzerindeki kısıtlamalar halen kanunun maddelerinde yer almaktadır. Mevcut yasalar gibi, 1990 yasası da özgürlüğün suiistimalini yasaklamanın yanı sıra, anayasal düzeni korumak için sistem değişikliği içerikli mevzuları konu alan yayın malzemelerine de spesifik sınırlamalar getirmiştir. 1990 “Kitle İletişim Araçları” kanunu medya tekellerini yasaklasa da, bağımsızlık yıllarında Orta Asya ülkelerinde kabul edilen bir sonraki kanunlarda bu konu atlatılmış veya uygulama alanında ihmal edilmiştir.

Kazakistan'da 1999 yılında kabul edilen ve 2001 yılında değiştirilen yeni “Kitle iletişim araçları” yasası Sovyet hukuk yapısına uygun bir şekilde hazırlanmıştır. 2006 yılında ise bu yasaya eklemeler ve çıkartmalar yapılmış, fakat kanun içerik açısından bir öncekinden çok da farklı olmamıştır (Allison, 2006; 95). Kırgızistan da 1992 yılında “Kitle iletişim araçları” yasası kabul etmiştir (1993 yılında değişiklikler yapılmış), fakat Kırgızistan'daki yasa Kazakistan'da kabul edilen yasadın daha çok Sovyet Kitle iletişim yasasına benzemekte idi. Özbekistan'da da Kitle iletişim araçları ile ilgili yasa hukuki açıdan diğer komşu ülkelerdeki yasalardan farklı değildi.

Tüm değişikliklere rağmen Orta Asya'da medyanın gelişimi hala Sovyet terminolojisi, kuralları ve önderliğinde şekillenmektedir. Bu tarz yasalar medyanın demokratik gelişimine engel olsa da (özellikle “devlet sırrı” ifadesinin geçtiğı maddeler), aslında eski yasaları tutmak gazeteciler için tamamen elverişsiz değildir. Orta Asya'da her çıkan yeni yasanın amacı bağımsız medya için daha fazla özgürlük alanı açmak değil, bunun yerine medya halkasına dâhil özel sektöre ait küçük medya kuruluşlarına yakın olmak ve onları kendi lehlerine kullanabilmektir.

Sonuç olarak, siyasal değişikliklere rağmen Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki rejimler ülke genelindeki tüm işletmeleri ve medyanın tüm mali olanaklarını baskıcı denetim altında tuttuğı müddetçe, gazetecilerin meslek ahlakına uymayan davranışları devam ettiğı ve rüşvetle iş yapma yolunu izledikleri sürece bu dört cumhuriyette medyanın bağımsızlığı çok uzak bir hedef olarak kalacaktır.

KAYNAKÇA

- Allison, O. (2006). Selective Enforcement And Irresponsibility: Central Asia's Shrinking Space For Independent Media. *Central Asian Survey*, Cilt: 25, Sayı: 1-2, 93-114.
- Becker, J. (2014). Russia and the New Authoritarians. *Demokratizatsiya*, Cilt: 22, Sayı: 2, 191-206.
- Brown, J. L. (1995). Mass Media in Transition in Central Asia. *International Communication Gazette*, Cilt: 54, Sayı: 3, 249-265.
- Diamond, L. (1996). Is the Third Wave Over?, *Journal of Democracy*, 7(3), 20-37.
- Dunlop, J. B. (1998). Russia Confronts Chechnya: Roots of a Separatist Conflict. Cambridge University Press.
- Fernando, O. (2011). Ethnic Minorities and The Media. E. Freedman, R. Shafer (eds.). After Czars and Commissars içinde, 161-184. Michigan State University Press.
- Freedman, E. (2012). Deepening shadows: The eclipse of press rights in Kyrgyzstan. *Global Media and Communication* (8)1, 47-64.
- Goble, P. (2000). Toward Totalitarian Democracy?. RFE/RL Report.
- Haghighy, M. (1995). Media and Politics in Central Asia. *Demokratizatsiya*, Sayı: 2, 215-227.
- International Media Support. (2008). The examples of Kazakhstan and Kyrgyzstan: Political extremism, terrorism, and media in Central Asia. Report.
- Jakubowicz, K. (2007). Rude Awakening: Social And Media Change in Central And Eastern Europe. Hampton Press.
- Johnson, E., Olcott, M, R. Horvitz (1994). The Media in Central Asia: Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan. İnternews.
- Juraev, A. (2002). The Uzbek Mass Media Model: Analysis, Opinions, Problems. *Central Asia and The Caucasus*, 1 (13), 130-138.
- Karol, K. S. (1997). La Russie Otagé D'un Capitalisme Mafieux. *Le Monde Diplomatique*, August, 11, 1997.
- Kenny, T., Gross, P. (2008). Journalism in Central Asia: A Victim of Politics, Economics and Widespread Self-censorship. *Press/Politics* 13(4), 515-525.
- Macit, N. (2012). Orta Asya Turk Cumhuriyetleri Demokrasi Kusağı Olusturma Planının / Arap Baharının Neresinde? *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/1, 21-68.

- Ognianova, E. (1997). The Transitional Media System of Post-Communist Bulgaria. Association for Education in Journalism and Mass Communication.
- Richter, A. (2008). Post-Soviet Perspective On Censorship And Freedom Of The Media. *The International Communication Gazette*, Cilt: 70, Sayı: 5, 307-324.
- Salovaara, İ., J. Juzefovics (2012). Who Pays For Good Journalism? *Journalism Studies*, Cilt:13, Sayı: 5-6, 763-774.
- Smaele, H. (2010). İn search of a Label for the Russian Media System. D.O. Boguslawski, M. Glowacki ve K. Jakubowicz (eds.). *Comparative Media Systems, European and Global Perspectives* içinde, 41-62.
- Toepfl, F. (2013). Why Do Pluralistic Media Systems Emerge? Comparing Media Change İn The Czech Republic And in Russia After The Collapse Of Communism. *Global Media and Communication*, 9 (3), 239-256.
- Weigle, M. (2000). Russia's Liberal Project: State-Society Relations in the Transition from Communism. Pennsylvania State University.
- Zakaria, F. (1997). The Rise Of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, 76 (6), 22-43.
- Zhelev, Z. M. (1996). Is Communism Returning?, *Journal of Democracy*, Cilt:7, Sayı: 3, 4-6.

Bölüm 32

COVID 19 PANDEMİ SÜRECİNDE GENÇLERİN YAŞLILARA YÖNELİK TUTUMU ARAŞTIRMASI

M. Serhat ÖZTÜRK¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Aile ve Tüketici Bilimleri Bölümü, <https://orcid.org/0000-0002-7285-983X>

GİRİŞ

Dünya Sağlık Örgütü Covid-19 salgınına “uluslararası boyutta halk sağlığı acil durumu” olarak betimlemiş; virüsün yayılım hızı sebebiyle de 11 Mart 2020’de pandemi olarak tanımlamıştır. Türkiye’de salgın vakalarının tespit edilmesiyle geçen süreçte T.C. Sağlık Bakanlığı kademeli olarak pandemiye ilişkin zararların azaltılması ve salgının sınırlandırılması yönünde çalışmalarını sürdürmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2020).

Dünya Sağlık Örgütü, yayınlamış olduğu Covid-19 Strateji Güncelleme Raporu’nda (2020) güven duyulan geleneksel sosyal, ekonomik ve halk sağlığı ağlarının pandemi sürecinde büyük bir baskı altına girdiğini ifade ederek, dünyanın her yerindeki birey, aile, topluluk ve toplumların hem yaşanan pandemi hem de pandemiye karşı alınan önlemlerden etkilendiği vurgulanmıştır (WHO, 2020).

Covid-19 herhangi bir yaştaki sağlıklı bireyde ortaya çıkabilmektedir ancak şiddetli ve ağırlıklı olarak yaşlılarda görülmektedir. Bu nedenle yaşlılar bulaş ve özellikle de Covid-19’un olumsuz sonuçları açısından daha çok risk altındadır. Bu nedenle Covid-19 pandemisi toplumda var olan eşitsizlikleri daha da derinleştirmiştir. Hiç şüphesiz yaşlı nüfus içinde ayrımı daha da derinleştiren mülteci olmak, yoksul olmak, yaşlı kadın olmak, engelli yaşlı olmak, kronik hastalığı olmak, dijital kullanım araçları ve bilgisine sahip olmamak, yalnız yaşıyor olmak gibi unsurlar da bulunmaktadır. Yaşlılığa has bu dezavantajları daha da derinleştirecek bu yaşananlar yaşlıları pandemiye karşı daha savunmasız hale getirmektedir (Altın, 2020).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2020 yılı nüfus istatistiklerine göre, Türkiye’de 65 ve daha yukarı yaştaki nüfus 5 yılda %21,9 artarak, geçen yıl 7 milyon 550 bin kişiye ulaştı. Yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı 2019 itibarıyla %9,1 iken, 2030 yılında %12,9’a yükseleceği ve 2080 yılına gelindiğinde ise ülke nüfusunun 1/4’inin (%25,6) yaşlı olacağı öngörülmektedir.

Bu verilerden anlaşılabileceği üzere Türkiye’de yaşlılar nüfusun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Covid-19 pandemi sürecinde yaşlıların sadece fiziki sağlıklarının önemsenmesi yeterli olamayacak, sosyal sağlıkları ile ilgili yapılması gerekenler ve alınması gereken önlemler toplumun dezavantajlı gruplarından biri olan yaşlıların toplumdaki refah seviyesinin yükseltilmesi açısından çok büyük önem arz edecektir. Ancak ne yazık ki pandemi sürecinde yaşlılara yönelik tutumlarda gözlemlendiği düşünülen olumsuz durumlar birçok sıkıntının ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir.

Yaşlılık kavramına bakıldığında, insan yaşamının son aşaması olarak görülmektedir. Yaşlanma ise insanoğlunun doğumdan ölüme kadar geçen sürecini ifade etmektedir (Kalınkara, 2011:7- 8). Yaşlanma süreci insanlık için doğal bir olgu olmasına karşın bireyler arasında farklı tutumlarla değerlendirilmektedir (Bodner, 2009). Toplumdaki yaşlı nüfus oranının artmasının doğal sonucu olarak yaşlılarla genç bireylerin etkileşimi artacaktır. Gençlerin, yaşlı bireylere karşı tutumları yaşlı bireylerin kültürel ve sosyo-ekonomik yaşantılarını doğrudan etkileyecektir (Ucun, Mersin & Öksüz, 2015; Bousfield & Hutchison; 2010:451-466; Lou, Zhou, Jin, Newman & Liang J., 2013). Birçok kültürde bireylerin sosyal hayat ve toplumsal yaşamdaki statüsü, diğer birçok duruma bakılmaksızın yaş aldıkça yükselmekte, yaşlılara genellikle bilge kişi, gelenek ve göreneklerin sürdürülmesinde önem taşıyan, deneyimlerinden faydalanan, saygı gösterilen bireyler olarak bakılmaktadır (Bulut, 2015; Karadakovan, 2014).

Fakat zaman geçtikçe yaşlı insanların saygınlığı, çok büyük değişimlere uğramıştır. Belli bir yaşa gelmiş insanların toplumda gördükleri saygı ve değer, bulundukları çağ içerisinde, içinde oldukları toplumsal statüye ve cinsiyetlerine göre değişim göstermektedir (Bulut, 2015). Toplumlarda yaşlılara saygı duyulması genel olarak kabul görmekte ancak diğer taraftan hızla değişime maruz kalan değerler ile birlikte günümüzde geleneksel toplumlarda dahi yaşlı bakımı gibi kuşaklar arası ilişkileri güçlendirici görevler aile yerine Batılı toplumlarda olduğu gibi devlet güvencesine terk edilmeye başlanmıştır (OBrien-Suric, 2013). Bu ve benzer aile rollerindeki değişimler nesiller arasındaki dayanışmanın ve paylaşımların azalmasına ve nesiller arasındaki çatışmaların artmasına sebep olmaktadır (Öztürk & Yılmaz, 2020). Zira toplumların birçoğunda yaşlanmayla birlikte ortaya çıkan değişiklikler genelde olumlu yönde karşılanmamaktadır. Yaşlılık sosyal hayatın tüm alanlarında üretkenlik, yeterlilik ve bağımsızlıkta azalma süreci olarak görülmektedir (Danış, 2011).

Toplumlarda yaşlılara ön yargılı, olumsuz tutum ve görüşlerin arttığı görülürken; zaman içerisinde, toplumdan topluma ve kültürden kültüre yaşlı ve yaşlanma ile ilgili görüşler değişkenlik gösterebilmektedir. Bireyci kültür ve toplulukçu kültür yaklaşımları arasında yaşlılara saygı, sosyal rol ve görevler gibi konulardaki görüşler birbirinden farklıdır (Bergman, Bodner & Cohen-Fridel, 2013). Yaşlılarla ilgili olumsuz tutumların oluşumuna toplumdaki bazı faktörler sebep olmaktadır. Hikayelerde, dizilerde, reklamlarda ya da filmlerde yaşlılığın bireyi bağımlı hale getirdiğine, mutsuzluğa yol açtığına ve sosyal hayatlarına büyük oranda engel olduğuna dair izlenimler alan bireylerde yaşlılara karşı olumsuz tutum ve görüşler meydana gelmektedir (Levy, 2009).

Tüm bunlarla birlikte yaşlılar ve gençlerin eğitim düzeylerinin arasında büyük farklılıklar olması da yaşlılara yönelik olumlu veya olumsuz tutumlara sebep olmaktadır (Mandıracıoğlu, Lüleci, & Özvurmaz, 2007). Bazı toplumlarda yaşlıların deneyimlerinin, anılarının, otoritelerinin ve bilgeliklerinin avantaj olduğu düşünülerek yaşlılara olumlu tutum sergilenmekte, bazı toplumlarda ise hastalıklı, bağımlı ve yeniliklere ayak uyduramayışları dezavantaj olarak düşünülerek yaşlılara negatif tutum sergilenmektedir (Musaiger & D'Souza, 2009).

Palmore'a (1999) göre olumlu tutumlar içerisinde bilgelik, özgürlük, mutluluk ve güvenilirlik gibi unsurları ele alırken olumsuz tutumlar içinde ise izolasyon, cinsel yaşantının olmaması, bilişsel işlevlerde gerilemeyle birlikte depresyon, hastalık, yoksulluk ve işe yaramazlık unsurları yer almaktadır. Tüm toplumlarda yaşlılığa yönelik tutumlar olumlu, olumsuz ve karma olmakla birlikte, olumsuz tutum eğilimi daha fazladır (Palmore, 1999).

Yaşlılıkla ve yaşlı bireylerle alakalı önyargıların arttığı, yaşlıların küçük görüldüğü ve onlara saygısızca davranıldığı zaman zaman gözlenmektedir (Mandıracıoğlu, Lüleci, & Özvurmaz, 2007). Yaşlılarla ve yaşlılıkla ilgili tutum ve yargılar kalıplaşmış bir yapıda ve değişime direnç göstermektedir. Toplumun genelinde yaygın bir şekilde gözlemlenen bu direncin eğitim ve bilinçlendirme yoluyla kırılması, yaşlının toplum içerisindeki çoğu zaman dezavantajlı konumda olan statüsünün iyileştirilmesinde önemli rol oynayacaktır (Danış, 2011). Ancak tüm bunlara karşın Türk toplumunda yaşlılara saygı duyulması geleneksel bir yaklaşımdır (Mandıracıoğlu, Lüleci, & Özvurmaz, 2007). Yaşlanma ile ilgili kalıp yargılar ve olumsuz tutumlar yalnızca bugün değil, gelecekte de yaşlı rolünde olacak tüm bireylerin hayatlarını şekillendirecektir (Yun & Lachman, 2006).

Yaşlılığa yönelik beklentiler çoğunlukla evlatların büyütülmesi ile hayatlarının düzenlenmesi şeklinde biçimlenmektedir. Yaşlı bireylerin kendi yaşamlarına yönelik planlamalarında veya beklentilerinde düşüş olduğu göze çarpmaktadır (Aközer, Nuhrat, Say, 2011). Yaşlılık algısı; yaşlılığa yönelik tutum, düşünce ile değerleri içermektedir. Yaşlılık algısı ile deneyimler bireylerin fiziksel sağlığı, kendi kimlik algısı, davranışları ile iyi olma hallerini etkilemektedir. Yaşlanma döneminde birey bazı bilişsel, fiziksel, sosyal değişimler yaşamaktadır. Bu değişimler bireyin yaşamış olduğu hayat stiline, alışkanlıklarına, kalıtsal özelliklerine ya da bedensel, ruhsal rahatsızlıklarına göre bireyler arası değişiklik gösterebilir. Bu farklılıkların her bireyde değişik biçimde ortaya çıkması, o bireyin yaşlılığa yönelik bakışını da değiştirmektedir (Ekşioğlu Ahad, 2016).

Günümüzde yaşanan Covid 19 pandemi süreciyle birlikte de toplumlarda bu ve benzeri yaşlılara dönük olumsuz tutumların arttığı düşünülmektedir. Bu çatışmalar ve olumsuz değişimlerle birlikte özellikle gençlerin yaşlılara olan tutumlarında olumsuzluklar meydana gelebilmektedir. Yaşlılara ilişkin ortaya çıkabilecek bu olumsuz tutumlar hiç kuşkusuz bütün toplumları etkileyecektir.

Toplumsal değerleri korumak ve sürdürebilmek için nesiller arası ilişkilerin önemi göz önüne alındığında, bu çalışmada tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemi sürecinde gençlerin yaşlılara karşı tutumlarının araştırılması ve bu konuda yapılması planlanan gelecek çalışmalara yön verilmesi amaçlanmaktadır.

YÖNTEM

Örneklem ve Veri Toplama Yöntemi

Bu çalışmada 18-29 yaş arasındaki gençlerin Covid-19 Pandemi sürecinde yaşlılara yönelik tutumu incelenmiş ve bir araştırma dizaynı oluşturulmuştur. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak nicel araştırma yöntemi, veri toplama aracı olarak da online anket seçilmiştir. Çalışmada çevrimiçi veri toplama yönteminin seçilmesinin nedeni, yöntemin daha kısa zamanda sonuç alabilmeye ve deneklerin veri toplama aracını kendilerine en uygun zaman diliminde doldurabilmesine imkân sağlamasıdır (Ural ve Kılıç, 2011, s.62). Ayrıca online veri toplama yöntemi belirli özelliklere sahip gruplara ulaşımın kolay olmasına, zaman ve kağıt tasarrufu sağlanmasına da neden olmaktadır.

Araştırmanın evreni Türkiye’de lisans ve üstü öğrenim gören farklı sosyo-demografik özelliklere sahip olan gençlerden oluşmaktadır. Örneklemi ise hazırlanan çevrimiçi (online) ankete katılım gösteren 18-29 yaş arasındaki 408 genci kapsamaktadır. Katılımcıların belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Genç yaş aralığının belirlenmesi için ise Eurostat (2019) tarafından belirlenen 16-29 yaş aralığı alınmıştır.

“Google Forms” aracılığıyla hazırlanan “Covid-19 Pandemi Süresince Gençlerin Yaşlılara Karşı Tutumu” anketi online olarak 8 Temmuz -14 Temmuz 2020 tarihleri arasında 18-29 yaş arasındaki gençlere uygulanmıştır. Çalışma grubundaki çeşitliliği artırmak amacıyla “Google Forms” çevrimiçi ortamına aktarılan görüşme formu ile gençlere ulaştırılmıştır. Araştırma formunun uygulama aşamasına geçilmeden önce araştırma formunun ilk sayfasında; araştırmanın amacı, araştırmaya katılımın araştırmacı için önemi, verilen cevapların gizliliği, katılımın tamamıyla gönüllü olduğu ve araştırmacıyla irtibat hakkında katılımcılara

ön bilgi verilmiştir. Online anket yapılması Türkiye'nin birçok farklı şehrinde yaşayan gençlere ulaşmayı kolaylaştırmış ve araştırmaya Türkiye'nin farklı illerinden 408 genç katılım sağlamıştır.

18-29 yaş arasındaki 408 genç katılımcı ile Covid-19 pandemi sürecinde yapılan araştırmada katılımcılara ve Covid-19 pandemi sürecine ilişkin ilişkin genel bilgiler şu şekilde sıralanmıştır (Tablo 1, Tablo 2).

Ankete katılanların cinsiyet durumları göz önüne alındığında; kadın katılımcıların oranı %60,3 iken, erkek katılımcıların oranı %39,7 olarak saptanmıştır. Katılımcıların yaş grupları dikkate alındığında; %51,0 ile 21-22 yaş grubunda olanlar ilk sırada yer alırken, bunu %27,7 ile 23-29 yaş grubundakiler, en son sırada ise %21,3 ile 18-20 yaş grubundakiler izlemektedir (Tablo 1). Tablo 1.'de görüldüğü üzere, araştırma kapsamına alınan gençlerin annesinin eğitim durumuna bakıldığında, %41,4 ile ilkökul ve daha az düzeyde öğrenim görenlerin ilk sırada olduğu, bunu ortaokul (%25,2), lise (%22,3) ve lisansüstü (%11,0) eğitim düzeyinin izlediği görülmektedir.

Katılımcıların aylık gelir durumu göz önüne alındığında, orta gelir düzeyine sahip olduklarını belirtenlerin yüksek oranda (%78,5) olduğu, bunu %11,5 ile düşük ve %10,0 ile yüksek gelir düzeyinin izlediği saptanmıştır. Ailedeki kişi sayısına bakıldığında, en yüksek oranları sırasıyla 3 kişi (%28,4), 4 kişi (%27,2), 5 ve üzeri aile bireyiyle yaşayanların (%27,0) paylaştığı, sonrasında 2 kişi ile yaşayanların (%14,2) ve tek başına yaşayanların (%3,2) geldiği bulunmuştur (Tablo 1). Tablo 1'de evde yaşayan 65 yaş ve üstü kişi sayısına bakıldığında ise ailesinde yaşlı olmayanlar %85,3 büyük çoğunluğu oluştururken, ailelerin %11,3'ünde 1 yaşlı bulunmakta, %3,4'ünde ise 2 ve üzeri yaşlı bulunmaktadır.

Tablo 1: Katılımcılara İlişkin Genel Bilgiler (N: 408)

Genel Bilgiler		N	%
Cinsiyet	Erkek	162	39,7
	Kadın	246	60,3
Yaş Grupları	18-21	182	44,6
	22-29	226	55,4
Anne Eğitim Durumu	İlkokul veya daha az	169	41,4
	Ortaokul	103	25,2
	Lise ve üstü	136	33,3
Gelir Durumu	Düşük	47	11,5
	Orta	320	78,5
	Yüksek	41	10,0

Ailede Yaşayan Birey Sayısı	Tek Başına	13	3,2
	2 Kişi	58	14,2
	3 Kişi	116	28,4
	4 Kişi	111	27,2
	5 Kişi ve üzeri	110	27,0
Evde Yaşayan 65 Yaş ve Üstü Kişi Sayısı	Yaşlı Yok	348	85,3
	1 Yaşlı	46	11,3
	2 ve üzeri	14	3,4

18-29 yaş arasındaki gençlerden Covid-19 pandemi sürecine ilişkin bir takım genel bilgiler elde edilmiştir (Tablo 2). Gençlerin sosyal mesafeyi ne kadar süredir uyguladıklarına ilişkin bulgulara bakıldığında, %85'inin 2 aydan fazladır uyguladığı, %9,1'inin bir ila 2 ay arasında, %5,9'unun ise bir aydan az süredir sosyal mesafe kuralını uyguladıkları bulunmuştur. Şu anda sosyal mesafeyi koruyor musunuz sorusuna %91,7'sinin 'Evet' dediği görülürken, 'Hayır' diyenlerin sadece %8,3'te kaldığı tespit edilmiştir. Evinizde herhangi birine Covid-19 teşhisi kondu mu sorusuna verilen cevaplara bakıldığında %97 ile hayır büyük çoğunluğun cevabı olurken, evet diyenler ise %2,5'la sınırlı kalmaktadır (Tablo 2.).

Tablo 2: Covid Pandemi Sürecine İlişkin Bilgiler

Covid 19 Pandemi Sürecine İlişkin Bilgiler		N	%
Sosyal mesafeyi ne kadar süredir uyguluyorsunuz	Bir aydan az	24	5,9
	Bir ila 2 ay	37	9,1
	2 aydan fazla	347	85,0
Şu anda sosyal mesafeyi koruyor musunuz	Evet	374	91,7
	Hayır	34	8,3
Evinizde herhangi birine Covid 19 teşhisi kondu mu			10
	Evet	2,5	
	Hayır	398	
		97,5	

Veri Toplama Aracı

Araştırmada uygulanan anket formu 2 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde; cinsiyet, yaş, ebeveyn eğitim durumu, evde yaşayan toplam kişi sayısı, evde 65 yaş ve üstü yetişkin sayısı ve aylık gelir durumu gibi genel bilgileri belirlemeyi amaçlayan demografik sorulara yer verilmiştir. Ayrıca katılımcılara Covid-19 pandemi sürecinde sosyal mesafeye uyulup uyulmadığı, sosyal mesafeye dikkat edilen süre ve aile fertlerine Covid-19 teşhisi konulup konulmadığı da sorulmuştur.

İkinci bölümde ise; Yaşlılara Yönelik Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Yaşlılara Yönelik Tutum Ölçeği, Kogan (1961, Akt. Duyan & Gelbal, 2013) tarafından insanların yaşlılara yönelik tutumlarını ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Yaşlılara Yönelik Tutum Ölçeği'nde 17 olumsuz ve 17 olumlu olmak üzere toplam 34 madde bulunmaktadır ve bu ölçme aracı insanların yaşlılara yönelik tutumlarını değerlendirmek için düzenlenen kendi kendini bildirim tarzında bir değerlendirme aracıdır. Yaşlılara Yönelik Tutum Ölçeği yaşlılara yönelik olumlu ve olumsuz tutumları yansıtan 34 maddeden oluşan iki boyutlu bir ölçme aracıdır. Ölçekte yer alan ilk 17 madde olumsuz tutum alt ölçeğine aittir. Ölçeğin 18 ve 34 numaraları arasında yer alan maddeleri ise olumlu tutum alt ölçeğine aittir. Yaşlılara yönelik olumlu tutumlar alt ölçeğinden alınan yüksek ve yaşlılara yönelik olumsuz tutumlar alt ölçeğinden alınan düşük puanlar yaşlılara yönelik olumlu tutuma sahip olduğunu göstermektedir. Ölçek kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, biraz katılmıyorum, biraz katılıyorum, katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum şeklinde 6'lı Likert tipindedir ve sıralanan kategoriler 1, 2, 3, 5, 6 ve 7 olarak puanlanmaktadır (Bu puanlama yöntemi orijinaline bağlı kalınarak uygulanmıştır). Olumsuz tutumları gösteren ifadelerin puanlaması tersten hesaplanmaktadır. Dolayısıyla her bir alt ölçekten alınabilecek puanlar 17-119 puan arasında ve Yaşlılara Yönelik Tutum Ölçeği'nden alınabilecek toplam puan 34-238 arasında değişmektedir. Gençlerin yaşlı tutumlarına yönelik görüşlerini öğrenmek amacıyla Kogan tarafından geliştirilen "Yaşlılara Yönelik Tutum Ölçeği" kullanılmıştır. 6'lı likert ölçeği kullanılmış olup kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, biraz katılmıyorum, biraz katılıyorum, katılıyorum, kesinlikle katılıyorum şeklinde cevaplar alınmıştır. Bu bölümde yaşlıların özel konutta yaşama durumları, evlerinin bakımsızlığı, emekli olunca ellerini işten çekmeleri, toplumda nüfuzunun fazlalığı, rahatsız edici hatalarının varlığı, hatalarının gençlerinkinden farklı olup olmadığı gibi toplam 34 önerme yer almaktadır. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlaması Gelbal ve Duyan (2013) tarafından yapılmış ve iç tutarlılık (Cronbach Alpha) güvenilirlik değeri olumlu tutum alt ölçeği için 0,789, olumsuz tutum alt ölçeği için 0,794 ve Yaşlılara Yönelik Tutum Ölçeğinin tamamı için $\alpha=0,840$ olarak belirlenmiştir (Duyan & Gelbal, 2013). Bu çalışmada ise iç tutarlılık güvenilirlik değeri olumlu tutum alt ölçeği için 0,93, olumsuz tutum alt ölçeği için 0,90 ve Yaşlılara Yönelik Tutum Ölçeğinin tamamı için $\alpha=0,91$ olarak bulunmuştur. Böylece araştırmanın güvenilirliğinin oldukça yüksek seviyelerde olduğu söylenebilir.

Verilerin Analizi

Ölçme araçlarından elde edilen veriler, bilgisayar ortamına aktarılarak uygun istatistiksel işlemlerin yapılması için hazır hale getirilmiştir.

Sonucun güvenilir olup olmadığına Cronbach's Alpha (α) değerine bakılarak karar verilmiştir. Verilerin analizlerinde frekans, yüzdelik, ortalama, standart sapmalara bakılmıştır.

Çalışmada gençlerin yaşlılara karşı olan tutumlarının çeşitli sosyo-demografik faktörlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için de “iki ortalama arasındaki farkın önemlilik testi” ve “tek yönlü varyans analizi” kullanılmıştır. Araştırmada değişkenler arasında farklılık olup olmadığı, grup sayısı iki ise (cinsiyet vb.) “İki Ortalama Arasındaki Farkın Önemlilik Testi” (t testi), grup sayısı ikiden fazla ise (ebeveyn eğitim durumu, aylık gelir, yaş vb.) “Tek Yönlü Varyans Analizi” (ANOVA) ile test edilmiştir. Analiz sonucunda farklılığın hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığı “Çoklu Karşılaştırma Testi” (Tukey) ile kontrol edilmiş ve sonuçlar tablolar halinde verilmiştir.

BULGULAR

18-29 yaş arasındaki 408 genç katılımcı ile Covid-19 pandemi sürecinde yapılan araştırmada gençlerin yaşlılara karşı olan tutumlarına ilişkin aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır (Tablo 3, Tablo 4, Tablo 5.).

Genç katılımcılara uygulanan ‘Yaşlılara Yönelik Tutum Ölçeği’ toplam puan ortalamasının (148,22±27,87) orta düzeylerin üstünde olduğu görülmektedir. Gençlerin ‘Yaşlılara Yönelik Tutum Ölçeği’ olumsuz tutum puan ortalaması ise (80,71±19,91), olumlu puan ortalamasına (67,51±22,43) göre daha yüksek bulunmuştur (Tablo 3).

Tablo 3. Gençlerde Yaşlılara Yönelik Tutuma İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	N	Min-Max	Ort.	Std. Sapma
Olumsuz tutum	408	17-119	80,71	19,91
Olumlu tutum	408	17-119	67,51	22,43
Yaşlılara Yönelik Tutum (Toplam)	408	34-238	148,22	27,87

Çalışmanın bu bölümünde; 18-29 yaş arası araştırma kapsamına alınan gençlerin yaşlılara yönelik tutumlarına ilişkin ifadeler en yüksek oranda verilen cevaplar sıralanmıştır (Tablo 4.). Araştırmada olumsuz tutuma ilişkin ilk 17 ifadeyi incelemek gerekirse;

“Yaşlılar özel konutlarda yaşamalıdır” ifadesinde en yüksek oranın %23,0 ile biraz katılıyorum; “Yaşlılar farklıdır” ifadesinde en yüksek oranın %23,5 ile katılıyorum; “Yaşlılar değişmez” ifadesinde

ise en yüksek oranın %18,9 biraz katılmıyorum, biraz katılıyorum ve katılıyorum olduğu görülmüştür. Olumsuz tutum ifadelerinden “Yaşlılar emekli olunca, işten elini eteğini çeker” ifadesinde en yüksek oranın %29,4 katılmıyorum; “Yaşlıların evleri bakımsızdır” ifadesinde en yüksek oranın %33,1 katılmıyorum; “Bilgelik, yaşın ilerlemesiyle oluşmaz” ifadesinde en yüksek oranın %26,2’le kesinlikle katılıyorum olduğu görülmüştür. Gençlerin “Yaşlıların toplumda aşırı nüfuzu vardır” ifadesinde en yüksek oranın %24,0 biraz katılmıyorum olduğu; “Yaşlıların diğer insanların kendini rahatsız hissetmesine neden olur” ifadesinde en yüksek oranın %36,0 kesinlikle katılmıyorum olduğu; “Yaşlılar hikayeleri ile insanları bunaltır” ifadesinde ise en yüksek oranın %38,0 kesinlikle katılmıyorum olduğu görülmüştür. “Yaşlılar her zaman başkalarının işine karışır” ifadesinde en yüksek oran %27,7 katılmıyorum cevabı olurken; gençlerin “Yaşlıların rahatsız edici hataları vardır” ifadesi incelendiğinde; en yüksek oran %32,8 katılmıyorum olmuştur. Yaşlıların yaşadıkları çevre üzerinde olumsuz etkileri vardır” ifadesinde en yüksek oranın %39,5 kesinlikle katılmıyorum olduğu görülürken; “Yaşlılar birbirine çok benzer” ifadesinde en yüksek oranın %22,5 katılmıyorum olduğu; “Yaşlılar pasaklıdır” ifadesinde ise en yüksek oranın %45,3 kesinlikle katılmıyorum olduğu görülmüştür. Gençlerin cevapladığı “Yaşlılar sinirli, huysuz ve memnuniyetsizdir” ifadesinde en yüksek oranın %31,9 kesinlikle katılmıyorum olduğu görülürken; “Yaşlılar gençlerden yakındır” ifadesinde en yüksek oran %21,8 biraz katılmıyorum; “Yaşlıların aşırı sevgi talepleri vardır” ifadesinde ise en yüksek oran %25,0 biraz katılmıyorum olmuştur (Tablo 4.).

Araştırmada olumlu tutuma ilişkin 18-34 arasındaki ifadeleri incelemek gerekirse;

“Yaşlılar gençlerle iç içe yaşamalıdır” ifadesinde en yüksek oran %24,5 ile biraz katılıyorum; “Yaşlılar herhangi bir kimseden farklı değildir” ifadesinde ise en yüksek oran %27,0 kesinlikle katılıyorumdur. İfadelerden “Yaşlılar yeni şeylere uyum sağlayabilir” ifadesinde en yüksek oran %22,8 biraz katılmıyorum iken; “Yaşlılar güçleri yettiği surece çalışmayı tercih eder” ifadesinde en yüksek oranın %24,8 olduğu görülmüştür. Araştırma kapsamında “Yaşlıların temiz ve göz alıcı evleri vardır” ifadesine gençlerin verdiği cevaplarda en yüksek oran %27,2 ile biraz katılmıyorum; “Yaşlılar ilerleyen yaşla birlikte daha da bilgeleşir” ifadesinde ise en yüksek oran %24,0 biraz katılıyorum olmuştur. Araştırma kapsamında bulunan “Yaşlılar toplumda daha fazla güce sahip olmalıdır” ifadesinde en yüksek oran %23,8 ile biraz katılmıyorum; gençlerin “Yaşlılarla birlikte olmak huzur vericidir.” ifadesine verdikleri cevaplarda en yüksek oran %25,5 biraz katılıyorumdur. “Yaşlıların geçmişlerinden söz etmeleri hoş bir şeydir.” ifadesinde en yüksek oran

%21,3 biraz katılıyorum, “Yaşlılar sadece kendi işleriyle meşgul olur.” önermesinde en yüksek oran %31,9 ile biraz katılmıyorum; “Yaşlıların hataları gençlerinkinden farklı değildir.” ifadesinde en yüksek oran %23,8’ biraz katılmıyorum olarak belirlenmiştir. Araştırmada gençlerin verdiği cevaplara göre “Yaşlılarla iç içe olan bir çevre güzeldir.” ifadesinde en yüksek oran %22,1 biraz katılıyorum iken; “Yaşlılar birbirlerinden farklıdır.” ifadesinde en yüksek oran %22,8 kesinlikle katılıyorum olmuştur. Gençler tarafından “Yaşlılar temiz ve düzenlidir.” ifadesinde en yüksek oran %31,6 ile biraz katılıyorum; “Yaşlılar neşeli, uzlaşmacı ve esprilidir.” ifadesinde en yüksek oran %26,9 ile biraz katılıyorum olarak bulunmuştur. Araştırma kapsamına alınan gençlerin “Yaşlılar gençlerden nadiren yakınırlar.” ifadesinde en yüksek oran %22,8 ile katılmıyorum ve biraz katılmıyorum olduğu görülürken; “Yaşlılar sevgiye başkalarından daha fazla gereksinim duymaz.” ifadesinde en yüksek oran %24,5 kesinlikle katılmıyorum olmuştur (Tablo 4.).

Tablo 4. Yaşlılara Yönelik Tutum Ölçeği

Yaşlılara Yönelik Tutuma İlişkin İfadeler	Kesinlikle katılmıyorum		Katılmıyorum		Biraz katılmıyorum		Biraz katılıyorum		Katılıyorum		Kesinlikle katılıyorum	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1. Yaşlılar özel konutlarda yaşamalıdır.	72	17,6	90	22,1	53	13,0	94	23,0	45	11,0	54	13,2
2. Yaşlılar farklıdır.	48	11,8	55	13,5	66	16,2	80	19,6	96	23,5	63	15,4
3. Yaşlılar değişmez.	67	16,4	64	15,7	77	18,9	77	18,9	77	18,9	46	11,3
4. Yaşlılar emekli olunca, işten elini eteğini çeker.	75	18,4	120	29,4	64	15,7	83	20,3	42	10,3	24	5,9
5. Yaşlıların evleri bakımsızdır.	123	30,1	135	33,1	63	15,4	63	15,4	12	2,9	12	2,9
6. Bilgelik, yaşın ilerlemesiyle oluşmaz.	61	15,0	46	11,3	81	19,9	47	11,5	66	16,2	107	26,2
7. Yaşlıların toplumda aşırı nüfuzu vardır.	44	10,8	88	21,6	98	24	88	21,6	49	12,0	41	10,0
8. Yaşlılar diğer insanların kendini rahatsız hissetmesine neden olur.	147	36,0	110	27,0	69	16,9	48	11,8	21	5,1	13	3,2
9. Yaşlılar hikayeleri ile insanları bunaltır.	155	38,0	109	26,7	64	15,7	50	12,3	19	4,7	11	2,7
10. Yaşlılar her zaman başkalarının işine karışır.	74	18,1	113	27,7	80	19,6	68	16,7	35	8,6	38	9,3
11. Yaşlıların rahatsız edici hataları vardır.	110	27,0	134	32,8	74	18,1	49	12,0	21	5,1	20	4,9

12. Yaşlıların yaşadıkları çevre üzerinde olumsuz etkileri vardır.	161	39,5	110	27,0	70	17,2	38	9,3	14	3,4	15	3,7
13. Yaşlılar birbirine çok benzer.	87	21,3	92	22,5	87	21,3	85	20,8	34	8,3	23	5,6
14. Yaşlılar pasaklıdır.	185	45,3	121	29,7	60	14,7	27	6,6	8	2,0	7	1,7
15. Yaşlılar sinirli, huysuz ve memnuniyetsizdir.	130	31,9	100	24,5	89	21,8	52	12,7	22	5,4	15	3,7
16. Yaşlılar gençlerden yakındır.	59	14,5	60	14,7	89	21,8	75	18,4	54	13,2	71	17,4
17. Yaşlıların aşırı sevgi talepleri vardır.	52	12,7	66	16,2	102	25,0	86	21,1	50	12,3	52	12,7
18. Yaşlılar gençlerle iç içe yaşmalıdır.	45	11,0	56	13,7	86	21,1	100	24,5	69	16,9	52	12,7
19. Yaşlılar herhangi bir kimseden farklı değildir.	37	9,1	48	11,8	64	15,7	70	17,2	79	19,4	110	27,0
20. Yaşlılar yeni şeylere uyum sağlayabilir.	52	12,7	77	18,9	93	22,8	76	18,6	61	15,0	49	12,0
21. Yaşlılar güçleri yettiği surece çalışmayı tercih eder.	36	8,8	43	10,5	82	20,1	88	21,6	101	24,8	58	14,2
22. Yaşlıların temiz ve göz alıcı evleri vardır.	34	8,3	82	20,1	111	27,2	106	26,0	50	12,3	25	6,1
23. Yaşlılar ilerleyen yaşla birlikte daha da bilgelişir.	66	16,2	70	17,2	95	23,3	98	24,0	53	13,0	26	6,4
24. Yaşlılar toplumda daha fazla güce sahip olmalıdır.	70	17,2	96	23,5	97	23,8	65	15,9	54	13,2	26	6,4
25. Yaşlılarla birlikte olmak huzur vericidir.	44	10,8	52	12,7	84	20,6	104	25,5	66	16,2	58	14,2
26. Yaşlıların geçmişlerinden söz etmeleri hoş bir şeydir.	32	7,8	54	13,2	70	17,2	87	21,3	86	21,1	79	19,4
27. Yaşlılar sadece kendi işleriyle meşgul olur.	70	17,2	99	24,3	130	31,9	70	17,2	24	5,9	15	3,7
28. Yaşlıların hataları gençlerinkinden farklı değildir.	51	12,5	79	19,4	97	23,8	90	22,1	53	13,0	38	9,3
29. Yaşlılarla iç içe olan bir çevre güzeldir.	35	8,6	44	10,8	81	19,9	90	22,1	84	20,6	74	18,1

30.Yaşlılar birbirlerinden farklıdır.	37	9,1	43	10,5	69	16,9	93	22,8	80	19,6	86	21,1
31. Yaşlılar temiz ve düzenlidir.	27	6,6	45	11,0	88	21,6	129	31,6	82	20,1	37	9,1
32.Yaşlılar neşeli, uzlaşmacı ve esprilidir.	39	9,6	55	13,5	101	24,8	109	26,7	64	15,7	40	9,8
33.Yaşlılar gençlerden nadiren yakınırlar.	82	20,1	93	22,8	93	22,8	81	19,9	32	7,8	27	6,6
34.Yaşlılar sevgiye başkalarından daha fazla gereksinim duymaz.	100	24,5	90	22,1	89	21,8	63	15,4	40	9,8	26	6,4

Tablo 5.'te gençlerin yaşlılara yönelik toplam tutum puan ortalamalarının bazı sosyo-demografik değişkenlere göre karşılaştıran t-testi ve ANOVA sonuçları bulunmaktadır. Bu analizler sonucunda, gençlerin yaşlılara yönelik toplam tutum puan ortalamaları yaş gruplarına ($p>0,05$, $t=-0,829$); cinsiyete ($p>0,05$, $t=0,309$); anne eğitim durumuna ($p>0,05$, $F=0,076$); yaşı ile birlikte yaşama durumuna ($p>0,05$, $t=-0,297$) ve algılanan aile gelir durumuna ($p>0,05$, $F=-0,998$) göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar göstermemektedir (Tablo 3).

Tablo 5. Gençlerin Değişkenlere Göre Yaşlılara Yönelik Tutum Puanları

Değişkenler	Toplam Tutum Puanı			
	Ort.±S.S.	Fark	t / F	p
Yaş Grupları				
18-21 Yaş arası (1)	146,95 ±26,12	-	-0,829	0,407
22-29 Yaş arası (2)	149,25±29,21			
Cinsiyet				
Erkek (1)	148,75±25,69	-	0,309	0,757
Kadın (2)	147,87±29,26			
Anne Eğitim Durumu				
İlkokul ve daha az eğitim düzeyi (1)	148,72±26,99	-	0,076	0,927
Ortaokul eğitim düzeyi (2)	148,37±30,06			
Lise ve üstü eğitim düzeyi (3)	147,49±27,41			
Yaşı ile Birlikte Yaşama Durumu				
Evet (1)	148,02±26,64	-	-0,297	0,768
Hayır (2)	149,40±34,36			
Algılanan Gelir Durumu				

Düşük (1)	143,68±24,69	-	0,998	0,369
Orta (2)	148,41±27,36			
Yüksek (3)	151,95±35,54			

* $p < 0,05$

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma ile gençlerin yaşlılara yönelik tutumlarına ilişkin birtakım sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırma verileri Türkiye'nin çeşitli illerinde 18-29 yaş arasındaki 408 gençlerden elde edilmiştir, ortaya çıkan sonuçlar doğrultusunda kişi, kurum ve kuruluşlara öneriler sunulmuştur.

Covid-19 pandemi sürecinde en önemli risk grubu içerisine giren yaşlı bireyler için bir takım önemli tedbirler alınmıştır. Türkiye'de alınan tedbirlerin başında ise İçişleri Bakanlığı'nın yayınladığı bir genelge bulunmaktadır. Buna göre 21 Mart 2020 tarihinde gönderilen ve 81 il valiliğini kapsayan genelgede 65 yaş ve üstü vatandaşlar ile kronik rahatsızlığı bulunan kişilerin evlerinden dışarıya çıkmalarına ayriyeten park ve bahçe gibi alanlarda ise dolaşmalarına sınırlandırmalar getirilmiştir. Bununla birlikte ihtiyaçlarını karşılayacak yakınları olmayan 65 yaş ve üstü ile kronik rahatsızlığı olan vatandaşların mağdur olmaması için vali/kaymakamların başkanlığında "65 yaş üstü Vefa Sosyal Destek Grubu" oluşturulacağı bu genelgede belirtilmiştir. İhtiyaçlarını 112, 155, 156 numaraları üzerinden bildirebileceklerini aynı zamanda bununla ilgilenen ekiplerin olduğunu da genelgede ifade etmişlerdir (İçişleri Bakanlığı Genelgesi, 2020). Devlet yetkilileri yayınladıkları bu genelgeyle yaşlı vatandaşları koruma altına almış aynı zamanda da yaptıkları açıklamalarla onları manevi açıdan koruyan ve destekleyen taraf olduklarını belirtmişlerdir (Akgün, 2020).

Salgın döneminden toplumun her kesimi ve yaş grupları olumsuz etkilense de bu süreçte en çok sorun yaşayan dezavantajlı grup yaşlılar olmuştur. Bu konuda daha önce de bahsedildiği üzere ülkeler çeşitli politikalar uygulayarak yaşlıları korumaya yönelik olarak yaşlıların sokağa çıkmalarını yasaklamıştır. Diğer yandan bu süreçte alınan kararların da etkisiyle, zaten toplumda yaşlı bireylere yönelik var olan yaşa dayalı olumsuz tutum ve davranışlar daha da katlanarak artmış ve yapılan kısıtlamaların ya da yasakların sorumlusu yaşlı bireyler olarak görülmüştür. Yaşlı bireylere yönelik 'kırılgan, sağlıklı, düşkün, muhtaç' gibi toplumda var olan olumsuz kalıp yargılar bu süreçle birlikte daha da artmış bulunmaktadır. Covid-19 salgın döneminde yaşlı ayrımcılığına yönelik negatif tutum ve davranışların arttığı görülmüştür (Uysa & Eren, 2020).

Nitekim Koca, Akten ve Kılıç, (2020) tarafından gençlerle Covid-19 Pandemi sürecinden hemen önce yapılan benzer bir çalışmada gençlerin yaşlılara yönelik olumlu tutum puanlarının ortalaması 75,12 ve olumsuz tutum puanı ortalamalarının 55,20; toplam tutum puanları ise 155,92 olduğu bulunurken; bu çalışmada ise; gençlerin yaşlılara yönelik olumlu tutum puan ortalaması 67,51 ve olumsuz tutum puan ortalaması ise 80,71 toplam tutum puan ortalamasının 148,22 ise olduğu belirlenmiştir. Durumdan anlaşılacağı üzere Covid-19 pandemi sürecinde görsel medya ve sosyal medyada ortaya çıkan yaşlılara yönelik negatif yaklaşımlarla birlikte; gençlerin yaşlılara yönelik olumsuz tutumlarında artış, olumlu tutumlarında ise düşüşün meydana geldiği söylenebilir. Zira bu süreçte yaşlı ayrımcılığının kitle iletişim araçlarının türüne ve etkisine göre değiştiği de görülmektedir. Kitle iletişim araçlarının içerisinde yer alan ve özellikle günümüz toplumlarında artık vazgeçilemez bir yere sahip olan sosyal medyanın belirleyici bir güç olduğu tespit edilmektedir (Demir, 2020a).

Bireylerin pandemiye yönelik yaklaşımları ve duyarlılıkları ile birlikte sürece olan algıları ve bunun sonucu olarak da davranışları ortaya konmaktadır. Özellikle yaşlılara yönelik sosyal ayrımcılığın önünü açan yaklaşımların önlenmesi çok büyük önem arz etmektedir. Bu yaklaşımlara ilişkin en yaygın araçların başında da medya gelmektedir. Pandemi sürecinde virüsün sadece yaşlıları etkilediği ve en büyük risk onarmış gibi algılanmasında medyanın etkisi oldukça büyüktür. Medyanın etkisiyle pandeminin yaygınlaşmasının önüne geçilmesinin yaşlıları izole etme olarak toplumda algılanmasına yönelik önyargılar çok yaygın bir durum olarak görülmektedir (Demir, 2020b). Çocukluktan itibaren özellikle gençlerin aktif kullandığı sosyal medya ve internet platformlarında gençlerin yaşlılara karşı gelişen olumsuz tutumlarını olumluya çevirecek eğitici çalışmalar, projeler yapılmalıdır. Nitekim bu çalışmadaki olumsuz ve olumlu tutumlara ilişkin ifadelerle katılım oranlarına bakıldığında, yaşlılarla ilgili gençlerin oldukça yanlış bilgi ve tutumlara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda eğitim ihtiyaçları belirlenebilir.

Gençlerin yaşlılara yönelik olumsuz tutumlarının artması hiç kuşkusuz kuşaklar arası çatışmanın artmasına ve kuşaklar arasındaki uçurumun büyümesine sebep olacaktır. Nitekim kuşaklararası çatışmada ayrımcılığa uğrayan, hor görülen ve küçümsenen taraf çoğunlukla yaşlı bireylerdir. Bir başka deyişle yaşlı bireylerin kamusal ya da özel alanda ayrımcılığa uğramaları kuşaklararası çatışmanın bir sonucudur. Bu yönüyle yaşlı bireylerin maruz kaldığı tahakküm, pandemi gibi bir kriz döneminde şiddetini arttırmaktadır. Yaşlı bireylere uygulanan, kronik yaş temel alınarak belirlenmiş sokağa çıkma kısıtlamaları onları hane

içine kapatmış, bir nevi sosyal izolasyona girmelerine neden olmuştur. Her ne kadar bu önlemler onları virüsten korumak için alınmış olsa da bu durum onların sosyal çevrelerinden bir süre de olsa uzaklaşmalarına neden olmuştur (Varışlı & Gültekin, 2020). Sosyal izolasyon vb. kriz durumlarında dahi gençler ile yaşlıların etkileşimlerini artırıcı yönde proje ve çalışmaların geliştirilmesi uzun vadede toplum refahı açısından oldukça önemlidir. Bu ve benzeri akademik çalışmaların da yaşlılara karşı tutumların iyileştirilmesi konusunda önemli bir farkındalık rolünü üstlendiği düşünülmektedir.

Yaşlılara yönelik olumsuz tutumlara sahip olan genç bireyleri yaşlılık konusunda çeşitli platformlar aracılığıyla bilinçlendirmek gerekmektedir. Yaşlı bireylerle kuşak farkından dolayı iletişim kopukluğu yaşamaları bu tutumlarındaki büyük etkenlerden birisidir. Bundan dolayı hem yaşlı bireye hem de genç bireye verilecek eğitim ve uygulanacak programlarla bunu en az seviyeye indirmek önerilebilir.

Türkiye’de yaşlıların yaşadığı zorlu durumlar ve pandemi sürecine benzer kriz koşullarına ilişkin yaşlıyı korumaya yönelik önleyici politikalar düzenlenmelidir. Bu politikalar yaşlı bireylerin refah içinde yaşayıp ayrımcılığa uğramaması, olumsuz tutumlardan minimum düzeyde etkilenmesine yönelik olmalıdır.

Aile ve Tüketici Bilimleri, Sosyal Hizmet, Sosyoloji vb. disiplinlerde çalışanların iş birliği ile yaşlılara ve gençlere yönelik eğitim programları oluşturulabilir ve bu eğitim programları hem örgün hem de yaygın eğitim aracılığıyla Türkiye’nin çeşitli kesimlerine ulaştırılabilir. Ayrıca gönüllülük esaslı projelerle eğlence ve birlikte kaliteli vakit geçirme amacıyla etkinlikler düzenlenip yaşlı ve genç bireylerin bir araya getirilmesi sağlanmalıdır. Televizyon programları, reklamlar ve kamu spotlarında yaşlılara yönelik olumlu tutum ve davranışları teşvik etmek amacıyla yayınlar yapılması da Türkiye’nin bütün gruplarına ulaşılabilmesi açısından oldukça önemlidir.

Çalışma 18-29 yaş arasındaki 408 kişi genç ile sınırlı kalmaktadır, daha geniş kapsamlı, bütün yaş gruplarını içerecek biçimde tekrarlanması ve başka değişkenlerin de araştırma dizaynına dahil edildiği yeni çalışmaların yapılması hiç kuşkusuz alanyazına önemli katkı sağlayacak ve daha aydınlatıcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aközer, M., Nuhurat, C., & Say, Ş. (2011). Türkiye’de yaşlılık dönemine ilişkin beklentiler araştırması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 27(27), 103-128.
- Altın, Z. (2020). Covid-19 Pandemisinde Yaşlılar. *Tepecik Eğit. ve Araşt. Hast. Dergisi*, 30, 49-57.
- Bergman, Y.S., Bodner, E. & Cohen-Fridel, S. (2013). Cross-cultural ageism: Ageism and attitudes toward aging among Jews and Arabs in Israel. *International Psychogeriatrics*, 25(01), 6-15.
- Bodner, E. (2009). On the origins of ageism among older and younger adults. *International Psychogeriatrics*, 21(6), 1003–1014.
- Bousfield C. & Hutchison P. (2010). “Contact, anxiety and young people’s attitudes and behavioral intentions towards the elderly”, *Educational Gerontology*, 36, pp. 451–466.
- Bulut M. (2015). Kültürel Bağlamda Yetişkinlik ve Yaşlılık, Yetişkinlik ve Yaşlılık, Gelişimi ve Psikolojisi, Ed: Hasan Bacanlı, Şerife (Işık) Terzi, Açılım Kitap, 3. Baskı, İstanbul, s.398-400.
- Danış, M.Z. (2011). Yaşlılık, Yoksulluk ve Yalnızlık, Erişim adresi, http://www.gebom.hacettepe.edu.tr/sosyal_boyut/yaşlılık_yoksulluk_yalnızlık.pdf Erişim Tarihi:20.12.2020
- Demir, A. (2020a). Covid-19 Pandemi Sürecinde Sosyoloji Öğrencilerinin Yaşlılığa Karşı Tutumları. *Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 12-25.
- Demir, S. A. (2020b). Salgın sürecinde yaşlı Nüfus, sosyal Dışlanma ve Yaş Ayrımcılığı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (38), 186-201.
- Duyan, V. ve Gelbal, S. (2013) Yaşlılara yönelik tutum ölçeği’nin bir grup üniversite öğrencisi üzerinde Türkçeye uyarlama çalışması. *Turkish Journal of Geriatrics*, 16 (2), 202 – 209.
- Ekşioğlu Ahad, Y. (2016). Yaşlıların yaşlılık algısının yaşam kalitesi ve depresyonla ilişkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eurostat (2019) Young people - social inclusion. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Young_people_-_social_inclusion&oldid=501613#Young_people_at_risk_of_poverty_or_social_exclusion Erişim tarihi: 20.01.2020
- Kalınkara, V., (2011). Temel Gerontoloji Yaşlılık Bilimi, Ankara, Nobel Akademi Yayıncılık.

- Karadakovan A. (2014). Yaşlı Sağlığı ve Bakım, Akademisyen Kitapevi. Ankara, s.17-18.
- Koca, S. Akten, İ. M., & Kılıç, B. (2020). Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinin Yaşlılığa İlişkin Görüş ve Tutumlarının Belirlenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 23(2), 177-187.
- Kogan N. (1961). Attitudes toward old people: the development of a scale and an examination of corraletes. *J Abnorm Soc Psychol* 64:44-54.
- Levy, B. (2009). Stereotype embodiment a psychosocial approach to aging. *Current Directions In Psychological Science*, 18(6), 332-336.
- Lou B., Zhou K., Jin E. J., Newman A. & Liang J. (2013). Ageism among College Students: A Comparative Study between U.S. and Chin, *J Cross Cult Gerontol*, 28, pp. 49–63.
- Mandiracıoğlu, A, Lüleci, E. N. & Özvurmaz S. (2007), Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri'nde toplumun yaşlılara yönelik görüşleri, *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 76-86.
- Musaiger, A.O. & D'Souza, R. (2009). Role of age and gender in the perception of aging: A community-based survey in Kuwait. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 48(1), 50-57.
- OBrien-Suric, N. ,2013, A cross-national comparison of perceptions of aging and older adults, Part 1: Introduction and rationale for a cross-national comparison of perceptions of aging and older adults. *Journal of Case Management*, 14, 41-49.
- Öztürk, M. S., & Yılmaz, N. (2020). Gençlerde Nesiller Arası Normatif Dayanışma ve Empati Düzeyi Araştırması. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 8(20), 5-19.
- Palmore, E. B. (1999). Ageism: Negative and Positive. New York: Springer Publishing Company.
- T.C. İçişleri Bakanlığı (2020). Koronavirüs ile Mücadele Kapsamında - Yeni Kısıtlama ve Tedbirler Genelgeleri. <https://www.icisleri.gov.tr/> Erişim Tarihi: 12.20.2020.
- T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. (2020). Covid-19 (SARS-CoV-2 Enfeksiyonu) Genel Bilgiler, Epidemioloji ve Tanı. Bilimsel Danışma Kurulu Çalışması. <https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/> Erişim Tarihi: 12.20.2020.
- Tufan, İ. (2002). Antik Çağdan Günümüze Yaşlılık. İstanbul: Aykırı Yay Uşun, S. (2006).
- TÜİK (2019). İstatistiklerle Yaşlılar, 2019. <https://tuikweb.tuik.gov.tr/> Erişim Tarihi: 20.12.2020.
- Ucun, Y., Mersin, S., & Öksüz, E. (2015). Gençlerin Yaşlı Bireylere Karşı Tutumu. *Journal Of International Social Research*, 8(37).

- Ural, A., & Kılıç, İ. (2011). Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi: SPSS 10.0-12.0 For Windows. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Uysa, M. T., & Eren, G. T. (2020). Covid-19 Salgın Sürecinde Sosyal Medyada Yaşlılara Yönelik Ayrımcılık: Twitter Örneği. *Electronic Turkish Studies*, 15(4).
- Varışlı, B., & Gültekin, T. (2020). Yaşlı Ayrımcılığının Pandemi Hali: COVID-19 Sürecinde Kuşaklararası Etkileşimin Dönüşümü. *Electronic Turkish Studies*, 15(4).
- WHO (2020). Covid-19 Strategy Update. <https://www.who.int/> Erişim Tarihi: 20.12.2020
- Yun, R.J. & Lachman, M.E. (2006). Perceptions of aging in two cultures: Korean and American views on old age. *Journal of Cross-Cultural Gerontology*, 21(1-2), 55-70.

Bölüm 33

PANDEMİ SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK ÖRNEKLERİ

Feridun NİZAM¹
Nida Nur ÇABUKÇA²

1 Dr.Öğr.Üyesi Feridun NİZAM, Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, fnizam@firat.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4215-6973

2 Nida Nur ÇABUKÇA, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık ABD, Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID: 0000-0002-1703-7243

GİRİŞ

Halkla İlişkiler biliminin ortaya çıkmasına yol açan temel etkenlerden birinin “kurumlar”ın ortaya çıkışı ve varlıklarını sürdürme gereksinimi olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda kurumların varlıklarını sürdürebilmeleri, bilhassa da günümüzün küresel rekabet ortamında, stratejik halkla ilişkiler uygulamalarını ne kadar başarıyla yürüttüklerinin yanı sıra, hedef kitlesini oluşturan kamu ile “iyi ilişkiler ve karşılıklı anlayışı” geliştirmesine ve bu bağı devam ettirebilmesine bağlıdır. Hedef kitle ile bağı ve karşılıklı anlayışı geliştiren ve devam ettiren en önemli enstrümanlardan biri de hiç şüphesiz “kurumsal sosyal sorumluluk” uygulamalarıdır.

Günümüz dünyasında kurumlar ve işletmeler “sadece mal ve hizmet üreten kuruluşlar değil çalışanının refahını düşünen, toplumsal olaylara duyarlı, çevreyi koruyan, tüketiciye en iyi hizmeti vermeyi amaçlayan organizmalar olarak düşünülmektedir. Yani işletmeler, günümüzde sadece teknik ve ekonomik olarak değil, aynı zamanda sosyal boyutu olan kurumlar olmalıdır (Sabuncuoğlu, 2013: 13)”. Sosyal boyutu olan kurumlar olma anlayışı karşısında, kurumlar gerek ulusal ve gerekse uluslararası rekabet ortamında var olabilmek ve varlıklarını idame ettirmek için birtakım sosyal sorumluluk ve kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarına yer vermek zorunda kalmıştır.

Covid-19 virüsü kaynaklı pandemi ilanı sebebiyle insanlık birçok sorunla yüz yüze kalakalmıştır. Kişisel ve toplumsal hayatı kat kat zorlaştıran bu süreçte, kurumlar, elbette pandemi ve pandeminin yol açtığı problemlere duyarsız kalmamıştır. Çünkü özellikle bu tür süreçlerde iç ve dış hedef kitlelerinin gözünde değer ve itibarları arttıracak temel faktörlerden birisi sosyal sorumluluk uygulamaları olacaktır. Kurumlar iç ve dış hedef kitlelerinin taleplerine de cevap verecek şekilde, kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerine olabildiğince fazla yer vermektedir. Covid-19 salgını ve buna bağlı pandemi sürecinde oluşan krizde, iç ve dış hedef kitlenin kurumlardan istek ve beklentileri hem nitelik hem de nicelik olarak büyük oranla artmıştır.

Bu çalışma, ülkemizde pandemi sürecinde kurumsal sosyal sorumluluk örneklerinin analizi üzerine bina edilmiştir. Çalışmanın örneklemini Capital Dergisi Aralık 2020 sayısında yer alan “Türkiye’nin En Beğenilen Şirketleri” listesinde ilk dört sırada bulunan Koç Holding, Arçelik, Unilever ve Eczacıbaşı Topluluğu oluşturmaktadır. Çalışmada kurumsal sosyal sorumluluk uygulamaları kapsamında, söz konusu şirketlerin kurumsal resmi Twitter hesapları veri kaynağı olarak belirlenmiştir. Kapsam ve sınırlılığı ise Dünya Sağlık Örgütü’nün küresel pandemi ilan ettiği 11 Mart 2020 tarihinden 11 Mart 2021’e kadar geçen bir yıllık zaman

aralığında, Covid-19 salgını ve pandemi süreciyle ilgili ne tür kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri geliştirdikleri analiz edilmiştir.

1. STRATEJİK HALKLA İLİŞKİLER ve KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK KAVRAMI

Halkla ilişkiler, “kurumun amaçları üzerine yapılanan, önem sırası – kimi zaman tüketici, kimi zaman dağıtımçı ve çalışanlar gibi kurumun ve kampanyanın hedeflerine göre – değişkenlik gösteren hedef kitlelerle gerçekleştirilen stratejik iletişim yönetimidir (Peltekoğlu, 2009: 7)”. Halkla ilişkilerde sosyal sorumluluk uygulamaları ise, yine Peltekoğlu’na göre “halkla ilişkilerin temel görevlerinden birisinin kurum imajını yükseltmek” amacının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. “İşletmenin kendi çıkarları dışında toplumun varlığını kabul etmesi, temel görevleri dışında toplumsal sorunlarla da ilgilenmesi sorumlu davranışın temelini oluşturmaktadır. İşletmelerin sorumluluklarının bilincine vararak davranmaları, en başta olumlu imaj olarak geri dönecektir. Halkla ilişkilerin temel görevlerinden birisinin kurum imajını yükseltmek olduğu düşünülürse, sosyal sorumluluk ve halkla ilişkiler arasındaki ilişki daha da netleşecektir (Peltekoğlu, 2009: 186)”.

“Sosyal Sorumluluk Piramidi” modelinin sahibi Carroll’a göre sosyal sorumluluk, bir kuruluşun sadece ekonomik değil; yasal, ahlaki ve hayırseverlikle ilgili sorumluluklarını aynı anda yerine getirmesidir (Carroll, 1991:43). Kurumsal sosyal sorumluluk yaygın olarak özel organizasyonlar için kullanılan bir kavramdır ve literatürde yaygın olarak “şirket sosyal sorumluluğu” (corporate social responsibility) kavramı ile ifade edilmektedir. Şirket sosyal sorumluluğu, şirketlerin işletme faaliyetlerinde sadece kendi özel çıkarlarını (karlarını) maksimize etmenin ötesinde işletme faaliyetlerinden doğrudan ve/veya dolaylı olarak etkilenen tüm menfaat sahiplerinin (stakeholders) çıkarlarının da dikkate alınması ve korunması anlamına gelir (Aktan ve Börü, 2006).

Halkla ilişkilerin stratejik özelliklerini desteklemek ve güçlendirmek için birtakım anahtar kelimeler mevcuttur. Bu anahtar kelimeler halkla ilişkiler kavramını tanımsal bir çerçeveye yerleştirmek için gereken önemli kavramlardır (Ural, 2006: 3).

- Kurumu yahut bireyi etkileme amacı güderek, önceden belirli bir amaç doğrultusunda tasarlanmış, özgür irade ile gerçekleştirilen faaliyetler bütünüdür.

- Etkileme amacı güden kurumların gerçekleştirdikleri halkla ilişkiler faaliyetleri gerçeğe dayalı politika ve çaba gösteren performans barındırmak zorundadır. Şayet kurumlar, iç ve dış hedef kitlenin istek ve beklentilerine

olumlu yanıt vermiyor ise kurumlar tarafından gerçekleştirilen iletişim çabaları toplum nazarında etkili ve faydalı olmamaktadır.

- Halkla ilişkiler bünyesinde iletişim amacını barındırdığından ötürü iki yönlü iletişimi gerçekleştirmelidir.

- Halkla ilişkiler, iletişim bilimini kapsayan alanlar bünyesinde, verilmesi gereken kararların karar alma sürecinde yer almalıdır. Bu durum halkla ilişkilerin yönetim fonksiyonu konusunu da kapsadığını göstermektedir (Ural, 2006: 3).

Bu çerçeve bağlamında yazılan tanımlar neticesinde halkla ilişkiler; iki yönlü bir iletişim gerektiren, sosyal sorumluluk bilincini barındıran, araştırmaya dayalı bir yönetim fonksiyonu neticesinde planmış bir aktivitedir sonucuna ulaşılmaktadır. Yazılan bu parametreler sonucunda strateji nasıl ve neden sorularının cevaplarını bünyesinde barındırmaktadır. Buna ek olarak oluşan çıkar ve değerler stratejinin temel amaçlarını tanımlanmaktadır (Gregory, 2005: 5).

Strateji, belirlenen bir hedefe varmak için yapılması gerekenleri belirlemek ve bu belirlenen maddelerin kaynakları ile birlikte kullanılarak oluşturulan eylem planıdır. Herhangi bir çaba yahut çalışma içerisinde bulunan stratejik mantık, belirlenmiş olan sonuçlanmış hedeflerin belirlenmesi ve belirlenen hedefleri gerçekleştirmek maksadı ile ihtiyaç hissedilen araçlar arasında ikilemde kalarak, birini seçmesini içermektedir. Bu bağlamda stratejik iletişim, belirlenmiş bir amaca yönelik olarak anlam ve etki oluşturma eğilimli iletişimin oluşmasına değinmektedir.

Halkla ilişkiler bağlamında stratejik iletişim, bir kurumun misyonunu, bulundukları konuma erişmek için neler yaptıklarını iç ve dış hedef kitleye bilgi vermek maksatlı anlatmak, ikna etmek ve bununla birlikte ilişki halinde olan karşılıklı iletişimi ifade etmektedir.

Halkla ilişkilerin stratejik rolü bünyesinde kurumlar, iletişim profesyonelleri tarafından, kurumlara sosyal, ekonomik ve çevresel yatırımları gerçekleştirebilmeleri için, kendilerine yardımcı olabilecek toplumsal beklentilerin gerçekleşmesi hususuna özellikle vurgu yapmaktadır. Stratejik halkla ilişkiler bünyesindeki kurumlar toplumsal sorumluluk, iyi yönetim ve sürdürülebilirlik konularında elde olan verilerin tamamını kullanarak, hedeflenen amaçların gerçek olması maksadıyla örgütsel strateji ve davranışların, kurumların faaliyet gösterdikleri iktisadi sistemleri, ulusal yahut uluslararası toplulukları, çevreyi nasıl ve ne derece etkilediğini değerlendirme zorunda olduklarını karar verici konumundaki kişilere göstermek zorundadır.

Kurumsal itibarı oluşturmak için halkla ilişkiler uygulayıcıları çevrede olup biteni takip eder ve aynı zamanda var olan diğer stratejik

konular ile ilgili oluşabilecek riskleri hesaplayarak, iletişim stratejileri yardımı ile yanıtlar. Aynı zamanda halkla ilişkiler uygulayıcıları, iç ve dış paydaşlar ile birlikte toplumsal çıkar topluluklarına karşılık iletişim stratejileri oluşturma sürecini yönetir. Bu süreci yönetirken iç ve dış paydaşlar ile ilişki kurulmasına yardımcı olarak, geçerlilik kazanır ve kurum ile toplum arasında oluşan sosyal iletişim ve uyumu geliştirir.

Diğer yandan, kurumlarda var olan iletişimin stratejik yönlendirme ve stratejik yönetimin vazifesini yahut rolünü tartışan çalışmalar neticesinde, her alanda etkili olan kurumların, örgütsel anlamdaki stratejilerinin belirlenmesi sürecini kapsayan döneme halkla ilişkiler yöneticilerinin de dahil edildikleri gösterilmektedir. Bu çerçeve bağlamında kurumun halkla ilişkiler uygulayıcıları, kurumun kolaylaştırıcıları konumunda çalışarak, kurumun hedeflerinin yanında iç ve dış paydaşların, ihtiyaçları doğrultusunda kurumun çevresinde bulunan farklı durumlar arasında sosyal iletişim ve uyum sağlamak isteyen kurumlara yardımcı olmaktadır.

Stratejik halkla ilişkiler, kurum ve kurumun iç ve dış paydaşları ile arasında bulunan iletişim ve etkileşimde oldukça önemli bir bağlayıcı vazifesi görmektedir. Halkla ilişkilerin var olan stratejik boyutunun anlaşılması için ele alınan konuların kapsamlı bir şekilde ele alınıp, incelenmesi son derece önemlidir.

Stratejik halkla ilişkiler, yansıtıcı strateji bakımından ele alındığında çevresel analize ihtiyaç duyduğundan ötürü, bu yönde risk yönetimi, sorun yönetimi, ortam taraması ve kriz yönetimi gibi kurum itibarını zedeleyecek itibar risklerini barındıran stratejik konular ile ilgilenilmesinin gerekli olduğu amacını ele almaktadır. Stratejik halkla ilişkiler yönetimi bağlamında örgütlerin tüm kamular ile iş birliği halinde yürütmüş olduğu ilişkilerin birçok boyut barındırdığı bilinmektedir.

Literatürde kurumsal sosyal sorumlulukla ilişkin pek çok tanımlama mevcuttur. Genel olarak bakıldığında zaman tanımlamaların ortak konusu kurumların, iç ve dış çevrelerine karşı yapmış olduğu her türlü gönüllülük faaliyetlerini kapsayıcı nitelikte olmakla birlikte hem kurumun hem de paydaşlarının yararına faaliyetler düzenlenmesi ve yürütülmesi çalışmalarını kapsamaktadır. Kurumlar, faaliyetlerinden etkilenen paydaşlarına karşı her zaman ‘sorumlu’ olmalıdır bilakis paydaşları ile ilişkilerini iyileştirmek, korumak ve bu ilişkileri her zaman geliştirici çalışmalar yürütmekle mükelleftir. Kurumlar bu sayede iç ve dış paydaşlarına karşı uzun vadede olumlu itibar sahibi olmaktadır.

Kurumsal sosyal sorumluluk, kurumun yapmakla mükellef olduğu yasal sorumluluklarının dışında isteyerek ve gönüllü olarak uyguladığı faaliyetler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda firmaların finansal

çıktıları göz ardı ederek, toplum yararına, gönüllü olarak yatırım yapmaları gerekmektedir (Maç ve Çalış, 2012: 527-530).

Çalışma konumuzla daha çok uyumlanan tanımlardan biri ise yine Aktan'a aittir. 1980'lerde atıkları azaltma, geri dönüşüm, fakirlere maddi yardım, toplum sağlığına hizmet, daha iyi çalışma koşulları şeklinde uygulamalar olarak örnekleri görülen kurumsal sosyal sorumluluk için, günümüzde işletmeler, kurumsal sosyal sorumluluk uygulamaları konusunda bir plan dâhilinde hareket etmekte, stratejiler geliştirmektedirler (Aktan, 2007:25).

2.KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUĞUN TEMEL İLKELERİ

Kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetini oluşturan birtakım temel ilkeler söz konusudur. Bunları şeffaflık, sürdürülebilirlik ve hesap verebilirlik şeklinde sıralamak mümkündür (Crowther ve Aras, 2008: 14).

• **Şeffaflık İlkesi:** Kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerini oluşturan ilkelere şeffaflık ilkesi, firmaların uzun dönemde faaliyetlerini nasıl gerçekleştirdiğini politikalarını nasıl uyguladığını iç ve dış paydaşlarıyla paylaşabilmesini ifade etmektedir. Bu saydamlık başarılı bir şekilde sağlandığında, firmalara karşı bir güven oluşacaktır dolayısıyla firmaların kendileri hakkındaki bilgiyi, açık ve erişilebilir bir şekilde paydaşlarına ulaştırması gerekmektedir. Şeffaf raporlama verilerini paydaşlarına sunan şirketler, onlara denetleyici bir özellik sunmaktadır (Uluslararası Şeffaflık Derneği, 2015: 9).

• **Sürdürülebilirlik İlkesi:** Kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerini oluşturan ilkelere sürdürülebilirlik ilkesi, bizden sonra var olacak nesillerin gereksinimlerine karşı duyarlı olma bilinci ile hareket etmek olarak açıklanabilir. Sanayileşmeye ile var olan kaynakların hızlı bir şekilde tüketilmesi, küresel anlamda ciddi sorunlara neden olabilmektedir. Toplum için oluşan bu kaygı kurumları, sosyal sorumluluk faaliyetlerine yöneltmektedir. Bu açıdan bakıldığında zaman kurumlar, sürdürülebilirlik olgusuna önem vermek amacı ile çevreye karşı duyarlı davranışlar sergiler ve bu sayede olumlu imaj sahibi olabilmelerindeki en büyük etken kurumsal sosyal sorumluluktur.

• **Hesap Verebilirlik İlkesi:** Kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerini oluşturan ilkelere hesap verilebilirlik ilkesi, şirketlerin güvenilir olması adına, iç ve dış paydaşlarına veya çevrelerine karşı sorumlu olarak toplumsal konular karşısında duyarlı hareket etmesi sonucunda sürekli ve sistemli bir şekilde cevap verebilme niteliğidir.

Günümüzde şirketler tarafından çok sık kullanılan sosyal sorumluluk faaliyetlerinin kapsamını, çok iyi anlamlandırmak için, boyutlarını ele almakta yarar görülmektedir.

İlk olarak şirketin yönetim sistemini ve değerlerini kapsayan bu boyutta, şirket mevcut değer ve politikalarını açık bir şekilde halka bildirme gereksinimi duyar. Şirket, kurum kültürünün bir parçası olarak vizyon ve misyonu doğrultusunda öz değerlendirme sürecini etkin bir şekilde yönetmelidir. Şirket, mevcut değer ve stratejilerini göz önünde bulundurarak toplumsal konular adına yapmış olduğu çalışmaları paydaşlarına duyurmalıdır.

İkinci boyutta, çalışanlarla ilişkiler söz konusudur. Katılımcı yönetim anlayışını benimseyen şirketler çalışan motivasyonunu önemseyen şirketlerdir. İş verimliliği açısından çalışanların olumlu yönde desteklenmesi çalışma ortamının ideallliği onların şirkete yapacakları katkıları arttırmaktadır.

Üçüncü boyutta, çevreye karşı sorumluluklar söz konusudur. Şirketin sürdürülebilirlik konusunda çalışmalar yürütmesi, çalışanlarını da bu konuda eğitmesi çevreye karşı duyarlı olduğunu gözler önüne sermektedir. Şirket, çevre ile ilgili sorunları belirler ve sonrasında stratejik anlamda çözüm üretme çabasına girer bu da topluma karşı sorumluluklarının bir parçasını oluşturmaktadır.

Dördüncü boyut tedarikçilerle ilişkileri içermektedir. Şirketin kendi değerleri ve özellikleri ne kadar önemliyse anlaşmada bulunduğu tedarikçiler de bir o kadar önemlidir. Şirketin tedarikçilerini, sosyal anlamda topluma faydalı işler yapanlar arasından seçmesi beklenmektedir.

Beşinci boyut müşterilerle ilişkiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Müşteriler için ürün ve hizmetlerin sağlanması konusunda karşılaşılabilecek sorunları en aza indirmek, olası riskleri önlemek için gerekli çalışmaların önceden yapılması önemlilik arz etmektedir.

Altıncı boyut ise, toplumla ilişkileri içermektedir. Bu parametrede asıl amaç toplum sorunlarına karşı var olan tutumun şeffaflık ilkesiyle müşterilere aktarılmasıdır. Şirket yakın çevresine karşı maddi manevi katkılarda bulunması önemlidir.

Yedinci boyut ise, devlet kuruluşlarıyla olan ilişkileri içermektedir. Devlet kurumlarına yapılan maddi katkıların müşterilere şeffaf bir şekilde belirtilmesi önem taşımaktadır (arge.com, 2021)

3. KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK BAĞLAMINDA PANDEMİ SÜRECİ

Covid-19 pandemi sürecinde yaşanan çeşitli olumsuzluklar kurumları, iç ve dış paydaşlarına karşı daha duyarlı olma bilincine ulaştırmıştır.

Yaşanan bu olumsuzluklar neticesinde kurumlar, toplum yararını gözetmek için sosyal sorumluluk faaliyetlerini arttırmaya başlamıştır. Kurumların, iç ve dış paydaşlarına karşı olan sosyal duyarlılıkları, Covid-19 küresel salgını ile birlikte daha fazla önem kazanmıştır.

Dünyanın büyük çoğunluğunda yaşanmış olan geniş çaplı bu krizin sonuçları tamamen yok edilmese de toplum için olumsuz etkisi en aza indirilebilir. Bu aşamada firmaların gönüllülük faaliyetleri aslında topluma karşı en önemli sorumluluklarıdır. Söz konusu bu kriz daha önceki krizlerden bir hayli farklıdır. Firmalar bu zorlu dönemden geçerken ayakta kalabilmeyi sağlamanın yanı sıra, toplumu düşündüğünü belli eden gelişmelerde bulunmaktadır, tabii ki bu süreçte her firmayı çeşitli zorluklar ve fırsatlar beklemektedir.

Edelman, Covid-19 pandemi sürecinde kurumların sosyal sorumluluk çalışmalarını ortaya koymak adına Mart 2020’de, Brezilya, Çin, Kanada, Fransa, Hindistan, Almanya, İtalya, İngiltere Japonya ve ABD gibi ülkeleri kapsayan bir araştırma yürütmüştür. 12 bin kişi üzerinde yapılan bu araştırmada, Covid-19 sürecinde insanların kurumlardan beklenti ve isteklerini, sürece olan bakış açılarını ve satın alma davranışlarında değişiklikler meydana geleceğini kanıtlamaktadır (Edelman, 2020).

Araştırmanın bulguları doğrultusunda, iç ve dış hedef kitlenin markalardan 4 temel istek ve beklentisi bulunmaktadır.

1. Oldukça zor olan bu süreçte kurumlar iç ve dış hedef kitlelere bu süreçte kim olduklarını göstererek, kurumsal sorumluluk bilincini en üst düzeyde tutmalıdır.

2. İç ve dış hedef kitle, kurumların ortak bir tutum sergilemelerini, iç ve dış hedef kitlenin istek ve beklentilerini karşılarken devletle iş birliği halinde olması oldukça önemlidir.

3. Bu süreçte, kurumların ilk gerçekleştirecekleri hedefi iç ve dış hedef kitlelerine, mal ve hizmet sağlamak değil, iç ve dış hedef kitlenin karşılaştığı sorunları çözmek için çözümler üretmek tercih edilen yol olmalıdır.

4. İç ve dış hedef kitle, kurumlarla iletişimi en üst düzeyde tutmak istemektedir. Kurumların şeffaf ve açık bir şekilde iç ve dış hedef kitlesini bilgilendirmesi ve onlarla empati kurması kurumun gereken değeri görmesi için yapılacak önemli bir adımdır.

Bu gibi kriz dönemlerinde kurumların uygulayacakları kurumsal sosyal sorumluluk uygulamaları sadece ekonomik anlamda kazanç olarak şirkete geri dönmez. Bunun yanında birçok getirisi olduğu yapılan araştırmalarda görülmektedir. Kurumun imajına olan katkısı ve kurumun

toplumsal anlamda kabul görmesi sağlayacağı diğer kazançlar arasındadır. Sosyal sorumluluk alanında kendini gösteren kurumlarda personellerin işlerine ve kurumlarına karşı olan bağlılıkları, nitelikli işgücü anlamında kuruma önemli kazanımlar sunmaktadır (Argüden, 2002: 11-13).

4. METODOLOJİ

4.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma 3 Aralık 2020 tarihinde yayınlanan Capital Dergisi'nde hazırlanan "Türkiye'nin En Beğenilen Şirketleri" listesinde sıralanan kurumlar içerisinde ilk dörde giren kurumların Koç Holding, Arçelik, Unilever ve Eczacıbaşı Topluluğu'nun kurumsal resmi twitter hesapları incelenmiştir. Bu incelemede amaç 11 Mart 2020 tarihinden 11 Mart 2021'e kadar olan zaman aralığında, Covid-19 salgını ve pandemi süreciyle ilgili ne tür kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri geliştirdiklerini analiz etmektir.

4.2. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırmanın evrenini, 3 Aralık 2020 tarihinde yayınlanan Capital Dergisi'nde hazırlanan "Türkiye'nin En Beğenilen Şirketleri" listesinde sıralanan kurumlar oluşturmakta iken; sınırlılığı ise bu listede ilk dörde giren Koç Holding, Arçelik, Unilever ve Eczacıbaşı Topluluğu'nun kurumsal resmi twitter hesaplarında 11 Mart 2020 tarihinden 11 Mart 2021'e kadar bir yıllık süre zarfında yapmış oldukları paylaşımlar oluşturmaktadır.

Bu araştırmada yöntem olarak içerik analizi kullanılmaktadır. Sosyal bilimler alanında çok sık tercih edilen bu yöntemde, sözel veya yazılı bulguların belirli bir amaç ve problem doğrultusunda, özetlenmesi, belirli değişkenler veya kavramlarının ölçülmesi ve sınıflandırılması buna bağlı olarak belirli bir anlam çıkarılması için sayısal verilerle kategorize edilmesi yöntemidir (Büyüköztürk vd., 2018: 259). Şirketlere ait kurumsal resmi twitter hesaplarında, 11 Mart 2020 tarihinden 11 Mart 2021'e kadar olan zaman aralığında yapmış oldukları paylaşımlar incelenmiştir. İncelenen bu paylaşımlar arasındaki Covid-19 pandemi sürecine ilişkin paylaşımların yüzdelik dilimleri hesaplanmıştır. Bununla birlikte kurumları daha çok hangi kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetine önem verdiklerini bulmak, çalışmanın araştırma sorularından birini oluşturmaktadır.

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen analizler Nisan 2021 döneminde yapılmış olup, ilerleyen günlerde kurumsal resmi twitter hesaplarının değiştirilmesi veya siteden kaldırılması söz konusu olabilir.

4.3. Araştırmanın Kısıtlılıkları

Aralık 2020 tarihinde yayınlanan Capital Dergisi’nde hazırlanan “Türkiye’nin En Beğenilen Şirketleri” listesinde sıralanan kurumlar içerisinde ilk dörde giren kurumlar içerisinde 2. sırayı alan Arçelik markası, Koç Holding bünyesi altında olduğu için yapmış olduğu paylaşımların benzer oldukları görülmektedir. Bu nedenle tekrara düşmemek için Arçelik firmasının yapmış olduğu paylaşımlar analize dâhil edilmemiştir. Bundan dolayı birinci sıradaki Koç Holding, üçüncü sıradaki Unilever ve dördüncü sıradaki Eczacıbaşı Topluluğu kurumları örnekleme oluşturmaktadır.

5.BULGULAR VE TARTIŞMA

5.1. Paylaşımların Kategorilere Göre Dağılımı

	Koç Holding	Unilever	Eczacıbaşı Topluluğu
Sağlık	17	5	17
Kültür/Sanat/Bilim	11	3	28
Eğitim	11	2	18
Doğal Afet/Kaza	2	1	7
Çevre	4	14	6
Kurumsal Değerler	14	10	19
Çalışanlarla İlişkiler	9	1	9
Toplumsal Konular	18	12	20
Özel ve Milli Günler	17	5	21
Toplam	103	53	145

Tablo 1: 11 Mart 2020 -11 Mart 2021 arası dönemde tweetler ve kategorileri

5.2. Paylaşımların Covid-19 ve Diğer Konulara Göre Dağılımı

	Covid-19 ile ilgili paylaşımlar	Diğer konular ile ilgili paylaşımlar
Koç Holding	17	86
Unilever	5	48
Eczacıbaşı Topluluğu	17	128
Toplam	39	262

Tablo 2: Bir yıllık dönemde Covid-19 pandemisi ve diğer konulardaki dağılım

Koç Holding'in resmi twitter hesabı incelendiğinde, 11 Mart 2020 tarihinden 11 Mart 2021'e kadar olan zaman aralığında, toplam 103 paylaşım yapıldığı görülmektedir. Yapılan paylaşımların %16,50'si Covid-19 pandemi süreciyle ilgilidir. %17,47'si toplumsal konular hakkında yapılan paylaşımları, %16,50'si özel ve milli gün kutlamalarını içermektedir. Paylaşımların %13,59'u kurumsal değerler, %10,67'si ise kültür/sanat/bilim ve eğitim konusuyula ilgilidir. Yapılan paylaşımların %8,73'ü çalışanlarla ilişkileri, %3,88'i çevre konusunu, %1,94'ü ise doğal afet ve kaza konularını içermektedir.

"Türkiye'nin En Beğenilen Şirketleri" listesinde sıralanan kurumlar içerisinde ilk sırada yer alan Koç Holding'in kurumsal resmi twitter hesabından Covid-19 pandemi sürecinde yapmış olduğu paylaşımlar incelendiğinde, Koç Holding'in yapmış olduğu kurumsal sosyal sorumluluk bağlamında ilk olarak virüsün Türkiye'de görülmesiyle birlikte '#iyileşeceğiz' hashtagi ile bir video paylaşmıştır. Dünyanın dört bir yerinde yaşayan insanlar "iyileşeceğiz" adlı videoda yer almıştır. Bu videodan anlaşılan, Koç Holding'in dünya üzerinde yaşayan tüm insanların, zor geçen pandemi sürecinde birlik ve beraberlik içinde mücadele edebildiği imajını vermek istemesidir. Bu video ile Koç Holding tüm iç ve dış paydaşlarının yanında olacağı mesajını vermektedir. Beğeni ve görüntüleme sayısı incelendiğinde, kurumun en fazla beğeni alan ve izlenen paylaşımı iyileşeceğiz videosu olmuştur. Koç Holding bu paylaşımı ile iç ve dış hedef kitlenin imajını kazanmıştır.

Görsel 1: Koç Holding #iyileşeceğiz hashtag'ı

Sınır Tanımayanlara... #iyileşeceğiz @Koç Holding

Görsel 2: Koç Holding #iyileşeceğiz temalı filmi.

Kaynak: (<https://www.youtube.com/watch?v=H7xYGSEiJ7E>)

Koç Holding'in genel olarak yapmış olduğu paylaşımlar incelendiğinde kurumu bünyesinde çalışan bütün çalışanlarını ve bunun yanında çalışanlarının ailelerini düşündüğünü gösteren eğitimler gerçekleştirdiği görülmektedir. Koç Holding'in Milli Dayanışma Kampanyası'na 20 milyon katkıda bulunduğunu ve bu sayede devlet ile olan ilişkilerini de gerçekleştirdiği paylaşımlarından anlaşılmaktadır. Bu süreçte özel ve milli gün kutlamalarına da yer veren Koç Holding paylaşımlarında kurumsal başarılarına yer vererek, sürdürülebilirlik faaliyetlerine kesintisiz devam ettiğini, aynı zamanda sağlık personellerine olan güven ve saygının daim olduğunu göstermiştir.

Unilever firmasının resmi twitter hesabı incelendiğinde, 11 Mart 2020 tarihinden 11 Mart 2021'e kadar olan zaman aralığında, toplam 53 paylaşım yapıldığı görülmektedir. Yapılan paylaşımların %9,43'ü Covid-19 pandemi süreciyle ilgilidir. %26,41'i çevre konusunu, %22,64'ü toplumsal konular hakkındaki içerikleri, %18,86'sını ise kurumsal değerler hakkındaki paylaşımları içermektedir. Paylaşımların %9,43'ünü özel ve milli gün kutlamaları, %5,66'sını kültür/sanat/bilim konulu içerikler, %3,77'sini ise eğitim alanı oluşturmaktadır.

Unilever'in resmi twitter hesabı incelendiğinde Covid-19 pandemi sürecinde yapmış olduğu paylaşımlar dikkat çekmektedir. Sağlık Bakanlığı'na bağlı olarak hizmet veren 81 ilde bulunan kamu hastanelerine kendi fabrikalarında ürettikleri 230 tonluk Domestos çamaşır suyu bağıışı ile bu zorlu süreçte yardımları görülmektedir. Unilever'in diğer

paylaşımlarına bakıldığında kurumun çalışanları ve sağlık çalışanları üzerindeki desteklerinin varlığı gözlenmiştir.

Görsel 3: Unilever firmasının 230 tonluk çamaşır suyu bağışı görseli

Unilever'in Covid-19 pandemi döneminde dijital eğitimler yayınladığı, özel ve milli gün kutlamalarına yer verdiği kurumsal sosyal sorumluluğun sürdürülebilirlik faaliyetleri bağlamında yer verdiği paylaşımlarında açıkça görülmektedir.

Eczacıbaşı Topluluğu'nun resmi twitter hesabı incelendiğinde, 11 Mart 2020 tarihinden 11 Mart 2021'e kadar olan zaman aralığında, toplam 145 paylaşım yapıldığı görülmektedir. Yapılan paylaşımların %11,72'si Covid-19 pandemi süreciyle ilgilidir. %19,31'i kültür/sanat/bilim konuları, %14,48'i özel ve milli günler, %13,79'u toplumsal konular, %13,10'u kurumsal değerler konulu içerikleri, %12,41'i ise eğitim alanı hakkında yapılan paylaşımları içermektedir. Yapılan paylaşımların içeriklerinin %6,20'si çalışanlarla ilişkiler, %4,82'si doğal afet ve kaza, %4,13'ünü ise çevre ile ilgili olduğu görülmektedir.

Görsel 4: Eczacıbaşı Topluluğu #birlikteşarız hashtag'ı

Eczacıbaşı Topluluğu ‘#birlikteşarız’ hashtagi ile bir video paylaşmıştır. Bu videonun temel amacı sosyal sorumluluk temelleri kapsamında toplumun yararını gözettiklerini, topluma yararlı olduklarını, kurum çalışanlarının ve aynı zamanda hastane çalışanlarının sağlığını düşündüklerini yapmış oldukları paylaşımlar vasıtasıyla iç ve dış hedef kitleye göstermektir. Video özellikle koronavirüsle mücadelede 14 kural teması üzerinde durmaktadır.

Biz her şeyi #birlikteşarız | 14 Kuralı uyguluyor musun?

Görsel 5: 14 Kural temalı ‘#birlikteşarız’ filmi.

Kaynak: (<https://www.youtube.com/watch?v=imtfndap1k>)

Eczacıbaşı Topluluğu Covid-19’a karşı kurum olarak halkın ve toplumun yanında olduğunu ve dayanışma içerisinde olduğunu açıkça belirtmek için, Covid-19’a karşı yürütülen mücadeleye 14,5 milyon TL katkıda bulunmuştur. Bunun yanında Eczacıbaşı Topluluğu sağlık çalışanlarının tıbbi maske, önlük, ateş ölçer gibi zorunlu ihtiyaçlarını karşılamıştır. Zorlu geçen bu süreç kapsamında Eczacıbaşı Topluluğu’nun sanat/kültür/bilim alanına yönelik pek çok paylaşım yaptığı görülmektedir.

SONUÇ

Covid-19 salgınının hızla yayılmasıyla birlikte, tüm dünya zorlu bir sürece girip, küresel çapta bir kriz yaşamıştır. Bütün ülkeler pandemi sürecinde ekonomik, kültürel, toplumsal ve gündelik yaşam anlamında köklü değişiklikler yaşamak zorunda kalmışlardır. Salgın sebebiyle birçok sorun oluşmuş ve oluşmaya devam edeceği yapılan araştırma sonucunda görülmektedir. Bu sorunlar ile başa çıkmak, halka yardımcı olmak için kurumlara büyük oranda görev düşmektedir. Pandemi süreci nedeniyle

değişen dünyadaki kurumlar, iç ve dış hedef kitlelerinin taleplerini dikkate alarak sosyal sorumluluk faaliyetlerini arttırmak durumunda kalmışlardır. Kurumların sosyal sorumluluk faaliyetlerini artırmaları, var olan kriz döneminde kurumların itibarlarını artırmalarına yardımcı olacaktır.

Kurumların kurumsal resmi twitter hesaplarını aktif bir şekilde kullanmış olmaları, kurumların twitterdaki takipçilerine yönelik bilgi vermek amaçlı paylaşım yapmaları, takipçileri ile aralarında kuvvetli bir iletişim bağı kurmasına yardımcı olurken, takipçilerinin de kurumlara olan güveninin artmasına vesile olmuştur. Bu durum neticesinde kurumlar, takipçilerinden almış oldukları geribildirimler sayesinde, takipçilerinin fikir, düşünce, yorum, istek, talep ve beklentilerine değer verdiğini göstererek, kurumun itibarını artırmaktadır.

Kurumların yapmış oldukları kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri konulu yapılmış olan bu çalışmada iç ve dış hedef kitlenin kurumlardan, Covid-19 pandemi döneminde sosyal manada sorumlu olduklarını ve toplumu düşündüklerini göstermelerini istedikleri gözlemlenmiştir.

Covid-19 pandemi sebebiyle gerçekleşen sokağa çıkma yasaklarına bağlı olarak sosyal medya kullanıcıları tarafından sosyal medyanın son zamanlarda çok fazla kullanıldığı görülmektedir. Bunun neticesinde kurumların iç ve dış hedef kitlesi tarafından kurumlar yakından takip edilmekte ve kurum hakkında fikir sahibi olma fırsatına erişmektedir.

Kurumların kendilerini açık bir şekilde ifade edebilecekleri sosyal medya mecraları yardımıyla, iç ve dış hedef kitlesi ile aralarında güçlü bir bağ kurdukları ve bunun sonucunda kurumların büyük yarar ve güven sağladıkları, itibar kazandıkları ve kurumların imajlarının kuvvetlendiği görülmüştür.

Bireyler, yaşamış oldukları teknoloji çağında, pandemi süreci ve yaşanan kısıtlamalar neticesinde sosyal medya kullanım oranlarını arttırmışlardır. Bunun neticesinde kurumların paylaşımlarını daha çabuk görme fırsatına erişmiş ve yorum yapmalarına zaman kalmıştı. Bu durum kurumların iç ve dış hedef kitleleri ile daha çabuk ve sıkı bir şekilde etkileşim kurmalarına yardımcı olmuştur.

Bu çalışmada örneklem olarak belirlenen kurumların, 11 Mart 2020-11 Mart 2021 tarihleri arasında toplam 301 paylaşım yaptıkları tespit edilmiştir. Yapılan paylaşımların %12,95'i Covid-19 pandemi süreciyle ilgilidir. Yapılan paylaşımların %87,05'ü ise diğer konular ile ilgili yapılan paylaşımlardır. Bu sonuçtan hareketle yaşanan küresel salgın karşısında kurumların sessiz kalmadıkları görülmektedir. Ayrıca kurumlar yapmış oldukları kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri neticesinde iç ve dış hedef kitlenin güvenini ve itibarını kazanarak, iç ve dış hedef kitlesinin

gözünde olumlu bir imaj çizmiştir. Bunun sonucunda kurumlar iç ve dış hedef kitlesi sayesinde oldukça büyük yarar sağlamıştır.

Kurumsal sosyal sorumluluk sadece kâr etme amacının ötesine geçmek isteyen, toplumsal sorunlara duyarlı ve çözümlerine katkı için ekonomik boyutun ötesinde sosyal paydaşları da kapsayan ve en nihayetinde insani değerleri geliştirmeyi hedefleyen kurumlar için günümüz dünyasında bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu bağlamda ülkemizdeki önde gelen kurumlar pandemi sürecine duyarsız kalmamakla birlikte, sürecin devam etmesiyle bu duyarlılığın daha da artmasının kurumsal imajlar açısından olumlu sonuçlanacağını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Aktan, C.C ve Börü, D. (2006) Kurumsal Sosyal Sorumluluk, içinde (Ed. Aktan) Kurumsal Kültür, SPK Yayınları, Ankara.
- Aktan, C.C (2007) Kurumsal Sosyal Sorumluluk, İGİAD Yayınları, İstanbul.
- Argüden, Y. (2002) Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Rota Yayınları, İstanbul.
- Büyüköztürk, Ş. vd. (2018). “ Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri” Pegem Akademi.
- Carroll, B. A. (1991). “The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders”, Business Horizons, 34 (4), 39-48
- Crowther, D. ve Aras, G., (2008), Corporate Social Responsibility, Ventus Publishing.
- Edelman.(2020). Trust Barometer Report. www.edelman.com/research/covid-19-brand-trust-report (Erişim Tarihi: 05.02.2021)
- Gregory, B. (2005). Public Diplomacy and Strategic Communication: Cultures, Firewalls, and Imported Norms, Prepared for presentation at the American Political Science Association Conference on International Communication and Conflict.
- <https://arge.com/makale/sosyal-sorumlulugun-parametreleri/> (Erişim Tarihi: 06.02.2021).
- <https://www.capital.com.tr/> (Erişim Tarihi: 06.02.2021)
- Maç, D. S. ve Çalış, Ş. (2012). “Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve İnsan Kaynakları Yönetimi İlişkisi: TR42 Bölgesi Otomotiv Sanayi Üzerinden Bir Değerlendirme”, 20. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiri Kitabı, İzmir (24-26 Mayıs), 527-530., D.E.Ü. İşletme Fakültesi
- Peltekoğlu, F.B. (2009) Halkla İlişkiler Nedir? Genişletilmiş 6. Baskı, Beta Basım Yayın, İstanbul.
- Sabuncuoğlu, Z. (2013) İşletmelerde Halkla İlişkiler, Alfa Aktüel Yayınevi.
- Uluslararası Şeffaflık Derneği, Kurumsal Raporlamada Şeffaflık Borsa İstanbul www.seffaflik.org (Erişim Tarihi: 06.02.2021)
- Ural, E. G. (2006). Stratejik Halkla İlişkiler Uygulamaları. İstanbul: Birsen Yayınevi.

Bölüm 34

TÜRKİYE HANEHALKI PAKET TUR HARCAMALARININ BELİRLEYİCİLERİ

Uğur ERCAN¹

¹ Uğur ERCAN, Öğr. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi Enformatik Bölüm Başkanlığı,
ORCID: 0000-0002-9977-2718

1. Giriş

İnternet, sosyal medya, televizyon gibi kitle iletişim araçları ve teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler, gelirin artması, ulaşım ve konaklamanın kolaylaşması, ucuzlaması nedeniyle insanların gerek ulusal gerekse uluslararası turizm hareketleri gün geçtikçe artmaktadır (Boz ve Özkan, 2019: 838). İnsanlar iş stresinden kaynaklı sıkıntılardan kurtulmak, ailesiyle birlikte keyifli vakit geçirmek, psikolojik ve sosyolojik sıkıntılardan kurtulmak, dinlenmek, sağlıklı ve mutlu olmak gibi çeşitli sebeplerden dolayı tatil yapma istediği duyarlar (Daşkiran ve Özkoç, 2019: 1052). Turizm çeşitlerini, katılan bireylerin sayısı, yaşları, sosyoekonomik durumları ve katılım amaçları olmak üzere dört temel grupta incelemek mümkündür. Paket turlar ve turlar, katılım amaçlarına göre olan turizm çeşidi içerisine girerken, bir turistik bölgede veya ülkede, tercüman ve rehber eşliğinde yapılan genelde kültür, spor veya dini amaçlı olabilen etkinlikler olarak tanımlanırlar (Hayta, 2008: 32-33). Bilet temini, vize ve pasaport işlemleri, araç kiralama, varış yerindeki otelin ayarlanması, yiyecek-içecek işletmelerinin belirlenmesi, karşılama, refakat etme gibi neredeyse turun bütün aşamalarında turistlere yardımcı olması açısından paket turlar turizm hareketliliğin önemli elemanlarından birisidir (Tanrısever, 2018: 115). Bilinen ilk paket tur 1841'de İngiltere'de Thomas Cook tarafından düzenlenmiştir. Bu turların günümüz turlarından farkı, ulaşımın sürekli demir yoluyla yapılması ve konaklamayı içermemesidir. İkinci dünya savaşına kadar ulaşım araçlarının yavaşlığı ve maliyetlerinin yüksek olması, ulaşımın yeterince rahat olmaması nedeniyle kısıtlı kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında hava ulaşımının gelişmesi ile insanlar daha kısa sürede uzun mesafelere düşük maliyetle seyahat edebilme olanağına sahip olmuştur. Paket tur endüstrisinin günümüzdeki boyutlarına ulaşmasını sağlayan en önemli neden hava yolu ulaşımının gelişimidir (Sheldon, 1986: 28). Turizm sektörünün ülke ekonomilerine olan etkisi ve öneminin artmasıyla birlikte, daha çok sektörün gelişmesi ve sektöre yönelik talebin etkili bir şekilde artırılmasına odaklanılmıştır. Bu nedenle, turizm harcamalarının ekonomik etkilerini ölçmek için harcamalara etki eden değişkenleri belirlemek ve değişkenlerin etkilerini ölçmek önemli hale gelmiştir (Topbaş ve Uğuz, 2017: 3). Tablo 1, Türkiye'de yıllara göre paket tur harcama verilerini göstermektedir.

Tablo 1. Türkiye Paket Tur Harcama Kategorileri

	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Hanehalkı Yurtiçi Paket Tur Harcaması (Bin TL)	605679	1723958	2490316	2899922	3507822	3964996	1880908
Paket Tur Harcamaları (Yurt Dışı Payı) (Bin \$)	676317	929980	1018278	1042124	959324	734791	150664
Paket tur harcamaları (Ülkemize kalan pay) (Bin \$)	5723525	6676456	3611462	4822053	6966311	9164755	2060999

Kaynak: TÜİK, 2021

Literatürde turizm harcamalarına etki eden faktörlerin belirlenmesini amaçlayan çalışmalar mevcut olsa da hanehalkı düzeyinde, paket tur harcamalarına etki eden faktörlerin belirlenmesini amaçlayan çalışmalar oldukça sınırlı sayıdadır. Bu nedenle, gerçekleştirilen çalışma literatüre özgün bir katkı yapmaktadır. Gerçekleştirilen çalışmada, Türkiye hanehalkı paket tur harcamalarına etki eden sosyoekonomik, demografik ve fert değişkenlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

2. Literatür Özeti

Literatürde, hanehalkı turizm ve paket tur harcamalarına etki eden faktörlerin belirlenmesi amaçlayan gerek ulusal gerekse uluslararası çalışmalar bulunmaktadır. Bu amaç doğrultusunda veri tabanlarından hem ulusal hem de uluslararası olmak üzere seçilmiş çalışmalar literatür olarak verilmiştir. Park vd. (2020) çalışmasında turist harcamalarına etki eden değişkenleri çoklu doğrusal regresyon, iki aşamalı en küçük kareler, heckit model ve kantil regresyon yöntemleriyle araştırmışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre; yaş, eğitim düzeyi, meslek grubu, milliyet gibi demografik karakterlerle, seyahat ile ilgili karakteristikler, sosyal medya karakteristiklerinin anlamlı olduğu görülmüştür.

Daşkiran ve Özkoç (2019) çalışmasında Türkiye’de yaşayan hanehalkının tatil harcama yapısını etkileyen unsurları belirlemişlerdir. Tanımlayıcı istatistikler ve Tobit modelin kullanıldığı çalışmanın sonuçlarına göre; cinsiyet, medeni durum, çalışma durumu, kredi kartı sahipliği ve gelir değişkenleri pozitif etkili iken; yaş, hanehalkı büyüklüğü ve mülkiyet durumu değişkenleri ise negatif etkili olarak görülmüştür.

Topbaş ve Uğuz (2017) çalışmasında hanehalklarının turizm harcamasını etkileyen faktörleri tespit etmişlerdir. Lojistik regresyon modelinin kullanıldığı çalışmanın sonuçlarına göre; gelir, ev sahipliği,

otomobil sahipliği, hanehalkı tipi karakteristiklerinin hanehalkı turizm harcamalarına etki ettiği belirlenmiştir.

Marksel vd. (2016) çalışmasında gemi seyahati yapan yolcuların harcamalarına etki eden belirleyicileri incelemiştir. Lojistik regresyon modelinin kullanıldığı çalışmanın sonuçlarına göre; milliyet, cinsiyet, gemi ile seyahat sıklığı, destinasyon ziyaret sıklığı değişkenlerinin harcamalara etki ettiği görülmüştür.

Hung vd. (2013) çalışmasında hanehalkı turizm harcamalarına etki eden belirleyicileri araştırmışlardır. Çok seviyeli analiz yönteminin kullanıldığı çalışmanın sonuçlarına göre; hanehalkı reisinin yaşı, gelir, otomobil sahipliği ve internet kullanımı turizm harcamalarını pozitif yönde etkilerken, sağlık ve sigorta harcamaları ise negatif yönde etkilediği görülmüştür.

Anderson (2010) çalışmasında her şey dâhil tatil harcaması yapan turistlerin harcama belirleyicilerini incelemiştir. Tanımlayıcı istatistikler ve çoklu regresyon modelinin kullanıldığı çalışmanın sonuçlarına göre; milliyet, yaş, destinasyondaki her şey dâhil sistemin olması, destinasyonu tekrar ziyaret sayısı, hane geliri, grup büyüklüğü ve kalış süresinin harcamalara etki ettiği görülmüştür.

Alegre vd. (2009) çalışmasında hanehalkı turizm harcamalarına etki eden değişkenleri belirlemiştir. Hurdle model yönteminin uygulandığı çalışmanın sonuçlarına göre; gelir, eğitim düzeyi, hanehalkı tipi, otomobil sahipliği, kiracı olma karakteristiklerinin turizm harcamalarına etki ettiği görülmüştür.

Wang vd. (2006) çalışmasında seyahat harcamalarına etki eden değişkenleri incelenmiştir. Tanımlayıcı istatistikler ve farklı harcama türleri için çoklu regresyon modellerinin kullanıldığı çalışmanın sonuçlarına göre her harcama türünde, harcamaya etki eden değişkenler farklılık göstermektedir. Konaklama harcamalarına; gelir ve konaklama süresi, yemek ve restaurant harcamalarına; yaş, gelir, yetişkin sayısı, konaklama süresi, eğlence harcamalarına; cinsiyet değişkenlerinin etki ettiği görülmüştür. Ulaşım harcamalarına; gruptaki kişi sayısı, yetişkin sayısı, konaklama süresi, mesafe alışveriş harcamalarına; gelir, yetişkin sayısı, konaklama süresi, mesafe; toplam harcamalara ise gelir, yaş, yetişkin sayısı, konaklama süresi değişkenlerinin etki ettiği görülmüştür.

3. Veri Seti ve Yöntem

Araştırmada kullanılan veriler, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından her yıl düzenli olarak derlenen Hanehalkı Bütçe Anketi (HBA) çalışmasına aittir. 2017-2019 yılları arasında toplam 35515 hanehalkına ait veriler analizde kullanılmıştır (TÜİK, 2017; TÜİK, 2018; TÜİK, 2019). Literatür kısmında incelenen çalışmalardan elde edilen bilgiler doğrultusunda, hanehalkı turizm harcamalarına etki eden fert, hanehalkı ve harcama değişkenleri belirlenmiş ve bu değişkenler çalışmada yordayıcı değişken olarak modele dâhil edilmiştir. Çalışmada kullanılan yordanan ve yordayıcı değişkenler Tablo 2’de belirtilmiştir. Analizde kullanılan gelir ve paket tur harcama verileri enflasyondan arındırılmıştır, üç yıla ait fert ve hanehalkı karakteristikleri arasında tutarlı bir birlik sağlanmıştır. Çalışmada yordanan değişken olarak kullanılan paket tur değişkeni; hane yurt içi/yurt dışı tura para harcamışsa 1, harcamamışsa 0 olarak belirlenmiştir.

Tablo 2. *Çalışmada Kullanılan Değişkenler*

Değişken Adı	Açıklaması	Aldığı Değerler
PaketTur	Hanehalkı paket tura katılma durumu	Katılmıyor Katılıyor
Gelir	Hanehalkı yıllık harcanabilir geliri	Düşük Orta Yüksek
Cinsiyet	Hanehalkı reisinin cinsiyeti	Kadın Erkek
Yaş	Hanehalkı reisinin yaşı	Sürekli değişken
Medeni	Hanehalkı reisinin medeni durumu	Bekâr Evli
Eğitim	Hanehalkı reisinin eğitim durumu	Eğitimsiz İlköğretim Lise Üniversite ve üzeri
Sigorta	Hanehalkı reisinin sigorta durumu	Yok Var
Çalışma	Hanehalkı reisinin çalışma durumu	Yok Var
Engelli	Hanede engelli birey varlığı	Yok Var
0-5YasBirey	Hanede 0-5 yaş arası birey varlığı	Yok Var
6-18YasBirey	Hanede 6-18 yaş birey varlığı	Yok Var

KrediKart	Kredi kartı sahipliği	Yok Var	
IntrnetBaglanti	İnternet bağlantı durumu	Yok Var	
HHB	Hanehalkı büyüklüğü	1-99, değişken	sürekli

Hanehalkına ait yıllık harcanabilir gelir verisi, İki Adımlı kümeleme analizi kullanılarak gruplandırılmıştır. Analiz sonucu 3 küme oluşmuş ve kümeler düşük, orta ve yüksek gelir olarak isimlendirilmiştir. Kümelere ait detaylı bilgiler Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Kümeleme Analizi Sonuçları

	Düşük	Orta	Yüksek
Hane Sayısı	25340	9654	521
Hane Yüzdesi	71.4	27.2	1.5
Ortalama Aylık Kullanılabilir Gelir	3647.72 TL	9480.55 TL	32267.71 TL
Ortalama Yıllık Kullanılabilir Gelir	43772.64 TL	113766.56 TL	387212.46 TL

Analizde kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 4'de yer almaktadır.

Tablo 4. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Kategoriler	Frekans	Yüzde
Paket tura katılım durumu	Katılmadı	34342	96.70
	Katıldı	1173	3.30
Hanehalkı reisinin medeni durumu	Bekâr	6748	19.00
	Evli	28767	81.00
Hanehalkı reisinin sigorta durumu	Sigortasız	1630	4.59
	Sigortalı	33885	95.41
Hanehalkı reisinin çalışma durumu	Çalışmıyor	12635	35.58
	Çalışıyor	22880	64.42
Hanehalkı reisinin cinsiyeti	Kadın	6280	17.68
	Erkek	29235	82.32
Hanehalkı reisinin eğitim düzeyi	Eğitimsiz	4192	11.80
	İlköğretim	19650	55.33
	Lise	6033	16.99
	Üniversite ve üzeri	5640	15.88
Hanede engelli birey varlığı	Yok	30021	84.53
	Var	5494	15.47
Hanede 0-5 yaş arası birey varlığı	Yok	27127	76.38
	Var	8388	23.62
Hanede 6-18 yaş birey varlığı	Yok	20361	57.33

	Var	15154	42.67
	Yok	13363	37.63
Hanede internet erişim durumu	Var	22152	62.37
	Yok	17520	49.33
Hanede kredi kartı varlığı	Var	17995	50.67
Ortalama yıllık kullanılabilir gelir (hane)		67837.22 TL	
Ortalama hanehalkı büyüklüğü (hane)		3.43 kişi	
Hanehalkı reisinin yaşı		51.06	
Ortalama yurt içi paket tur harcaması (hane)		2.06 TL	
Ortalama yurt dışı paket tur harcaması (hane)		17.41 TL	
Ortalama paket tur harcaması (hane)		19.46 TL	

Paket tur harcaması yapan hanelere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. *Paket Tur Harcaması Yapan Hanelere Ait Tanımlayıcı İstatistikler*

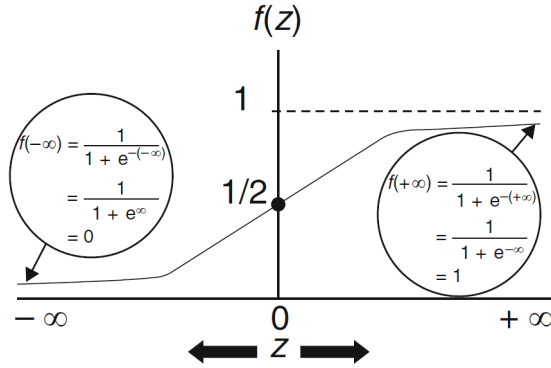
Değişkenler	Kategoriler	Frekans	Yüzde
Hanehalkı reisinin medeni durumu	Bekâr	266	22.68
	Evli	907	77.32
	Sigortasız	25	2.13
Hanehalkı reisinin sigorta durumu	Sigortalı	1148	97.87
	Çalışmıyor	434	37.00
Hanehalkı reisinin çalışma durumu	Çalışıyor	739	63.00
	Kadın	183	15.60
Hanehalkı reisinin cinsiyeti	Erkek	990	84.40
	Eğitimsiz	53	4.52
Hanehalkı reisinin eğitim düzeyi	İlköğretim	478	40.75
	Lise	225	19.18
	Üniversite ve üzeri	417	35.55
Hanede engelli birey varlığı	Yok	1057	90.11
	Var	116	9.89
Hanede 0-5 yaş arası birey varlığı	Yok	1028	87.64
	Var	145	12.36
Hanede 6-18 yaş arası birey varlığı	Yok	763	65.05
	Var	410	34.95
Hanede internet erişim durumu	Yok	252	21.48
	Var	921	78.52
Hanede kredi kartı sahipliği	Yok	353	30.09
	Var	820	69.91
Ortalama yıllık kullanılabilir gelir (hane)		115189.60 TL	
Ortalama hanehalkı büyüklüğü (hane)		2.99 kişi	
Hanehalkı reisinin yaşı		53.3	
Yurt içi paket tura katılan hane sayısı		636	
Yurt içi paket tura katılan hanelerin paket tura ödedikleri ortalama para		114.78 TL	

Yurt dışı paket tura katılan hane sayısı	590
Yurt dışı paket tura katılan hanelerin paket tura ödedikleri ortalama para	1047.90 TL
Hem yurt içi hem yurt dışı paket tura katılan aile sayısı	53

Lojistik regresyon, yordanan değişkenin ikili, sıralı veya çoklu kategorilerde bulunduğu durumlarda yordayıcı değişkenler ile olan ilişkisinin açıklanmasında kullanılan, parametrik olmayan istatistiksel bir metottur (Soyer, 2020: 54). Yordanan değişken, iki değerli ise İkili Lojistik Regresyon, ikiden çok kategorili sınıflamalı ise Çok Kategorili Lojistik Regresyon, ikiden çok kategorili ve sıralama ölçeği ile ifade ediliyorsa Sıralı Lojistik Regresyon Analizi kullanılır (Çokluk, 2010: 1362-1363).

Gerçekleştirilen çalışmada, İkili Lojistik Regresyon analizi kullanılmıştır. Bu yöntem, yordanan değişken üzerinde etkili olan yordayıcı değişkenlerin olabilirlik oranını (odds ratio) belirlemeyi sağlayan bir yöntemdir. Yordayıcı değişkenlerin aldığı değerlere göre yordanan değişkenin beklenen değerinin olasılık olarak elde edildiği lojistik regresyon, yordanan değişkenin değerlerinin sınıflama ve atama işlemiyle en uygun gruba atanmasına yardımcı olan bir yöntemdir (Soyer, 2020: 54). Yordayıcıların normal dağılım göstermesi, hataların sabit varyanslı olması ve yordayıcıların yordanan değişken ile doğrusal bir ilişki içinde bulunma zorunluluğu yoktur. Bu nedenle lojistik regresyon, diskriminant analizi, çoklu regresyon analizi ile aynı soruları yanıtlamasına karşın bu modellerden daha esnek bir yöntemdir (Tabachnick ve Fidell, 2014: 483). Lojistik regresyonun diğer bir avantajı ise her türden (sürekli, ayrık ve farklı) yordayıcı değişkenleri analiz etme kapasitesine sahip olmasıdır (Mertler ve Reinhart, 2017: 308). Belirtilen bu avantajlara karşın, sürekli yordayıcı değişkenler arası çoklu doğrusal bağlantının olmaması ve model spesifikasyonu gibi varsayımlar hala geçerliliğini korumaktadır (Mert, 2016: 180).

Lojistik modelin dayandığı matematiksel formu tanımlayan lojistik fonksiyonu Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Lojistik Fonksiyon Grafiği (Kaynak: Kleinbaum ve Klein, 2010: 6)

z , $-\infty$ ile $+\infty$ arasında değişmek üzere, $f(z)$ Lojistik fonksiyonu, Denklem 1'deki gibi gösterilir.

$$f(z) = \frac{1}{1+e^{-z}} \quad (1)$$

Şekil 1'den görüleceği üzere $f(z)$ aralığı, z 'nin değerine bakılmaksızın 0 ile 1 arasındadır. Bu nedenle lojistik model, elde ettiğimiz risk tahmini ne olursa olsun, her zaman 0 ile 1 arasında bir değer almasını sağlamak için kurulmuştur. Bu durum diğer olası modeller için her zaman doğru değildir, bu nedenle, bir olasılık tahmin edileceği zaman lojistik model genellikle ilk tercih edilen modeldir (Kleinbaum ve Klein, 2010: 5-6).

Lojistik regresyon analizi ile elde edilen nihai model, doğrusal olmayan bir fonksiyondur. Lojistik regresyondaki anahtar kavram, logit'dir ve odds oranının doğal logaritmasıdır. Özellikle, lojistik regresyonda $\hat{Y}$, yordayıcı değişkenlerin en iyi doğrusal kombinasyonu ile sonuçlanan doğrusal olmayan bir modele dayalı olarak bir sonucun veya diğerinin meydana gelme olasılığıdır. Olasılık, olabilirlik oranı (odds ratio) ve logit kavramlarını Denklem 2'de birleştirebiliriz (Mertler ve Reinhart, 2017: 312-313).

$$P(Y = 1|X_1, \dots, X_k) = \frac{1}{1+e^{-(\alpha+\sum \beta_i X_i)}} = \frac{e^z}{1+e^z} \quad (2)$$

$$\hat{Y}_i = \frac{e^z}{1+e^z} \quad (3)$$

Denklem 3’de $\hat{Y}_i$, i ’nci gözlemin, yordanan değişkenin kategorilerinin birisinde yer almasına ilişkin kestirilen olasılık, $e=2.718$ ’e eşit bir sabit, Denklem 4’deki z ise klasik regresyon eşitliğidir.

$$z = \alpha + \beta_1 X_1 + \dots + \beta_k X_k \quad (4)$$

Doğrusal regresyon eşitliği (z), bir grupta bulunma olasılığının, diğer grupta bulunma olasılığına bölünmesinin doğal logaritmasıdır ve Denklem 5’deki gibi gösterilir.

$$\ln\left(\frac{Y}{1-Y}\right) = \alpha + \beta_1 X_1 + \dots + \beta_k X_k \quad (5)$$

Doğrusal regresyon eşitliği, odds oranının log’unu ya da logitini yaratır (Mertler ve Reinhart, 2017: 312-313).

Hanehalkı paket tur harcamalarını etkileyen değişkenleri tahmin etmek için kurulan lojistik regresyon için Tablo 2’deki veriler kullanılarak kurulan model aşağıdaki gibi yazılabilir;

$$\begin{aligned} Paket\ Tur = & \beta_0 + \beta_1 Gelir2 + \beta_2 Gelir3 + \beta_3 Cinsiyet \\ & + \beta_4 Yas + \beta_5 Medeni + \beta_6 Eğitim2 + \beta_7 Eğitim3 \\ & + \beta_8 Eğitim4 + \beta_9 Sigorta + \beta_{10} Çalışma \\ & + \beta_{11} Engelli + \beta_{12} 05YasBirey + \beta_{13} 618YasBirey \\ & + \beta_{14} KrediKartı + \beta_{15} InternetBaglanti + \beta_{16} HHB \end{aligned}$$

4. Bulgular

Lojistik regresyon sonuçları yorumlanmadan önce iki tanı testi testine bakılması gerekmektedir. Birincisi, modeldeki sürekli yordayıcı değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı durumu ikincisi ise model spesifikasyonu tanı testleridir. Modelde yer alan hanehalkı büyüklüğü, hanehalkı reisinin yaşı değişkenleri için hesaplanan VIF değerleri sırasıyla 1.07, 1.07’dir. Çoklu doğrusal bağlantı sorununun olmaması için $VIF < 10$ olmalıdır (Mert, 2016:137). Hesaplanan VIF değerlerinin tamamı 10’dan küçük olması nedeniyle modelde çoklu doğrusal bağlantı problemi olmadığı görülmektedir. Lojistik regresyon modeli için bakılması gereken ikinci tanı testi model spesifikasyonudur. Model spesifikasyonu için “_hatsq” değerine bakılmıştır. “_hatsq” değişkeninin

katsayısı ($p=0.869>0.05$) anlamsızdır, dolayısıyla modelde spesifikasyon hatası bulunmamaktadır.

Hanehalkı paket tur harcamalarını etkileyen değişkenlerin belirlenmesi amacıyla kurulan lojistik regresyon modeli iki tanı testinden geçtiği için kullanılabilir. Lojistik regresyon modelinin sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. *Paket Tur Harcamalarına Ait Lojistik Regresyon Sonuçları*

Değişkenler	Kategoriler	Katsayı	St. Hata	z	p-değeri
¹ Hanehalkı geliri	Orta	0.819***	0.073	11.16	0.000
	Üst	1.623***	0.143	11.36	0.000
Hanehalkı reisinin yaşı		0.024***	0.003	8.31	0.000
Hanehalkı reisinin medeni durumu	Evli	0.038	0.103	0.37	0.712
	İlköğretim	0.800***	0.156	5.14	0.000
² Hanehalkı reisinin eğitim düzeyi	Lise	1.174***	0.172	6.82	0.000
	Üniversite ve üzeri	1.520***	0.173	8.79	0.000
³ Hanede kredi kartı sahipliği	Var	0.202***	0.078	2.6	0.009
⁴ Hanede engelli birey varlığı	Var	-0.310***	0.104	-2.97	0.003
Hanehalkı reisinin sigorta durumu	Sigortalı	0.215	0.207	1.04	0.299
⁵ Hanehalkı reisinin cinsiyeti	Erkek	-0.445***	0.100	-4.47	0.000
Hanehalkı reisinin çalışma durumu	Çalışıyor	0.008	0.070	0.12	0.907
⁶ Hanede 0-5 yaş arası birey varlığı	Var	-0.411***	0.106	-3.88	0.000
Hanehalkı büyüklüğü		-0.118***	0.033	-3.54	0.000
⁷ İnternet erişim durumu	Var	0.399***	0.087	4.58	0.000
Hanede 6-18 yaş arası birey varlığı	Var	0.038	0.085	0.44	0.658
Sabit		-5.780***	0.320	-18.09	0.000
N=35515, LR Chi2(2)=901.03, Prob>chi2=0.000, AIC=0.266 _hatsq=0.05, P=0.956					
Yordanan değişkeninin kontrol düzeyi (paket tura katılmayan) referans gruptur. *: ,10 yanılma düzeyinde, **: ,05 yanılma düzeyinde, ***: ,01 yanılma düzeyinde anlamlı. Referans Kategorileri: ¹ Düşük; ² Eğitimsiz; ³ Kredi kartı yok; ⁴ Hanede engelli birey yok; ⁵ Kadın; ⁶ Hanede 0-5 yaş arası birey yok; ⁷ İnternet erişimi yok					

Kurulan lojistik regresyon analizinin sonucuna göre modele giren yordayıcı değişkenler ile bu değişkenlere ait gölge değişkenlerin tamamına yakınının anlamlı olduğu görülmektedir. Hanehalkı geliri, hanehalkı reisinin yaşı, cinsiyeti, eğitim düzeyi, hanede 0-5 yaş arası birey varlığı, hanede engelli birey varlığı hanede kredi kartı sahipliği, internet erişim durumu karakteristiklerine ait belirtilen gölge değişkenlerin ve hanehalkı büyüklüğünün istatistiksel olarak anlamlı

olduğu görülmüştür. Hanehalkı reisinin medeni durumu, sigorta durumu, çalışma durumu ve 6-18 yaş arası birey varlığı karakteristiklerine ait gölge değişkenlerin ise anlamsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yordayıcı değişkenler ve bunlara ait gölge değişkenlerin anlamlılık düzeyleri Tablo 6'da gösterilmiştir. Tablo 6'ya göre, hanehalkı gelir durumu anlamlıdır, orta düzeyde gelire sahip hanelerin, düşük düzey gelire sahip hanelere göre paket tura katılma olasılığı daha yüksektir. Benzer şekilde yüksek düzeyde gelire sahip hanelerin paket tura katılma olasılığının, düşük düzey gelire sahip hanelere göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Hanehalkı reisinin yaşı paket tur harcamalarını etkileyen bir değişken olarak görülürken, hanehalkı reisinin eğitim düzeyi bir diğer anlamlı yordayıcı değişken olarak görülmüştür. İlköğretim düzeyinde eğitime sahip hanehalkı reisinin bulunduğu hanelerin, temel düzey seviyesinde eğitime sahip hanehalkı reislerinin bulunduğu hanelere göre paket tura katılma olasılığının daha yüksek olduğu görülmüştür. Lise düzeyinde eğitime sahip hanehalkı reisinin bulunduğu hanelerin, temel düzey seviyesinde eğitime sahip hanehalkı reislerinin bulunduğu hanelere göre paket tura katılma olasılığının daha yüksek olduğu görülmüştür. Benzer şekilde üniversite ve üzeri seviyede eğitim düzeyine sahip olmanın temel eğitim düzeyine kıyasla paket tura katılma olasılığını artıran bir karakteristik olduğu görülmüştür.

Hanenin kredi kartı sahipliği anlamlı bir değişken olarak görülmektedir. Kredi kartı sahibi hanelerin, kredi kartı sahibi olmayan hanelere göre paket tura katılma olasılığının daha yüksek olduğu görülmüştür. Hanenin internet bağlantı durumu anlamlı bir değişken olarak görülmektedir. İnternet bağlantısına sahip hanelerin, bağlantı sahibi olmayan hanelere göre paket tura katılma olasılığının daha yüksek olduğu görülmüştür. Benzer şekilde hanede engelli birey varlığı bir diğer anlamlı değişkendir. Engelli bireyin olduğu hanelerin paket tura katılma olasılığı engelli bireyin bulunmadığı hanelere göre daha düşüktür.

Lojistik regresyon analizine göre hanehalkı reisinin cinsiyetinin anlamlı olduğu görülmüştür. Buna göre, kadın hanehalkı reisinin bulunduğu hanelerin paket tura katılma olasılığı, erkek hanehalkı reisinin bulunduğu hanelere göre daha yüksektir. Benzer şekilde 0-5 yaş arası birey sahipliği anlamlı olarak görülmektedir. 0-5 yaş arası bireyin olduğu hanelerin paket tura katılma olasılığı, 0-5 yaş arası bireyin bulunmadığı hanelere göre daha düşüktür. Hanehalkı büyüklüğü paket tur harcamalarını etkileyen bir diğer değişken olarak görülmektedir.

Hanehalkı büyüklüğü arttıkça, hanenin paket tura katılma olasılığı azalmaktadır.

Lojistik regresyon modelinde yer alan her bir yordayıcı değişkenin düzeyleri için yordanan değişkenin 1 değerini alma olasılığı, yani yordayıcı değişken için olayın gerçekleşme olasılığı hesaplanabilir. Tablo 7'deki değerler yordayıcı değişken ve düzeyleri için paket tura katılma olasılıklarını göstermektedir.

Tablo 7. *Yordayıcı Değişkenler ve Düzeylerine Göre Paket Tura Katılma Olasılıkları*

Değişkenler	Kategoriler	Katsayı	St. Hata	p-değeri
Hanehalkı geliri	Düşük	0.018	0.001	0.000
	Orta	0.040	0.002	0.000
	Yüksek	0.085	0.011	0.000
Hanehalkı reisinin eğitim düzeyi	Eğitimsiz	0.010	0.001	0.000
	İlköğretim	0.021	0.001	0.000
	Lise	0.030	0.002	0.000
	Üniversite ve üzeri	0.043	0.003	0.000
Hanede kredi kartı sahipliği	Yok	0.021	0.001	0.000
	Var	0.025	0.001	0.000
Hanede engelli birey varlığı	Yok	0.024	0.001	0.000
	Var	0.018	0.002	0.000
Hanehalkı reisinin cinsiyeti	Kadın	0.033	0.003	0.000
	Erkek	0.021	0.001	0.000
Hanede 0-5 yaş arası birey varlığı	Yok	0.025	0.001	0.000
	Var	0.017	0.002	0.000
İnternete erişim durumu	Yok	0.018	0.001	0.000
	Var	0.027	0.001	0.000
Hanehalkı reisinin yaşı	17	0.015	0.002	0.000
	27	0.019	0.001	0.000
	37	0.024	0.001	0.000
	47	0.030	0.001	0.000
	57	0.038	0.001	0.000
	67	0.047	0.002	0.000
	77	0.058	0.004	0.000
	87	0.071	0.007	0.000
	97	0.087	0.010	0.000
	1	0.042	0.003	0.000
	4	0.030	0.001	0.000
	7	0.021	0.003	0.000
Hanehalkı büyüklüğü (kişi)	10	0.015	0.003	0.000
	13	0.011	0.003	0.000
	16	0.008	0.003	0.000
	19	0.005	0.003	0.000

Tablo 7'ye göre, düşük gelire sahip hanelerin paket tura katılma olasılıkları 0.018, orta gelire sahip hanelerin 0.040, yüksek gelire sahip hanelerin ise 0.085 olarak görülmüştür. Bu sonuca göre hanehalkının gelir düzeyi yükseldikçe hanehalkının paket tura katılma olasılığı artmaktadır. Hanehalkı reisinin eğitimsiz olduğu hanelerde paket tura katılma olasılığı 0.010, eğitim düzeyi ilköğretim düzeyinde ise 0.021, lise düzeyinde ise 0.030, üniversite ve üzeri bir seviyede ise 0.043 olarak elde edilmiştir. Bu duruma göre, hanehalkı reisinin eğitimi düzeyi yükseldikçe hanenin paket tura katılma olasılığı artmaktadır. Kredi kartına sahip olan hanelerin paket tura katılma olasılığı 0.025 iken kredi kartına sahip olmayan hanelerde bu oran 0.021 olarak elde edilmiştir. İnternet erişimine sahip olan hanelerin paket tura katılma olasılığı 0.027 iken internet erişimi olmayan hanelerde bu oran 0.018 olarak elde edilmiştir. Engelli bireyin var olduğu hanelerin paket tura katılma olasılıkları 0.018 iken engelli bireyin olmadığı hanelerde bu oran 0.024 olarak görülmüştür. Kadın hanehalkı reisinin bulunduğu hanelerin paket tura katılma olasılığı 0.033 iken erkek hanehalkı reislerinin bulunduğu hanelerde bu oran 0.021 olarak görülmüştür. 0-5 yaş arası bireyin olduğu hanelerin paket tura katılma olasılıkları 0.017 iken 0-5 yaş arası bireyin bulunmadığı hanelerde 0.025 olarak görülmüştür.

Tablo 7'de, sürekli değişkenler için elde edilen marjinalere göre, hanehalkı reisinin yaşı arttıkça paket tura katılma olasılığı artarken, hanehalkı büyüdükçe hanenin paket tura katılma olasılığı azalmaktadır.

5. Sonuç ve Öneriler

Türkiye hanehalkı paket tur harcamalarına etki eden faktörlerin belirlenmesini amaçlayan çalışmada lojistik regresyon modeli kullanılmıştır. Literatürde paket tur harcamalarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bu nedenle çalışma literatüre özgün bir katkı yapmaktadır.

Gerçekleştirilen lojistik regresyon analizi sonucunda, hanehalkı geliri, hanehalkı reisinin yaşı, cinsiyeti, eğitim düzeyi, hanede 0-5 yaş arası birey varlığı, hanede engelli birey varlığı hanede kredi kartı sahipliği, internet erişim durumu karakteristiklerine ait belirtilen gölge değişkenlerin ve hanehalkı büyüklüğünün istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Buna karşın, hanehalkı reisinin medeni durumu, sigorta durumu, çalışma durumu ve hanede 6-18 yaş arası birey varlığı

karakteristiklerine ait gölge değişkenlerin hanehalkı paket tur harcamaları üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı görülmüştür.

Hanehalkı geliri yükseldikçe, hanenin paket tura katılma olasılığı artmaktadır. Paket tura katılan hanelerin ortalama yıllık gelirleri yaklaşık 115000 TL (Bkz. Tablo 5), bütün hanelerin ortalama yıllık gelirleri yaklaşık 67800 TL (Bkz. Tablo 4) olarak görülmüştür. Daşkiran ve Özkoç (2019), Hung vd. (2013) çalışmalarında hanehalkı geliri ile turizm harcamaları arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Elde edilen analiz sonuçları bu çalışmaları desteklemektedir. Hanehalkı reisinin eğitim düzeyi yükseldikçe, hanenin paket tura katılma olasılığı artmaktadır. Paket tura katılan hanelerin %50'sinden fazlası üniversite veya lisansüstü eğitim düzeyindedir. Park vd. (2020), Alegre vd. (2009) çalışmalarında eğitim düzeyi ile turizm harcamalarının ilişkili olduğunu belirtmiştir. Hanenin kredi kartına sahip olması paket tura katılma olasılığını artırmaktadır. Paket tura katılan hanelerin yaklaşık %70'i kredi kartına sahipken (Bkz. Tablo 5), bütün hanelerde bu oran yaklaşık %51'i (Bkz. Tablo 4) olarak görülmüştür. Hanede internet bağlantısını olması paket tura katılma olasılığını artırmaktadır. Paket tura katılan hanelerin yaklaşık %79'u internet bağlantısına sahipken (Bkz. Tablo 5), bütün hanelerde bu oran yaklaşık %62 (Bkz. Tablo 4) olarak görülmüştür. Paket turların genelde internet üzerinden satışı olması, kredi kullanma ve taksit yapma gibi imkânlarından dolayı bu sonucun ortaya çıkması yüksek olasılıklıdır.

Hanede engelli bireyin varlığı paket tura katılma olasılığını azaltmaktadır. Paket tura katılan hanelerin yaklaşık %9.9'unda engelli birey varken (Bkz. Tablo 5), bütün hanelerde bu oran yaklaşık %15.5 (Bkz. Tablo 4) olarak görülmüştür. Benzer şekilde hanede 0-5 yaş arası birey varlığı hanenin paket tura katılma olasılığını azaltmaktadır. Paket tura katılan hanelerin yaklaşık %12.40'ında 0-5 yaş arası birey varken (Bkz. Tablo 5), bütün hanelerde bu oran yaklaşık %23.60 (Bkz. Tablo 4) olarak görülmüştür. Hanehalkı reisinin kadın olması hanenin paket tura katılma olasılığını artırmaktadır.

Elde edilen tanımlayıcı istatistik ve lojistik regresyon sonuçları incelendiğinde, özellikle tur firmaları başta olmak üzere turizm sektöründe faaliyet gösteren ulaşım, konaklama, yiyecek-içecek işletmeleri açısından önemli bir bilgi olacağı düşünülmektedir. Özellikle engelli bireylerin yer aldığı hanelere yönelik düzenlenecek turların içeriklerinin belirlenmesi, tur sürecinin planlanması ve yönetilmesi, engelli bireylere özel tur faaliyetlerinin oluşturulması bu bireylere

yönelik ve turizm sektörüne bir farklılık katması açısından son derece yararlı bir katkı olacağı düşünülmektedir. Bebek sahibi ailelere yönelik olacak şekilde tur imkânlarının çeşitlendirilmesi ve düzenlenmesi bu ailelerin tur organizasyonlarına katılmaları açısından önemli olacağı düşünülmektedir. Erkek hanehalkı reislerinin dikkatini çekecek tur organizasyonlarının yapılması hanelerin paket tura katılma olasılıklarını artırabilir. Hanehalkı büyüklüğünün artması hanenin paket tura katılma olasılığını azalttığı görülmüştür. Birey sayısının fazla olduğu hanelere uygun paket turların düzenlenmesi ve kampanyaların yapılması, bu hanelerin paket tura katılma olasılığını arttırabilir. Hanehalkı reisinin yaşı yükseldikçe hanenin paket tura katılma olasılığı artmaktadır. Paket tura katılımı teşvik etmek amacıyla, genç ve orta yaşlı hanehalkı reislerinin bulunduğu hanelere yönelik yaş grupları ve kuşaklarına uygun paket turlar düzenlenebilir.

Kaynakça

- Alegre, J., Mateo, S. and Pou, L. (2009). Participation In Tourism Consumption and The Intensity of Participation: An Analysis of Their Socio-Demographic and Economic Determinants. *Tourism Economics*, 15(3), 531-546.
- Anderson, W., 2010. Determinants of All-Inclusive Travel Expenditure. *Tourism Review*, 65 (3), 4–15.
- Boz, M. ve Özkan, Ç. (2019). Sürdürülebilir Şehir Turizmi: Barselona Aşırı Turizm Örneği. In 20. Ulusal –4. Uluslararası Turizm Kongresi “Şehir Turizmi”, 838-344.
- Çokluk, Ö. (2010). Lojistik regresyon analizi: Kavram ve uygulama. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 10(3), 1357-1407.
- Daşkiran, F. ve Özkoç, H. H. (2019). Türkiye’deki Hanehalkının Tatil Harcama Yapısının İncelenmesi: Tobit Model. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(71), 1051-1065.
- Hayta, A. B. (2008). Turizm Pazarlamasında Tüketici Satın Alma Süreci ve Karşılaşılan Sorunlar. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 16(1), 31-48.
- Hung, W. T., Shang, J. K. and Wang, F. C. (2013). A Multilevel Analysis on The Determinants Of Household Tourism Expenditure. *Current Issues in Tourism*, 16(6), 612-617.
- Kleinbaum, D. G., and Klein, M. (2010). Logistic Regression A Self Learning Text Third Edition, New York: Springer-Verlag New York.
- Marksel, M., Tominc, P. and Božičnik, S. (2016). Determinants of Cruise Passengers’ Expenditures in The Port of Call. *Management: Journal of Contemporary Management Issues*, 21(2), 121–143.
- Mert, M. (2016). SPSS STATA Yatay Kesit Veri Analizi Bilgisayar Uygulamaları. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Mertler, C. A. and Reinhart, R. V., (2017). Advanced and Multivariate Statistical Methods: Practical Application and Interpretation: Sixth Edition, New York: Routledge.
- Park, S., Woo, M. and Nicolau, J. L. (2020). Determinant Factors of Tourist Expenses. *Journal of Travel Research*, 59(2), 267-280.
- Sheldon, P. J. (1986). The Tour Operator Industry An Analysis (Çev. M. Kemal Peser). *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1989, 1(1), 27-30.
- Soyer, M. (2020). Küresel Rekabet İle Ekonomik Özgürlük Arasındaki İlişkinin Lojistik Regresyon Yöntemiyle Analizi. Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uşak.
- Tanrısever, C. (2018). Paket Tur Satın Alan Müşterilerin Şikâyet Analizi. *Turizm Akademik Dergisi*, 5(1), 114-123.

- Tabachnick, B. G. and Fidell, L. S. (2014). Using Multivariate Statistics: Pearson New International Edition, 6th Edition. Harlow: Pearson
- TÜİK, (2017). Türkiye İstatistik Kurumu 2009 Yılı Hanehalkı Bütçe Anketi Verileri
- TÜİK, (2018). Türkiye İstatistik Kurumu 2010 Yılı Hanehalkı Bütçe Anketi Verileri
- TÜİK, (2019). Türkiye İstatistik Kurumu 2011 Yılı Hanehalkı Bütçe Anketi Verileri
- TÜİK, (2021). Türkiye İstatistik Kurumu Eğitim, Kültür, Spor ve Turizm İstatistikleri, Erişim Adresi:<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Egitim,-Kultur,-Spor-ve-Turizm-105>, Erişim Tarihi:28.04.2021.
- Topbaş, F. ve Uğuz Çelik, S. (2017). Turist Harcamalarının Belirleyicileri Üzerine Bir Yatay Kesit Analiz. *In EconWorld2017@ Rome Proceedings*.
- Wang, Y., Rompf, P., Severt, D. and Peerapatdit, N. (2006). Examining and Identifying The Determinants of Travel Expenditure Patterns. *International Journal of Tourism Research*, 8(5), 333-346.

Bölüm 35

SAĞLIK SERBEST BÖLGELERİ İLE
SAĞLIKLI YAŞAM KAMPÜS PROJELERİ
AÇISINDAN TÜRKİYE SAĞLIK TURİZMİ
PAZARININ SWOT ANALİZİ İLE
DEĞERLENDİRİLMESİ¹

Tuğçe SAYGILI²
Oğuz DİKER³

1 Bu çalışma , Kıtalararası Turizm Yönetim Konferansında “MTCON (2021)” sözlü bildiri olarak sunulmuş çalışmanın tam metnidir.

2 Tuğçe Saygılı, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sağlık Turizmi Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID: 0000-0001-7459-1219

3 Doç.Dr. Oğuz Diker, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Müzecilik ve Kültürel Miras Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-9538-1621

Sağlık turizmi, bireyin ikamet ettiği ülkeden farklı bir ülkeye sağlık hizmeti almak amacıyla 24 saat kalmak koşulu ile gerçekleştirdiği seyahatlerdir (1,2). Bu hizmeti almak için seyahat eden kişilere ‘Sağlık Turisti’ denilmektedir. Uluslararası sağlık turizmi, Uluslararası Sağlık Turizmi ve Turistin Sağlığı Hakkında Yönetmelik maddesinin 4/d bendinde ‘*Sağlık amaçlı yurtdışından ülkemize geçici bir süreliğine gelen, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayan veya Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmakla birlikte yurtdışında ikamet eden gerçek kişilerin aldıkları her türlü sağlık hizmeti ile bunlarla ilgili destek hizmetleri*’ olarak tanımlanmıştır (3). Sağlık hizmetlerinden faydalanmak amacıyla gerçekleştirilen bu seyahatler ve talepler doğrultusunda sağlık turizmi sektörü, Medikal (Tıp) Turizmi, Termal (Kaplıca ve Spa& Wellness) Turizmi ve İleri Yaş ve Engelli Bakımı Turizmi olarak üçe ayrılmaktadır (1). Medikal turizm, genel sağlık taramaları (check-up), göz, diş, dermatoloji, kardiyojoloji, ortopedi, plastik cerrahi rehabilitasyon vb. hizmetleri almak amacıyla bireylerin başka ülkelere seyahat etmesi sonucu oluşan turizm çeşididir (2,4). Termal turizm, yirmi derece ve üzerinde sıcaklığı bulunan ve içerisinde çeşitli mineralleri barındıran jeotermal suların bulunduğu bölgelere, bireylerin doktor kontrolünde tedavi düzenlenmesi sonucu gelmesiyle oluşan sağlık hizmeti faaliyetleridir (5,6). Spa & Wellness turizmi, zihin, beden ve ruhun yenilenmesine yardımcı olan çeşitli profesyonel hizmetlerle genel sağlığı arttırmak ve insan yaşamının tüm ana alanlarını iyileştirmeyi ve dengelemeyi amaçlayan insanların farklı ülkelere yapmış olduğu seyahatler neticesinde oluşan sağlık turizmidir (7). İleri yaş ve engelli turizmi, bakıma ihtiyacı olan bireylerin sağlığını daha iyi hale getirmek için turizm acenteleri aracılığı ile Klinik konukevleri – Geriatrik Tedavi Merkezleri- Bakım Evlerine sürekli veya geçici olarak konaklayarak uzman kişiler tarafından verilecek sağlık hizmetini alması için yapmış olduğu seyahatlerin oluşturduğu sağlık turizm çeşitlerinden biridir (1). Sağlık turizmi kapsamında veriler incelendiğinde, yurt dışına çıkan yılda 30 milyon insan olduğu ve dünyadaki sağlık turizmi harcamaları ise yaklaşık 500 Milyar Dolar olduğu düşünülmektedir. Ülkemizin 2023 sağlık turizminde 1,5 milyon sağlık turisti ve 10 milyar dolar sağlık turizmi gelirine ulaşması hedeflenmektedir (8). Türkiye’den sağlık turizmi ve turistiğin sağlığı kapsamında 2018 yılında 551.748 hasta 2019 yılında ise 662,087 hasta sağlık hizmeti almıştır. Türkiye’de 2018 yılında sağlık hizmeti alan uluslararası hastaların geldiği ilk 3 ülke sırasıyla; Azerbaycan, Irak ve Almanya, 2019 yılında ise uluslararası hastaların geldiği ilk 3 ülke sırasıyla; Irak, Azerbaycan ve Türkmenistan olmuştur. Ülkemizde en çok tercih edilen illere bakıldığında 2018 yılında İstanbul, Ankara, Antalya, İzmir, Erzurum ve Yalova öne çıktığı görülmüştür. Sağlık ve tıbbi nedenlerle ile gelen yabancı ziyaretçi ve yurt dışında ikamet eden vatandaş ziyaretçilerden elde edilen turizm geliri

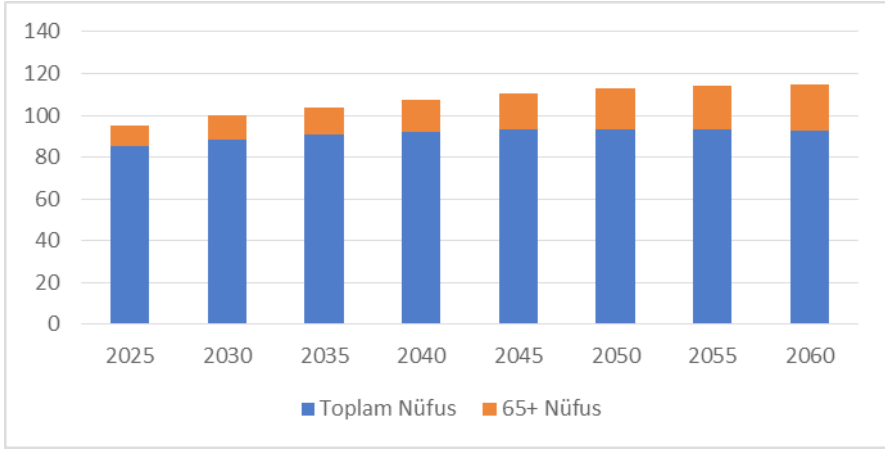
2018 yılında 1 milyar 110 milyon 843 bin ABD Doları, 2019 yılında 1 milyar 65 milyon 105 bin ABD Doları tutarında gerçekleşmiştir. 2020 yılının ilk çeyreğinde ise 143.266 hasta sağlık hizmeti almış ve buradan elde edilen gelir 187 milyon 955 bin ABD doları tutarında gerçekleşmiştir (9). 2020 yılında ise dünya genelinde COVID-19 pandemisinin etkisi altında olmasına rağmen hızla gelişen bir pazar olan sağlık turizmi pazarının 2021-2027 yılları arasında %21,1’lik bir büyüme kaydedeceği öngörülmektedir. Türkiye sağlık turizm pazarı, 2020 yılı toplam turizm gelirin içerisinde %4,6 oranla önemli bir paya sahiptir. 2019 yılı pazar hacimleri hesaplandığında 600 milyon dolarlık hacmiyle Türkiye Tayland ile üçüncü sırayı almıştır. 10. kalkınma planı ile 11. kalkınma planı hedefleri doğrultusunda, medikal turizm, termal turizm ve ileri yaş-engelli turizmi alanlarındaki hizmet kalitesinin yükseltilerek rekabet gücünün artırılması amaçlanmaktadır (10,11). Bu anlamda dünya genelinde popüler olan farklı yaklaşımlar ile yatırım projeleri Türkiye sağlık turizm pazarı için geliştirilmektedir. Bunlardan son dönemde güncel olan ikisi de sağlık serbest bölgeleri ile sağlık yaşam köyleri projeleridir. Dünya sağlık turizm pazarında oldukça yeni olan söz konusu proje örneklerinin Türkiye’de uygulanmasının avantaj ve dezavantajları ile fırsat ve tehditlerinin belirlenmesi süreç açısından önemlidir. Bu çalışmanın amacı söz konusu iki projenin tanımlanması ile Türkiye sağlık turizm pazarının bu projeler açısından SWOT analizi ile değerlendirilmesidir.

Üçüncü Yaş Turizmi

Uluslararası bir ağ olan “HelpAge” organizasyonu verilerine göre ortalama olarak dünyadaki her 10 kişiden 1’i 60 yaş ve üzeri bireyden oluşurken bu sayının 2050 yılına gelindiğinde 5 kişiden 1’inin 60 yaş ve üzeri olacağı tahmin edilmektedir (12). TÜİK verilerine göre 2020 yılındaki ileri yaş nüfus oranı en yüksek ilk 3 ülke sırayla Monako, Japonya ve Almanya olduğu belirlenmiştir. Dünya ileri yaş nüfus oranı 9.5 olduğu ve Türkiye 9.5 ortalama ile sınırda yer aldığı tespit edilmiştir. İleri yaş nüfus bakımında yapılan inceleme sonucunda 167 ülke arasında Türkiye 66. Sırada yer almıştır (13). Türkiye’de 65 yaş ve üzeri nüfus oranı, 2007 yılında %7,1, 2019’da %9,2 ve 2020 yıl sonunda %9,5’e yükselmiştir. 2019 yılında 7 milyon 550 bin 727 olan yaşlı nüfus sayısı, 2020 yılı sonunda 7 milyon 953 bin 555’e yükselmiştir. En yaşlı yaş grup olan 85 yaş ve üzeri nüfus ise 2019 için %0,82 iken 2020 yıl sonu için %0,80’e düşüş göstermiştir. Yaşlı bağımlılık oranları incelendiğinde 2016-2020 arasında çalışan birey başına düşen yaşlı birey sayısını ölçen yaşlı bağımlılık oranı ise %13,4’ten %14,1’e yükselmiştir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye’de 2020 yılında, çalışma çağındaki her 100 kişi 14,1 yaşlıya belirlenmiştir (14). İstanbul’da yaşlı nüfus oranı %6,35 ile ülke ortalamasının (%8,33)

altındadır fakat, ülkemizdeki yaşlıların %14,4 gibi çok önemli bir kısmı İstanbul’da yaşadığı, nüfus sayısı olarak incelendiğinde İstanbul’un 1 milyona yaklaşan (940.318) yaşlı nüfusuyla, ülkemizdeki en kalabalık yaşlı nüfusa sahip olduğu görülmektedir (15).

Tablo 1’de 2025-2060 yılları arasında Türkiye’de 65+ yaş nüfusunda toplam nüfus içindeki payı ile ilgili öngörüler gösterilmiştir. Bu veriler gösteriyor ki 35 yıl içinde ülke hızla yaşlanmasından dolayı hizmet sektöründe bu yaş grubunun payı yükselecek ve yatırımcılar bu grup üzerine yeni projeler geliştirmesi gerekecektir.

Şekil 1: Türkiye’de 2025-2060 Yılları Arasında Toplam Nüfus ve 65+ Yaş Nüfus
Kaynak: ‘Türkiye’de Yaşlılara Yönelik Hizmetler, Kurumsal Yaşlı Bakımı ve Kurumsal Yaşlı Bakımında İllerin Durumu, Karakuş B. (2018), Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayını, s.396.’ verileri kullanılarak grafik yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Hızla artan yaşlı oranından dolayı yaşlı bakım kuruluşlarına talepte bulunup sıra bekleyen yaklaşık 8.000 yaşlı bulunduğu ve sırada bekleyen yaşlılarında sayısının gün geçtikçe arttığı belirlenmiştir. Ülkemizdeki yaşlı bakım kuruluşlarında “özel bakım, rehabilitasyon, ihtisas huzurevi” vb. adlarla hizmet verilmektedir. Ayrıca “normal, kendi kendine yetebilen yaşlıların” da gerek kendi talepleri gerekse sosyal ve ekonomik yoksunluklardan dolayı bakım ihtiyacı duyabilmektedir (15). Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü verilerine göre, 2020 yılında toplam huzurevlerinin yaklaşık %36’sı Bakanlığa bağlı huzurevleri, yaklaşık %59’u ise özel huzurevlerinden oluşmaktadır. Toplam bakılan yaşlı sayısının %51’i Bakanlığa bağlı huzurevlerinden, yaklaşık %39’u özel huzurevlerinden bakım hizmeti almaktadır. Huzurevleri kapasitesi incelendiğinde Bakanlığa bağlı huzurevi sayısı, kapasitesi ve bakılan yaşlı sayısının 2021 yılı Ocak ayında 160’a ulaştığı, bu huzurevlerinde bakılan

yaşlı sayısı 13.970 olduğu belirlenmiştir (16). Huzurevleri 12 ay boyunca yaşlılara ikamet ve bakım imkanı veren tesislerdir. Fakat yaşlı bireylerin sürekli bakım ile ikametinin dışında da diğer yaş gruplarında olanlar kadar tatil yapamaya ve eğlenmeye ihtiyaç duydukları bir gerçektir. Bu ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla onlara bu olanakları sağlayacak bir alan sunmak gerekecektir (17). Mrcela ve ark. (2015) 65 yaş ve üstü nüfusun sahip oldukları hastalıkların da etkisiyle ileri yaş engelli sağlık turizmine daha fazla ihtiyaç duyduğu, özellikle ileri yaş ve engelli bireylerin sağlık turizmi faaliyetlerine olan taleplerini, iklim koşulları, coğrafi konum ve bölgesel doğal kaynakların varlığı etkilediğini tespit etmiştir (18). Kılıçlar vd., (2017) tarafından yürütülen çalışmada ise, 2012-2016 yılları arasında Türkiye’yi ziyaret eden 65 yaş ve üstü turistlerin seyahat motivasyonları irdelenmiş ve bu yaş grubunda yer alan bireylerin Türkiye’ye seyahat etme motivasyonlarında ilk sırayı gezi, eğlence ve kültürel faaliyetlerinin, ikinci sırada akraba ve arkadaş ziyaretleri, devamında ise sağlık ve tıbbi nedenlerden dolayı ziyaret gerçekleştirdikleri tespit edilmiştir (19). Bu ve benzeri çalışmalar, ileri yaşlardaki bireyler için hem sağlık hizmeti hem de tatil hizmeti olarak yakınlarıyla beraber verimli zaman geçirebilecekleri bir ortama ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Bunun bir sosyal zorunluluk olmasının yanında sahip olduğu Pazar payı açısından da önemi büyüktür. İleri yaş bireylerin yaşlarına uygun olarak geliştirilen turizm faaliyetlerine sektörde yer verildiğinde harcamalarının büyüklüğü göz önüne alındığında önemli bir gelir kaynağı oluşturacaktır (20). Üçüncü yaş turizmi olarak adlandırılan turizm faaliyetleri içerisinde sıralabilecek bahsi geçen faaliyetleri de kapsayan olan hizmetlerin sunumunda “sağlıklı yaşam kampüsleri” adı verilen tesisler kullanılmaktadır. Bunun yanında “sağlıklı yaşam kampüsleri” gibi projelerin etkin bir şekilde gerçekleşmesiyle sağlık turizminin etkinleşmesi adına “sağlık serbest bölgeleri” projeleri uygulanmaktadır.

Üçüncü yaş başta olmak üzere sağlık turizm pazarının büyüklüğü ile Türkiye sağlık turizm potansiyeli göz önüne alındığında ilgili proje ile yaklaşımın incelenerek Türkiye pazarına uygunluğunun tartışılması önemlidir.

Sağlıklı Yaşam Kampüsü

Topluman ortalama yaşam süresi arttıkça yaşlıların çevresel koşullara karşı savunmasız hale geldikleri için barınma ihtiyacı önemli bir konu haline gelmektedir. Yaş ilerledikçe hareket kısıtlılıkları ya da bilişsel bozukluklar yaşanmasından dolayı bir bakım ihtiyacı doğmaktadır. Bu bakım ihtiyacıyla birlikte yaşlılar için hareketlerini kolaylaştıracak, kendine ait ve güvende hissedeceği bir barınma ihtiyacının oluştuğu görülmektedir. Hareketliliği ve güvenliği desteklemek için tasarlanmış

ortamlar, yaşlı yetişkinlerde aktiviteyi ve yaşam kalitesini sürdürülebilmekte hatta artırabilmektedir. U.S. Department of Health & Human Services, yaşlı bireylerin günde en az 30 dakika orta yoğunlukta aktivite, haftada iki veya üç kez kuvvet antrenman ve düşme risk altındakiler için denge egzersizleri yapmasını önermektedir. Yaşlı bireylerin bu aktiviteleri yapması için uygun ortam ve koşulların sağlanması da önemlidir (21,22). Yaşlılar için bu tür alanlar günümüzde bazı ülkelerde kurulmuş bazı ülkelerde ise daha yeni gündeme gelmektedir. Gelişmiş ülkelerde bungalov evler daireler, tek katlı evler vb. konut tipleri ile belirli bir alan içinde yer alan ‘yaşlı köyleri’ ya da ‘emeklilik köyleri’ kavramı ile karşımıza çıkmaktadır. Avustralya, Yeni Zelanda, Birleşik Krallık ve ABD’de emeklilik köylerine yerleşen yaşlı sayısının her geçen yıl arttığı ve batı pazarında popüler olduğu fakat doğu pazarındaki kabul hala büyük ölçüde bilinmediği tespit edilmiştir (23). Emeklilik köyleri, yaşlıların yaşayabileceği bakımlı, modern ve güvenli bir ortam sağlamak için yeni bir emeklilik yaşamı biçimi sunan yeni bir konut seçeneği olarak benimsenmiştir. Emeklilik köylerinin temel özellikleri sosyalleşme, bağımsız yaşam, güvenlik, mahremiyet ve yaş dostu çevre olarak benimsenmiştir. Emeklilik köyü yaşam seçeneği, sağlık odaklı hizmetlerden yaşam tarzı odaklı hizmetlere geçişi hedeflemektedir. Emeklilik köylerinin yaşlı dostu konut tasarımı, yaşlıların aktif hareketini sağlaması, sosyal çevre oluşturmaları, çevresel sürdürülebilirlik gibi özellikleri ile yaşlıların tercih etmesinde büyük etkiye neden olmaktadır (24,25). Bazı emeklilik köyleri sakinlerine hizmet ve destek sağlarken, diğerleri yalnızca barınma imkanı sunmaktadır. Hizmet ve destek sağlayanlar arasında hizmet ve desteğin niteliği ve türü değişiklik göstermektedir. Hizmet ve destek kapsamında banyo, yemek, çamaşırhane gibi evde bakım hizmetleri sunan emeklilik köyleri de bulunmaktadır (26). Emeklilik köylerinin standartları sabit olmasa da, yemek, tıbbi bakım ve sosyal faaliyetler sağlayan bir merkez tarafından desteklenen, yaşlı yetişkinler için özel sektöre ait veya kiralanılan apartman veya apartman dairelerinden oluşan bir yaşam alanı olarak karşımıza çıkmaktadır (27). Bu kapsamdaki bir oluşumu düşündüğümüzde ülkemizde çok yeni bir oluşum olan sağlıklı yaşam kampüsü karşımıza çıkmaktadır. Sağlıklı yaşam kampüsü, güneşi ve oksijeni bol olan ılıman iklime sahip, hava ve karayollarına ulaşımı kolay olan, mümkün olduğunda tabiat ile iç içe, kurulacağı zeminin düz ve yürüyüşe uygun şekilde tasarlanmış alanlar olarak tanımlanmaktadır (28).

Emekliler köylerine Baby Boomer (1946-1964) dönemi bireylerin talepleri hızla artmaktadır. Bu talepler sonucunda emekli köyleri bir endüstri haline gelmiş ve bu endüstri için acil olarak bir piyasa mekanizması geliştirilmesi önem arz ettiği belirtilmektedir. Avustralya’da 2015-2020 yılları arasında emeklilik köyler sektöründeki büyüme oranı %4,7 olarak

belirlenmiştir. Bu yerleşim yerleri site şeklinde ve 55 yaş ve üzeri kendi ihtiyaçlarını karşılayabilen kişiler için düzenlenmiştir. Ülkede bağımsız ve düşük düzeyde bakıma ihtiyaç duyan kişiler için özel tesislerde yaşlı bakımı hizmetleri sağlamaktadır ve sakinler genellikle bir topluluk ortamında bağımsız tesislerde yaşamaktadır. Emeklilik köyü sektöründe, daha yüksek bakım, yatan hasta hemşireliği ve rehabilitasyon hizmetleri sunan firmaları hariç tutulmaktadır. Avustralya’da emeklilik köyü olarak hizmet veren işletme sayısı 2748 ve sektörün pazar büyüklüğü 5 milyar doları bulmaktadır (29). Beş eyaletinde yer alan emeklilik köyleri ile ilgili yapılan araştırma sonucunda maliyetlerin uygun hale getirilerek stratejik bir plan çerçevesinde bu köylerin geliştirilmesi köylere talebi arttıracığı, yaşlıların bu köyler için ödeme yapma konusunda isteksiz olduğu ve taleplerin fiyatlandırma ile ilgili olduğu tespit edilmiştir (30). Avustralya’da yaşlılar için kurulmuş köyler, bağışçılar ve devlet tarafından finanse edilmektedir (31). İngiltere’de de yaşlı köyü ilk olarak 1981 yılında Surrey’deki “Elmbridge Köyü” kurulmuştur. Yaşlı sosyal politika alanlarındaki uygulamalar biri olan yaşlı köyleri uygulaması yaşlılar için özel olarak oluşturulmuş “yaşlılar köyü” olarak adlandırılan özel bölgeler yer almaktadır (32,33). Türkiye’de ilk ve tek olarak İstanbul ilinde HERDEM Sağlıklı Yaşam Köyü kurulmuştur. Yalnızca 55 yaş ve üstü bireylerin yaşayacağı 614 haneden oluşan bu köy için 200 milyon liralık bir yatırım yapılmıştır. Sağlıklı yaşam köyünde hizmet verecek çalışanların eğitim almaları için bu konuda deneyimli olan ABD’ye gönderilmesi planlanmaktadır. ABD’nin sağlıklı yaşam köyü kapsamında 21 adet kuruluşu bulunduğu bilinmektedir (34,35,36). Batı ülkelerinde daha yoğun olan yaşlı yaşam ve bakım merkezleri ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, İngiltere’de iki emeklilik köyünde yapılan araştırmada, bireylerin emeklilik köylerine yerleşme nedenleri arasında genellikle hastalıklarında dolayı, yaşlanma etkisiyle, aileleri ya da eşleri ile ortak aldıkları karar neticesinde yerleştiklerini belirtmişlerdir. Bu köylerin faydaları arasında artan sosyal yaşam ve faaliyetler, yalnızlık duygularında azalma, daha yönetilebilir ve uygun konutlar, akran desteği, bakım ve güvenlikten güvence, özerklik duygusu, yaşa göre ayrılmış bir toplulukta yaşama pozitifliği, kendini keşfetme, kendini ifade etme, kendini geliştirme ve gençleştirme fırsatları ve toplum sakinlerine göre genel olarak daha yüksek yaşam kalitesi sahip olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, kendini ifade etmenin sınırları, sosyal çevre ilişkilerinde karşılaşılan zorluklar, genç kesimin yokluğu, belirli bir alan içinde olmalarından kaynaklı bir ‘kale zihniyetinin’ oluşması, kayıpların olmasıyla birlikte ölüm korkusunda artış yaşlı yetişkinler üzerinde olumsuz psikolojik etkileri olabileceği belirtilmiştir (27). Buys ve Miller (2007) tarafından emeklilik köyünde yaşayan ile toplumda yaşayan 75 yaş ve üstü Avustralya’lı erkek bireylere yönelik bir araştırma yapılmıştır. Araştırma

sonuçlarına göre emeklilik köyünde yaşıyan bireyler toplulukta yaşıyan bireylere göre daha fazla aktiviteye katıldığı tespit edilmiştir (37). Crips ve ark. (2012)'nın yapmış olduğu araştırmada Avustralya'da yaşıyan 55-94 yaşları arasındaki bireylerin emeklilik köyüne yerleşmede etkileyen faktörler incelenmiştir. Araştırma sonucunda açık hava yaşam alanlarının sağlanması, bağımsızlığın sürdürülmesine ve yaşamı kolaylaştıracak desteğin sağlanması ve tıbbi tesislere erişim kolaylığı emekli köylerine taşınmayı teşvik edecek faktörler olarak belirlenmiştir (38).

Bu köylerin yönetimi açısından değerlendirildiğinde Yeni Zelanda'da 2018 yılında yapılan bir araştırmada emeklilik köylerini yönetenlerin genel olarak 50 yaş ve üstü olduğu tespit edilmiştir. Emeklilik köylerinin barınma, yeme-içme ve eğlenceyi kapsayan çeşitli tesislere sahip olduğunu ve aynı zamanda gerektiğinde daha yoğun tıbbi bakıma sahip olduğunu belirlemiştir. Yöneticiler için, misafirperverlik, empati, müşteri ilişkileri yönetimi vb. konularda kendini geliştirmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu köylerde sorumlu olarak görev yapması için yetiştirilecek olan bireylerin akademik alanda bir eğitim programında yetiştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu köylerde 7/24 hizmet verilmesi gerektiği için bir organizasyon yapısına ihtiyaç durulduğu belirtilmiştir. Araştırma kapsamında görüşülen köy yöneticileri deneyimsiz yeni mezunların bu alanlarda çalışmakta zorluk çekeceği ve yaşlı bireylerin sorunlarını gidermede ve iletişim kurmada sorun yaşayacaklarını dile getirilmiştir. Eğitimini otelcilik üzerine alan bir yönetici emeklilik köyleriyle alakalı eğitimi boyunca bilgi verilmediğini dile getirmiştir (39). Emeklilik köylerinin pozitif yanlarının yanında bazı negatif yanları olduğu düşünülmektedir. Bunlar arasında, emekli olduktan sonra bireyler sadece emekli maaşı ve birikimlerine sahip olduğu için mali kapasiteleri azaltmaktadır. Bundan dolayı uygun fiyat ve bakım maliyetleri, yaşlılar için konut seçeneklerinde önemli bir etkiye sahiptir (40). Emeklilik köyü üzerine yapılan araştırmalar, yaşlıların çevre dostu bir yaşam ortamı arzulanmasına rağmen, satın alınabilirliğin önemli bir sorun olmaya devam ettiğini ortaya koymuştur. Ayrıca, emeklilik köylerine bakış açısı kültürel olarak farklılık göstermektedir. Doğu ülkelerinde yaşlanınca çocukların bakmasına dayalı bir anlayışın var olmasına karşın batı ülkelerinde bireyselleşme, bağımsızlaşma ön planda olduğu için bu yapılaşma daha çok rağbet görmektedir. Kültürel farklılıklar neticesinde de her ülkede kendi halkın içinde bu yapılaşma kabul görmeyeceği düşünülmektedir (23).

Türkiye'de İzmir Expo 2020'nin teması olan "herkes için sağlık" kapsamında sağlık kampüsü niteliğinde planlanmasına karar verilen Urla ilçesinde 3 yıl içinde bitirilmesi planlanan İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezi sağlık turizminin alt başlığı olan

ileri yaş turizmi için bir proje başlanmıştır. Proje kapsamında klinik oteller, bakım evi, rehabilitasyon merkezi işlevlerinin yanı sıra kısa süreli ve kalıcı konaklama imkanı sağlaması hedeflenmiştir. Fakat Expo 2020 kaybedilince bu proje rafa kaldırılmıştır (41). Turistik alana açısından ilgi gören İzmir'in bu avantajı kullanılarak bölgede bu tarz çalışmalara ağırlık verilmesi yatırım açısından faydalı olacaktır. Çünkü sağlık kampüsü adı altında ülkemizde böyle bir oluşum bulunmamaktadır. Gelen turistler sağlık turizmi kapsamında gelse bile sonrasında turistik gezi amacıyla bir süre daha gidilen ülkede kalmak istemektedir. Bu turistler için ülkemizi cazibe merkezi konumunda bir adım daha ileriye taşımak için bulunmaz bir fırsat olabilecektir.

Sağlık Serbest Bölgeleri

Serbest bölge, herhangi bir ülkede genellikle uluslararası liman veya havaalanı yakınlarında bulunan, ihracata yönelik yatırım ve üretimi teşvik etmek, doğrudan yabancı yatırımları hızlandırmak, uluslararası ticareti geliştirmek amacıyla sınai ve ticari faaliyetler için daha geniş teşviklerin tanındığı ve fiziki olarak ülkenin diğer kısımlarından ayrılan bölgelerdir (42,43). Sağlık serbest bölgesi ise, sağlık konusunda ülkenin bölgesel bir cazibe merkezi haline getirilmesi, yabancı sermaye ve yüksek tıbbî teknoloji girişinin hızlandırılması amacıyla oluşturulan bölgelerdir. Bu bölgeler ile ilgili yasal düzenleme 663 sayılı Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'sinin 49. Maddesi ile yapılmıştır. Sağlık serbest bölgelerinin kurulması ve yönetilmesine dair usul ve esasların Bakanlar Kurulu tarafından belirleneceği ve bölgelerde verilecek sağlık hizmetine ilişkin usul ve esasın Sağlık Bakanlığı tarafından belirleneceği belirtilmiştir (44). Bölgelerin kurulma amacı ise, personel istihdamını arttırmak, yabancı beyin göçü sağlamak, yüksek tıbbî teknolojinin ülkeye girişini hızlandırmak, Türkiye'yi yer aldığı jeopolitik alanda sağlık açısından cazibe merkezi haline getirmek ve sağlık turizmi açısından örnek bir ülke haline getirmektir (43, 45).

Sağlık Bakanlığı, ilk kez 2012 yılındaki "Sağlık Turizm Faaliyet Raporunda" ifade edildiği üzere genel sağlık ve sağlık turizmine yönelik yabancı yatırımcıların Türkiye pazarına çekilmesi ve yatırımların arttırılması amacıyla, yatırımcısına SSK primi, KDV, kurumlar vergisi vb. vergilerden muafiyet, ucuz altyapı ve yatırım imkanı, bürokrasinin en aza indirilmesi gibi teşviklerin sunulacağı ve yurt dışı örnekleri bulunana sağlık serbest bölgeleri projesi üzerinde çalışmaktadır. Bu bölgelerin; mevcut uygulamadan farklı olarak %60 oranın yabancı hekim ve sağlık personelinin çalışabileceği, ortalama talebin %85'inin yabancı hastalardan oluşacağı, rehabilitasyon merkezi, hastane vb. sağlık kuruluşlarının

yanında, termal turizm tesisleri, ileri yaş tatil köyü (Hastane, Hobi Bahçeleri, Yürüyüş Parkurları, Sosyal Tesisler, Spor Alanları vb. Bulunan Köyleri) / Sağlıklı yaşam merkezleri), sağlık teknokentleri, AR-GE merkezleri gibi alanlara sahip olması planlanmaktadır. Uluslararası ulaşımı kolay olan büyük illerde hem büyük ölçekli hem küçük ölçekli kurulabilmesi ve kendi içinde ayrı bir planlama ve denetleme mekanizması ile kurulabilecek bölgelerin sayısının talebe göre artırılması planlanmaktadır (47). 663 sayılı KHK'nin 49. Maddesi uyarınca sağlık serbest bölgeleri oluşturulması ile ilgili düzenleme yapılmış ve Tıp turizmi, Termal Turizm, Yaşlı Turizmi konseptinde ayrı ayrı sağlık serbest bölgelerinin oluşturulmasının önü açılmıştır. (46).

Sağlık serbest bölgesinin dünyadaki ilk örneği Dubai'de 2006 yılında kurulmuştur. Bölgenin kurulması için 1.8 milyar dolar harcanmış ve oluşturulan bu bölgede iki tam teşekküllü hastane, 2400 şirket, 90 klinik, 2500 kişilik lisanslı sağlık çalışanı ile hizmet vermektedir (42). Dubai sağlık şehrinde faaliyet göstermek isteyen yatırımcılar için, yerel bir ortak bulunma şartı olmadan mülkiyet edinme hakkı, işletme, gelir ve gümrük vergisinden muafiyet, düşük işletme giderleri, sorunsuz şirket tescili, rekabetçi fiyatlandırma, uluslararası akredite eğitim programları, hasta seyahat giderlerinde tasarruf vb. kolaylıklar sağlanmaktadır (48). Ülkemiz dünyadaki ikinci sağlık serbest bölgesini oluşturmak amacıyla harekete geçmiş ve 2023 yılına gelindiğinde toplam 10 adet sağlık serbest bölgesi oluşturmayı hedeflemiştir (49).

Metodoloji

Bu başlık altında araştırmanın amacı, yöntemi, kapsam, sınırlılıkları ile analiz ve sonuçlarına yer verilecektir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırma, gittikçe artan pazar payı ile ön plana çıkan sağlık turizm faaliyetlerine yönelik geliştirilen ve kavramsal olarak ortaya konulan sağlıklı yaşam kampüsleri ile sağlık serbest bölgesi projelerinin Türkiye sağlık turizm pazarında uygulanması açısından SWOT analizi ile incelenmesini amaçlamaktadır.

Araştırma sonucunda elde edilecek bilgiler, söz konusu projelerin uygulanabilirliği konusunda bilgi oluşturabilecekken, gerek kavramsal yönüyle gerekse sonuçları itibarıyla literatüre katkı sağlayacaktır.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırma sağlık turizmi için geliştirilen sağlıklı yaşam kampüsleri ve sağlık serbest bölgelerinin incelenmesini kapsamaktadır. Yapılacak

SWOT analizi, yatırımların; ekonomik, sosyal, sektörel ve hukuki yönlerinin ele alınması ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca araştırma Türkiye sağlık turizm pazarının güçlü, zayıf yönleri ile buna yönelik fırsat ve tehditlerin incelenmesini de içermektedir.

Araştırmanın Yöntemi

SWOT analizi, bir yatırımın ya da bir projenin uygulanabilirliği, geçerliliğinin belirlenmesine yönelik fizibilite çalışmalarına temel veri sağlayan ve böylece aksiyonlar alınmasına imkan sağlayan bir tekniktir. SWOT kelimesi bir olgunun, olayın, düşüncenin, projenin ya da yatırımın farklı etkenler ile kıyaslandığında güçlü yönleri (strength), zayıf yönleri (weaknesses) ile bunlara yönelik fırsat (opportunities) ve tehditlerin (threats) değerlendirilmesini içeren, adlandırmada da İngilizce kullanışlarının baş harfleri ile ifade edilen bir analizdir. Analizin belirli araştırmalarda da kullanıldığı üzere Türkçe ifadesi ile kısaltması GZFT şeklindedir.

Analiz içerisinde güçlü yönler olarak ifade edilen husus, analizi yapılan birimin diğer birimlere ya da bulunduğu çevre unsurlarına karşı üstünlük sağlayabildiği noktalarını ifade eder. Zayıf yönler, güçlü yönlerin dışında analizi yapılan birimin diğer birim ya da çevre unsurlarına karşı dezavantaj sağlayacak ve potansiyel tehdit oluşturacak noktalarını ifade eder. Fırsatlar, dış çevrenin ve yakın çevrenin analizi neticesinde firma için olumlu sonuçlar yaratabilecek (politik, yasal, teknolojik, sosyokültürel, demografik, uluslararası çevre, müşteriler, tedarikçiler, rakiplerin durumu) unsurlar olarak belirtilmektedir. Tehditler ise bir analiz biriminin zayıf yönlerine bakılarak dışarıdan gelebilecek zararların önceden tespit edilmeye çalışılması ile analiz biriminin varlığını sürdürememesine veya rekabet üstünlüğünü kaybetmesine neden olabilecek dış çevredeki değişimler sonucu ortaya çıkan durumlardır (50,51).

Analiz ve Bulgular

İlgili analize yönelik elde edilen bulgular aşağıdaki tablolarda belirtilmiştir.

GÜÇLÜ YÖNLER	ZAYIF YÖNLER
• İklim koşulları • Devlet teşvikleri • İleri teknolojik altyapı • Diğer ülkelerle rekabet edebilecek bir sağlık sisteminin bulunması • Ulaşım imkanının çeşitliliği • Turistik alanların çokluğu • JCI akreditasyonuna sahip kurumlar • Sağlık Bakanlığı bünyesinde Sağlık Turizm Başkanlığının 7/24 Arapça, İngilizce, Almanca ve Rusça başta olmak üzere birçok dilde hizmet sağlaması	• Yabancı dil bilen personel azlığı • Sadece yabancıların sağlık turisti olarak nitelendirilmesi • Reklam ve tanıtım faaliyetlerinin yetersiz olması • Medikal turizm odaklı gelişim nedeniyle diğer turizm çeşitlerine gereken önemin verilmemesi • Sağlık turizmini canlandıracak planlama azlığı • Kompleks yapının azlığı • Sektör hakkında güncel rehber ve veri eksikliği • Sağlık çalışanlarının sağlık turizmi hakkındaki bilgi eksikliği
FIRSATLAR	TEHDİTLER
• Döviz kuru farkı • Jeopolitik konum • Vizesiz seyahat imkanı • Çevre ülkelerde yavaş gelişen bir sağlık sistemi oluşu • Personel istihdamında artış • Ucuz maliyet ve kaliteli hizmet • Yabancı sermaye girişinde artış • Yabancı yatırımcıları çekecek bir cazibe merkezi haline gelmesi	• Yerel halka ilgisizlik • Sağlık turizmi kapsamında eğitim yetersizliği • Siyasi olaylar • Denetim eksikliği • Sertifikasız hizmet veren kuruluşların bulunması • Yetişmiş sağlık personeli eksikliği • Ticari anlamda kar gütmeye düşüncesinin oluşumu • Standartların belirsizliği

Tablo 1: Türkiye’de Sağlık Turizmi SWOT Analizi

GÜÇLÜ YÖNLER	ZAYIF YÖNLER
• Geniş teşvik olanakları • Ucuz altyapı • Yüksek teknoloji gelişimin hızlanması • Hizmet çeşitliliği • Kompleks yapı imkanı • Uluslararası ulaşım kolaylığı	• Bu projeler için yabancı yatırımcının yeteri kadar ilgisini çekebilecek reklamların yapılmaması • Yabancı dil bilen personel azlığı • Altyapı yetersizliği • Projelerin hayata geçirilememesi • Sermaye azlığı • Kalite standartlarının belirsizliği • Yüksek maliyet • Literatür eksikliği • Mevzuat eksikliği

FIRSATLAR	TEHDİTLER
• Sağlık ve turizm faaliyetlerini bir arada verilecek bölgelerin oluşması • Jeopolitik alanlar sayesinde ülkeyi cazibe merkezi konumuna getirmesi • Beyin göçünde artış • Yabancı yatırımcıyı çekmesi • Büyük ve küçük ölçekli yapılanma olabilmesi	• Sağlık Serbest Bölgelerinin yeni bir oluşum olması ve yeterli örneğin bulunmaması • Bu projelerin maliyetlerinin yüksek olması • Vergi serbestliği • SSK kapsamı dışında olması • İki ayrı bakanlık tarafından işleyişin yürütülmesi • Yönetmeliklerin azlığı • Yatırımcı profili netsizliği

Tablo 2: Sağlık Serbest Bölgesi SWOT Analizi

GÜÇLÜ YÖNLER	ZAYIF YÖNLER
• Yaşlı bireyler için sosyal yaşam ortamı • Yaşlı bireylerin yaşam standardının yükselmesi • Ülkemizdeki yeşil alan zenginliği (Ülkemizin %29 orman) • Aktivite alan çeşitliliği • Doğa ve çevre ile iç içe olması • Planlı tedavi işleyişinin sağlıklı uygulanması • Her şey dahil bir sağlık hizmeti sunma imkanı	• Verilecek hizmet kalite standartlarının belirsizliği • Şehir merkezinden uzak yaşam • Aynı yaş bireylerin bir arada olması (ölüm, hastalık gibi olayların daha sık yaşanması ve psikolojik etkilenme) • Yetmiş personel olmaması • Finansal destek azlığı • Reklam faaliyetlerinin azlığı • Bu turistler için çekiciliklerin eksikliği • Bilgi eksikliği
FIRSATLAR	TEHDİTLER
• Artan yaşlı nüfusun yeni bir pazar oluşturması • Piyasada rekabet azlığı • İleri yaş turizmi için avantaj • İstihdam açısından önemli bir iş alanı • Yabancı yatırımcıyı ülkeye çekmek için bir fırsat • Atıl alanların değerlendirilmesi • Tedavi, bakım, eğlence merkezinin bir arada bulunma imkanı sağlar • Kompleks alanlar olduğu için getirisi hızlı ve yüksek olacaktır.	• Piyasa belirsizliği • Denetleyecek kurum belirsizliği • Özel sektöre bağlılık • Sadece gelir seviyesi yüksek kesimin yararlanması • Yaşlı bakımına ilişkin eğitim yetersizliği • Hastane mi yoksa otelcilik kapsamında hizmet verileceğinin belirsizliği

Tablo 3: Sağlıklı Yaşam Kampüsü SWOT Analizi

Değerlendirme ve Sonuç

Piyasadaki payı hızla büyüyen sağlık turizmi sektörü yeni projelerinde gelişmesine de kapı aralamaktadır. Ayrıca konsept olarak İleri yaş bireyleri kapsayan projelerin gelişmesi sektör için önemli noktalardan biridir. TÜİK Mart 2020 verilerine göre Türkiye’de 2080 yılına gelindiğinde 65 yaş ve üstü nüfusun 0-14 yaş nüfusunu geçeceği öngörülmektedir. Yurt dışında emekli ya da yaşlı köyü olarak nitelendirilen birçok oluşum yer almakta fakat belirli bir standardı bulunmamaktadır. İleri yaş bireylerin yaşamlarını sürdürebilecekleri tam teşekküllü bir oluşum bulunmamaktadır. Hızla yaşlanan nüfus, ileri yaş hizmetlerine talebin artışı da beraberinde getirecektir. Bu bireyler için hizmet sektöründe gerekli çalışmalar yapılmaz ise gelecekteki hizmet alım talep artışı karşılanamayacak ve bir kriz oluşumuna neden olacaktır. Dünya sağlık turizm pazarında oldukça yeni olan Sağlıklı Yaşam Kampüsü ve Sağlık Serbest Bölgeleri proje örneklerinin Türkiye’de uygulanmasının avantaj ve dezavantajları ile fırsat ve tehditlerinin belirlenmesi süreç açısından önemlidir. Bu çalışmada söz konusu iki projenin tanımlanmış ve Türkiye sağlık turizm pazarı bu projeler açısından SWOT analizi ile değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlar incelendiğinde sağlık serbest bölgeleri ile ilgili örneklerin yeterli olmamasının hem bir fırsat hem de tehdit oluşturduğu, Türkiye’nin mevcut potansiyelinin, sağlık serbest bölgeleri yatırımları açısından güçlü yönünü oluşturduğu fakat sağlık turizmi yatırımlarının ülke genelinde yeterli altyapı ile gerçekleştirilmemesi zayıf yönü olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca sağlık serbest bölgeleri ile ilgili yönetmeliğin hala taslak halinde bulunması yatırımcıların girişimde bulunmak istediklerinde koşulların ne olacağının netleşmemesi bu konuda adım atılmasına engel oluşturmaktadır. Sağlıklı yaşam kampüsü açısından yapılan analiz sonuçları açısından, projenin ağırlıklı olarak yerli katılımcılara yönelik planlanması zayıf yönü projenin yüksek yatırım maliyetlerine sahip olması ise tehdit olarak karşımıza çıkarken, Türkiye’nin sahip olduğu turizm altyapısı ve sağlık turizmi yatırımlarının sağlık yaşam kampüsü açısından güçlü yön oluştururken, sağlıklı yaşam köylerinin niş pazara hitap etmesi ise önemli bir fırsat olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Sağlık Turizmi ve Turist Sağlığı Uygulama Rehberi,2011 Erişim Adresi: <https://saglikturizmi.saglik.gov.tr/TR,1090/saglik-turizmi-ve-turistin-sagligi-uygulama-rehberi-2011.html> Erişim Tarihi: 01.01.2021
2. Akbolat M. ve Deniz N.G. (2017). Development Of Medical Tourism In Turkey And Its Comparison With Other Countries, International Journal of Global Tourism Research,1(2).
3. Sağlık Bakanlığı Uluslararası Sağlık Turizmi ve Turistin Sağlığı Hakkında Yönetmelik, 2017. Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/07/20170713-3.htm>
4. Buzcu, Z. ve Birdir, K., (2019). Review of Medical Tourism in Turkey: A Study in Private Hospitals, Gaziantep University Journal of Social Sciences, 18(1).
5. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Termal Turizm, Erişim Adresi: <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-11475/genel-tanimlar.html> Erişim Tarihi: 24.03.2021.
6. Dalkıran G. (2017). Bir Sağlık Turizmi Destinasyonu Olarak Trakya Bölgesi, *Social 'Sciences' Research Journal*,6 (4):162-178.
7. World Tourism Organization (UNWTO) and European Travel Commission (ETC) (2018), Exploring Health Tourism – Executive Summary, UNWTO, Madrid. Erişim Adresi: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284420308> Erişim Tarihi: 20.03.2021
8. USHAŞ, Sağlık Turizmi Erişim Adresi: <https://www.ushas.com.tr/saglik-turizmi/>
9. USHAŞ Sağlık Turizmi Verileri Erişim Adresi: <https://www.ushas.com.tr/saglik-turizmi-verileri/>
10. Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, Kalkınma Bakanlığı, erişim Adresi: <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.pdf> Erişim Tarihi: 10.03.2021
11. Onbirinci Kalkınma Planı 2019-2023, Kalkınma Bakanlığı, Erişim Adresi: <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf> Erişim Tarihi:10.03.2021
12. Help Page International- Global ageing statistics Erişim adresi: <https://www.helpage.org/resources/ageing-data/global-ageing-statistics/>
13. Yaşlı Nüfusun Demografik Değişimi,2020. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Erişim Adresi: <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/45354/yasli-nufus-demografik-degisimi-2020.pdf> Erişim Tarihi: 22.03.2021.

14. TÜİK 2020 Yıl Sonu Yaşlılık Verileri, Erişim Adresi: https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/67227/eyhgm_tuik_2020_yilsonu_yaslilik_verileri.pdf Erişim Tarihi: 15.03.2021.
15. Karakuş B. (2018). Türkiye’de Yaşlılara Yönelik Hizmetler, Kurumsal Yaşlı Bakımı ve Kurumsal Yaşlı Bakımında İllerin Durumu, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ertem Basım Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti. Ankara.
16. Engelli ve Yaşlı İstatistikleri Bülteni Şubat 2021, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Erişim Adresi: file:///C:/Users/User/Desktop/eyhgm_istatistik_bulteni_subat_2021.pdf Erişim Tarihi: 22.03.2021
17. Rowinski R., Morgulec-Adamowicz N., Ogonowska-Slodownik A., Dąbrowski A., Geigle P.R. (2017). Participation in leisure activities and tourism among older people with and without disabilities in Poland, Archives of Gerontology and Geriatrics, Vol: 73, ss: 82-88.
18. Mrcela N., Borovac J., Vrdoljak D., Grazio S., Luetic A., Roksandic T. (2015). When elders choose: Which factors could influence the decision-making among elderly in the selection of health tourism services?, Medical Hypotheses Vol85, Issue 6, ss: 898-904.
19. Kılıçlar, A., Aysen, E., Küçükergin, F. (2017). Demografik Değişimlerin Turizm Türleri Üzerindeki Belirleyici Etkisi: Üçüncü Yaş Turizmi, Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi, 2, 80-100.
20. Baynal Doğan, T. G., Doğan, S. ve Baynal, B. (2020). Bolu Province Health Free Zone Design for Elderly and Disabled Tourism Target Group, The Journal of Ankara Hacı Bayram Veli University Faculty of Tourism, 23 (2).
21. Cristoforetti, A., Gennai, F. and Rodeschini, G. (2011), “Home sweet home: the emotional construction of places”, Journal of Aging Studies, Vol. 25 No. 3, pp. 225-232.
22. Kerr J, Carlson JA, Sallis JF, Rosenberg D, Leak CR, Saelens BE, Chapman JE, Frank LD, Cain KL, Conway TL, King AC. Assessing health-related resources in senior living residences. J Aging Stud. 2011 Aug;25(3):206-214. doi: 10.1016/j.jaging.2011.03.004. PMID: 27168700; PMCID: PMC4860260.
23. Ng, S.I., Zhao, F., Lim, X.-J., Kamal Basha, N. and Sambasivan, M. (2020), “Retirement village buying intention: A case study on the Muslim and non-Muslim Malaysian elderly”, *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, Vol. 32 No. 7, pp. 1451-1473. <https://doi.org/10.1108/APJML-05-2019-0295>.
24. Hu X., Xia B, Skitmore, M., Buys, L., Hu Y. (2017) What is a sustainable retirement village? Perceptions of Australian developers. Journal of Cleaner Production, 164, pp. 179-186.

25. Bernard, M., Bartlam, B., Sim, J., & Biggs, S. (2007). Housing and care for older people: Life in an English purpose-built retirement village. *Ageing and Society*, 27(4), 555-578. doi:10.1017/S0144686X07005983
26. Cheek J, Ballantyne A, Byers L, Quan J. From retirement village to residential aged care: what older people and their families say. *Health Soc Care Community*. 2007 Jan;15(1):8-17. doi: 10.1111/j.1365-2524.2006.00646.x. PMID: 17212621.
27. Chandler RC, Robinson OC. (2014) Wellbeing in retirement villages: eudaimonic challenges and opportunities. *Journal of Aging Studies*., 31:10-9. doi: 10.1016/j.jaging.2014.08.001.
28. Topsöğüt M.B. (2019). Holistic Approach To Health In The Context Of Tourism A New Model For Enhancing Diversity In Health Tourism In Turkey; Healthy Living Campus (SAYKA), [Master's Thesis, Üsküdar University]
29. IBIS World-Retirement Villages in Australia - Market Research Report Erişim Adresi: <https://www.ibisworld.com/au/industry/retirement-villages/5534/>
30. Ma, L. and Reed R. (2018), A market-oriented model for the independent-living retirement village industry, *Facilities*, vol. 36, no. 3/4, pp. 122-134, doi: 10.1108/F-04-2016-0039.
31. Demirci Aksoy A. ve Günay G. (2017). Sustainable Elderly Villages As Alternative Shelters For Older People, *Journal of Düzce University Institute of Social Sciences*, 7(2).
32. Taşçı F. (2010). Yaşlılara Yönelik Sosyal Politikalar: İsveç, Almanya, İngiltere ve İtalya Örnekleri, *Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi*
33. Gürer A., Çırpan Küdür F., Özlen Atalay N. (2019). Yaşlı Bakım Hizmetleri, *Journal of Health Services and Education*; 3(1): 1-6 ISSN: 2636-8285 DOI: 10.35333/JOHSE.2019.44.
34. Demirören Haber Ajansı (DHA) ‘Yaşlılar için 200 milyon TL’lik yatırım yapıldı sağlıklı yaşam köyü kuruldu’ 13.02.2018. Erişim Adresi: <https://www.dha.com.tr/sagliklyasam/yaslilar-icin-200-milyon-tl-lik-yatirim-yapildi-saglikli-yasam-koyu-kuruldu/haber-1567927> Erişim Tarihi: 18.03.2021
35. HERDEM Sağlıklı Yaşam Köyleri, Erişim Adresi: <https://www.herdemcyk.com/index.php> Erişim Tarihi: 24.03.2021
36. Anadolu Ajansı (AA) ‘HerDem Sağlıklı Yaşam Köyü örnek konağı ziyarete açıldı’ 14.08.20218, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/holding/herdem-saglikli-yasam-koyu-ornek-konagi-ziyarete-acildi-/646017> Erişim Tarihi: 18.03.2021
37. Buys, L. R ve Miller, E. (2007). The Physical, Leisure and Social Activities of Very Old Australian Men Living in A Retirement Village and The Community, *Geriacton*, 25, ss.15-19.

38. Crisp, A.D., Windsor, D.T., Anstey, K.J., Butterworth, P. (2012). What are older adults seeking? Factors encouraging or discouraging retirement village living, *Australian Journal on Ageing*, 32(3), ss. 163-170.
39. Losekoot E. ve Theresa Z. (2018). Retirement villages: Hospitals or hospitality operations e Management attributes and traits, *Journal of Hospitality and Tourism Management* 34:75-81DOI: 10.1016/j.jhtm.2017.12.003
40. Poterba, J., Venti, S. and Wise, D. (2011), “The composition and drawdown of wealth in retirement”, *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 25 No. 4, pp. 95-118.
41. Tezcan, S. & Polat, B. (2020) Expo’nun Kentsel Fonksiyonları Belirlemedeki Rolü Üzerine Bir Sağlık Kampüsü Önerisi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), 354-371 Doi: 10.33905/Bseusbed.779860
42. Sayın K.Ş., Yeğinboy E.Y. ve Yüksel İ. (2017). Medical Tourism Applications in Turkey: Evaluation of a University and İzmir Health Zone, *Dokuz Eylül University Faculty of Economics and Administrative Sciences Journal*, 32(2).
43. T.C. Ekonomi Bakanlığı, Genel Bilgi, Erişim Adresi: https://ticaret.gov.tr/data/5b9b61fc13b8761cc09f9b92/genel_bilgi.pdf Erişim Tarihi: 23.03.2021.
44. Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (2011). Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/11/201111102M1-3.htm> Erişim Tarihi: 20.03.2021.
45. Tontuş H.Ö. (2018). Sağlık Turizminde Mevzuat ve Teşvikler, *Satürk Yayınları*, Erişim Adresi: <http://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/10953> Erişim Tarihi: 24.03.2021
46. Aslonova K. (2013). Türkiye’de Sağlık Turizmi ve Sağlık Turizmi Hukuku, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 2(3).
47. Sağlık Bakanlığı, (2012), Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Sağlık Turizmi Daire Başkanlığı, Sağlık Turizmi 2012 Faaliyet Raporu, Erişim Adresi: [<https://docplayer.biz.tr/1488651-Saglik-turizmi-2012-faaliyet-raporu.html>.]
48. Aljaibeji S. ve Yılmaz C. (2012). Dünyadaki Sağlık Serbest Bölgelerinin Çalışması Usul ve Esaslarının Araştırılması ve Raporlanması, Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/339090307_CY-Saglik_Serbest_Bolgesi_Arastirmasi Erişim Tarihi: 21.03.2021
49. Sağlık Bakanlığı, Stratejik Plan 2013-2017 Erişim Adresi: <https://shgm.saglik.gov.tr/Eklenti/9843/0/saglik-bakaligi-stratejik-plan--2013-2017pdf.pdf>

50. Eriş H. (2019). Şanlıurfa Sağlık Turizmi SWOT Analizi, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 18(71): 1278-1298
51. Kamilçelebi H. (2012). Türkiye’de Sigorta Sektörünün SWOT Analizi ve Bir Araştırma, Ekonomi Bilimleri Dergisi, 4(1).

Bölüm 36

YÜKSEKÖĞRETİMDE TEKNOLOJİ

BOYUTUYLA DİJİTAL DÖNÜŞÜM

UYGULAMALARI

Sinan KUL¹

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Bilgisayar Kullanımı Bölümü

Teknoloji bir taraftan yaşam standartlarının iyileşmesine katkıda bulunurken diğer taraftan bireyleri ve işletmeleri daha fazla teknoloji kullanmaya ve teknolojik yeniliklerle birlikte dönüşmeye mecbur bırakmaktadır. Dijital dönüşüm olarak literatüre geçen bu dönüşüm, insanın ve iş süreçlerinin, hızla gelişen teknolojiye uyum sağlayabilmek ve onu etkin kullanabilmek için dönüşmesini anlatmaktadır. Deyim yerindeyse teknolojinin içine doğan bireyler gibi yeni kurulan işletmeler de bu dönüşüme daha kolay ayak uydurabilmektedir. Bu işletmeler, dönüşüme direnç gösteren dijital göçmen diye kategorize edilen işletmeler üzerinde de zorlayıcı bir etki oluşturmaktadır.

Dijital dönüşümün insana bakan tarafında ise insan-makine savaşının fitilinin ateşlendiği görülmektedir. Nitekim, makinelerin, bugün bilinen çoğu meslek dalında insanların yerine geçtiği ve yakın gelecekte yapay zekânın, insan zekâsıyla yarışacağı ve insanları farklı alanlarda zihinsel süreçlerini sürdürerek hayatlarını kazanmaya mecbur kılacağı öngörülmektedir. Bu anlamda dijital dönüşüm bir yönüyle yeni iş fırsatları oluştururken diğer taraftan yeni dijital becerilere sahip olma zorunluluğu da yüklemektedir (Van, Deursen, Helsper ve Eynon, 2016).

Mckinsey Global Institute tarafından 2020 yılında yapılan çalışmaya göre küresel ölçekte, otomasyon, yapay zekâ ve dijital teknolojilerin, işlerin %50'sini otomatikleştireceği ve mesleklerin bir kısmını ise tamamen ortadan kaldıracığı tahmin edilmektedir. Türkiye'de de mevcut teknolojilerle her 10 meslekten 6'sının yüzde 30 oranında otomatikleştirildiği ve 10 yıl içinde de mevcut mesleklerin yaklaşık %25 oranında otomatikleştirilebileceği ifade edilmektedir. Yapılan tahmini hesaplamalara göre ülkede 7,6 milyon kişinin bu sebeple işten çıkarılacak olması ve 21 milyon kişinin ise yeni teknolojiler ile becerilerini geliştirmesinin gerekeceği durumu ise ülke ekonomisini canlandırma potansiyelinde olduğu değerlendirilmektedir (Mckinsey, 2020).

Dijitalleşmenin, bireylere, işletmelere ve ülkelere etkisini konuşurken, tüm bu kademelerde, yüksek öğretim kurumlarının, geleceğin henüz adı bilinmeyen mesleklerine eleman yetiştirme görevini üstlenerek bu dönüşümün bir pusulası ve bir lokomotif olma misyonu belirginleşmektedir. Bunun için de yüksek öğretim kurumlarının öncelikle kendi içinde eğitim faaliyetleri, eğitim içerikleri, eğitmenleri ve yönetim anlayışıyla kurum çapında bir bütün olarak dijital dönüşümü gerçekleştirmesi gerekmektedir. Zira teknolojik gelişmeler ve dijital yerliler, zaman-mekan sınırlarını ortadan kaldıracı teknolojilerin yüksek öğretim kurumlarında da uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu dönüşümü gerçekleştiren yüksek öğretim kurumları, öğrencilerin becerilerinin artmasını sağladığı gibi işgücü piyasalarının ihtiyacını da karşılayacak becerilerle donanmış, hayat boyu öğrenme aktiviteleri içinde

olması gerektiğini bilen personel yetişmesine de katkıda bulunabilecektir. Aksi takdirde üniversiteler, müşterileri olan dijital yerlilerin istek ve ihtiyaçlarına cevap veremeyecek ve rakiplerine (örneğin, yeni çıkan eğitim platformları ve dijital üniversiteler gibi) yenik düşecektir. Diğer taraftan kalitenin artırılması ve maliyetlerin azaltılabilmesi için de idari faaliyetlerden öğrenim faaliyetlerine kadar tüm faaliyetleri kapsayıcı bir dijital dönüşümün yüksek öğretim kurumlarında hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada dijital dönüşüm kavramının yüksek öğretim kurumları için öneminden bahsedilerek yüksek öğretim kurumlarında güncel teknolojilerden ne ölçüde faydalandığına ilişkin gelinen durumun fotoğrafı çekilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda güncel teknolojiler hakkında genel bilgiler sunulurken, üniversitelerdeki uygulama alanlarına ve akademik çalışmalara da örnekler verilecektir.

Günümüz Teknolojilerine Örnekler

Yapay Zekâ: insanın konuşma, tanıma, öğrenme, tahmin etme ve karar verme gibi zihinsel süreçlerinin taklit edilmesine dayalı teknolojidir (Remian, 2019). Yüksek öğretim kurumlarında yapay zekâ, örneğin öğrencilerin sorularına sesli veya yazılı cevap vermeyi sağlayan ve doğal dil işleme teknikleri kullanan sanal asistanların geliştirilmesinde kullanılmaktadır. Özellikle uzaktan eğitimde ve açık öğretim gibi öğrencilerle ilgilenen kadar yeterli sayıda öğretmenin bulunmadığı platformlarda sanal asistanlardan yardım alınması zaruriyeti bulunmaktadır.

Bu bağlamda, Colace, vd. (2018) ve Nenkov vd. (2016) tarafından uzaktan eğitimde uygulanmak üzere sanal asistan geliştirilmiş ve sonuçlarının öğrenciler için memnuniyet verici olduğu rapor edilmiştir. Karahan (2009), yapay zekânın kullanıldığı uzaktan eğitim uygulamalarını incelediği çalışmasında yapay zekânın öğrenme süreçlerini pekiştirdiğini rapor etmiştir.

Okullarda özellikle yabancı dil öğretiminde yapay zekâ uygulamalarından (IRobiQ, MentoRo, Robi, Cubo, Tiro, U-Robo vd.) faydalanılmaktadır (Kim ve Kim, 2011). Otizmli ve işitme engelli öğrencilerin eğitiminde de yapay zekâ uygulamalarından (insansı robotlar) faydalanılmaktadır (Akalin, 2014; Eliçin, 2016; Özdemir ve Kahraman, 2017).

Otonom Robotlar: İnsan yönlendirmesinden bağımsız olarak hareket edebilen, karar alabilen ve problem çözebilen robotlardır. Otonom robot çalışmalarında özellikle konumlandırma, haritalama ve planlama sorunlarına cevap aranmaktadır. Uzun ve yeraltı araştırmaları

gibi özellikle sağlığa zararlı işlerde ve zor/tehlikeli işlerde robotlardan yararlanılmaktadır. Günümüzde yaygın olarak kullanılan ve çoğunlukla görüntü almada, keşif ve haritalamada kullanılan insansız hava araçlarının otonom olanları da otonom robotlara örnek verilebilir.

Şikago Üniversitesi'nin merkezi kütüphanesinde robotlardan faydalanılmış ve 3,5 milyon eserin öğrencilere daha hızlı ulaştırılabilmektedir (Yılmaz, 2018). Gazi Üniversitesi'nde yapılan bir çalışmada ise dronelikit kütüphanesi ve PixHawk uçuş denetleyicisi kullanarak otomatik rota tayini yapabilen drone geliştirilmiş ve testleri üniversitenin merkez kampüsünde yapılmıştır (Gökçe, ve Çetin, 2019). İstanbul Teknik Üniversitesinde ise otonom ve operatör kontrolünde çalışabilen mobil bir robot tasarlanmıştır (Tozan, 2007).

Nesnelerin İnterneti: Sensörlerin ucuzlayarak yaygınlaşması ile çoğu nesne internete bağlanır hale gelmiştir. Bu da cihazların takibini ve özellikle üretim süreçlerinin optimizasyonu çalışmalarını teşvik etmektedir. Nesnelerin interneti, günlük hayatta yaygın olarak kullanılan nesnelerin de internete bağlanmasını takip ve kontrolünün dijital olarak yapılabilmesi imkânını da vermektedir. Dahası bu nesnelere takılan sensörler ile çevreden alınan konum, sıcaklık ve hareket bilgilerinin de kaydedilip işlenebilmesi mümkün olabilmektedir. Mimari yapısı itibariyle nesnelerin interneti teknolojisi, sensörlerin takılı olduğu algılama katmanından, internete bağlanmayı sağlayan ağ katmanından ve akıllı uygulamaların gerçekleştirilebilmesi için de uygulama katmanından oluşmaktadır. Nesnelerin interneti, bu bağlamda internet teknolojilerinden, veri bilimine, yapay zekâdan gömülü sistemlere ve robotiğe kadar birçok disiplinden beslenmektedir.

Nesnelerin interneti teknolojisinin yüksek öğretim kurumları için akıllı kampüs ve akıllı derslik uygulamalarında kullanılmasının gerekliliği sıkça dile getirilmektedir (Prandi, Monti, Ceccarini, & Salomoni, 2019). Nitekim yapılan bir çalışmada kampüsteki ve binalardaki yaşam konforunun artırılmasının, öğrencilerin ve hocaların verimliliğini artırdığı rapor edilmiştir (Kastner, Neugschwandtner, Soucek ve Newmann, 2005). Nesnelerin interneti, enerji tüketiminin ölçülmesinden, hava kirliliğinin tespitine ve kampüs içi araç trafiğinin yönlendirilmesine çok çeşitli amaçlarla kampüs içinde kullanılabilir. Akıllı derslik uygulamalarında ise dersliklerin ısıtılması, aydınlatılması ve havalandırılması gibi amaçlarla kullanılabilir. Nitekim yapılan bir çalışmada Çin'deki bir üniversitede bilgisayar laboratuvarlarındaki enerji tüketimleri takip edilerek gereksiz çalışan klimaların ve bilgisayarların enerjileri kesilerek tasarruf sağlanmıştır (Wang, 2013). Başka bir çalışmada ise Çin'deki çalışmanın kapsamı genişleterek üniversitedeki tüm binaların enerji tüketiminin izlenmesini ve kontrol edilmesi için bir

uygulama geliştirilmiştir (Lazaroiu, Dumbrava, Costoiu, Teliceanu, & Roscia, 2016).

Birmingham City Üniversitesi, fakülte binalarını nesnelerin interneti teknolojileriyle donatmak için 128 milyon dolar yatırım yapmış ve yılda ancak 105 bin dolar tasarruf elde edebilmiştir. Havanın %40 oranında karbondioksit gazından arındırılması ile de 177 bin dolar tasarruf ettiğini rapor etmiştir (Hipwell, 2014). Diğer taraftan bu tür uygulamaların üniversitedeki öğrencilerin ve hocaların enerji tasarrufu konusundaki farkındalık düzeylerini artırdığı da bilinmektedir (Kusakabe, Lin, Omori ve Araki, 2014). Su tüketiminin yönetimi için de geliştirilen uygulamalar bulunmaktadır. (Robles vd., 2014; Mudumbe ve Abu-Mahfouz, 2015). Tasarruf artırmayı amaçlayan diğer bazı çalışmalarda da çöp konteynerlerine yerleştirilen algılayıcılar ile atık yönetimi için veri toplanmakta ve veri analizi yapılmaktadır (Anagnostopoulos, Zaslavsky ve Medvedev, 2015; Folianto, Low ve Yeow, 2015).

Akıllı derslik uygulamalarının akademik başarıya etkisi üzerine yapılan çalışmalardan birinde Belgrad'daki bir üniversite dersliklerindeki sıcaklık, nem ve karbondioksit seviyeleri ölçülerek, öğrencilerin derse odaklanma seviyeleri üzerine etkileri incelenmiştir (Horowitz, 2015).

Nesnelerin internetinin kullanıldığı diğer bazı çalışmalarda (Rayner, 1998; Abbasy & Quesada, 2017) ise sınıf içindeki algılayıcılar kullanılarak öğrenenlerin özel eğitim ihtiyaçlarına göre kişiselleştirilebilir öğrenme platformları oluşturulmuştur. Öğrenenlerin göz hareketlerinin (ilk tespit süresi, ortalama tespit süresi, tekrar tespit süresi, bakış süresi, toplam izleme süresi vb.) izlenerek dikkatin yönlendirildiği bölgeler için ısı haritalarının oluşturulduğu bu çalışmalarda bilişsel öğrenme süreçleri takip edilmektedir (Lai ve diğerleri, 2013).

Büyük Veri Analizleri:

Makinelerin ve diğer nesnelerin internete bağlanmasıyla (nesnelerin interneti) toplanan verilerden, sosyal medya verilerine kadar geniş bir yelpazede, bireysel ve kurumsal türde büyük miktarda veri depolanmaktadır. Bu verilerin analiz edilmesi ise üretim verimliliklerini artırmak isteyen, müşteri istek ve ihtiyaçlarını daha yakından takip etmek isteyen, uzun dönem pazarlama kampanyalarını yönlendirmek isteyen, hasılı veriye dayalı karar vermek isteyen işletmeler için çok kıymetlidir. Ancak gerek verinin yapısı ve gerekse üretim hızı dolayısıyla kaydedilmesi, işlenmesi ve analiz edilmesi geleneksel yöntemlerin ve teknolojilerin sınırlarını aşmaktadır. Çeşitliliği fazla olan, boyutları yüksek ve üretim hızı yüksek olan bu verilerin anlamlandırılması için geliştirilmiş yöntem ve teknolojilere büyük veri analizi denilmektedir.

Verinin, büyük veri kapsamında değerlendirilmesi için 5 temel boyuta sahip olmasından bahsedilmektedir (Bayrakçı ve Albayrak, 2019). Bunlar:

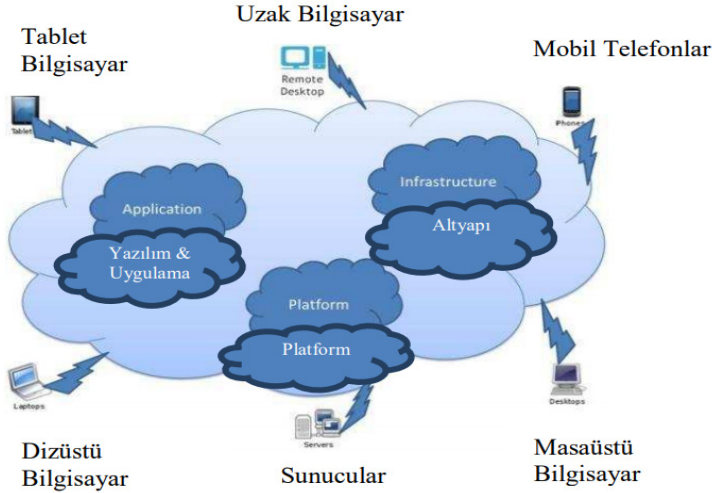
1. Volume: verinin hacminin büyük olması
2. Velocity: verinin oluşturulma hızının yüksek olması
3. Variety: verinin yapısal ve yapısal olmayan çeşitliliğinin olması
4. Veracity: verinin doğru bir kaynaktan geliyor olması
5. Value: verinin bir değer üretmesi

Büyük verinin depolanması için No-SQL (Not Only SQL) veritabanı sistemlerine ihtiyaç duyulmaktadır. No-SQL Veri tabanı yapıları ise doküman, anahtar-değer, sütun ve çizge türlerinde olabilmektedir.

Büyük veri alanında yapılan akademik çalışmalar incelendiğinde özellikle 2012 yılından sonra hem Türkiye özelinde hem dünyada, çok sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir. Örnek olması açısından Köse (2015), havayolu şirketleri hakkında paylaşılan İngilizce tweetler için duygu analizi uygulamıştır (Köse, 2015). Oracle VirtualBox sanal makinesine kurulu Hortonworks Sandbox 2.0 platformu ile hadoop mimarisi üzerinde HiveQL kodlarından faydalanmıştır. Kul (2018) da gsm markaları hakkında paylaşılan Türkçe tweetleri duygu analizine tabi tutarken yine hadoop mimarisi üzerinde HiveQL dilinde yazdığı betikleri kullanmıştır.

Bulut Bilişim: Bulut bilişim (cloud computing) mimarisi, istemci, uygulama, platform, altyapı ve sunucu olmak üzere beş katmandan oluşmaktadır. İstemci platformunda bulut bilişim hizmetlerinden yararlanan bileşenler bulunmaktadır. Uygulama katmanında yazılımlar, internet üzerinden kullanıma sunulmaktadır; böylece kullanıcının kendi bilgisayarına bu sistemleri kurması için gerekli lisans maliyetleri ortadan kalkmaktadır. Programların farklı sürümleriyle oluşturulan dosya formatları üzerinde işlem yapılabilmesi için örneğin ekstra program kurma veya güncelleme maliyetinden tasarruf sağlanmaktadır.

Platform katmanı, hem yazılımları hem de yazılımlar ile kayıt altına alınan verilerin analizini içerir. Altyapı katmanı, sistem kurulumu güvenlik bakım gibi işlemlerin yürütüldüğü katmandır. Sunucu katmanı ise yazılım ve donanımla ilgili bileşenlerin yer aldığı en alt tabakayı teşkil eden katmandır.

Şekil 1. Bulut bilişim (Sarıtaş ve Üner, 2013)

Bulut bilişim ile genel anlamda yazılım, platform ve sistem ihtiyacı için teknolojiye sahip olma maliyetine katlanma mecburiyeti ortadan kalkmaktadır. Böylece ihtiyaç duyulan sistem kaynağı zaman ve mekan bağımsız bir şekilde kiralanarak kullanım miktarınca ücret ödenebilmektedir. Yeni ve güncel alt yapılara yatırım yapma ve lisanslama gibi maliyetlere katlanılmamaktadır. Yaygın kullanılan bulut bilişim uygulamalarına Dropbox, Google Drive ve Fizy örnek verilebilir. Eğitim amaçlı kullanılmak üzere çok sayıda uygulama (Google Dokümanlar, Google E-tablolar, Google Slaytlar, Google Çeviri, Gmail, Takvim, Google Drive, Google Siteler, vd.) google tarafından Google Apps adı ile bir araya getirilmiştir (Google Apps for Education, 2021). Google tarafından yapılan açıklamaya göre bu uygulamalar, Benin, Vanderbilt, Brown ve Monash Üniversiteleri tarafından aktif kullanılmaktadır.

Yükseköğretim kurumlarında yürütülen eğitim faaliyetlerini ve idari faaliyetler için kaynakların etkin kullanımı ve esnek bilgi işlem altyapısı için bulut bilişime ihtiyaç duymaktadır (Sultan, 2010). Özellikle öğrencilerin istedikleri yerden, istedikleri zaman ve bağlamda bilgiye ulaşabilmelerini anlatan “Mobil öğrenme” modeli gereği eğitim faaliyetlerinde, planlama, depolama, veri paylaşımı ve iletişim gibi özellikleriyle de bulut bilişim teknolojisine ihtiyaç duyulmaktadır (Çakır, 2011). Süleyman Demirel Üniversitesi’nde yapılan bir çalışmada Windows Azure platformu için bulut bilişim temelli bir eğitim portalı geliştirilmiş ve öğrencilere uygulanmıştır. Başka bir çalışmada ise üniversite yerleşkesinde bulut bilişim teknolojisini kullanan akıllı kart sistemi geliştirilmiştir (Du ve Tang, 2014).

Kuzey Carolina Üniversitesi'nde 2008 yılında yapılan bir çalışmada açık kaynak kodlu olarak bir bulut bilişim uygulaması geliştirilmiştir. Böylece eğitim uygulamaları maksadıyla her öğrencinin bilgisayarına kurulması gereken programlar bu platform üzerinden kullanıma açılmıştır (Virtual Computing Lab [VCL], 2013).

Üniversiteler, kütüphanelerinin artan bilgi teknolojisi ihtiyaçlarına cevap verecek bütçeye yeterince sahip olamadığı (Atılğan, 2008) için bulut bilişime yönelmektedirler. Bu vesileyle kütüphaneler arası işbirliği de kolaylaşmaktadır (Mandal ve Kumar, 2013). Bulut bilişim, üniversite kütüphanelerinde,

1. Kütüphane Otomasyon Sistemleri
2. Dijital Kütüphane Hizmetleri
3. Toplu Katalog Paylaşımı
4. Bilgi Paylaşımı
5. Elektronik Kaynak Hizmeti
6. Veri Depolama Hizmeti
7. Dijital Koruma Hizmeti
8. Web Siteleri
9. Arama Hizmetleri
10. Danışma Hizmeti
11. Koleksiyon Geliştirme
12. Kullanıcı Hesabı Yönetimi
13. Ödeme/Ücretlendirme

gibi bir çok alanda kullanılmaktadır (Aydın, 2017). Arizona Üniversitesi kütüphanesinde “DSpace” yazılımı, Çin’de akademik kütüphaneler projesi, Kaliforniya Üniversitesi Kütüphanesi uygulaması, Kentucky Üniversitesi Kütüphanesi, Kolombiya Halk Kütüphanesi uygulaması, Hacettepe Üniversitesi’nin “LoCloud” iyi Uygulama Ağı Projesi, Mysore Üniversitesi Kütüphanesi “Amazon EC2” uygulaması, Nijerya Üniversiteleri’nin elektronik kaynaklarının tek ortak bulut platformunda tutulması gibi uygulamalar üniversite kütüphanelerindeki bulut bilişim uygulamalarına örnek verilebilir (Wang, 2012; Han, 2014; Chen vd., 2011; Shaw, 2013; Bala, 2012; Ogbu ve Lawal, 2013; Chukwhu, 2013).

Simülasyon, Sanal/Artırılmış/Karma Gerçeklik: Simülasyon, gerçek ortamın dijital ortamda modellenmesidir. Bilgisayar oyunlarında

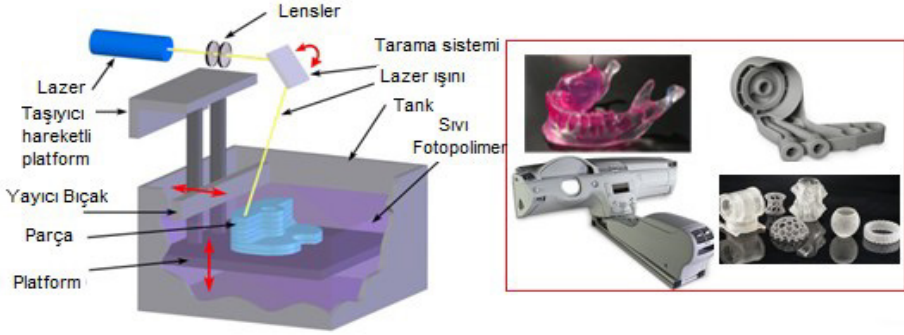
ve 360 derece mekan gezintilerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Sanal veya artırılmış gerçeklik uygulamaları ile gerçek ortamda maliyetli olan testler sanal ortamda düşük maliyetli olarak yapılabilir (Uşun, 2013). Bu teknoloji, pilotluk, cerrahlik ve astronotluk eğitimi gibi gerçek ortamda tecrübe edilmesi güç ve tehlikeli olan eğitimler için de sıklıkla kullanılmaktadır (Alessi & Trollip, 2001). Sanal gerçeklik başlıkları kullanılarak bilgisayara kabloyla veya mobil cihaza bağlanılarak simüle edilen sanal dünya için kullanıcılar gerçeğe çok yakın olarak tecrübe edebilmektedir. Artırılmış gerçeklik ise sanal olarak oluşturulmuş nesneler ile gerçek nesne görüntülerinin etkileşimli olarak birleştirilmesidir (Dunleavy, Dede, & Mitchell, 2009).

1966 yılında Ivan Sutherland ve 1975 yılında Myron Krueger tarafından geliştirilen uygulamalar artırılmış gerçeklik uygulamaları olarak bilinmektedir (Doppler, 2009).

Shelton vd. (2002) çalışmalarında, gök cisimleri arasındaki ilişkiyi öğrencilere anlatabilmek için artırılmış gerçeklik uygulaması geliştirmişlerdir. Sorensen ve Jensen (2019), çalışmada öğrenme sürecinde karma gerçeklik uygulamalarının kullanılmasının görsel ve bilişsel iş yükünü artırdığını tespit etmiştir. Birt, Moore ve Cowling (2017) ise karma gerçeklik uygulaması geliştirmişler ve öğrenciler üzerinde uyguladıklarında, öğrencilerin akademik başarılarının arttığını ve daha kalıcı şekilde öğrendiklerini bulmuşlardır.

Karma gerçeklik ise gerçek hayat içinde sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik uygulamalarının kullanılmasıdır.

3 Boyutlu (3D) Yazıcılar ile Eklemeli İmalat: üç boyutlu ve vektörel olarak AutoCAD, Solidworks, 3DsMax gibi bir Bilgisayar Destekli Tasarım programında tasarlanmış nesnelerin somut nesnelere dönüştürülmesini sağlayan cihazlardır. 3D yazıcıda oluşturulan nesnelerdeki olası boyutsal hataları gidermek için yüzey temizleme ve iyileştirme işlemi uygulanmaktadır. Nesneleri dijital ortama üç boyutlu olarak aktarmak için 3D tarayıcılar kullanılabilir. Sonrasında yine bu dijital üç boyutlu görüntü 3D yazıcıyla gerçek ortama aktarılabilir. Eklemeli üretim olarak da bilinen 3d yazıcılarda petrol ürünü Akrilonitril Butadin Stiren malzemesi ve Poliaktik Asit malzemeleri yaygın olarak kullanılmaktadır (Polat, 2016). Az sayıda ve özel üretim istenen ürünler için 3 boyutlu yazıcılar, lojistik ve stok maliyetlerini en aza indirebilmektedir.

Şekil 2. stereolithography türü 3D yazıcı ve üretilen parçalar (x)

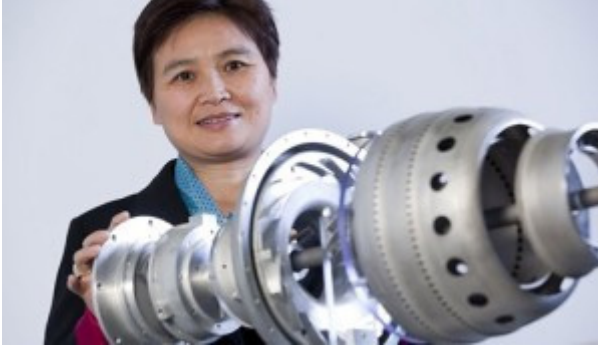
3D yazıcı, uzay endüstrisinden protez tasarımına, organ ve kafatası üretilmesinden ev inşa edilmesine kadar geniş bir yelpazede kullanılmaktadır. 2040 yılına gelindiğinde tüm evlerde 3D yazıcıların kullanılacağı tahmin edilmektedir (Kuneinen, 2012).

3D yazıcılar, üniversitelerde özellikle mühendislik fakültelerinin tasarım eğitimi derslerinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Lantada vd., 2010). Öğrenciler, endüstriyel uygulamalar geliştirirken makinelerin kabiliyetlerini dikkate almadıklarında boyutsal, fonksiyonel, operasyonel ve ekonomik sorunlar yaşamaktadırlar (Wan ve Syed, 2012).

Michigan Üniversitesi'nde ise açık kaynak kodlu 3D yazıcı tasarımı ve ilgili bölümlerin müfredatlarının iyileştirilmesi için çalışma yapılmıştır (Schelly vd., 2015).

Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi'nde ise yüksek okul öğrencilerine 3D yazıcıların eğitimde uygulanması test edilmiş ve öğrencilerin analitik düşünme becerilerine ve mesleki gelişimlerine katkı sağladığı rapor edilmiştir (Özsoy, 2019).

3D yazıcılar ileri teknolojilerin geliştirilmesinde de kullanılmaktadır. Örneğin, NASA 2013 yılında 3D yazıcılar ile roket motoru parçaları üretmiştir (Özsoy ve Duman, 2017). Monash Üniversitesi ise 3D yazıcılarla üretilen dünyanın ilk jet motoru üretimini 2015 yılında gerçekleştirdi (Science in Public, 2021).

Şekil 3. 3D yazıcılarla üretilen dünyanın ilk jet motoru (*Science in Public*, 2021)

Blok Zincir

Blok zinciri teknolojilerinden biri olan kripto para teknolojisi, 2008 yılında bir proje olarak ortaya çıkmıştır ve merkezi olmayan dağıtık kayıt defteri teknolojisine dayanmaktadır. Dolayısıyla bu teknoloji ile merkezi otoriteye ihtiyaç duyulmadan finansal faaliyetler yürütülebilmektedir. Blok zinciri teknolojisinde veriler, güvenli, şeffaf, doğru ve doğrulanabilir bir şekilde ve dağıtık olarak yani yüzlerce farklı lokasyonlardaki bilgisayarlar üzerinde tutulmaktadır. Dolayısıyla verinin tamamına tek bir noktadan erişilemediği için güvenlidir. Veri bütünlüğünü ve doğrulamasını sağlamak için de çeşitli şifreleme algoritmaları kullanılan güvenlik süreçleri yürütülmektedir.

Blok zinciri, uzaktan eğitim uygulamalarının kişiselleştirilmesinde (Tolbatov, Ahadzhanova, Viunenko ve Tolbatov, 2018), öğrencilerin sınav sistemine güvenli bir şekilde girişlerinde (Nguyen, Luu, Huynh-Tuong ve Pham, 2019) ve sınav değerlendirme sonuçlarının ve sertifikalarının paylaşımında (Li, Guo, Zhang, Wang, Sun ve Bie, 2019) kullanılabilir.

Sosyal Medya: kullanıcıların kimlik oluşturarak içerik (resim, video, metin vs.) üretebildiği, oluşturulan içerikleri beğenebildiği, iletebildiği ve içeriklere yorum paylaşabildiği web tabanlı platformlardır (Boyd ve Ellison, 2007). Twitter, Facebook, Instagram, LinkedIn ve youtube en yaygın kullanılan sosyal medya platformları arasındadır. Sosyal medya, bireylerin kendi aralarında etkileşime girmelerini sağlayarak ve çeşitli gruplar oluşturarak sosyalleşmelerine katkı sağlamasının ötesinde bilgi ve belge paylaşımını sağlamasıyla da bireylerin doğru bilgiye erişmesini sağlamaktadır (Tonbuloğlu ve İşman, 2014).

Yüksek öğretim kurumları özelinde yapılan çalışmalar incelendiğinde Kirschner ve Karpinski (2010), sosyal medyanın öğrencilerin akademik

başarısını düşürdüğünü söyleyen çalışması dikkati çekmektedir. Başka bir çalışma ise ders saatleri içinde sosyal medya kullanımı ile öğrenci başarısı arasında ters ilişki olduğunu rapor etmiştir (Qu, Li, Zhang ve Wang, 2018).

Diğer taraftan Ekici ve Kıyıcı (2012) ise harmanlanmış öğrenmeyi artırdığı için eğitim sürecine katkı sunduğunu söylemektedir. Sosyal medya kullanımının öğrencileri derse ilgilerini artırdığı ve dolayısıyla akademik başarılarını artırdığı yapılan diğer bazı çalışmalarla da ortaya konmuştur (Bağcı & Atar, 2018; Manca & Ranieri, 2016). Atif ve Mathew ise öğrencilerin sosyal medyadaki davranışlarını analiz ederek kişiselleştirilmiş öğrenme programı önermiştir (Atif ve Mathew, 2013).

Dijital Dönüşümde Yüksek Öğretim Kurumlarının Önemi

Dünya Ekonomik Forumu'nun 2018 yılında yayınladığı rapora göre iki yıl içinde iş yaşamında var olan mesleklerden %65'inin varlığını sürdüreceği ön görülmekteydi (Kuran, 2018). Oxford ve Yale Üniversiteleri tarafından yapılan başka bir çalışma ise bilim insanlarının, yapay zekanın 45 yıl içinde evrilerek insanlardan daha iyi performans sergileyeceğine inandıklarını göstermiştir. Yine de en azından fiziksel sistemler ile adaptasyon ve iletişim için insanlara ihtiyaç duyulacağı tahmin edilmektedir (Öztuna, 2017).

Endüstri 4.0 ile birlikte çalışma alanı daralan ancak diğer taraftan önünde yeni bazı alanlar açılan insan daha fazla zihinsel aktiviteler yaparak yaşamını sürdürecektir. Ancak bu pek de kolay olmayacaktır; çünkü üretim ve tasarım sürecinde çalışırken teknolojiyi kullanabilmenin ötesinde daha fazla yeni zihinsel beceriler kazanmak zorundadır ve yaşam boyu öğrenme disiplinine sahip olmalıdır. Yani eğitim, insan için, hiç olmadığı kadar önemli bir hale gelecektir. Çünkü gelecek, dijital okuryazarlık seviyesi, bilimsel ve analitik düşünme becerisi ve sorun çözebilme becerisi yüksek ve daha yaratıcı bireylerin olacaktır (Öztemel, 2018).

Bu bağlamda Yüksek öğretim kurumları, geleceğin henüz adı konmamış mesleklerine de eleman yetiştirme görevini üstlenecekse daha fazla dijitalize olmalı. Yüksek öğretimde dijital dönüşüm denildiğinde öğrencilerin ve öğretim üyelerinin dijital okuryazarlık seviyesinin yükseltilmesi; öğrenme ve araştırma ortamlarının teknolojik entegrasyonunun sağlanması; yönetim faaliyetleri için veriye dayalı karar mekanizmalarının kurulması ve özetle, eğitim ve yönetim süreçlerinin dönüştürülmesi kastedilmektedir.

Dijital dönüşümle ilgili akademik çalışmaların sayısının fazlalığı, akademik camianın dijital dönüşümün öneminin farkında olduğu hakkında

bize bilgi vermektedir. Diğer taraftan hastalıkların ve salgınların daha hızlı yayıldığı, pandemi tedbirlerine daha fazla başvurulduğu günümüzde yüksek öğretimde de uzaktan eğitim teknolojilerinin önemi artmaktadır. Uzaktan eğitim uygulamaları internet ile başlamadı ancak güçlenerek yaygınlaştı diyebiliriz. İnternet ile eş zamanlı eğitim uygulamalarının önü açılmıştır.

Uzaktan eğitim uygulamaları sayesinde eğitimin dört duvar arasından çıkarak internet erişimi olan dünyanın farklı yerlerindeki öğrencilere ulaşabilmektedir. Bunun için öğrencilerin de temel bilgisayar ve internet teknolojileri kullanma becerilerine sahip olması gerekmektedir. Bu bağlamda yine yükseköğretim kurumlarının teknoloji eğitiminin önemi ortaya çıkmaktadır.

Yüksek Öğretim Kurumlarında Teknoloji Uygulamaları

A- Eğitim Faaliyetlerinde Kullanılan Teknolojiler

İnternet teknolojisi örgün eğitime destek için kullanılabilmektedir. Ders dışı zamanlarda araştırma yapmak için kullanılan internet günümüzde örgün eğitime takviye için veya tümüyle onun yerine geçecek alternatif platformlar için altyapı sunmaktadır. Tartışma forumları arama motorları ve elektronik posta servis sağlayıcıları örnek verilebilir.

Açık öğrenme materyalleri, ders anlatım videoları ve sosyal ağ platformları yükseköğretim kurumlarında yüz yüze eğitimleri takviye etmek için kullanılmaya başlanmıştır (Taşkıran, 2017). Eğitim amaçlı kullanılan teknolojileri bu bağlamda donanım, yazılım ve platform olmak üzere üç sınıfa ayırabiliriz (Seferoğlu, 2014).

Yazılım için sunum maksatlı içerik oluşturmada kullanılan Microsoft'un PowerPoint uygulaması ve prezi örnek verilebilir. Uzaktan eğitim uygulamaları içinde de yaygın olarak Skype Zoom ve Google meet örnek verilebilir. Diğer taraftan eğitim materyallerinin, internet sayfalarının, resimlerin, videoların ve kitapların arattırılmasında çok yaygın olarak kullanılan arama motorlarının başında gelen Google ve yine akademik çalışmaları araştırmak için de kullanılan Google akademi örnek olarak verilebilir. İnternet üzerinden erişim sağlanabilen ve herhangi bir konuda genel bilgileri düzenli olarak sunan ve çok sayıda kullanıcı tarafından içerik üretilmesinde faydalanılan wiki platformları da eğitim maksatlı kullanılan yazılımlar arasında sayılmaktadır. Bunun dışında elektronik ansiklopediler, dijital kütüphaneler, sosyal ağlar, tartışma forumları ve bloglar da eğitim maksatlı kullanılmaktadır (Taşkıran, 2017).

Sınıf içinde teknoloji kullanımının, öğrencilerin derse ilgisini artırdığı (Shen, Liu, & Wang, 2013) üst bilişsel becerileri artırdığı (McMahon, 2009), bireysel öğrenme sürecini desteklediği (Castro Sánchez & Alemán,

2011) yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur. Etkileşimli tahta akıllı tahta ve projektörler sınıf içinde kullanılan teknolojilere örnek verilebilir. Ayrıca WizyqTM, Adobe® ConnectTM gibi uygulamalar sayesinde de öğretim elemanı laboratuvar ortamında öğrencilerin bilgisayarlarını kontrol edebilir öğrencilerle doküman paylaşımında bulunabilir ve kendi ekran görüntüsünü öğrencilerin ekranlarına doğrudan yansıtarak dersi daha verimli işleyebilir (Seferoğlu, 2014).

EPUB2 uzantılı ve ağırlıklı olarak metinsel içerik barındıran roman ve hikaye tarzı kitaplar için eşzamanlı olarak çok sayıda okur tarafından altı çizilebilen ve metne yorum, eleştiri vs. şekilde katkı sunabilen bir platformdur (Ertürk ve Üzümcü).

mooc

Araştırmalara göre örgün öğretimin internet ortamındaki eğitim materyalleri ile takviye edilmesi öğrencilerin motivasyonlarını artırmaktadır (Özçelik ve Acartürk, 2011; Liu, Li ve Carlsson, 2010); öğrenme sürecini daha etkili hale getirmekte (Hau, Siraj, Alia, Rauf ve Zakaria, Darusalam, 2013) ve kişiselleştirmektedir (Liaw, Hatala ve Huang, 2010). Öğretim elemanları, ders içeriklerini kurumun web sayfasında tüm bireylere veya sadece öğrencilerine açık olacak şekilde paylaşabilecekleri gibi bunun için Dropbox veya Google Drive gibi bulut platformlarını da tercih edebilmektedir (Seferoğlu, 2014).

Mooc (Massive Online Open Course – Çevrimiçi Büyük Açık Kurs) platformları ise kısa eğitim videoları, dijital testler ve online tartışma forumları ile desteklenen internet tabanlı platformlardır (Atik ve Ata 2018). Khan Academy, EdX, Coursera, Udacity ve Udemy en yaygın kullanılan Mooc platformları içerisinde.

B - Yönetim Faaliyetlerinde Kullanılan Teknolojiler

Yükseköğretim kurumları yöneticilerinin çeşitli görev ve sorumlulukları bulunmaktadır (Gazi & Aksal, 2011):

1. Öğrencilerin ihtiyaçlarının ve beklentilerinin tanımlanması
2. Öğrenme programlarının ve ortamlarının tasarlanması
3. Kaynakların yönetimi - planlanması, fiziksel ve dijital altyapının hazırlanması
4. Güvenlik tedbirlerinin alınması
5. Değişimin izlenmesi ve değerlendirilmesi.

Bu görev ve sorumlulukları yerine getirirken teknolojinin imkânlarından sonuna kadar faydalanmaları, dağıtık karar alma

mekanizmalarını devreye almaları ve bu süreçte olabildiğince esnek olmaları gerekmektedir.

Kurumlar, bu bağlamda, kariyer izleme merkezi verilerinin tutulduğu ve öğrenci şikayetlerinin alındığı modülleri barındıran MİY (Müşteri İlişkileri Yönetim) benzeri sistemleri kullanabilmektedir. Yapılan çalışmalardan birinde yükseköğretimde MİY kullanan kurumlarda öğrencilerin kuruma duydukları güveni ve sadakati artırdığı tespit edilmiştir (Roopchund, 2017). Diğer taraftan dijital dönüşüm süreçlerinin etkinliği için de MİY uygulamalarının etkili olduğunu söyleyen çalışmalar bulunmaktadır (Khodakarami ve Chan, 2014).

Kurumlarda yönetim kademesinde bulunanların vizyonu ile paralel olarak dijital uygulamalar kurum çapında uygulamaya alınabilmektedir. Ancak teknolojinin uygulamaya alınabilmesi için tabii ki, sağlayacağı faydadan daha yüksek maliyete tedarik edilmemesi gerekir.

Yöneticiler, rakiplerindeki dijital dönüşüm uygulamalarından habersiz oldukları için, mevcut iş süreçlerini ve çalışma şekillerinin yeni teknolojilere uyumlu hale getirilebilmesi için ya da gerekli kültürü kurum çapında elde edemedikleri için teknolojileri kuruma kazandıramamaktadırlar. Teknik personelin yeni teknolojilere yabancı olmasıyla da yönetim, dijital platformlara özellikle bulut ortamına şüpheyle yaklaşabilmektedirler.

Kurum içinde yapılan tüm yazışmalar ve evraklar dijital imza ile imzalanarak dolaşıma çıkarılabilmektedir (Taşkiran 2017). Dolayısıyla kurumların, bilgisayara ve internete yönelik işlenen suçlara karşı ve bilgi güvenliğini sağlayabilmek için güvenlik tedbirlerini almaları ve uygulamaları gerekmektedir. Antivirüs yazılımları, saldırı tespit sistemleri, ateş duvarı yazılımlarını temin etmenin yanı sıra tüm kurum personeline de bilişim güvenliği farkındalığı kazandırılmalıdır (Keser ve Güldüren, 2015).

Kaliforniya Berkeley Üniversitesi'nde yürütülen Dijital Çağda Yükseköğretim Projesi (HEDA), eğitimde bilişim konusunda hangi kurumsal politikaların hayata geçirileceği hususunu tartışabilmek için teknoloji geliştiricilerle öğretim üyelerini bir platformda buluşturmaktadır (Taşkiran, 2017). Türkiye'de ise yükseköğretim kurumlarında dijital dönüşüm farkındalığı oluşturmak ve gerekli eğitimlerin planlanması ve yürütülmesi için Yüksek Öğretim Kurulu tarafından başlatılan "Yükseköğretimde Dijital Dönüşüm Projesi"ne ise 2020 yılı sonu itibarıyla onlarca üniversite dahil edilmiştir.

Kaynakça

- Abbasy, M. B., & Quesada, E. V. (2017). Predictable influence of IoT (Internet of Things) in the higher education. *International Journal of Information and Education Technology*, 7(12), 914-920.
- Akalın, N. (2014). İnsansı robot destekli işaret dili öğretimi (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Alessi, S. M., & Trollip, S. R. (2001). *Multimedia for learning: Methods and development*. Allyn & Bacon.
- Anagnostopoulos, T., Zaslavsky, A., & Medvedev, A. (2015). Robust waste collection exploiting cost efficiency of IoT potentiality in Smart Cities. In *2015 International Conference on Recent Advances in Internet of Things (RIoT)*, 1-6.
- Atif, Y., & Mathew, S. (2013). A Social Web of Things Approach to a Smart Campus Model. In *Green Computing and Communications (GreenCom). 2013 IEEE and Internet of Things (iThings/CPSCoM), IEEE International Conference on and IEEE Cyber, Physical and Social Computing*, 349–354.
- Aydın, H. (2017). Üniversite kütüphaneleri ve bulut bilişim: Kavramsal bir model önerisi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Bala, R. (2012). How Cloud Computing Will Affect College Libraries. *International Journal of Information Technology and Knowledge Management*. July-December 2012, Volume 5, No. 2, pp. 381-383.
- Bayrakçı, S., & Albayrak, M. A. (2019) Büyük Verinin Akademik Çalışmalarda Kullanımı Üzerine Mukayeseli Bir Veri Tabanı Araştırması. *AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 10(36), 73-94.
- Birt, J., Moore, E., & Cowling, M. (2017). Improving paramedic distance education through mobile mixed reality simulation. *Australasian Journal of Educational Technology*, 33(6).
- Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (2007). Social network sites: Definition, history, and scholarship. *Journal of computer-mediated Communication*, 13(1), 210-230.
- Castro Sánchez, J. J., & Chirino Alemán, E. (2011). Teachers' opinion survey on the use of ICT tools to support attendance-based teaching. *Computers & Education*, 56(3), 911–915.
- Chen, W., Zheng, W., Li, Z. Gaogang, X. (2012). Distributed and Cloud Computing: From Parallel Processing to the Internet of Things.
- Chukwhu, R. ve Lawal, A. (2013). Cloud Computing and Its Applications in e-Library Services: Nigeria in Focus. *International Journal of Innovation, Management and Technology*, Vol. 4, No. 5, October 2013.

- Colace, F., De Santo, M., Lombardi, M., Pascale, F., Pietrosanto, A., & Lemma, S. (2018). Chatbot for e-learning: A case of study. *International Journal of Mechanical Engineering and Robotics Research*, 7(5), 528-533.
- Çakır, H. (2011). Mobil öğrenmeye ilişkin bir yazılım geliştirme ve değerlendirme. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(40), 1-9.
- Doppler, C. (2009). History of Mobile Augmented Reality. *History of Mobile Augmented Reality*.
- Du, Z., & Tang, Y. (2014). Web-based multi-level smart card access control system on university campus. In 2014 5th IEEE International Conference on Software Engineering and Service Science (ICSESS), 1015–1018.
- Dunleavy, M., Dede, C., & Mitchell, R. (2009). Affordances and Limitations of Immersive Participatory Augmented Reality Simulations for Teaching and Learning. *Journal of Science Education and Technology*, 18(1), 7–22.
- Ekici, M., & Kıyıcı, M. (2012). Using social networks in educational context. *Uşak University Journal of Social Sciences*, 5(2), 156-167.
- Eliçin, Ö. (2016). Otizmi olan bireylerin eğitimlerinde robot kullanılarak yürütülen araştırmaların gözden geçirilmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(2), 231-253.
- Folianto, F., Low, Y. S., & Yeow, W. L. (2015). Smartbin: Smart waste management system. In 2015 IEEE Tenth International Conference on Intelligent Sensors, Sensor Networks and Information Processing (ISSNIP), 1-2.
- Google Apps for Education (2021). Millions of students and teachers already use Google Apps. 04.03.2021 tarihinde <https://edu.google.com/products/workspace-for-education/education-fundamentals/> adresinden alınmıştır.
- Gökçe, Ş. E. H. M. U. S., & Çetin, A. (2019). Dronlar için otomatik rota tayini ve takibi. In SETSCI Conference Proceedings (Vol. 4, No. 1, pp. 41-43).
- Han, Y. (2011). Cloud computing: case studies and total costs of ownership. *Information Technology and Libraries*, 30(4), 198-206.
- Hau, G., B., Siraj, S., Alias, N., Rauf, R., Zakaria, R. ve Darusalam, G. (2013). A Content Analysis of Quick Response Code (QR-code) and Its Application in Selected Studies. *The Malaysian Online Journal of Education Technology*, 1 (1), 54-72.
- Hipwell, S. (2014). Developing smart campuses; A working model. In 2014 International Conference on Intelligent Green Building and Smart Grid (IGBSG), 1-6.
- Horowitz, E. (2015). A peek at a 'smart' classroom powered by the internet of things. Retrieved August, 5, 2016.
- Karahan, M. (2009). Çoklu Aracı Mimariler ile Dağıtık Yapay Zekâ Tekniklerinin Kullanıldığı Çağdaş Uzaktan Eğitim Uygulamaları. *International Online Journal of Educational Sciences*, 1(1).

- Kastner, W., Neugschwandtner, G., Soucek, S., & Newmann, H. M. (2005). Communication Systems for Building Automation and Control. *Proceedings of the IEEE*, 93(6), 1178–1203.
- Keser, H., ve Güldüren, C. (2015). Bilgi güvenliği farkındalık ölçeği (BGFÖ) geliştirme. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(3), 1167-1184.
- Khodakarami, F., & Chan, Y. E. (2014). Exploring the role of customer relationship management (CRM) systems in customer knowledge creation. *Information & Management*, 51(1), 27-42.
- Kirschner, P. A., & Karpinski, A. C. (2010). Facebook® and academic performance. *Computers in human behavior*, 26(6), 1237-1245.
- Kim, J. W., & Kim, J. K. (2011). The effectiveness of robot pronunciation training for second language acquisition by children: Segmental and suprasegmental feature analysis approaches. *International Journal of Robots, Education and Art*, 1(1), 1-17.
- Kuneinen , E. (2012, 11 14). Infographic: 3D Printing and the Future. 3dprintingindustry: <http://3dprintingindustry.com/wp-content/uploads/2012/11/3D-Printing-in-the-HomeFarnell-Element14-Infographic-copy.jpg>
- Kusakabe, S., Lin, H. H., Omori, Y., & Araki, K. (2014). Requirements Development of Energy Management System for a Unit in Smart Campus. In 2014 IIAI 3rd International Conference on Advanced Applied Informatics (IIAIAI), 405-410.
- Lai, M. L., Tsai, M. J., Yang, F. Y., Hsu, C. Y., Liu, T. C., Lee, S. W. Y., ... & Tsai, C. C. (2013). A review of using eye-tracking technology in exploring learning from 2000 to 2012. *Educational Research Review*, 10, 90-115.
- Lantada, A. D., Morgado, P. L., Sanz, J. L. M., Munoz-Guijosa, J. M., and Otero, J. E., 2010, “Toy Design Experience: Improving Students’ Motivation and Results in a Final Year Subject,” *Proceedings of 2010 IEEE Education Engineering (EDUCON)*, pp.1481-1487.
- Li, C., Guo, J., Zhang, G., Wang, Y., Sun, Y., & Bie, R. (2019). A Blockchain System for E-Learning Assessment and Certification. In 2019 IEEE International Conference on Smart Internet of Things (SmartIoT) (pp. 212-219). IEEE.
- Liaw, S., Hatala, M. ve Huang, H.,M.(2010). Investigating Acceptance Toward Mobile Learning to Asist Individual Knowledge Managment: Based on Activity Theory Approach. *Computer & Education* (54). 446-454. Liu, Y., Li, H., VE Carlsson, C. (2010). Factors driving the adoption of m-learning an emprical study. *Computers and Education*, (3), 1211-1219.
- Mckinsey (2020), The future of work in Turkey, <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/the-future-of-work-in-turkey>. 18.01.2021

- McMahon, G. (2009). Critical thinking and ICT integration in a Western Australian secondary school. *Educational Technology and Society*, 12(4), 269–281.
- Mudumbe, M. J., & Abu-Mahfouz, A. M. (2015). Smart water meter system for user-centric consumption measurement. In 2015 IEEE 13th International Conference on Industrial Informatics (INDIN), 993–998.
- Nenkov, N., Dimitrov, G., Dyachenko, Y., & Koeva, K. (2016). Artificial intelligence technologies for personnel learning management systems. In 2016 IEEE 8th International Conference on Intelligent Systems (IS) (pp. 189-195). IEEE.
- Nguyen, D. M., Luu, Q. H., Huynh-Tuong, N., & Pham, H. A. (2019, September). MB-PBA: Leveraging Merkle Tree and Blockchain to Enhance User Profile-based Authentication in E-Learning Systems. In 2019 19th International Symposium on Communications and Information Technologies (ISCIT) (pp. 392-397). IEEE.
- Ogbu, R. ve Lawal, A. (2013). Cloud Computing and Its Applications i – Library Services: Nigeria in Focus. *International Journal of Innovation, Management and Technology*, Vol. 4, No. 5, October 2013.
- Özçelik, E. ve Acartürk, C. (2011). Reducing the Spatial Distance Between printed and Online Information Source by means of Mobile Technology enhances Learning: Using 2D Barcodes. *Computer & Education*, (57), 2077-2085.
- Özdemir, D. & Karaman, K. (2017). Investigating interactions between students with mild mental retardation and humanoid robot in terms of feedback types. *Education and Science*, 42,109-138.
- Öztuna, B. (2017). *Endüstri 4.0. Gece Kitaplığı*, Ankara.
- Öztemel, E. (2018a). EğitimdeYeni Yönelimlerin Değerlendirilmesi ve Eğitim 4.0. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 25-30.
- Özsoy, K. (2019). Üç Boyutlu (3B) Yazıcı Teknolojisinin Eğitimde Uygulanabilirliği: Senirkent MYO Örneği. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 7(2), 111-123.
- Özsoy, K., & Duman, B. (2017). Eklemeli İmalat (3 Boyutlu Baskı) Teknolojilerinin Eğitimde Kullanılabilirliği. *International Journal of 3D Printing Technologies and Digital Industry*, 1(1), 36-48.
- Polat, E (2016). 3D Printer (Üç Boyutlu Yazıcı). *Karabük Üniversitesi Lisans Bitirme Tezi*, Karabük.
- Qu, S., Li, K., Zhang, S., & Wang, Y. (2018). Predicting Achievement of Students in Smart Campus. *IEEE Access*, 6, 60264-60273.
- Rayner, K. (1998). Eye movement in reading and information processing: 20 years of research. *Psychological Bulletins*, 124(3), 372–422.

- Remian, D. (2019). Augmenting Education: Ethical Considerations for Incorporating Artificial Intelligence in Education.
- Robles, T., Alcarria, R., Martn, D., Morales, A., Navarro, M., Calero, R., . . . Lpez., M. (2014). An Internet of Things-Based Model for Smart Water Management. In 2014 28th International Conference on Advanced Information Networking and Applications Workshops (WAINA), 993-998.
- Roopchund, R. (2017). A Critical Analysis of the Impact of CRM on Higher Education in Mauritius. *International Journal of Learning and Teaching*, 3(4), 300-304.
- Sarıtaş, T., & Üner, N. (2013). Eğitimdeki yenilikçi teknolojiler: Bulut teknolojisi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 192-201.
- Schelly, C., Anzalone, G., Wijnen, B. And Pearce, J. (2015), "Open-source 3-D printing technologies for education: bringing additive manufacturing to the classroom", *Journal Of Visual Languages & Computing*, Vol. 28, pp. 226-237.
- Science in Public, (2021, 4 Mart). [Online]. Erişim: <https://www.scienceinpublic.com.au/monash-uni>
- Shaw, A. K. (2013). Cloud Computing For Libraries: An Economic Strategy., 2013 . In *International Conference On Academic Libraries, India*, 12th - 15th February.
- Shelton, B. E., & Hedley, N. R. (2002, September). Using augmented reality for teaching earthsun relationships to undergraduate geography students. In *The First IEEE International Workshop Agumented Reality Toolkit*, (pp. 8-pp). IEEE.
- Shen, C.-X., Liu, R.-D., & Wang, D. (2013). Why are children attracted to the Internet? The role of need satisfaction perceived online and perceived in daily real life. *Computers in Human Behavior*, 29(1), 185-192.
- Sørensen, S., & Jensen, T. (2019). Development of e-Learning Applications Using HoloLens and Mixed Reality. In *European Conference on Games Based Learning* (pp. 649-656). Academic Conferences International Limited.
- Sultan, N. 2010. Cloud computing for education: A new dawn? *International Journal of Information Management*, 30(2), 109-116.
- Tolbatov, A. V., Ahadzhanova, S. V., Viunenکو, A. B., & Tolbatov, V. A. (2018). Using blockchain technology for E-learning. *Measuring and Computing Devices in Technological Processes* 1(61) 110-113.
- Tozan, A. (2007). Otonom Mobil Robot (Doctoral dissertation, Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Uşun, S. (2013). Bilgisayar destekli öğretimin temelleri. Ankara: Nobel Yayınları
- VCL (2013). Virtual computing lab. 06.03.2013 tarihinde <https://www.vcl.ncsu.edu/> adresinden alınmıştır.

- Wang, H. (2013). Toward a Green Campus with the Internet of Things-the Application of Lab Management. world, 7, 8.
- Wan, H. and Syed, F.A., 2012, "Preparing to Use Rapid Prototyping: Lessons Learned from Design and Manufacturing Projects," 2012 ASEE Annual Conference & Exposition, June 10-13.
- Wang, J. (2012). From the Ground to the Cloud : A Practice at California State By California State University, East Bay.CALA OPS (10), 1–8.
- Yılmaz, F. (2018). Robotlar Hayatımızda. FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, (12), 109-120.

Bölüm 37

COVID 19 PANDEMİ DÖNEMİNDE KAMU SPOTU KULLANIMININ HALK SAĞLIĞI AÇISINDAN ÖNEMİ

Esin KARTOPU¹

Firdes KOMAÇ²

1 Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Anabilim Dalı Dr. Öğretim Üyesi

2 Osmangazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Halk Sağlığı Hemşireliği Yüksek Lisans Öğrencisi

Giriş

Kitle iletişim araçlarının kitlelere mesaj iletimi ve bu mesajları iletirken mesajların içeriğindeki ideolojik, ahlaki ve düşünsel iletileri iletme görevleri vardır. Bu doğrultuda bireyleri yönlendirme ve propaganda aracı olma, toplumları ve toplulukları manipüle etme olgularını 'da içermektedir. Bu amaçla birçok mesaj kitle iletişim araçlarıyla bireylere ulaştırılmaktadır. Bu mesajlar kamu spotlarıyla, belgesellerle, filmlerle ya da reklamlarla verilebilmektedir. Bu araştırmada kamu spotlarının görsel, yazılı, sözlü ya da sözsüz içeriklerin, kişilerin bilinçaltına hitap ederek iletilerin kamuoyu ile buluşturulması ve bu kamu spotlarının bireylerin ikna ve bir konu hakkındaki düzencelerinin ölçülmesi amaçlanmıştır.

Araştırmada örnek kamu spotu seçimi araştırma konusunun güncel olması açısından seçkili olarak seçilen covid-19 kamu spotlarının toplum tarafından nasıl alımlandığının ölçülmesi amaçlanmıştır. Covid-19 2019 Aralık ayında, Çin'in Wuhan bölgesinde, insanlarda 'yeni bir hastalığın ortaya çıkmaya başladığı ilan edilmiştir. Daha sonra hastalığa virüslerin sebep olduğu açıklanmıştır. Virüsün mikroskop altındaki görüntüsünden dolayı Latince kraliyet tacı adı yani Koronavirüs ismi verilmiştir. Yeni hastalığın isminin koronavirüs olduğu, hastalığın kısaltılmış isminin Covid-19 olarak adlandırıldığı bildirilmiştir.

Çinin Vuhan kentinde ortaya çıkan bu yeni hastalık başlangıçta grip rahatsızlığının bir türü ve hafif hastalık belirtileriyle ile geçecek gibi tanımlanıyordu. Ancak ilerleyen günlerde bunun hafif bir hastalık olmadığı ve hastalığa karşı önlem alınmazsa hızla yayıldığı ve bağışıklığı zayıf olan bireylerde ölüm olaylarının dahi görülebileceği ortaya çıkıyordu.

Halkı yani birey ve grupları hastalığa karşı uyaran ve bilgilendiren görsel işitsel kamu spotlarının hazırlanması gerekiyordu. Bu hastalık temas yoluyla bulaştığı için broşür dağıtımı bu hastalıktan korunma yollarının anlatılması için uygun bir yöntem değildi. Bu amaçla Sağlık Bakanlığı tarafından kamu spotları hazırlatılarak yerel ve ulusal olarak yayın yapan radyo ve televizyon kanallarında yayınlanmasının uygun olduğu görüşü hâkim olmuştur. Bu amaçla kamunun sağlığı düşünülerek birçok görsel ve işitsel kamu spotu hazırlanarak yayına verilmiştir.

Bu araştırmada covid-19 kamu spotlarının bireyler tarafından nasıl algılandığı seçkisiz bir şekilde seçilen 12 kişiye yüz yüze görüşme yöntemiyle sorular sorularak yapılmıştır. Bu kamu spotlarının nasıl alımlandığı, hastalığın gidişatı ve bundan sonra çekilecek kamu spotları hakkında yön gösterici olması açısından önemlidir.

Alımlama analizleri ile, kitle iletişim araçlarından yayınlanan kamu spotlarındaki görsel ve işitsel mesajların, izleyiciler tarafından nasıl algılandığına ve yorumlandığına dair önemli bilgiler sağlamaktadır.

1.SAĞLIK İLETİŞİMİ

Bu başlık altında sağlık, hastalık, bulaşıcı hastalıklar, bulaşıcı hastalıkla mücadele, sağlık iletişimi ve sağlık iletişiminde kullanılan yöntemler konularına farklı yazarların paradigmalarından faydalanılarak anlatılacaktır.

1.1.Sağlık Nedir?

Sağlığın birçok tanımı bulunmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü sağlığı “sağlık sadece hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, fiziksel, sosyal ve mental yönden tam bir iyilik halidir” biçiminde tanımlamaktadır (1974)

Toplumun sağlıklı yaşam biçimini kabullenmesi, sağlığın korunması ve geliştirilmesi’de sağlıklı olmak açısından önemlidir.

1.2.Hastalık Nedir?

Herhangi bir şekilde bireyin bedensel ve ruhsal yönden iyiliğini yitirmesi halidir. Başka bir tanım ise; doku ve hücrelerde yapısal ve işlevsel yönden normal olmayan değişikliklerin yarattığı durumdur. Hastalık anormal bir durum olup bireyin fiziksel, emosyonel, entelektüel, sosyal ve ruhsal fonksiyonlarının önceki haline göre azalması ya da iyice tükenmesi durumudur (Birol,1997:16).

1.3.Bulaşıcı Hastalık nedir?

Bulaşıcı hastalık spesifik bir enfeksiyon etkeni ya da ona bağlı toksik ürünlerin enfekte insan, hayvan veya cansız bir kaynaktan duyarlı kişi ya da kişilere geçişiyle ortaya çıkan bir hastalıktır. Bulaşma insandan insana olabildiği gibi, bitki veya hayvan konakçı gibi bir ortamdan, vektör veya cansız bir çevreden ’de olabilmektedir.

Bulaşıcı hastalıklar birçok şekilde sınıflandırılabilir. Bunlar; klinik sendrom, bulaşma yolu, önleme yöntemleri (aşı ile önlenilme), veya önemli organizma sınıflaması ile (viral, bakteriyel, fungal ve paraziter hastalık) şeklinde sınıflandırılabilir (Tulchinsky & Varavikova, 2019:150).

1.4.Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele Nasıl Yapılmalıdır?

Sadece aşı ve antibiyotiklerin başarısı bulaşıcı hastalıklara karşı savaşı kazanacağımızı gösterse ’de tüberküloz, sıtma, kızamık gibi

hastalıkların halen görülmesi hem aşı hem de sağlık sisteminin etkili kullanımındaki başarısızlığı yansıtmaktadır. Bulaşıcı hastalık havuzunu azaltmak için toplum sağlığı çalışanları ile gerekli uyumun sağlanması gibi yeni stratejiler doğmasına yol açmıştır. (Tulchinsky & Varavikova, 2019:232).

Ortaya çıkan yeni stratejiler sağlık hizmeti alan kişilerin kendi hallerini ve genel sağlık sorunları ile ilgili bilgi elde etme sürecini zorunlu hale getirerek sağlık iletişimini meydana getirmiştir (Çınarlı,2008:40).

1.5.Sağlık İletişimi Nedir?

Sağlık kavramı ikinci dünya savaşı sonuna kadar Amerika’da önemsenmemiştir. Savaş sırasında halk sağlığın önemini görmeye başlamıştır. Bu yüzden Amerika’da yaşayan halk için sağlık hizmetlerinin uygun bir biçimde sürdürülmesi gerekliliği doğmuştur. Savaş sonrası teknolojideki yenilikler tıp alanına ’da yansımaya başlamıştır. Bu gelişmelerle birlikte 1970’li yıllara gelindiğinde sağlık iletişimi kavramı ortaya çıkmaya başlamıştır. Sağlık olgusu önem kazanmış ve toplumsal farkındalık ortaya çıkarmak için kitle iletişim araçlarının kullanımı fikri ortaya atılmıştır (Kaya,2014:2).

Sağlığa verilen önem fazlaştıkça kişilerin sağlıkla ilgili araştırmalar, deneyler, ilaç çalışmalarının artış gösterdiği görülmektedir. Kişilerin sağlık ve sağlıklı olma durumuna karşı ilgileri ve anlayışları değişim göstermektedir. Kişiler daha fazla sağlıklı ve uzun bir hayat idame etmek için sağlıklı bir çevreye sahip ortamlarda hayatlarını sürdürmek istemektedirler. Diğer taraftan dünyada bireylerin sağlığını koruma, geliştirme çabaları ve sağlıkta dönüşüm gibi kavramlara ilişkin anlayışlarda değişim oldukça dikkat çekicidir (Yüksel ve Ark).

Bireylerin yanlış bildikleri, tutum ve davranışları değiştirmeyi hedef alan sağlık iletişimi, sağlığı geliştirecek birçok faaliyette bulunmaktadır. Sağlığı geliştirme kişinin kendi sağlığı ve sağlık durumunu belirleyicileri üzerinde kontrolünü artırıcı bir süreçtir. Bununla birlikte toplumsal davranış değişikliklerinin olması beklenmektedir (Mendi 2015:279).

Davranış değişiklikleri ve kanıta dayalı stratejiler üzerine yapılandırılan sağlığı geliştirici programlar sağlıklı davranışları geliştirmektedir. Enfeksiyon hastalıkları bireyi etkileyici hastalıklar olarak görünse de başkalarına bulaşabilmektedir. Enfeksiyonun kontrolü hem bireysel hem de toplumsal olarak sağlanmalıdır. Çünkü bir hastalığın kontrolü o hastalığın insidans, morbidite, prevalans ve mortalitesinde azalmayı kapsamaktadır (Tulchinsky & Varavikova, 2019:161).

Hastalıkların azaltılması, bireylerin ve toplumun sağlığından geçmektedir. Bireylerin sağlıklı ve kaliteli yaşamaları ise sağlık programlarının sunulmasına, sağlık programlarının düzenlenmesine kadar oldukça fazla bir planı kapsamaktadır. Hem bireysel iletişim hem de bireyler arası iletişim olarak değerlendirilen sağlık iletişimi, sağlık hizmetlerinin neler olduğunun tanınması, sağlıkla ilgili doğru bilgilerin artırılması ve yayılması, sağlık davranışlarının geliştirilmesi, hastalıkların önlenmesi tutumların doğru bir şekilde değiştirilmesi gibi hedefleri içermektedir. Sağlık iletişimi uygulamaları ülkelerin gelişmişlik seviyelerine göre farklılık göstermektedir (Çınarlı,2008:45).

1.6.Sağlık İletişiminde Kullanılan Yöntemler Nelerdir?

Sağlık iletişimi kavramında kullanılan yöntemler, medyada savunuculuk, sosyal pazarlama ve halkla ilişkiler olarak özetlenebilmektedir. Sosyal iletişim, sosyal pazarlama, sosyal psikoloji, pazarlama uygulama teknikleri birleştirilerek sağlık iletişiminin sunumlarında kullanılmaktadır (Çınarlı,2008:55).

Sağlık iletişimi kampanyalarında bir sağlık davranışının edinilmesi ve değiştirilmesi beklenen bireyler için doğrudan eğitim verilmesi amaçlanmaktadır. Bu kampanyalarla geniş hedef kitlelerin etkilenmesi amaçlanmaktadır. Kampanyalarda değişik kitle iletişim araçlarının kullanımı tercih edilmektedir. Kampanyalar tüketicinin sağlık davranışı hakkında ne bildiğini, neye inandığını ve algılanan sosyal normları etkileyerek istenilen davranışların kabul edilmesini sağlamaktır. Kampanyalar genellikle devlet tarafından desteklenmektedir. Kampanyalar sosyal pazarlama, ticari pazarlama unsurlarının sosyal ve sağlıkla ilgili sorunları çözmeye yönelik uygulamalar sunması, hizmet kalitesinin artırılması gibi sonuçlar ortaya çıkartmaktadır (Okay2007:118).

1.7.Sağlık İletişimi Kapsamında Bir Araç Olarak Kamu Spotları

1970’li yıllarda ABD’de gelişmeye başlayan sağlık iletişimi, dünyanın tanıdığı kuruluşlarından biri olan Centers for Disease Control and Prevention (Hastalıkları Kontrol ve Önleme merkezi tarafından 2019 yılında şu şekilde tanımlanmıştır “Kişilerin ve toplumun sağlıkla ilgili kararları üzerinde etkili olmak ve bilgilendirmek maksadıyla iletişim bilimine ilişkin stratejilerin kullanılması ve uygulanması” şeklinde tanımlamaktadır.

Bu amaçla özellikle’de devletin desteğiyle kamu kurum ve kuruluşlarının, sivil toplum örgütlerinin sağlık iletişimi çabaları yoğunlaşmıştır. Dünyada ilk sağlık iletişimi örneği ise ABD’de olmuştur.

P.S.A. (Public Service Announcement) olarak kullanılan kavram Amerika Federal İletişim Komisyonu tarafından (F.C.C.) herhangi bir ödeme yapılmayan, federal ya da yerel yönetimlerin hizmetlerini anlatan, kâr amacı gütmeyen kuruluşların programlarını, faaliyetlerini teşvik eden, toplumun çıktıklarına hizmet eden, rutin hava durumunu sunan, toplumun çıkarına hizmet eden diğer duyurular olarak ifade edilmektedir. Kamu spotları ABD’den önce sinemada ve radyoda yerini almıştır. II. Dünya savaşında halkın desteğini almak için sinema ve radyo propaganda aracı olarak kullanılmıştır. (Öztürk ve Sabırcan,2020:37).

Ülkemizde kullanıldığı ilk uygulamalarda içeriğindeki yarar kavramı düşünülerek “Kamu Yararı Spotu” olarak isimlendirilmiştir (Öztürk ve Sabırcan,2020:37).

Ülkemizdeki ilk kamu yararı spotu 1927’de radyoda,1979 yılında da televizyonda gerçekleşmiştir. Ülkemizdeki kamu spotlarıyla ilgili güncel yasal düzenleme Radyo Televizyon Üst Kurulunun 8.8.2012 tarih ve 2012/45 sayılı toplantısında kabul edilerek yürürlüğe girmiştir (RTÜK,2012).

Kamu spotlarında halkın yararının gözetilmesi bu spotların sağlık iletişimi alanında kullanımının sağlığı geliştirmeye yönelik bilinç yaratmak ve birey ve gurupları etkileyebilmek için gereksinim olduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır. Kişilerin yada gurupların davranışlarını değiştirme amacıyla hazırlanan görüntü ve metinlerin kişiler tarafından alınarak kodların çözümlendirilmesi kamu spotlarının hazırlanma amaçlarından biridir (Öztürk ve Sabırcan,2018:40).

2.COVID-19

Bu başlık altında Covid-19 virüsünün nasıl ortaya çıktığı, virüsün insan sağlığına etkileri, nasıl bulaştığı ve insanların kendini virüsten nasıl koruyacağı, Covid-19’un sağlık iletişimi olan kamu spotlarıyla anlatımı konularına değinilecektir.

2.1.Covid-19

2019 Aralık ayında, Çin’in Wuhan bölgesinde, insanlarda ‘yeni bir hastalık’ şeklinin ortaya çıkmaya başladığı ilan edilmiştir. Daha sonra hastalığa virüslerin sebep olduğu açıklanmıştır. Virüsün mikroskop altındaki görüntüsünden dolayı Latince kraliyet tacı adı yani Koronavirüs ismi verilmiştir. Yeni hastalığın isminin koronavirüs olduğu, hastalığın kısaltılmış isminin Covid-19 olarak adlandırıldığı bildirilmiştir (Parıldar ve Dikici,2020:2).

Bu ortaya çıkan virüs yeni bir virüs türüdür. Virüsün yeni ortaya çıkması nedeniyle, insanlar arasında olağanüstü derecede hızlı bulaşarak birkaç ay içinde tüm dünyaya yayılmıştır.

12 Mart 2020 tarihinde DSÖ, 20.000'den fazla teyit edilmiş vaka varlığı ve Avrupa'da yaklaşık 1000 ölüm olması nedeniyle Covid-19 pandemisini ilan etmiştir. 2020 yılının mart ayının sonlarına doğru dünyada, yarım milyonun üzerinde insan enfekte olmuş ve yaklaşık 30.000 kişide ölüm görülmüştü. Avrupa'da İtalya ve İspanya üst sıralarda yer alırken ABD ve diğer ülkelerdeki enfeksiyon oranları yeni yükselmeye başlamıştı (Parıldar ve Dikici, 2020:2).

Hastalık belirtileri yüksek ateş, baş ağrısı, boğaz ağrısı, öksürük, nefes darlığı, burun akıntısı, kas ve eklem ağrısı, halsizlik, koku ve tat alma duyusu kaybı, ishal gibi belirtilerle kendini göstermektedir.

2.2.Covid-19'un Bulaşma Yolları

Hastalığın damlacıklar aracılığıyla ve yaklaşık olarak iki metreden yakın uzaklıkta bulunan insandan insana bulaştığı tespit edilmiştir. Ayrıca hasta olan kişilerin öksürme, hapşıırma şeklinde ortaya saçtıkları damlacıklara diğer kişilerin elleri ile temas etmesi sonrasında ellerini ağız, burun veya göz mukozasına götürmesi ve temas etmesi ile bulaştığı tespit edilmiştir.

Asemptomatik kişilerin solunum yolu salgılarında da virüs bulunabildiğinden bulaştırıcı olabilmektedir. Ayrıca bu virüsün varlığı tam kan, serum, idrar ve fekal örneklerde de saptanmıştır. Havada asılı olarak duran 5 mikrondan küçük partiküller için geçerli olan hava yolu ile bulaş, normal koşullarda belli bir mesafe ve sürede SARS-CoV-2 bulaşı için tartışmalıdır. Ancak koronavirüs bulaşında aerosol oluşturan işlemler sırasında üretilen kontamine fomitlerle temas ve aerosollerin solunması gibi başka yollar da gösterilmiştir (Türken ve Köse, 2020:37).

2.3.Covid-19'dan Korunma Yolları

Covid- 19 hastalığının temas ve hava yoluyla bulaştığının duyurulması üzerine tüm dünyadaki insanlar, dikkatli el yıkamaktan sosyal mesafeye kadar kişisel hijyen uygulamalarının daha fazla farkına varmaya başlamıştır.

Dünyanın tüm ülkelerinde, okul, işyerleri ve halka açık yerlerde zorunlu önlemler alınarak, toplu hareket etmeyle ilgili yasaklar konulmuştur. Uzaktan eğitim/toplantı/çalışma ve tıp uygulamaları yaygınlaşmaya başlamıştır.

Pek çok şirket, testler, tedaviler ve aşılar üzerinde çalışmaya başladı. Sivil yardımlaşma/dayanışma örgütleri kuruldu. Ellerini yıkamayan ve hijyen kurallarını iyi uygulayamayan insanlar, antibiyotik kullanmanın hastalığın etkilerinden kurtulmak için yetmediğini ve biyolojik olarak ne denli tehlikede olduğunu farkına vardı. Virüsün yayılımının hava yoluyla olması maske kullanımının önemli olduğunu ortaya çıkarttı. Maske kullanımının hastalığın yayılım hızını düşürmektedir (Parıldar & Dikici, 2020:2-3).

2.4.Covid-19'dan Korunma Yollarının Halka Kamu Spotu İle Anlatılması

Tüm dünyada ve ülkemizde' de görülen pandemi dönemi için, Sağlık Bakanlığı tarafından şu ana kadar 51 tane kamu spotu hazırlatılıp ülkemizdeki televizyon kanallarına yayınlanması için verilmiştir. Bu kamu spotlarında Covid-19'a yakalanmamak için yapmamız gereken 14 davranış anlatılmaktadır. Bunlar;

1. Ellerimizi 20 saniye boyunca su ve sabunla yıkamamız gerektiği
2. Öksürme ya da hapsirmada tek kullanımlık mendil kullanmamız mendil yoksa dirsek içini kullanmamız gerektiği
3. Ellerimizi gözümüze, ağzımıza, burnumuza götürmemiz gerektiği
4. Soğuk algınlığı gösteren kişilerle 3-4 adım mesafe koymamız gerektiği
5. Yurt dışı seyahatlerimizi iptal etmemiz gerektiğini
6. Yurtdışından döndüğümüzde 14 gün evde kalmamız gerektiğini
7. Bulduğumuz ortamı sık sık havalandırmamız gerektiğini
8. Kapı kolları gibi sık kullanılan yerleri deterjan ile temizlememiz gerektiğini
9. Kişisel eşyaları ortak kullanmamamız gerektiğini
10. Kıyafetlerimizi normal deterjan ile 60-90 derecede yıkamamız gerektiğini
11. Tokalaşma ve temastan kaçınmamız gerektiğini
12. Bol sıvı tüketip uyku düzenimize uymamız gerektiğini
13. Soğuk algınlığı belirtisi gösteriyorsak kronik hastalardan ve yaşlılardan uzak durmamız gerektiğini
14. Düşmeyen ateş, nefes darlığı varsa maske takarak sağlık kuruluşun gitmemiz gerektiği anlatılmaktadır (Sağlık Bakanlığı:2020).

Salgının ilerleyen günlerinde cerrahi maske kullanımının bulaşı engellediği tespit edilmiş ve maske kullanımının öneminin halka anlatılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu amaçla kamu spotları hazırlanmış bu kamu spotlarında maske kullanımının bulaşı engellediği, maske kullananların hasta olmadığı anlatılması amaçlanmıştır. Broşür basımı temastan dolayı yapılmamıştır. Sadece görsel içerikler düzenlenerek ulusal, yerel TV kanallarına, çeşitli internet sitelerine yayınlanması için gönderilmiştir.

2.5.Covid-19 Kamu Spotlarının Sağlık iletişimi ve Algı Yönetimi

Covid-19 salgının ve korunma yollarının anlatımı için hazırlanan, ulusal, yerel TV kanallarına, çeşitli internet sitelerine yayınlanması için gönderilen Covid- 19 kamu spotlarının kişiler veya gruplar tarafından algılanmaları, kişilerin veya gurupların alışkanlıklarının değiştirilmesinde sergiledikleri tutum hastalığın yayılımının durdurulması halk sağlığı açısından büyük öneme sahiptir.

Kitle iletişim araçlarının kitleler üzerinde etkilerinin olduğu söylemek mümkündür. Kitle iletişim araçlarının kitleler üzerindeki gücü toplumların kitlesel özellikleri ile birlikte “Algı Yönetimi” tekniklerinin doğru bir şekilde kullanıma sunulduğunda istenilen amaçlara ulaşılabilmektedir (Tunç ve Atılgan,2017:235).

Bu amaçlarla hazırlanan Covid-19 kamu spotlarının nasıl algılandığı, istenilen amaçlara ulaşıp, ulaşılmadığı bu araştırmanın konusu olmuştur.

3.YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın amacı ve yöntemi, araştırmaya katılanların demografik özellikleri, araştırma için gerekli sorular ve bu soruların değerlendirilerek araştırmanın bulgularının ve yorumlarının yapılması konuları üzerinde durulacaktır.

3.1.Araştırmanın Amacı ve Yöntem

Bu çalışmada alımlama analizi yöntemiyle izleyicilerin, kitle iletişim araçlarında yayınlanan kamu spotlarından gönderilen mesajları nasıl yorumladıklarına odaklanılmaktadır.

Stuart Hall’un alımlama kuramından yola çıkarak medya içeriklerinin kullanımı ve etkileriyle ilgili bir tavır geliştirilebilmek amaçlanmıştır. (Karaduman ve Elif Pınar Acıyan,2019:668)

Çalışmada yaş aralığı, sokağa çıkma yasağı nedeniyle 20-65 olarak belirlenmiş olup çalışmaya katılan kişilerin 4 farklı kamu spotunu nasıl alımladıkları sormaca tekniği kullanılarak analiz yapılmış ve alımlamalar arasındaki aynı durumlar ve farklılıklar tespit edilmiştir.

3.2.Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan katılımcıların nüfus bilgileri saklı tutularak rakamsal kodlama yöntemi kullanılmıştır. Katılımcılara cinsiyet kodlaması yapılarak katılımcılara rakamlarla kimlik verilmiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların yaş, eğitim, cinsiyet, meslek ve medeni durumları sorularak elde edilen bilgiler demografik unsurlara bağlı olarak anlamlı farklar ortaya çıkartma durumuna göre değerlendirilmiştir.

Katılımcı Bilgileri (**K**) araştırmaya 12 katılımcı katılmıştır. Bu kişiler sırasıyla numaralandırılmıştır.

K1:1962 yılında Eskişehir/Odunpazarı ilçesinde doğmuştur. Ön lisans mezunudur. Eskişehir’de kamu kuruluşunda memur olarak çalışmaktadır. Evli ve üç çocuğu vardır. Eşi işçi olarak çalışmaktadır. Erkek

K2:1986 yılında Ankara/Polatlı İlçesinde doğmuştur. Ön lisans mezunudur. Ankara’da işçi olarak çalışmaktadır. Evli ve bir çocuğu vardır. Eşi ev hanımıdır. Erkek

K3:1980 yılında Tokat/Zile ilçesinde doğmuştur. Lise mezunudur. Zile’de Güvenlik görevlisi (memur) olarak çalışmaktadır. Evli ve iki çocuğu vardır. Eşi Hemşire olarak çalışmaktadır.

K4:1988 yılında Bolu’da doğmuştur. Lisans mezunudur. Eskişehir’de İşçi olarak çalışmaktadır. Evli ve bir çocuğu vardır. Eşi öğretmen olarak çalışmaktadır. Erkek

K5:1981 yılında Kütahya/Emet ilçesinde doğmuştur. Yüksek Lisans Mezunudur. İstanbul’da işçi olarak çalışmaktadır. Evli ve bir çocuğu vardır. Eşi işçidir. Erkek

K6:1993 yılında İstanbul/Pendik ilçesinde dünyaya gelmiştir. Ön lisans mezunudur. İstanbul’da işçi olarak çalışmaktadır. Bekardır. Üç kardeşirler. Babası işçi emeklisi. Annesi ev hanımıdır. Erkek

K7: 1970 yılında Afyon/Bolvadin ilçesi doğumludur. Lise mezunudur. Eskişehir’de esnaf olarak çalışmaktadır. Evli ve iki çocuk babasıdır. Erkek

K8:1969 Manisa/Saruhanlı ilçesi kayışlar köyünde doğmuştur. Eskişehir’de yaşamaktadır. Memur emeklisidir. İlkokul mezunudur. Bekardır. Çocuğu yoktur. Kadın.

K9: 1993 Mersin/İçel ilçesinde doğmuştur. Mersin’de yaşamaktadır. Lisans mezunudur. Kamu kuruluşunda memur olarak çalışmaktadır. Bekardır. Tek kardeşir. Babası işçi emeklisi, Annesi ev hanımıdır. Kadın.

K10: 1990 yılında İstanbul/şişli ilçesinde doğmuştur. Lisans mezunudur. İstanbul’da işçi olarak çalışmaktadır. Bekardır. İki kardeşirler. Babası işçi emeklisi. Annesi ev hanımıdır. Kadın.

K11:1968 Bilecik/Bozüyük ilçesinde doğmuştur. Ön lisans mezunu. Memur emeklisi. Evli. Üç çocuk sahibi. Kadın.

K12:1997 yılında Ankara/Yenimahalle İlçesinde doğmuştur. Ön lisans mezunudur. Ankara’da işçi olarak çalışmaktadır. Evli ve bir çocuğu sahibidir. Kadın.

Uygulamanın yapılacağı izler kitle 12 kişiden oluşmaktadır. Belirlenen izler kitlenin çeşitli meslek guruplarından olmasına özen gösterilmiştir. Burada farklı mesleklerin farklı bakış açılarını değerlendirmek amaçlanmıştır. İzlediğiniz görüntüler her kesimde aynı etkiyi veriyor mu? Sorusuna cevap aranmıştır.12 kişinin yarısı kadın yarısı erkek olarak belirlenmiştir. Yaşları 24-59 arasındadır. Yaş ortalamaları yaklaşık 39,5 çıkmaktadır.

Katılımcıların 7 tanesi işçi (K1, K2, K4, K5, K6, K10, K12), 2 tanesi memur (K3, K9), 1 tanesi esnaf (K7), 2 tanesi emeklidir (K8, K11). Görüşmeler 01.12.2020-10.12.2020 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Kişilere sorular ilgilerinin dağılmayacağı ve kimsenin olmadığı bir ortamda izlettirilmiştir. Kamu spotlarını izlettirme sonrası belirlenen sorular sorulmuştur.

3.3.Araştırma Soruları

Soru 1: İzlediğiniz Covid 19 virüsü kamu spotları, sizce ‘korku çekiciliği’ yönünden güçlümüdür?

Soru 2: İzlediğiniz Covid 19 kamu spotlarında Covid 19 virüsünün hangi yollarla bulaştığını ve bu bulaştan nasıl korunabileceğiniz anlaşıyor mu?

Soru 3: İzlediğiniz Covid 19 kamu spotları verilmek istenen mesajlar yeterince anlaşılır mı?

Soru 4: İzlediğiniz Covid-19 Kamu spotlarındaki kullanılan renkler sizde nasıl bir etki uyandırdı?

Soru 5: İzlediğiniz Covid-19 Kamu spotlarında sizi en çok etkileyen görüntüler hangileridir, neden?

Soru 6: İzlediğiniz Covid-19 Kamu spotlarında kullanılan ses efekt ve müzikler sizi etkiledi mi?

Soru 7: İzlediğiniz Covid-19 Kamu spotlarındaki görüntüler sizi endişelendirdi mi?

Soru 8:İzlediğiniz Covid-19 Kamu spotlarındaki mesajlar sizi etkiledi mi?

3.4.Araştırma Bulguları ve Yorum

Araştırmada elde edilen sonuçlar sınıflandırılarak yorumlanmıştır. Sınıflandırılan bu kamu spotları:

- a) Uzman görüşü,
- b) Müzikal anlatım,
- c) Ünlü sanatçı kullanımı

(Maske Mesafe ve Temizlik Şimdi Tedbirlerle Birlik Olma Zamanı sahnesi),

d)Yoğun bakım (Anne-Evlat sahnesi) olmak üzere dörtlü sınıflandırma yapılmıştır.

3.5 Uzman Görüşü Kamu spotu

Şekil 1

Bu kamu spotunda sağlık iletişiminde kullanılan bir yöntem olan alandaki uzmanın konuşması yöntemi tercih edilmiştir. Sunucu Prof. Dr. Serhat ÜNAL Hacettepe Üniversitesi tıp fakültesi enfeksiyon ana bilim dalı başkanıdır. Hastalığın tanımını yaparak, nasıl sağlıklı kişiler bulaştığını, yayıldığını ve nasıl korunmamız gerektiğini anlatıyor. Slogan olarak Toplum sağlığı öncelimiz mesajı veriliyor.

Soru 1: K1, K2, K3, K4, K7, K9, K11 katılımcıları bu kamu spotu için korku çekiciliğinin olmadığını belirtmişler. Diğer katılımcılar virüsün korku verici olduğunu düşünmektedirler.

Soru 2: Katılımcıların tamamı virüsün nasıl bulaştığını ve nasıl korunması gerektiğinin anlaşılır biçimde anlatıldığı belirtmişler.

Soru 3: Katılımcıların tamamı maske mesafe hijyen mesajını aldıklarını belirtmişler.

Soru 4: K2, K4, K7, K9, K10, K11, K12 katılımcıları mavi ve kırmızı renkli anlatım renklerinin dikkat çekici olduğunu ve kırmızının dikkat çekiciliğini, mavi tonların özgürlüğü anımsattığını vurgulamışlardır. Diğer katılımcılar bu cevap vermediler.

Soru 5: K3, K5, K7, K9; K11, K12 katılımcıları virüsün elle bulaşması, diğer katılımcılar ise virüsün hapşırma yoluyla bulaşmasından etkilenmiştir.

Soru 6: Katılımcıların tamamı hayır seslerin bir etkisi yoktu cevabını vermiştir.

Soru 7: Katılımcıların tamamı görüntüler endişelendirmedi yanıtını vermiştir.

Soru 8: Katılımcıların tamamı mesajlardan etkilenmediği belirtmişler.

3.6.Müzikal Anlatım Kamu Spotu

Şekil 2

Bu kamu spotunda müzikli ve sözlü maske tak mesajı verilmektedir. Ayrıca yazı olarak da maske tak mesajı defalarca verilmektedir. Maske takmanın önemine vurgu yapılmıştır. Yıldız sanatçıların kullanımı yöntemi bu kamu spotunda kullanılmıştır.

Soru 1. Katılımcıların tamamı bu soruya hayır cevabını vermiştir.

Soru 2. Katılımcılardan K3 ve K7 hariç tüm katılımcılar virüsün hava yoluyla bulaştığını maske takmazsak hasta olabileceğimiz korunmak için maske takmamız gerektiği anlatılıyordu cevabını vermiştir.

Soru 3. Katılımcıların tamamı evet maske takmamız gereklidir cevabını vermiştir.

Soru 4. Katılımcıların tamamı belirli bir renk algılamadıklarını ancak K2, K3, K6, K7, K9 katılımcıları görüntüleri eğlenceli bulduklarını söylemiştir.

Soru 5. Katılımcıların tamamı sanatçıların maske takarak virüsten korunabileceğini ‘şarkı olarak anlatması’ cevabını verdiler.

Soru 6. Katılımcıların tamamı evet etkilendik cevabını verdiler. Ses müzik eğlendirici olarak algıladıklarını söylediler.

Soru 7. Katılımcıların tamamı hayır cevabını vermiştir.

Soru 8. K3, K4, K6, K7, K9, K11, K12 katılımcıları evet etkiledi dediler. Diğer katılımcılar etkilemedi dediler.

3.7. Maske, Mesafe ve Temizlik Şimdi Tedbirde Birlik Olma Zamanı Kamu Spotu.

Şekil 3

Bu kamu spotunda ilgi çekiciliği arttırmak için yıldız sanatçı kullanımı yapılmıştır. Maske, mesafe, temizlik kurallarına uymamız gerektiği üzerinde duruluyor. Son bölümde slogan olarak korona virüs alacağımız tedbirlerden daha güçlü değildir sloganı veriliyor.

Soru 1. Katılımcıların tamamı bu kamu spotunu korkutucu bulmamıştır.

Soru 2. Katılımcıların tamamı Covid 19 virüsünün nasıl bulaştığını ve bulaşmadan nasıl korunabileceğimizin anlatıldığını düşünüyorlar.

Soru 3. Katılımcıların tamamı hijyen şartlarına uymazsak hasta olabileceğimizin mesajını aldığını söylemiştir.

Soru 4. K3 ve K7 dışındaki tüm katılımcılar beyaz ve yeşil renklerin hastane ve doktorları anımsattığını belirttiler.

Soru 5. Katılımcıların tamamı etkilendikleri bir sahne olmadığını söylemişlerdir.

Soru 6. katılımcıların tamamı kullanılan ses efekt ve müziklerinden etkilenmediklerini söylemişlerdir.

Soru 7. Katılımcıların tamamı görüntülerden endişelenmediğini önlem alırsak hastalıktan koruna bileceğini belirtmiştir.

Soru 8. K3, K4, K6, K7, K9, katılımcıları evet etkiledi dediler. Diğer katılımcılar etkilemedi dediler.

3.8.Yoğun Bakım Anne-Evlat Kamu Spot

Şekil 4

Bu kamu spotunda hastanede yatan bir şahıs gösterilir ve arka planda solunum makinesi ve kalp grafik gösteren cihazın sesi ve görseldeki kişinin annenin serzenişleri duyuluyor. Bu duruma gelmemek için Maske, mesafe, temizlik kurallarına uymamız gerektiği üzerinde duruluyor. Maske, mesafe, temizlik kavramları yazı olarak da yazılarak vurgu yapılıyor.

Soru 1. Katılımcıların tamamı bu kamu spotunu korku çekiciliği yönünden güçlü bulmuştur.

Soru 2. Katılımcıların tamamı evet anlatılıyordu cevabını vermiştir.

Soru 3. katılımcıların tamamı evet anlaşılıyordu cevabını vermiştir.

Soru 4. K1, K2, K3, K4, K5, K6, K9, K10, K11 numaralı katılımcılar yeşil, beyaz renklerin hastaneyi, K7, K8, K12 ölümü anımsattığını belirtmişlerdir.

Soru 5. K4, K5, K6, K9 katılımcıları Görüntüdeki şahsın nefes alamaması, diğer katılımcılarda görüntüdeki şahsın çevresine duyarsız hale gelmesi cevabını vermiştir.

Soru 6. Katılımcıların tamamı evet etkiledi. Monitör sesleri solunum cihazı sesleri çok etkileyiciydi cevabını vermiştir.

Soru 7. Katılımcıların tamamı evet endişelendirdi cevabını vermiştir.

Soru 8. Katılımcıların tamamı evet çok etkiledi. Dışarda maskesiz asla dolaşmam cevabını verdiler.

Sonuç ve Öneriler

Bireylerin yanlış bildikleri, tutum ve davranışları değiştirmeyi hedef alan sağlık iletişimi, sağlığı geliştirecek birçok faaliyette bulunmaktadır. Sağlığı geliştirme, kişinin kendi sağlığı ve sağlık durumunu belirleyicileri üzerinde kontrolünü arttırıcı bir süreçtir. Bununla birlikte toplumsal davranış değişikliklerinin olması beklenmektedir. Kişilerin ve grupların hastalıklara karşı sağlık durumlarını koruyucu nasıl önlemler alması gerektiği konusunda bilgilendirilmeleri gerekmektedir. Bu amaçla kitle iletişim araçlarının halkı hastalıklara karşı uyarma ve bilgilendirme yapma görevi üstlenebileceği düşüncesi ortaya çıkmıştır.

Kitle iletişim araçlarının kitlelere mesaj iletimi ve bu mesajları iletirken mesajların içeriğindeki ideolojik, ahlaki ve düşünsel iletileri iletme görevleri vardır. Bu doğrultuda bireyleri yönlendirme ve propaganda aracı olma, toplumları ve toplulukları manipüle etme olgularını 'da içermektedir. Bu amaçla birçok mesaj kitle iletişim araçlarıyla bireylere ulaştırılmaktadır. Bu mesajlar kamu spotlarıyla, belgesellerle, filmlerle ya da reklamlarla verilebilmektedir. Bu çalışmada kamu spotlarının görsel, yazılı, sözlü veya sözsüz içeriklerin, bireylerin bilinçaltına hitap ederek iletilerin kamuoyu ile buluşturulması ve bu kamu spotlarının bireylerin ikna ve bir konu hakkındaki düzencelerinin ölçülmesi amaçlanmıştır.

Bu amaçla 2019 yılı Aralık ayında Çinin Wuhan kentinde ortaya çıkan Covid-19 virüsüyle mücadele için sağlık bakanlığı tarafından hazırlatılan şu an için 51 adet olan korona virüs kamu spotlarından dört tanesinin halk tarafından nasıl alımlandığı hakkında bilgi sahibi olmak için bu araştırma yapılmıştır.

Araştırmanın evreninin büyüklüğü ve araştırmaya konu olan kamu spotlarının fazlalığı araştırmacıya zaman ve maddi kayıplar vereceğinden dolayı örneklem ve evreni daraltmak gerekiyordu. Bu amaçla araştırmaya katılacak kişi sayısı 12 kişi ile sınırlı tutulmuştur. Katılımcıların yaşları ise sokağa çıkma kısıtlamalarından dolayı 20 yaş üzeri ve 60 yaş altı olarak belirlenmiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların yaş ortalamaları

yaklaşık olarak 39,5'a çıkmıştır. Katılımcıların yarısı kadın, yarısı da erkektir. Katılımcıların farklı mesleklerden olması amaçlanmıştır.

51 adet kamu spotundan sınıflandırma yapılarak seçkili olarak 4 tanesi seçilmiştir. Seçilen bu kamu spotları katılımcılara sessiz ve kimsenin olmadığı bir odada seyrettirilmiştir. Kamu spotlarını izleyen katılımcılara kamu spotlarını nasıl alımladıkları ile ilgili sekiz adet soru sorularak Covid-19 virüsü için hazırlanan kamu spotlarının mesajları iletmede nasıl alımlandığı sorusuna yanıt aranmıştır.

Yüz yüze görüşmelerin yapıldığı araştırmada, katılımcıların izlediği kamu spotlarından uzman görüşü kamu spotunu ilgi çekici, korkutucu ve endişe verici bulunmamıştır. Mesajların alındığı ancak mesajlardan etkilenmediklerini söylemişlerdir.

Müzikal anlatım kullanılan kamu spotu katılımcılar tarafından eğlenceli bulunmuştur. Katılımcıların çoğunluğu kamu spotunu etkileyici bulmuş ve mesajları almıştır.

Ünlü sanatçı kullanımı (Maske Mesafe ve Temizlik. Şimdi Tedbirlerle birlik Olma Zamanı) kamu spotunda, katılımcılar kamu spotunu korkutucu bulmamışlardır. Ayrıca endişe verici ve etkileyici de bulmamışlardır. Mesajlar anlaşılmıştır.

Yoğun Bakım Anne- Evlat kamu spotunu izleyen katılımcılar kamu spotunu korkutucu, etkileyici, endişe verici ve mesajların anlaşılır bir şekilde iletildiği görüntülerin ses efektleriyle desteklendiği, renklerin anlamlandığı bir şekilde alımlamışlardır.

Sonuç olarak; izleyici temelli bu araştırmada, yayınlanan kamu spotlarının Covid 19 virüsü ile mücadelede önemli bir rol üstlendiği, akılda kalıcılığının yüksek olduğu, inandırıcı bulunduğu ve ünlü kişilerin bu kamu spotlarında rol almasının ilgi çekici bulunduğu, maske, mesafe, hijyen mesajlarının doğru bir şekilde alındığı ancak etkileyici ve endişe verici mesajların ölüme yakın olma etkisiyle ses efektleriyle desteklenerek verildiği anlaşılmıştır.

Kaynaklar

- Birol, L. (1997). *Hemşirelik Süreci*, İzmir, Etki Matbaacılık Yayıncılık Ltd. Şti.
- Çınarlı İ. (2008). *Sağlık İletişimi ve Medya*, Nobel Yayınları, Ankara Çınarlı. (2008). *Sağlık İletişimi ve Medya*, Ankara, Nobel Yayıncılık
- Karaduman, S., ve Acıyan E.P. (2019). *Netflix'in İlk Türk Dizisi "Hakan Muhafız" Üzerine Bir Alımlama Analizi*, Dergipak/Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, sayı:32, 668.
- <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akil/issue/51740/62045>, erişim tarihi: 31.12.2019
- Kaya E. ve Keklik B. (2015). *Sosyal Medyanın Sağlık İletişimindeki Yeri*, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, sayı:2, 25-39.
- Mendi B. (2015). *Sağlık İletişiminde Sosyal Medyanın Kullanımı: Dünya'daki ve Türkiye'deki Uygulamalar*, Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi, 44, 275-290.
- Okay A. (2007). *Sağlık İletişimi*, Mediacat Yayınları, İstanbul.
- Öztürk D. İ. ve Sabırcan, F. (2020). *Sağlık İletişiminde Kamu Spotu Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme "Sen De Başarabilirsin" Kamu Spotu Örneği*, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1009758> , erişim tarihi: 03.03.2021.
- Parıldar, H.I. ve Dikici, M. F. (2020). *Pandemiler Tarihi*. Klinik Tıp Aile Hekimliği, 12(1), 1-8.
- RTÜK (2012), *Kamu Spotları Yönergesi*, <https://www.rtuk.gov.tr/kamuspotlari5029/3985/kamu-spotlariyonergesi.html> , (Erişim Tarihi: 28.11.2019).
- Sağlık Bakanlığı, (2021). *Covid-19 nedir?* <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html> erişim tarihi: 03.03.2021.
- Tulchinsky T. ve Varavikova E. (2019). *Yeni Halk Sağlığı*, (Çev. Vaizoğlu A.S.) Ankara, Palme yayınevi.
- Tunç A. ve Atılğan A. (2017) *Algı Üzerine Kurulu Yönetimsel Bir Anlayış: Algı'nın Yönetimi*, International Journal of Disciplines Economic & Administrative Sciences Studies, 3(3), 228-238.
- Türken, M., ve Köse, Ş. (2020). *Covid-19 Bulaş Yolları ve Önleme*. Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi, 30, 36-42.
- Yüksel E., Kaya A.Y., Koçak A., ve Aydın S. (2014). *Türkiye'de Sağlık Konulu Yayınların Analizi*, http://ekurgu.anadolu.edu.tr/assets/upload/pdf/20160531_150457_ekurgu.pdf , erişim tarihi: 01.03.2018.

Şekiller

Şekil 1: <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66174/kamu-spotlari.html>

Şekil 2: <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66174/kamu-spotlari.html>

Şekil 3: <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66174/kamu-spotlari.html>

Şekil 4: <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66174/kamu-spotlari.html>

Bölüm 38

LİSANSÜSTÜ ÖĞRENİME DEVAM EDEN
ÖĞRENCİLERİN İNTİHALE
İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN
BELİRLENMESİ

Esra IŞIK¹

1 Arş. Gör. Dr. Esra IŞIK ID: 0000-0002-8779-7248 esraisik@hitit.edu.tr, Hitit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, Çorum/Türkiye

GİRİŞ

Özgün ve güvenilir olmak bilimin en temel özelliğidir. Bilimde etik kurallara uymadan araştırma ve yayın yapmak uygun olmayan ve kabul edilemez bir yaklaşımdır. Eğer yazar tarafından yazılan yazarın kendi fikri ya da araştırma sonucunda elde ettiği özgün bir bulgu değil de yazarın başka bir kaynaktan okuduğu ve/ya gördüğü herhangi bir bulgu ise, elde edilen bilginin mutlaka kurallara uygun bir şekilde belirtilmesi gerekir. Belirtilmediği durumlarda ise İngilizce 'plagiarism' olarak bilinen ve Türkçe 'intihal' anlamına gelen etik dışı bir davranışta bulunulması suç işlenmiş olunur ("What is Plagiarism?," 2017). İntihal kavramı Kantarlı (2002) tarafından '*Başkalarına ait olan araştırma verilerinin bir kısmını veya tümünü, bir makalenin tamamını veya makale içerisindeki bölümleri haber vermeden, izin almadan ve kaynak göstermeden kendisininymiş gibi kullanmaktır. Alıntı yapılan çalışmalar kişinin kendi özgün düşüncesiymiş gibi sunulur, kaynaklar açık olarak belirtilmez ya da kasıtlı olarak değiştirilerek kullanılır*' şeklinde tanımlanmıştır (akt., Özenç Uçak, 2010a). Tanımda intihalin birçok türüne değinilmesine karşın intihal sadece bunlarla sınırlı değildir. Şekil ve çeviri intihalleri de kolay belirlenemeyen diğer intihal türlerindendir (Chamon ve Dantas, 2016; Wiwanitkit, 2014).

İntihale neden olan birçok faktör bulunmaktadır. Türkiye Bilimler Akademisi Bilim Etiği Komitesi (2002) tarafından hazırlanan raporda; bilim insanlarının aralarındaki rekabet duygusu ve yayın sayısının bilimsel olarak başarı ölçütü olarak görülmesi, dolayısıyla yayın sayısındaki artışlarla birlikte çoğalan etik sorunlar intihale neden olan faktörler olarak belirtilmiştir. Raporda ayrıca bilim insanlarının sahip olması gereken mesleki standartlara ve sorumluluklara da değinilmekte, bilimsel araştırma süresince dürüst olmanın yanı sıra aynı konuda araştırma yapan diğer kişilerin çalışmaya olan katkılarının da belirtilmesinin gerekli olduğu ifade edilmektedir. İlaveten raporda, bireylere akademik yaşantılarının başlarında vermesi gereken bilimsel araştırma eğitiminin verilmemesinin ve bir takım mali destekleri (burs ve proje desteği vs.) yitirme korkusunun da intihale neden olan diğer etmenler olduğundan bahsedilmektedir. Bir nevi 'emek hırsızlığı' olarak tanımlayabileceğimiz intihalin önlenmesi için intihale neden olan faktörleri bilmenin yanı sıra (Devlin ve Gray, 2007) tespit edilen intihale ilişkin bir takım yaptırımların da olması gerekmektedir. Ancak her ne kadar farklı düzeylerdeki cezai yaptırımlar önleyici tedbirler arasında yer alsın da bilmeden yapılan intihalin önüne geçilerek gerekli bilincin kazandırılmasında eğitimin önemli bir faktör olduğu göz önünde bulundurulmalıdır (Külcü, Çakmak ve Özel, 2012). Gerekli bilinci erken dönemde kazanamamış ya da kazanmış olmasına rağmen intihal yapan bireylerin yaptıkları intihali engellemek ve etik olmayan araştırmaların

çoğalmasının kontrolünü sağlamak amacıyla günümüzde intihalin tespitinde kullanılan birçok web sayfası bulunmaktadır. Bu web sayfaları üzerinden yapılan intihal aramaları yazarların bir nebze de olsa kendilerini güvende hissetmelerini ve intihalin önlenmesini sağlayabilmektedirler. Ne yazık ki tüm bunlara rağmen intihal ve etik olmayan araştırmaların çoğalması son yıllarda bilimsel yayınlarda giderek artan bir sorun haline gelmiştir (Tsiligianni ve Molen, 2011).

İntihalin önlenmesinde birincil sorumluluk bireye düşmekte ve bireyin konuya ilişkin bilgi ve farkındalığa sahip olması beklenilmektedir. Bu kapsamda intihale ilişkin bilinmeyenlerin öğrenilmesi kadar bilinenlerin uygulanması noktasında da bireylerin gereken hassasiyet ve duyarlılığa sahip olması gerekir. Yapılan akademik çalışmaların sadece araştırmacının kendi bilgi ve deneyimleri ile ulaştığı bilimsel bilgileri sahip olduğu özgünlük becerisi ile harmanlayarak sunması durumunda alana ve bilime katkı sağlayacak çalışmalar kapsamında değerlendirilebileceği söylenilebilir. Bu bağlamda olabildiğince etik ve akademiye uygun davranılması gerektiği aşikârdır. Etik olmayan hiç bir düşünce ve davranışın akademiye yeri olmadığı yorumu üzerinden etiğe aykırı davranışların bilinmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda etiğe aykırı başlıca davranışlara Tübitak Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği madde 9'da şu şekilde yer verilmiştir:

a) Uydurma: *Hayali veriler sunmak, rapor etmek veya yayımlamak,*

b) Çarpıtma: *Değişik sonuç verebilecek şekilde araştırma araç gereçleri, işlemleri veya kayıtlarında değişiklik yapmak veya sonuçları değiştirmek,*

c) Aşırma: *Başkalarının fikirlerini, yöntemlerini, verilerini, yazılarını ve şekillerini sahiplerine usulüne uygun atıf yapmadan kullanmak veya gerektiğinde sahiplerinden izin almadan kendisine aitmiş gibi kullanmak,*

ç) Tekrar yayım: *Bir araştırmanın sonuçlarını, daha önce yayımlanma durumunu belirtmeden birden fazla kez yayımlamak veya yayımlamak için girişimde bulunmak,*

d) Dilimleme: *Bir araştırmanın sonuçlarını, araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde ve uygun olmayan biçimde parçalara ayırarak birden fazla sayıda yayın yapmak veya yayın yapmak için girişimde bulunmak,*

e) Destekleyen kuruluşu belirtmeme: *Desteklenerek yürütülen araştırmaların sonuçlarını içeren sunum veya yayınlarda destek veren kurum ya da kuruluşun desteğinin belirtilmesi gerekirken belirtmemek,*

f) Haksız yazarlık: Birden fazla araştırmacıyla yapılan araştırmaların sonuçlarının sunum veya yayımında, yazarlık sıfatını hak edecek düzeyde katkısı bulunanın ismini çıkarmak, yazarlık sıfatını hak edecek düzeyde katkısı olmayanı yazar olarak eklemek veya yazar sıralamasını uygun olmayan bir biçimde düzenlemek,

g) Yayınlanmış veya yayına sunulmuş kendi çalışmasından usulüne uygun olarak kaynak göstermeden alıntı yapmak,

ğ) Kurumca sağlanan kaynakları amacına veya usulüne aykırı biçimde kullanmak,

h) Kabul ve taahhüt beyanlarına uymama: Kuruma sunulan araştırma, yayın ve diğer faaliyetlerde öngörülen kabul ve taahhüt beyanlarına uymamak, doğru olmayan, yanıltıcı veya eksik beyanda bulunmak,

ı) Görevi ihmal veya kötüye kullanma: Kurumun iş ve değerlendirme süreçlerinde yer alan hakem, danışman, uzman, editör, panelist, moderatör, izleyici, raportör, komite veya kurul üyeliği ve benzeri görevleri yerine getirirken usulüne uygun davranmamak, görevi ihmal etmek veya kötüye kullanmak,

i) Asılsız veya dayanaksız olarak etik kural ihlali iddiasında bulunmak' olarak belirtilmiştir (TÜBİTAK, 2018).

Etik konusunda yapılan ihlallere yönelik akademide çeşitli görüşler belirtilmekte ve önleyici çalışmalara yer verilmektedir (Özenç Uçak, 2010a). Bu kapsamda yapılan çalışmalardan biri de Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK)'nın yayınladığı Tübitak Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nde yer alan etik ihlali yapanlara yönelik belirtilen yaptırım ve uygulamalardır. Yönetmelikte etik ihlali yaptığı belirlenen kişinin sonraki çalışmalarında daha dikkatli olması konusunda kurul tarafından yazılı olarak uyarılması, kasıt ya da ağır ihmalle gerçekleştirildiğine inanılan eylemler için en düşük altı aydan bir yıla kadar ve en yüksek bir yıldan beş yıla kadar yaptırım uygulanmasına karar verilmiştir. Ayrıca Tübitak Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nde kişinin etik kural ihlali tespitinin yapılması durumu uyarı ve yaptırımlar başlığı 10. madde kapsamında '*Hakkında yaptırım kararı alınan kişi yaptırım süresince, kurumun iş ve değerlendirme süreçlerinde hakem, danışman, uzman, editör, panelist, moderatör, izleyici, raportör, komite veya kurul üyeliği ve benzeri görevlerde bulunamaz, varsa bu görevleri önerilen yaptırımın Başkan tarafından onaylandığı tarihte sonlandırılır.*' şeklinde belirtilerek uygulanacak yaptırım ifadelerine yer verilmiştir (TÜBİTAK, 2018).

Tüm bu bilgiler ışığında, insanlığa katkı sağlayacak bilimsel araştırmalar yaparak ulaştığı bilgileri topluma aktarma rolünü üstlenen akademisyenlerin etik kurallara bağlı kalması beklenilmektedir. Literatürde intihale ilgili yapılan çalışmaların daha çok lisans öğrencilerinin intihal algılarına yönelik olduğu buna karşın lisansüstü öğrencilerin intihal algılarını belirlemeye yönelik çalışmaların az sayıda olduğu görülmektedir. Bu amaçla bilimin merkezinde ve akademi hayatının henüz başında olan lisansüstü öğrencilerin günümüzde giderek artan ve büyük bir problem haline gelen intihal algısı hakkındaki görüşlerinin alınmasının önemli olduğu düşüncesiyle çalışmanın yapılmasına karar verilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı lisansüstü öğrenime devam eden öğrencilerin intihale ilişkin görüşlerinin belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Lisansüstü öğrencilerin intihali tanımlamaya ilişkin görüşleri nelerdir?
2. İntihale yönelten nedenlere ilişkin lisansüstü öğrencilerin görüşleri nelerdir?
3. İntihalin önlenmesine ilişkin mevcut yaptırım ve uygulamalara ilişkin lisansüstü öğrencilerin görüşleri nelerdir?

YÖNTEM

Araştırmanın Deseni

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden temel yorumlayıcı nitel araştırma deseni kapsamında araçsal durum çalışması olarak gerçekleştirilmiştir. Temel nitel araştırma, bireylerin hayatlarındaki önemli anların ve anlamların tanımlandığı ve tanımlama sürecinde çeşitli ampirik araçların (örnek olay, kişisel deneyim, hayat hikayesi, mülakat, gözlemsel tarih ve görsel metinler gibi) kullanıldığı çalışmalardır (Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2017). Aynı zamanda nitel araştırma, bir problem veya konunun keşfedilmesine imkân sağlayan ve belirlenen konunun derinlemesine araştırılmasını sağlayan bir yöntemdir (Creswell, 2021). Durum çalışması, farklı disiplinlerde farklı şeyleri ifade etmek için kullanılır. Nitel araştırmada durum çalışması, bir olayın yoğun bir şekilde çalışılmasıyla ilgilidir (Glesne, 2013). Durum çalışmasında amaç; belli bir konuyu, meseleyi ve problemi en iyi şekilde anlamak için seçilmiş durum veya durumları anlamaya ilişkin derinlemesine inceleme sağlamaktır (Stake, 1995; akt., Creswell, 2021). Araçsal durum çalışması ise belirli bir durum ya da bir konuya odaklanarak, bu durum ya da

konunun iç yüzünü anlamayı amaçlayan çalışmalardır (Glesne, 2013). Bu bağlamda, araştırmada lisansüstü öğrenime devam eden öğrencilerin intihal hakkındaki görüşlerinin ayrıntılı bir biçimde ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Çalışma Grubu

Bu çalışmada, elde edilen araştırma sonuçlarının evrene genellenmesinden ziyade araştırmada ele alınan kişi ya da durumları derinlemesine incelenmeyi amaçlayan örnekleme tekniklerinden olasılık dışı (amaçlı) örnekleme tekniği kullanılmıştır (Creswell, 2021). Çalışmada katılımcıların belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan uygun durum örnekleme tekniği kullanılmıştır. Uygun durum örnekleme; yakın çevrede bulunduğu için ulaşılması kolay olan ve araştırmaya gönüllü olarak katılmak isteyen bireylerle yapılan örnekleme türüdür (Erkuş, 2017). Çalışmaya Hacettepe Üniversitesi'nde yüksek lisans (altı kişi) ve doktora (iki kişi) öğrenimine devam eden gönüllü sekiz lisansüstü öğrenci katılmıştır. Katılımcıların hepsi kadın öğrenciler olup, yedisi araştırma görevlisi biri ise uzman olarak görev yapmaktadır.

Verilerin Toplanması

Bu çalışmada veriler yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla elde edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmeler, araştırmacılara konunun ana çerçevesini belirleyip konu kapsamında hazırladıkları ve sıralamasının önceden belirlendiği soruların oluşturulduğu aynı zamanda görüşme sırasında ortaya çıkabilecek yeni durumlara göre sorular eklemeye fırsat veren esnek yapılardır (DiCicco-Bloom ve Crabtree, 2006). Araştırmada verilerin elde edilmesinde araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu (9 madde) kullanılmıştır. Araştırma konusuna ilişkin kapsamlı literatür taraması yapılarak oluşturulan dokuz maddelik form iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların kendilerinden bahsettikleri kişisel bilgilerin alındığı bir soru yer alırken, formun diğer bölümünde katılımcıların intihale yönelik görüşlerini, bilgi düzeylerini ve uygulamalara ilişkin farkındalıklarını değerlendirmeye yönelik sekiz soru yer almaktadır. Hazırlanan form alan uzmanı görüşüne sunulacak gerekli düzenlemelerle son halini almıştır. Formda yer alan görüşme sorularının uygun ve anlaşılır olup olmadığını belirlemek amacıyla araştırma kapsamı dışında tutulan ve lisansüstü öğrenime devam eden iki öğrenci ile pilot uygulama yapılmış ve formun uygulanabilir olduğu görülerek çalışmaya ilişkin görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler öncesinde katılımcılarla konuşularak görüşmeler için uygun oldukları zamanlar belirlenmiş ve görüşmeler belirlenen zamanlarda katılımcıların görev yaptıkları kurumlarda sessiz ve sakin bir odada yüz yüze görüşmeler

şeklinde gerçekleştirilmiştir. Görüşme öncesinde katılımcılara araştırmanın konusu hakkında bilgi verilmiş ve yapılan görüşmelerin kaydedileceği bilgisi verilerek katılımcılardan ses kaydı için izin alınmıştır. Yaklaşık 15 dakika süren görüşmelerin sonrasında transkripsiyonu yapılmıştır.

Verilerin Analizi

Çalışmada elde edilen verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, çalışma kapsamında elde edilen verilerin derinlemesine analiz edilmesini gerektiren bir analiz yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Yöntemin araştırmanın amacı doğrultusunda oluşturulması gerektiğini savunan Patton'a (2014) göre yapılan araştırma temel araştırma niteliğindedir. Temel araştırmadaki asıl amaç; anlamak ve araştırmak olup çalışma kapsamında intihale ilişkin tanımlamalara, nedenlere, uygulamalara ve yaptırımlara yönelik sorular çerçevesinde ilerleyen bütüncül bir yaklaşım sergilenmiştir. Bu doğrultuda, lisansüstü öğrencilerin araştırma sorularına verdikleri yanıtlar çözümlenerek konuya ilişkin görüşleri belirlenmiştir.

Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmanın iç geçerliğini sağlamak amacıyla araştırmacı tarafından oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulama öncesinde alan uzmanının görüşüne sunulmuştur. Ayrıca betimsel türden bir analizin kullanıldığı araştırmalarda görüşülen bireylerden elde edilen alıntılara doğrudan yer vermek ve bunlardan yola çıkarak sonuçları açıklamak Yıldırım & Şimşek'e (2016) göre geçerliğin önemli ölçütleri arasında yer almaktadır. Dış geçerliği sağlamak için ise; çalışma grubunun açık bir şekilde tanımlanması, veri toplama ve analiz süreçlerinin nasıl düzenlendiğinin ayrıntılı bir şekilde anlatılması gibi önlemlerin alınmasının uygun görüldüğü belirtilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Aynı zamanda katılımcılarla yapılan görüşmeler sonrasında yapılan görüşmelerde elde edilen katılımcı görüşleri katılımcılara teyit ettirilmiştir. Çalışmada güvenilirliği sağlamak amacıyla; katılımcılarla yapılan görüşmeler kayıt cihazıyla kaydedilmiş ve ses kayıtları bire bir yazıya aktarılmıştır. Araştırmada katılımcıların gizliliği kapsamında katılımcılara kod adlar verilerek görüşlerinden bazı alıntılar yapılmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde lisansüstü öğrencilerin intihale yönelik görüşlerini, bilgi düzeylerini, intihal yapılması durumunda uygulanan yaptırımlara ilişkin farkındalıklarını değerlendirmeye yönelik sorulara verdikleri yanıtlar tablolarda sunulmuştur. Ayrıca katılımcıların verdikleri yanıtlardan yapılan bazı alıntılara yer verilmiştir.

Tablo 1. *Bir çalışmanın intihal sayılabilmesine yönelik katılımcıların görüşleri*

	Kategori	Kod	f
Emek Hırsızlığı	Çalışma İntihali	Kaynak göstermeme	5
		Alıntı yapılan kişi ya da kaynağı belirtmeme	4
		Yurt dışında yapılan çalışma konularının aynısının yapılması	4
		Bir başkasının çalışmasının aynen alınarak kendi çalışmasıymış gibi gösterilmesi	3
		Okuduğu çalışmadan edindiği yoruma kendi yorumu gibi yer vermesi	2
		Kendi yapmadığı bir çalışmanın altına ismini yazmak	1
	Fikir İntihali	Bir başkasının fikrini alıp kendi fikriymiş gibi göstermek	4
		Önceden bulunan bir fikri kendi bulmuş gibi sahiplenmek	2
	Sanat İntihali	Bir müzisyen için bir şarkının sözlerini izinsiz bir şekilde kullanmak	1
		Aynı klbin bir benzerini yapmak	1
		Yurtdışında çekimi yapılan bir diziyi alıp aynen uyarlamak	1

Tablo 1’de katılımcıların bir çalışmanın intihal sayılabilmesine ilişkin verdikleri yanıtlara bakıldığında; katılımcı görüşlerinin emek hırsızlığı teması altında çalışma intihali, fikir intihali ve sanat intihali olmak üzere üç kategoride toplandığı görülmektedir. Çalışma intihali kategorisinde kaynak göstermeme (f=5) ve fikir intihali kategorisinde başkalarının fikrini kendi fikriymiş gibi kullanmak (f=4) en fazla belirtilen görüş olmuştur.

Konuyla ilgili bazı katılımcı görüşleri şu şekildedir;

Bir çalışmanın intihal sayılabilmesi için bildiğimiz çalıntı olması gerekiyor. Emek hırsızlığına uyacak şekilde. Hani kendiniz yapmadığınız bir şeyin altına isminizi yazmak gibi. (Gizem)

Başkasının fikrini alıp kendi fikriymiş gibi göstermek. (Deniz)

Biz daha çok bilimsel yayınlarda, intihalin nasıl yapıldığını duyuyoruz. Ama bir müzisyen için diğer bir şarkının sözlerini izinsiz bir şekilde almak ya da aynı klbin bir benzerini yapmak hani yurt dışında yapılmış aynı şeylerin benzerini ya da aynısını direk yapmak veya bir diziyi alıp aynen uyarlamak da intihal kapsamına giriyor bence. (Buse)

Tablo 2. *İntihale yönelten unsurlara yönelik katılımcıların görüşleri*

	Kategori	Kod	f
Meslek Odaklı Nedenler	Çalışma Odaklı Nedenler	Daha önce ulaşılan bilgiye kolay ve zahmetsiz erişim	2
		Araştırma yapmanın zor gelmesi	2
		Birincil kaynağa ulaşmanın zor gelmesi	2
		Zamandan tasarruf etme	1
	Yükselme ve Akademik Teşvik Kaygısı Odaklı Nedenler	Akademik yükselmede çalışmaların niteliksel değil niceliksel değerlendirilmesi	4
		Para kazanma hırısı	3
Bireysel Nedenler	Kişilik Yapısı Odaklı Nedenler	Üretken/yaratıcı olmama	4
		Etik olmayan çalışma ahlakı	3
		Başarılı olma hırısı	2
		Kıskançlık	2
		Yeni çalışma yapacak yetkinliğe sahip olmama	2
		Başkaları tarafından çalışmalarıyla takdir edilme isteği	2
		Dürüst olmayan kişilik yapısı	1
		İntihal yaptığının farkında olmama	5
	Eğitim Odaklı Nedenler	İntihale ilişkin bilgi düzeyinin yeterli olmaması	4
		Fikir hırsızlığının intihal olduğunun farkında olmama	3

Tablo 2’de katılımcıların intihale neden olan unsurlara ilişkin verdikleri yanıtlara bakıldığında; katılımcı görüşlerinin meslek odaklı nedenler ve bireysel nedenler teması altında çalışma odaklı nedenler, yükselme ve akademik teşvik kaygısı odaklı nedenler, kişilik yapısı odaklı nedenler ve eğitim odaklı nedenler olmak üzere dört kategoride toplandığı görülmektedir. Yükselme ve akademik teşvik kaygısı odaklı nedenler kategorisinde çalışmaların niteliksel değil niceliksel olarak değerlendirilmesi (f=4), kişilik yapısı odaklı nedenler kategorisinde üretken/yaratıcı olmama (f=4) ve eğitim odaklı nedenler kategorisinde intihal yaptığının farkında olmama (f=5) en fazla belirtilen görüş olmuştur.

Konuyla ilgili bazı katılımcı görüşleri şu şekildedir;

....Temelinde kişilerin beceriksiz olduğunu düşünüyorum. Kişinin kendi üretebilirliği yok. (Gizem)

Dürüst olmayan bir kişilik yapısı. İntihalin zeminini hazırlıyor. (Deniz)

İntihal yaptığının farkında olmayanlar da var. Lisansüstü öğrencisinden esasında akademik yazma kurallarını bilmesi beklenildiği

için bilmediklerini de soramıyorlar hocalara. Böylece bilmeden yapılan yanlışlar doğrusu öğrenilmeden devam ediyor. (Yıldız)

Bilmeden daha çok yapıldığını düşünüyorum. Alıntı yapma ve kaynak gösterme gibi konularda sıkıntı yaşıyabiliyoruz bence. (Nur)

İnsanlar fikir hırsızlığının intihal olduğunun farkında değiller. Bazen sadece yazılı olduğu düşünülüyor mesela bunun. Ama yapılan yine intihal. İlber Ortaylı tadında cahil cahil. (Enise)

Tablo 3. *İntihal konusunda alınan dersler/ders içeriklerinde intihale yer verilmesi ve dersin gerekliliğine yönelik katılımcı görüşleri*

Kategori	Kod	f
Ders Kapsamında ya da İçerik Olarak İntihale Yer Verilmesi	Araştırma yöntemleri dersi kapsamında intihalden bahsedilmesi	6
	Bilim etiği dersi kapsamında intihale değinilmesi	3
	Lisans eğitiminde intihale yönelik ders alma	1
Ders Kapsamında ya da İçerik Olarak İntihale Yer Verilmemesi	Öğrenimi süresince intihale yönelik herhangi bir ders almama	7
Dersin Gerekli Görülmesi	Kesinlikle gerekli	8
	Zorunlu ve kredili olmalı	3

Tablo 3'te katılımcıların intihal kapsamında alınan dersler, ders içeriği ve dersin gerekliliğine ilişkin verdikleri yanıtlara bakıldığında; katılımcıların görüşlerinin ders kapsamında ya da içerik olarak intihale yer verilmesi, ders kapsamında ya da içerik olarak intihale yer verilmemesi ve dersin gerekli görülmesi olmak üzere üç kategoride toplandığı görülmektedir. Ders kapsamında ya da içerik olarak intihale yer verilmesi kategorisinde araştırma yöntemleri dersi kapsamında intihalden bahsedilmesi (f=6), ders kapsamında ya da içerik olarak intihale yer verilmemesi kategorisinde intihale yönelik ders almama (f=7) ve dersin gerekli görülmesi kategorisinde dersin kesinlikle gerekli olduğu (f=8) en fazla belirtilen görüş olmuştur.

Konuyla ilgili bazı katılımcı görüşleri şu şekildedir;

Araştırma yöntemleri dersinde içerik olarak intihalden bahsedilmişti. Ancak yeterli düzeyde olduğunu düşünmüyorum. Nasıl ifade edeyim? Tıpkı bir filmin fragmanı gibiydi. (Yıldız)

Ne lisansta ne lisansüstünde doğrudan bir ders almadım açıkçası. Hatta aslında bu hep yakındığımız bir konu oluyor genelde. (Tuba)

Araştırma yöntemleri dersi kapsamında etik kurallardan bahsederken intihal konusuna değinilmişti. (Şule)

Tablo 4. *Danışmanın akademik bir çalışmada nelere dikkat ettiğine ve intihal rehberliğine yönelik katılımcı görüşleri*

Kategori	Kod	f
Araştırmanın Etiği	İntihalin yapılıp yapılmama durumu	4
	Kaynak kontrolü	3
Araştırmanın Metodu	Araştırma metodunun doğru olup olmaması	4
	Kullanılan ölçme araçlarının güncel olması	2
Danışmanın İntihale Yönelik Rehberliği	İntihalin sorumluluğunun araştırmayı yapan kişide olduğunun belirtilmesi	3
	İntihale ilişkin sözlü uyarıda bulunma	2
	Konuya ilişkin bilinçlendirme	2

Tablo 4’te katılımcıların danışmanın akademik bir çalışmada nelere dikkat ettiğine ve intihal rehberliğine yönelik verdikleri yanıtlara bakıldığında; katılımcı görüşlerinin araştırmanın etiği, araştırmanın metodu ve danışmanın intihale yönelik rehberliği olmak üzere üç kategoride toplandığı görülmektedir. Araştırmanın etiği kategorisinde intihal yapılıp yapılmama durumu (f=4), araştırmanın metodu kategorisinde araştırmanın metodunun doğru olup olmaması (f=4) ve danışmanın intihale yönelik rehberliği kategorisinde danışmanın intihalin sorumluluğunun araştırmayı yapan kişide olduğunu belirtmesi (f=3) en fazla belirtilen görüş olmuştur.

Konuyla ilgili bazı katılımcı görüşleri şu şekildedir;

Danışmanım için telafi edilemeyecek tek şey herhalde intihaldir. (Deniz)

Metodun yanlışlığı. Kesinlikle tolere edemiyor ki buna gerçekten de itimadım var. Bilgi hırsızlığına yani intihale asla izin vermez. (Gizem)

Danışmanım ‘Her ne kadar kontrol edersem edeyim bu araştırmayı yapan kişinin yani senin sorumluluğunda’ hatırlatmasını sıkça yapıyor. (Sevda)

Tablo 5. *İntihalin önlenmesi ya da en aza indirgenebilmesi için alınabilecek önlemlere yönelik katılımcı görüşleri*

Kategori	Kod	f
Bireysel Önlemler	Birlikte çalışma yapılan kişinin doğru seçimi	4
	İntihalin yapılmaması gerektiğine yönelik bilince sahip olma	3
	Kişinin kendi intihal oranına bakabilmesi	2

Eğitime Dayalı Önlemler	Lisansüstü derslere etik kuralların anlatıldığı derslerin eklenmesi	6
	Araştırma yöntemleri dersinin üniversite birinci sınıftan itibaren verilmesi	2
	İntihal program(lar)ının bireysel olarak uygulanarak öğrenilmesi	2
Akademik Önlemler	Araştırma etiği bilincinin kazandırılması	5
	Kurumsal denetim	3
	İntihale yönelik program uygulamalarının öğrenimine ağırlık verilmesi	3
	İntihali önlemeye yönelik programların artırılması	3
	Makalelerdeki hakem süreci kontrolünün artırılması	2
	Kongre bildirimlerinin intihalden geçirilip intihal varsa kabul edilmemesi	1
	Lisans düzeyinde intihal yapan kişiye fakülte birinciliğinin verilmemesi	1

Tablo 5'te intihalin önlenmesi ya da en aza indirgenebilmesi için alınabilecek önlemlere yönelik katılımcıların verdikleri yanıtlara bakıldığında; katılımcı görüşlerinin bireysel önlemler, eğitime dayalı önlemler ve akademik önlemler olmak üzere üç kategoride toplandığı görülmektedir. Bireysel önlemler kategorisinde birlikte çalışma yapılan kişinin doğru seçimi (f=4), eğitime dayalı önlemler kategorisinde lisansüstü derslere etik kuralların anlatıldığı derslerin eklenmesi (f=6) ve akademik önlemler kategorisinde araştırma etiği bilincinin kazandırılması (f=5) en fazla belirtilen görüş olmuştur.

Konuyla ilgili bazı katılımcı görüşleri şu şekildedir;

Birisiyle bir çalışma yapıyorsanız onun kim olduğunu doğru seçmeniz gerekiyor. Çünkü bazen istemeden da olsa işin içine girebilirsiniz. Yani çalışma arkadaşını iyi seçmek gerekiyor. Çünkü birden çok yazarlı çalışmalarda her şeyi kontrol altında tutamıyorsunuz. (Gizem)

Lisansüstü ders olarak belki etik kuralların anlatıldığı dersler ilave edilebilir. (Özlem)

Herşeyden önce araştırma etiği bilincinin kazandırılması gerektiğini düşünüyorum. Bu bilinç oluşmadan alınan diğer alınan önlemler geçersiz gibi geliyor. (Buse)

Tablo 6. *İntihal yapanlar için verilecek cezaya yönelik katılımcı görüşleri*

Kategori	Kod	f
İntihali Önlemeye Yönelik Cezaları Yetersiz Bulma	İntihalle gündeme gelenlere ceza uygulanmaması	5
	İntihal yapanların saygınlıklarını yitirmemesi	3
	Akademik sicile işlenmemesi	2
	Görevlerine devam etmeleri	2
	Caydırıcı bir yaptırımın olmaması	2
Yapılan İntihalin Oranına Göre Cezalandırma	İntihalin oranına göre cezanın derecelendirilmesi	3
	Akademik ünvanının iptali ya da kıdem olarak düşürülmesi	1
	Yasal olarak uygun görülen oranın üzerinde intihal olması durumunda yayının iptal edilmesi	1
Diğer	İntihal yapılan çalışmanın iptali	5
	İntihal yapan kişiye bir sene boyunca yayın yapamama kısıtlamasının getirilmesi	4
	Yüz kızartıcı cezaların verilmesi, utandırılması	2
	İfşa etmek	2
	Hukuki işlem başlatılması, dava açılması	2
	İntihalli yayının gönderildiği derginin yazarın diğer çalışmalarını yayınlamaması	1
	Telif hakkının uygulanması	1

Tablo 6’da intihal yapanlar için verilecek cezaya yönelik katılımcı yanıtlarına bakıldığında; katılımcı görüşlerinin intihali önlemeye yönelik cezaları yetersiz bulma, yapılan intihalin oranına göre cezalandırma ve diğer olmak üzere üç kategoride toplandığı görülmektedir. İntihali önlemeye yönelik cezaları yetersiz bulma kategorisinde intihalle gündeme gelenlere ceza uygulanmaması (f=5), yapılan intihalin oranına göre cezalandırma kategorisinde intihalin derecesine göre cezanın derecelendirilmesi (f=3) ve diğer kategorisinde intihal yapılan çalışmanın iptali (f=5) en fazla belirtilen görüş olmuştur.

Konuyla ilgili bazı katılımcı görüşleri şu şekildedir;

Bizim ülkemizde herhangi bir ceza sistemi yok. İntihalle yakalanan profesörlerin halen makamlarında yer aldığını biliyoruz ya da okuyoruz daha doğrusu. (Deniz)

Bu bir akademisyen ya da bir sanatçı da olabilir. Kesinlikle kişiye yaptığı şeyin karşılığını görebileceği bir ceza uygulanmalı. (Buse)

İntihal yapılan çalışma yayından kaldırılabilir ve intihal yapan kişiye de belki bir sene boyunca yeni bir yayın yapmama gibi bir kısıtlama getirilebilir. (Nur)

TARTIŞMA

Lisansüstü öğrenime devam eden öğrencilerin intihale ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amacıyla yapılan bu araştırmada bir çalışmanın intihal sayılabilmesine yönelik öğrenci görüşlerinin; çalışma intihali, fikir intihali ve sanat intihali olmak üzere üç kategoride toplandığı görülmektedir. Bu kategorilere ilişkin en çok belirtilen görüşlerin sırasıyla kaynak göstermeme ($f=5$), alıntı yapılan kişi ya da kaynağı belirtmeme ($f=4$) ve bir başkasının fikrini kendi fikriymiş gibi kullanma ($f=4$) oldukları görülmektedir. Bir çalışmanın bilimsel bağlamda etik sayılabilmesinde çalışmanın bilimsel değer çerçevesinde ve gereken kurallara uygun olarak ele alınmış olma zorunluluğu bulunmaktadır (Özenç Uçak, 2010a; Özenç Uçak ve Birinci, 2008). Yapılan araştırmalar kapsamında ulaşılan düşünceye, söze, fikre ya da başka bir kaynak kapsamında ulaşılan bilgiye dair erişilen kaynağın mutlaka atıf yapılarak belirtilmesi gerekir. Bu doğrultuda, yapılan intihalin sadece bilgi, görüş ya da yazılı bir kaynak içermesine gereksinim duyulmaksızın şarkı, film, şema, bir görüntü ya da sanat eserine yönelik olabileceği de söylenebilir. Böyle durumlarda ulaşılan bilgi bir görüşmeden elde edildiyse görüşme zamanı ve kişi belirtilmeli, edinilen bilginin kayıtlı ortamdan alınma şartı aranmamalıdır (Özenç Uçak, 2010a). Nitekim Ramzan, Munir, Siddique ve Asif (2012) mülkiyet hakkı içeren fikir, sanatsal bir çalışma, müzik, şarkı, icat, deney gibi tüm durumların akademik bir çıktı olup olmadığına bakılmaksızın hayatın her alanında korunması gerektiğini belirterek, mülkiyet hakkının ihlal edildiği durumların akademisyenlikte etik olmayan davranış kapsamında intihal olarak tanımlandığını belirtmiştir. Araştırma kapsamında katılımcıların intihali tanımlamaya ilişkin belirttikleri görüşlerin Özenç Uçak ve Birinci (2008) ve Ramzan vd., (2012) tarafından belirtilen intihal tanımlamasının içeriğinde yer alan tüm durumlara değindiği görülmektedir. Literatürde lisansüstü öğrencilerin intihal algılarına yönelik yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular araştırma bulgusunu destekler niteliktedir. Zafarghandi, Khoshroo ve Barkat (2012) tarafından İranlı yüksek lisans öğrencilerinin intihal algılarını belirlemeye yönelik yapılan çalışmada, İran üniversitelerinde yüksek lisans öğrencileri arasında yapılan intihal oranının yüksek olduğu belirtilmiştir. Çalışmada öğrenciler tarafından metni kaynak göstermeden kendi kelimeleri ile ifade etme, doğrudan alıntılarda tırnak işareti kullanmama ve orijinal kaynağa ulaşılmış gibi alıntı yapan ikincil kaynağa atıf yapma en çok rastlanılan intihal biçimleri olarak yer almaktadır. Selemani, Chawinga ve Dube (2018) tarafından lisansüstü öğrencilerin intihal algılarını belirlemeye yönelik yapılan bir diğer çalışmada, öğrencilere intihal tanımlarını içeren cümlelerin olduğu bir liste verilerek intihali en iyi tanımlayan cümleleri seçmeleri istenmiştir. Lisansüstü öğrencilerin büyük çoğunluğu intihali, fikrin sahibi

olan yazardan bahsetmeden onun görüşlerini kullanma, kitap ve internet kaynaklarından ‘kopyala-yapıştır’ yöntemi ile bilgi edinme şeklinde tanımlayan cümleleri seçerek görüş belirtmişlerdir. İntihal, her üniversite öğrencisinin önemsemesi gerektiğini bildiği bir konudur (Power, 2009). Idiegbeyan-ose, Nkiko ve Osinulu (2016) tarafından Nijerya Ogun Eyaletindeki seçili üniversitelerde yüksek lisans yapan öğrencilerin intihal farkındalıklarının ve algılarının araştırıldığı çalışmaya 338 öğrenci katılmıştır. Çalışmada; yüksek lisans öğrencilerinin intihale ilişkin orta düzeyde farkındalığa sahip oldukları, intihalin daha çok son teslim tarih baskısından, bilgi eksikliğinden ve akademik yazma becerilerinden kaynaklandığı belirtilmiştir. Araştırmada lisansüstü öğrencilerin eğitim düzeyi ile intihal farkındalığı arasında pozitif bir ilişki olduğu, bu kapsamda en çok farkındalığa sahip olan grubun doktora, sonrasında ise yüksek lisans öğrencilerinin olduğu görülmektedir. Çalışmada ayrıca özel üniversitelerdeki lisansüstü öğrencilerin intihal farkındalığının devlet üniversitesindeki lisansüstü öğrencilerin intihal farkındalığından fazla olduğu görülmektedir. Konuya ilişkin yapılan tüm bu araştırmalardan elde edilen sonuçlar doğrultusunda geleceğin akademisyenleri konumunda olan lisansüstü öğrencilerin intihali tanımlamaya yönelik görüşlerinin incelenmesinin, konuya yönelik bilgi ve farkındalık düzeylerinin belirlenmesinde önemli olduğu söylenebilir.

Araştırma kapsamında bilgi edinilmek istenen bir diğer konu intihale neden olan unsurlara yönelik lisansüstü öğrencilerin görüşleridir. Araştırmada mesleki ve bireysel odaklı nedenler teması altında yer alan kategorilerde daha önce ulaşılan bilgiye kolay ve zahmetsiz erişim, birincil kaynağa ulaşmanın zor gelmesi, zamandan tasarruf etme, akademik yükselmede çalışmaların niteliksel değil niceliksel değerlendirilmesi, üretken/yaratıcı olmama, etik olmayan çalışma ahlakı ve intihale ilişkin bilgi düzeyinin yeterli olmaması görüşleri belirtilmiştir. Literatürde intihale yönelik yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular araştırma bulgusunu destekler niteliktedir. Nitekim Yasami ve Yarmohammadi (2014) tarafından İranlı yüksek lisans öğrencilerinin intihal algısını belirlemeye yönelik yapılan çalışmada; öğrenciler zaman kısıtlaması, bilgi eksikliği, daha iyi bir not alma isteği, verilen ödevi anlayamama, derse ve eğitmenine duyulan saygıda yetersizlik gibi faktörlerin intihale neden olduğunu belirtmişlerdir. Benzer nitelikte Selemani vd., (2018) tarafından yapılan çalışmada lisansüstü öğrencilerin akademik yazma becerilerinden yoksun oldukları için intihal yaptıkları bulgusu elde edilmiştir. Park (2010) tarafından üniversite öğrencilerinin intihal algılarını incelemeyi amaçlayan derleme çalışmada, intihalin üniversite öğrencileri arasında yaygın olduğu ve özellikle dijital kaynaklara erişimin artması ve internetin yaygın kullanımı ile birlikte daha da yaygınlaştığı belirtilmektedir.

Çalışmada öğrencilerin bilmeden intihal yapma, daha yüksek not alma, zamandan tasarruf etme, kişisel tutumlar, caydırıcı cezaların olmayışı gibi nedenlerden dolayı intihal yaptıklarına değinilmiştir. Yurdagül ve Özenç Uçak (2017) tarafından farklı kültürlerden üniversite öğrencileriyle yapılan çalışma bulgularında da, her iki kültür öğrencilerinde internetten ulaşılan bilginin alınırken kaynak gösterilmeden alındığı, bu durumun ise internet bilgilerinin dünya genelinde anonim bilgi olarak algılanmasından kaynaklandığı belirtilmiştir. Buna karşın Topçu ve Gürer (2019) tarafından üniversite öğrencilerinin intihal algılarını incelemek amacıyla yapılan çalışmada, öğrencilerin internetten ulaştıkları kaynakların anonim olsa bile kaynak belirtilerek almaları gerektiği bilincine sahip oldukları belirtilmiştir. Ayrıca Topçu ve Gürer'in (2019) çalışmasında yer alan akademik anlamda yapılan çalışmalarda çalışmaların niceliksel değil niteliksel olarak değerlendirilmesi gerekliliği vurgusu mevcut araştırmadaki katılımcı görüşlerini destekler niteliktedir.

Literatürde intihale neden olan faktörleri belirlemeye ilişkin yapılan çalışmalar farklı eğitim düzeyinden katılımcılarla yapılsa da, ulaşılan bulgular benzer niteliktedir. Nitekim Ersoy (2014) tarafından yapılan çalışmada araştırma raporlarında intihal yapan sınıf öğretmeni adaylarının görüşleri incelenmiştir. Çalışmada öğretmen adaylarının intihal yapma nedenleri; akran ilişkileri, kişisel özellikler, teknoloji kullanma kültürü, dersin ve öğretim elemanının rolü olarak beş tema altında toplanmıştır. Avaroğulları'nın (2013) sosyal bilgiler öğretmen adayları ile yaptığı bir diğer çalışmada ise öğretmen adaylarını intihale yönelten nedenler arasında öğretim elemanlarından gereken rehberliği alamamaları, ödevlerin öğretim elemanları tarafından detaylı bir şekilde incelenmemesi, ödevlerde intihal yaptıklarının fark edilmemesi ve bireysel olarak yaptıkları ödevler için sarf ettikleri çabanın yeterince takdir edilmeyeceği kaygısına ilişkin görüşlere yer verilmiştir. Ayrıca çalışmada öğretmen adayları internet sayesinde materyallere kolay erişim, yüksek not alma isteği ve okulda yapılan intihalin zararsız olduğu düşüncelerine ilişkin görüş belirtmişlerdir. Bu konuda yapılan bir diğer çalışma Ersoy (2014) tarafından sınıf öğretmeni adayları ile yapılmıştır. Ersoy (2014) çalışmasında öğretmen adaylarının çalışmalarında intihal yapmalarına neden olan unsurların kişisel özellikler kategorisi altında bireyin yaşadığı özgüven eksikliği, kendini araştırma yapabilecek yeterlilikte görmeme, akademik çalışmaları gelişigüzel yaparak kolayca kaçma, mükemmeliyetçi düşünme ve akademik görevleri son zamana bırakma olduğunu belirtmiştir. Ayrıca dersin gündelik yaşamda işlerine yaramaması ve sırf dersi geçmek için almış olmaları öğretmen adaylarının derse yönelik intihal yapma oranlarını artırmaktadır. Ersoy'un (2014) çalışmasında aynı zamanda öğretim elemanlarının dersler kapsamında

mükemmel ödev isteyerek öğrencileri zorlamalarına rağmen ödevlere verilen geri bildirimlerin oldukça yetersiz olması ya da geribildirimde bulunulmaması öğretmen adaylarını intihale yönelten nedenlerde öğretim elemanının rolü kategorisi altında yer almaktadır. Selemani vd., (2018) tarafından lisansüstü öğrencilerin intihale ilişkin görüşlerinin incelendiği çalışmada; öğrencilerin ifadelerinden bilerek ve bilmeden intihal yaptıkları bulgusu elde edilmiştir. İntihale başvuran lisansüstü öğrenciler intihalin akademide çok ciddi bir suç olduğunu bilmelerine rağmen intihali bilerek yaptıklarını ve buna neden olan durumların ise tembellik, zaman yönetiminde başarısızlık, akademik yazma becerilerinin eksikliği (alıntı yapma, özetleme, kaynak gösterme), ödevlerin intihal yapmaya elverişli olan kolay tasarım biçimine sahip olmaları ve ödev teslim tarihine kadar ödevi yetiştirme baskısı olduğunun etkili olduğuna dair görüş belirtmişlerdir. Bu bağlamda ödevi teslim tarihine yetiştirme baskısı, tembellik ve zaman yönetiminde başarısız olma nedeniyle intihal yapan öğrencilerin bilerek (kasıtlı), akademik yazma becerilerinin eksikliği nedeniyle intihal yapanların bilmeden (kasıt olmadan) intihal yaptıkları sonucuna varılmıştır. Ayrıca çalışmada akademisyenlerin öğrencilerin yaptıkları intihali tespit edememesi lisansüstü öğrencilerin intihal yapma nedenleri arasında yer alırken, öğretim görevlileri ile yapılan görüşmede öğretim görevlileri dönem içinde sorumlu oldukları yoğun ders ve iş yükleri nedeniyle bütün intihal vakalarını tespit edemediklerine ilişkin görüş belirtmişlerdir. Ryan, Bonanno, Krass, Scouller ve Smith (2009) tarafından yapılan çalışmada da farklı kaynaklardan aldıkları metinleri tek bir paragrafta toplayarak sunmanın intihal olmadığı görüşüne sahip olan öğrenciler ayrıca internetin öğrenciler için yazılı ödevlerde intihal yapmayı kolaylaştırdığını belirtmişlerdir. İntihal bir kalite iyileştirme sorunu olarak değerlendirilebilir. Bu kapsamda yapılan ödevlerin öğrencilerin kendi yeteneklerini yansıtmaması, analiz becerilerini kullanabilmesi ve ödevlerini yapma süreçlerinde faydalanılan kaynaklardan minimum düzeyde metne sahip ödevler üretmeleri amaçlanmaktadır (Marshall, Taylor, Hothersall ve Pérez-Martín, 2011).

Öğrenciler tarafından intihalin bilerek yapıldığına ilişkin çalışma bulgusu Ramzan vd., (2012) tarafından Pakistan'ın özel ve kamu üniversitelerinde öğrenim gören lisans ve lisansüstü öğrencilerinin intihal farkındalık düzeylerini incelemek amacıyla yapılan çalışmadan elde edilmiştir. Çalışmada çok sayıda öğrenci yazılı materyallerden bilerek intihal yaptıklarını açıkça belirtmiştir. Topçu ve Gürer (2019) tarafından üniversite öğrencilerinin intihal algılarını incelemek amacıyla yapılan bir diğer çalışmada da, öğrencilerin intihal yapmalarına neden olan durumlar internetin kullanımının kolay olması (Avaroğulları, 2013; Özenç Uçak ve Ünal, 2015; Topçu ve Gürer, 2019; Yurdağül ve Özenç Uçak, 2017), ödev

yaparken kolayca kaçma girişimi, intihalin suç olduğunu düşünmemek, hangi unsurların intihal olduğu ve intihal mevzuatı konusunda yeterli bilgi sahibi olmamak olarak belirtilmiştir. İlâveten öğrencilerin bilmeden en sık yaptığı intihallere başka kaynaktan alınan bilginin olduğu gibi ödev olarak sunulması, ödevlerde kaynağa yer vermeme, hatalı alıntı ve atıf yapılması ile yapılan ödevin tamamının alıntılardan oluşması örnek olarak verilebilir. Öğrencilerin intihal yaptıkları çalışmalarda kaynak göstermede ve alıntı yapmada yaşanan sıkıntı en çok belirtilenler olmuştur (Özenç Uçak, 2010b; Özenç Uçak ve Ünal, 2015). Öğrenciler arasında internet kaynaklarından yapılan intihalin genellikle basılı materyal/ler kullanılarak yapılan intihale kıyasla daha az suç olarak görüldüğü algısı bulunmaktadır (Ramzan vd., 2012). Ayrıca yapılan çalışmalarda öğrenciler toplumda istihdam ve statü kazanmada önemli görüldüğü için sınavda yüksek not alma ve çok sayıda yayın yapabilme bağlamında intihali kısa yol olarak gördüklerini ve hissettikleri toplum ve aile baskısı altında intihale başvurdıklarını belirtmişlerdir (Ramzan vd., 2012; Selemani vd., 2018).

İntihale neden olan birçok faktör bulunmasına rağmen ilk sırada eğitim eksikliği yer almakta ve konuya ilişkin yapılan çalışmalar kapsamında eğitim eksikliğinden kaynaklı intihal hatalarından ‘bilerek’ ve ‘bilmeden’ yapılan yanlışlar olarak bahsedilmektedir (Özenç Uçak, 2010a; Özenç Uçak ve Ünal, 2015; Yurdağül ve Özenç Uçak, 2017). Çoğu zaman kişiler aslında tam olarak ne yapmaları gerektiğine yönelik bilince ve farkındalığa sahip olmadıklarından hata yapabilmektedirler. Nitekim Özenç Uçak (2010) çalışmasında bu durumu *‘İntihal yapılmaması gereken bir davranış olarak bilinmesine rağmen, yapılması gerekenlerin neler olduğunun tam olarak bilinmemesi hataların devam etmesine neden olmaktadır.’* şeklinde ifade etmiştir. Konuya ilişkin yapılan çalışmaların çoğunda eğitim eksikliğinden kaynaklanan bilmeden yapılan intihalin özellikle öğrenciler arasında yaygın olduğu görülmektedir. Nitekim Zafarghandi vd., (2012) tarafından yüksek lisans öğrencilerinin intihal algılarını belirlemeye yönelik yapılan çalışmada, yüksek lisans öğrencilerinin büyük bir çoğunluğunun yeterli bilgiye sahip olmadıklarından intihal yaptıkları bulgusuna ulaşılmıştır. Bilerek ve bilmeden yapılan intihal arasındaki tek farkın niyet olduğu söylenilebilir. Nitekim Özenç Uçak ve Ünal (2015) bilerek yapılan intihalin ciddi bir suç olmakla birlikte kişinin akademik ahlakına bir referans niteliği taşıdığını; buna karşın bilmeden yapılan intihalde niyetin kötü olmamasının yapılan intihalin suç olarak nitelendirilmesini ortadan kaldırmadığına değinmiştir.

İntihalin yapılma nedenlerine bakıldığında eğitimin bu kapsamda önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Buna karşın çalışma yapan kişilerin mesleki hırsları, zaman baskısı, ahlak eksikliği, kişilik özellikleri, rekabet, öğretim elemanlarının tutumu ve internet ortamında ulaşılan bilginin

anonim bilgi olarak yorumlanarak kaynağın belirtilmemesi intihale neden olan diğer faktörler arasında yer almaktadır (Özenç Uçak, 2010a; Yurdagül ve Özenç Uçak, 2017). Tüm bu yapılan çalışmalardan ve araştırma bulgusundan elde edilen sonuçlardan yola çıkılarak intihalin yapılmasına yönelik gerekçelerin lisansüstü ve lisans düzeyinde benzer oldukları söylenebilir. Bu bağlamda bireylere gereken bilincin kazandırılmasının intihalin yapılmasına yönelik belirtilen gerekçelerin azalmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmada lisansüstü öğrencilerin intihal kapsamında alınan dersler, ders içeriğinde intihale yer verilmesi ve dersin gerekliliğine ilişkin verdikleri yanıtların; ders kapsamında ya da içerik olarak intihale yer verilmesi, ders kapsamında ya da içerik olarak intihale yer verilmemesi ve dersin gerekli görülmesi olmak üzere üç kategoride toplandığı görülmektedir. Lisans ve lisansüstü öğrencilerin proje ve makale çalışmalarında intihali net bir şekilde anlayabilmeleri ve bundan kaçınabilmeleri için eğitim gerektiren ciddi bir çabaya ihtiyaç vardır. Bu kapsamda akademik kurumlar süregelen bir şekilde intihal konusuna vurgu yapmakta, araştırmacılar ve öğrenciler arasında intihali en aza indirmeye ilişkin çeşitli stratejiler geliştirmektedirler (Ramzan vd., 2012). Geliştirilen bu stratejiler arasında ders kapsamında intihale yer verilmesi ve bunun olabildiğince öğrencilerin eğitim hayatının erken dönemlerinde verilmesi gerekliliğini destekleyen çalışma bulgularına literatürde sıkça rastlanmaktadır. Yurdagül ve Özenç Uçak (2017) tarafından farklı kültürler ve eğitim sistemlerinin intihal üzerindeki etkisini incelemek için yapılan çalışma kapsamında Hacettepe ve North Carolina Üniversitesi'ndeki lisans öğrencilerine ulaşılmıştır. Çalışmada North Carolina Üniversitesi öğrencilerinin tamamının üniversiteden önce ilk ve orta eğitim düzeyinde iken araştırma yapmaya ve intihale ilişkin bilgi edindikleri, buna karşın Hacettepe Üniversitesi öğrencilerinin büyük çoğunluğunun intihali ilk defa üniversitede duydukları ve üniversite eğitimleri sırasında bilgi edindikleri bulgusuna ulaşılmıştır. Bu farklılık çalışmada ülkelerin eğitim sistemindeki farklılık olarak yorumlanmıştır. Özenç Uçak ve Ünal (2015) tarafından yapılan bir diğer çalışmada da üniversite öğrencilerinin bilimsel bir araştırmanın nasıl yapılacağına ilişkin ilk eğitimi üniversitede aldıkları ve intihal kavramını ilk kez üniversitede duyduklarını belirttikleri bulgusu elde edilmiştir. Benzer şekilde Topçu ve Gürer (2019) tarafından üniversite öğrencilerinin intihal algılarını incelemek amacıyla yapılan çalışmada da, öğrencilerin intihale ilişkin alınabilecek önlemler kapsamında en çok öğretim elemanları tarafından gereken eğitimin verilmesi talebine yönelik görüş belirttikleri bulgusu elde edilmiştir. Çakmak (2015) intihale ilişkin bilinen kavram yanlışlarının eğitim hayatının erken dönemlerinden itibaren tespit edilmesinin, bilmeden yapılan intihalin

sonraki dönemlerde devam etmesini önleme noktasında önemli bir rol üstlendiğini vurgulamıştır. Benzer görüşü savunan Özenç Uçak ve Ünal (2015) öğrencilerin etik dışı davranışlarının eğitimlerinin ilk aşamalarında düzeltilmesine yönelik önlemler alınmaması ve konuya ilişkin bilgi ve farkındalığın kazandırılmasının üniversite yıllarına kadar ertelenmesinin edinilmiş olan etik ihlallere yönelik davranışların değiştirilmesini güçleştirdiğini belirtmiştir. Bu kapsamda öğrencilerin intihale ilişkin yapılacak bilgilendirmelere ve verilen eğitimlere ihtiyaç duyduğu ve bu ihtiyacın erken dönemde giderilmesinin gerektiği yorumu yapılabilir. Buna karşın Ersoy (2014) tarafından sınıf öğretmeni adaylarının intihal algılarının incelendiği çalışma sonucunda verilen eğitimin her zaman bilincin kazandırılması noktasında yeterli olmadığı bulgusu elde edilmiştir. Çalışmada öğrencilerin aldıkları bilimsel araştırma dersi kapsamında bilim etiği konusundan bahsedilmesine rağmen intihal yapmaları bulgusu intihale ilişkin yapılan diğer araştırma sonuçlarıyla örtüşmemektedir. Dolayısıyla verilecek olan eğitim ve eğitimin zamanlaması kadar etik davranmaya yönelik bilincin kazandırılmasının en az eğitim kadar önemli olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir.

Araştırmadan elde edilen bir diğer bulgu akademik bir çalışmada danışmanın nelere dikkat ettiği ve intihale yönelik rehberliğine ilişkin katılımcı görüşleridir. Katılımcılar tarafından danışmanın akademik çalışmalarda dikkat ettiği faktörler; araştırmanın etiği, araştırmanın metodu ve danışmanın intihale yönelik rehberliği kategorileri kapsamında ele alınmıştır. Yapılan akademik araştırmalarda intihal öncelikle araştırmacının kendisini bağlayıcı etik bir unsur olmakla birlikte yeterli bilgi ve deneyime sahip olmayan öğrencilerin yönlendirilmesinde danışmanlar oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim Avaroğulları (2013) tarafından yapılan çalışmada öğretmen adayları intihal konusunda öğretim elemanlarından yeterli kılavuzluk almadıklarını belirtmişlerdir. Lisansüstü öğrencilere akademik yazma becerilerinin kazandırılması sürecinde danışman rehberliğine ihtiyaç duyulduğu Orim, Davies, Borg ve Glendinning (2013) tarafından yapılan çalışmada lisansüstü öğrenciler tarafından dile getirilen eğitimleri boyunca gereken akademik yazma becerilerini nasıl elde edeceklerine ilişkin endişelerini desteklemektedir. Orim vd., (2013) tarafından yapılan ve İngiltere’de eğitim gören Nijeryalı yüksek lisans öğrencilerinin önceki akademik deneyimlerinden kaynaklanan intihalle ilgili sorunlarının incelendiği çalışmada; öğrencilerin çoğunluğu intihalin farkında olmadıklarını ve geldikleri kurumlarda intihale yönelik kurumsal bir çaba olmadığını belirtmişlerdir. İntihal farkındalığı olan çok az sayıdaki öğrenci ise intihale yönelik farkındalıklarının kurumsal sistemin bir sonucu değil, öğretim görevlilerinin kişisel çabalarından kaynaklı olduğunu dile getirmişlerdir. Bu kapsamda lisansüstü ve lisans

öğrenimleri boyunca öğrencilere akademik bağlamda katkı sağlaması amacıyla danışman atamasının yapılması kadar, danışmanın özellikle lisansüstü öğrencilerine intihale yönelik gereken bilincin kazandırılması noktasında sorumluluk üstlenmeleri gerektiği söylenilebilir.

Araştırmada intihalin önlenmesi ya da en aza indirgenebilmesi için alınabilecek önlemler katılımcıların verdikleri yanıtlar doğrultusunda; bireysel önlemler, eğitime dayalı önlemler ve akademik önlemler olarak üç kategoride ele alınmıştır. Geçmişten günümüze çalışmaların devamlılığı ile bilimsel bilgilerin aktarılma süreci değişiklik göstermekle birlikte, değişmeyen tek şey yapılan bilimsel çalışmaların güvenilirliklerinin önemidir (Özenç Uçak ve Birinci, 2008). Bu kapsamda intihali önlemeye ilişkin yaptırımların uygulanmasının ve alınacak önlemlerin intihali azaltmada etkili olduğunu gösteren birçok çalışma mevcuttur.

Önleme çalışmaları kapsamında teknolojik gelişmelerin sunduğu intihali ve oranını tespit etmeye yönelik geliştirilen yazılımların önemli bir görev üstlenerek intihale yönelik etkili bir çözüm sunduğu açıkça görülmektedir (Önaçan, 2018). Nitekim Batane (2010) üniversite öğrencileri ile yaptığı çalışmada, öğrencilerin ödevlerinin intihal incelenmesi için Turnitin'e tabi tutulacağı konusunda öğrencilerin uyarılmasının ardından öğrenci ödevlerinde görülen intihalde % 4.3 oranında azalma olduğu bulgusunu edinmiştir. Marshall vd., (2011) tarafından bir intihal programı ile intihal vakalarını azaltmanın yollarını belirlemeyi amaçlayan bir diğer çalışmada da öğrenciler intihal programını kullanmanın etkililiğini değerlendirmişlerdir. Çalışmada öncelikle üniversite öğrencilerinin tamamına intihale yönelik bilgi verilmiş, bir sene sonra sadece ödevlerinde intihal yaptığı belirlenen öğrencilerin oluşturduğu bir gruba intihal önleme programı ve kullanımına ilişkin seminer verilmiş ve bir sonraki sene ise üniversitenin tüm öğrencileri intihal program ve kullanımına ilişkin verilen seminere katılmıştır. Çalışmada, uygulanan intihal seminerinin etkili olduğu ve seminer sonrasında intihal olaylarının azaldığı belirtilmiştir. Bireylerin intihal programlarına yönelik bilgilendirilmelerinin yanı sıra kurumların politikalarında da bu yazılımların kullanılması çalışmaların denetlenebilirliğine katkı sağlar. Bu kapsamda üniversitelerin bünyelerinde intihal yazılım programlarını bulundurarak, yazılımların üniversite personeli tarafından etkin ve yerinde kullanımına ilişkin öğretim elemanlarına eğitim verilmesinin intihali azaltmada etkin bir rol oynayacağı aşîkârdır (Avaroğulları, 2013; Önaçan, 2018). Selemani vd., (2018) tarafından lisansüstü öğrenciler ile yapılan çalışma kapsamında ayrıca akademik kadro ile de görüşülmüş ve akademik kadroda Turnitin kullanan çok az personel olduğu belirtilmiştir. İlâveten intihali önlemeye ilişkin alınacak tedbirler kapsamında kurumlardaki denetim eksikliklerin giderilmesi de önemli bir faktördür.

Nitekim Ramzan vd., (2012) tarafından yapılan çalışmada, intihalin tespit edilmesi noktasında lisans ve lisansüstü öğrenciler fakültelerinin etkili olmadığına ilişkin görüş belirtmişlerdir. Çalışmada ayrıca lisansüstü öğrenciler arasında intihali tespit etmede üniversitelerin etkili olduğuna ilişkin farkındalık yaratmaya yönelik çalışmalara ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir.

İntihalin önlenmesi sürecinde birincil sorumluluk araştırmacının kendisine ait olmakla birlikte, araştırmacının yapıldığı kuruma, araştırmacının yayınlanma sürecinde hakem ile editöre ve araştırmaya erişim ve faydalanma noktasında kütüphaneciye ve okuyuculara da sorumluluklar düşmektedir. Bu kapsamda kütüphaneciye düşen sorumluluklar kapsamında kullanıcıları yönelik bilgilendirici programlar düzenleyerek, bu programlar aracılığıyla kullanıcıları etik ve intihal konuları hakkında bilgilendirmenin yanı sıra intihale yönelik program, yazılımlar ve ilgili web sitelerinden haberdar etmesi yer almaktadır. Okuyucuya düşen sorumluluk ise okuduğu yayınlarda gördüğü eksik ve hatalı durumları yayıncıya ileterek gereken düzeltmelerin zamanında yapılması ve konuya yönelik duyarlılığın artırılmasıdır (Özenç Uçak, 2010a). Tüm bu çalışmalardan elde edilen bulgular doğrultusunda intihalin önlenmesine ilişkin alınabilecek önlemlerin bütüncül bir bakış açısı ile hem bireysel, hem akademik hem de toplumsal bir sorumluluk olduğu göz önünde bulundurularak eğitim merkezli bireysel ve akademik önlemlerin alınmasının önemli olduğu söylenebilir.

Araştırmada ulaşılan bir diğer önemli bulgu ise intihal yapanlar için verilecek cezaya yönelik katılımcı görüşlerinin, intihali önlemeye yönelik cezaları yetersiz bulmaları ve bireylerin yapılan intihalin oranına göre cezalandırılması gerektiğidir. Bu bağlamda akademisyenlerin ve kurumların intihalin yapılmasına yönelik aldıkları kararların ve uygulamaların etkili olduğunu gösteren çok sayıda çalışma mevcuttur. Ryan vd., (2009) yaptığı çalışmada lisans ve lisansüstü eczacılık öğrencilerinin çoğunun üniversitenin intihal politikasından haberdar olduklarını belirtmelerine karşın çok az öğrencinin intihal politikasının kapsamı hakkında bilgi sahibi olduğu bulgusuna erişmiştir. Çalışmada öğrencilerin intihal cezalarına ilişkin tutumlarına bakıldığında, öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun intihalin ilk kez yapılması durumunda uyarı ve danışmanlığı ceza olarak tercih ettikleri bunu öğrencinin değerlendirilmesi için yeniden bir ödev verilmesi tutumunun izlediği görülmektedir. Selemani vd., (2018) tarafından lisansüstü öğrencilerden üniversite tarafından intihali engellemek veya en aza indirmek için kullanılan yöntemlere ilişkin görüşlerin alındığı çalışmada; öğrencilerin uyarı verilmesi, ödevi yeniden yapıp gönderme ve ödev değerlendirmesine sıfır verilmesi gibi cezaları tercih ederken, akademik ilerlemelerini tehlikeye atan cezalara itiraz

ettikleri görülmüştür. Öğrencilerin görüşlerinin alındığı bir diğer çalışma Power (2009) tarafından üniversite birinci ve ikinci sınıf öğrencilerinin intihal algılarını incelemek için yapılmıştır. Çalışmada intihal yapan öğrencilerin ahlaksız olarak etiketlenmelerinin öğrencileri intihal yapma ya da yapmama konusunda motive eden bir anlayış olmadığı bulgusuna erişilmiştir. Ramzan vd., (2012) tarafından yapılan ve çoğunu lisans öğrencilerinin oluşturduğu bir diğer çalışmada, lisans ve lisansüstü öğrenciler intihal politikasından haberdar olmadıklarını belirtmişlerdir. Haberdar olan öğrenciler ise üniversitenin uyguladığı intihal politikasının intihal yapanların tespit edilmesinde ve cezalandırılmasında etkili olamayacak kadar hafif cezalar içermesinden dolayı işlevsel olmadığını düşündüklerini belirtmişlerdir (Ramzan vd., 2012). Selemani vd.,'nin (2018) lisansüstü öğrenciler ile yaptığı çalışma kapsamında Mzuzu üniversitesi akademisyenlerinden edindiği bilgiler doğrultusunda, akademik personelin çoğunluğunun intihali yapan lisansüstü öğrencileri uyarak cezalandırmayı tercih etme, öğrenciden ödevi yeniden yazarak göndermesini istemek, öğrenciye ödevinden sıfır puan vermek gibi uygulamalara yer verdikleri görülmektedir. Öğretim üyeleriyle yapılan görüşmede, akademik personel çoğu öğrencinin akademik yazma becerilerindeki yetersizlik nedeniyle bilmeden intihal yaptıklarını düşündüklerini dolayısıyla öğrencinin yaptığı intihalin üniversite disiplin kuruluna gitmeden öğrencilere bu tür cezalar vermeyi tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Çalışmada yer alan dokuz akademik personel ise intihal yapan öğrenciye yönelik herhangi bir cezaya başvurmuyarak intihale göz yumduklarını belirtmişlerdir. Öğretim elemanlarından birinin görüşü intihale yönelik hoşgörülü davranmalarının gerekçelerini açıkça belirtmektedir. *‘Başlangıçta kendilerine öğretilmeyen bir şey için öğrencileri cezalandırmak çok adaletsiz görünebilir.’* (Selemani vd., 2018).

Eğitim kurumları kapsamında her bir kurumun intihali belirlemeye yönelik ceza ve yaptırım politikası belirleyerek duyurması, yapılacak olan ihlal durumunda karşılaşılabilecek mevcut yaptırım ve cezaların net bir şekilde tanımlanması ve uygulanması sahip olunması gereken araştırma becerilerinin kazandırılması noktasında yardımcı unsur niteliğindedir. Bu kapsamda kurumlarda etik ihlalleri önlemeye yönelik alınan tedbir ve önlemler farklılık göstermekle birlikte üniversitelerde etik ihlale yönelik mevcut kuralların ve etik davranılmaması durumunda maruz kalılabilecek yaptırımların kurum web sayfaları aracılığıyla duyurulması, etik ihlallerin öğretmen-öğrenci ya da kurum-öğrenci olarak farklı düzeylerde ele alınması gibi uygulamaların yer aldığı görülmektedir (Özenç Uçak, 2010b). Ramzan vd., (2012) tarafından Pakistan'ın özel ve kamu üniversitelerinde öğrenim gören lisans ve lisansüstü öğrencilerinin intihal farkındalık düzeylerini

incelemek amacıyla yapılan çalışmada; öğrencilerin intihal, üniversite intihal politikası ve uygulamaları hakkında düşük düzeyde farkındalığa sahip oldukları, öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun yüksek not almaya ilişkin baskı altında hissettikleri, kaynak göstermeden kitaptan alıntı yapmanın intihal olduğunu bildikleri ve öğrencinin intihal politikasını ihlal etmesi durumunda yakalanacağını farkında oldukları bulgusu elde edilmiştir. Benzer bir çalışma Özenç Uçak ve Ünal (2015) tarafından üniversite öğrencilerinin intihale yönelik görüşlerinin incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Çalışmaya katılan öğrencilerin büyük çoğunluğu intihale ilişkin ceza ve yaptırımlar hakkında bilgi sahibi olmamanın intihali artıran nedenler arasında olduğuna değinmişlerdir. Ayrıca üniversitenin konuya ilişkin uyarı ve bilgilendirmelerin yetersiz olmasının ve intihal uygulayanlara yönelik gereken cezaların uygulanmamasının intihali artırdığına dair görüş belirtenlerin sayısı çalışmaya katılan katılımcı sayısının yarısından fazlasını oluşturmaktadır (Özenç Uçak ve Ünal, 2015). Ayrıca Özenç Uçak, (2010b) tarafından kurum kapsamındaki yaptırımların olayı yasal ortama taşınması, intihal yapan kişinin mevcut derecesinin iptali ve etik konusunda gereken akademik eğitimin verilmesi gibi intihale ilişkin yaptırımların geniş bir yelpazede ele alınabileceği vurgulanmıştır. İntihali önlemeye yönelik farklı düzeylerde ceza ve yaptırımlar uygulanmasına rağmen, yapılan intihallerin çoğunlukla bilmeden yapıldığı ve bu kapsamda eğitim ile bu kişilere kazandırılacak olan yetkinliklerin, bilgi ve becerilerin uygulanacak cezai yaptırımlardan daha önemli olduğu gerçeği öne çıkmaktadır (Özenç Uçak, 2010b).

ÖNERİLER

Araştırma bulguları ve konuya ilişkin yapılan çalışmalardan elde edilen bilgiler doğrultusunda intihalin önlenmesinde bütüncül ve tümevarımsal bir yaklaşım sergilenmesi gerektiği, bu kapsamda birincil sorumluluğun araştırmacıda olduğu ve intihalin ahlaki anlamda bir suç oluşturduğu bilincinin benimsetilmesi gerektiği söylenilebilir (Topçu ve Gürer, 2019).

Üniversitelerin insanlığın sorununu araştırma yoluyla çözmek için var olduğu perspektifinden bakıldığında, intihal bu büyük amacın gerçekleştirilmesine zarar verebilir. Lisansüstü öğrencilerin tezlerinde, raporlarında, seminerlerinde uygun alıntı yapma ve kaynak gösterme becerilerinin ısrarla ve titizlikle öğretilerek uygulanması (Idiegbeyan-ose vd., 2016) noktasında sorumlu öğretim üyeleri başta olmak üzere fakülte ve üniversitelere de büyük sorumluluklar düştüğü kabullenilmelidir. Başta fakülte olmak üzere üniversite yönetimi, il genelinde sorumlu kurum ve kuruluşlar öğrencilere etik bağlamda eğitim vermek için bir program düşünmeli ve geliştirmelidirler. Üniversite genelinde intihali önlemeye

yönelik seminer ve eğitimler verilerek üniversite web sayfasında konuya ilişkin bilgilendirmeler yapılmalıdır. Toplumun ulusal ve uluslararası yükseköğrenim kurumlarına olan güvenini artırmada etik olmayan uygulamaların ve bu bağlamda özellikle intihalin en aza indirilmesi gerekmektedir (Ramzan vd., 2012). İntihal yapan öğrencileri uyarmak sadece birey olarak öğretim elemanının sorumluluğunda değil, aynı zamanda kurum olarak üniversitenin sorumluluğundadır. Bu kapsamda üniversitelerde intihal durumları ile karşılaşılması durumunda yapılması gerekenlere ilişkin süreci ve aşamalarını içeren yönergelerin yayınlanması, intihal olaylarını kontrol edecek kurulların oluşturulması ve intihal yapan kişilerin gerektiği şekilde cezalandırılması gerekmektedir (Avaroğulları, 2013).

Gereken bilinci kazandırma noktasında intihale ilişkin eğitimsel eksikliklerin giderilmesi önem arz etmektedir. Ersoy (2014) çalışmasında öğretmen adaylarının lisans eğitimleri boyunca intihale yönelik eğitim almaları gerekliliği önerisinde bulunurken, Avaroğulları (2013) intihali önlemeye yönelik bilimsel araştırma gibi derslerin lisans eğitimi birinci sınıftan itibaren verilmesinin öğrencilerin temel araştırma becerilerini geliştirmede etkili olabileceğini belirtmiştir. Topçu ve Gürer (2019) ise intihale yönelik bilgi ve farkındalığın lisans eğitimi öncesinde öğrencilere bilimsel araştırma ve meslek etiği adı altında verilmesinin öğrencilere farkındalık kazandırılmasında yararlı olacağına değinmiştir. Çalışmalardan elde edilen bulgular doğrultusunda kurumlar ve eğitimciler etiğe ve intihale ilişkin dersleri lisans eğitiminden daha erken bir dönemde vererek intihale ilişkin bilincin erken dönemde oluşturulmasına katkıda bulunabilirler.

Lisansüstü öğrencilere ileri düzey akademik yazma (özetleme, alıntılama ve kaynak gösterme) becerilerini kazanmalarını sağlayacak eğitimler verilmeli ve bu kapsamda ZOTERO, Mendeley, Microsoft Word gibi yazılımların kullanımı konusunda eğitilmelidirler (Selemani et al., 2018). İntihali önlemeye yönelik çeşitli uygulamalara ve tedbirlere yer verilmesinin yanı sıra kesin sonuç elde edebilmek için bireylerin intihale yönelik düşünce yapısının ve uygulamalarının değiştirilmesi gerektiğinin önemi oldukça açıktır (Topçu ve Gürer, 2019).

KAYNAKÇA

- Avaroğulları, M. (2013). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarını İntihale Yönelten Sebepler. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9).
- Batane, T. (2010). Turning to Turnitin to Fight Plagiarism among University Students. *Educational Technology & Society*, 13(2), 1–12.
- Çakmak, N. (2015). Lisans Öğrencilerinin İntihal ile İlgili Kavram Yanılgıları. *Türk Kütüphaneciliği*, 29(2), 212–240.
- Chamon, W., & Dantas, P. (2016). What is plagiarism after all? *Arquivos Brasileiros de Oftalmologia*, 79(2), V,VI.
- Coşkun, R., Altunışık, R., & Yıldırım, E. (2017). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı* (9. Baskı). İstanbul: Sakarya Kitabevi.
- Creswell, J. W. (2021). *Nitel Araştırma Yöntemleri* (6. Baskı; M. Bütün & S. Beşir Demir, Trans.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Devlin, M., & Gray, K. (2007). In their own words: a qualitative study of the reasons australian university students plagiarize. *Higher Education Research and Development*, 26(2), 181–198.
- DiCicco-Bloom, B., & Crabtree, B. F. (2006). The qualitative research interview. *Medical Education*, 40(4), 314–321. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2929.2006.02418.x>
- Erkuş, A. (2017). *Davranış Bilimleri İçin Bilimsel Araştırma Süreci* (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ersoy, Ali. (2014). İnternet Kaynaklarından İntihal Yaptığının Farkında Değildim: Bir Olgubilim Araştırması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(1), 47–60.
- Glesne, C. (2013). *Becoming Qualitative Researchers: An Introduction* “Nitel araştırmaya giriş (A. Ersoy, Trans.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Idiegbeyan-ose, J., Nkiko, C., & Osinulu, I. (2016). Awareness and Perception of Plagiarism of Postgraduate Students in Selected Universities in Ogun State, Nigeria. *Library Philosophy and Practice*, 1322, 1–25.
- Külcü, Ö., Çakmak, T., & Özel, N. (2012). *Prof. Dr. K. Gülbün Baydur’a Armağan*. Ankara: Özyurt Matbaacılık.
- Marshall, T., Taylor, B., Hothersall, E., & Pérez-Martín, L. (2011). Plagiarism: A case study of quality improvement in a taught postgraduate programme. *Medical Teacher*, 33(7), e375–e381.
- Önaçan, M. B. K. (2018). *Yükseköğretim Kurumlarında İntihal Tespit Programı Kullanılması Gerekliği: Bir Eylem Araştırması Planlaması*.

- Orim, S.-M. I., Davies, J. W., Borg, E., & Glendinning, I. (2013). Exploring Nigerian postgraduate students' experience of plagiarism: A phenomenographic case study. *International Journal for Educational Integrity*, 9(1), 20–34.
- Özenç Uçak, N. (2010a). *Bilimsel İletişim ve İntihal*. Retrieved from ULAKBİM website: <http://openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/handle/11655/11719>
- Özenç Uçak, N. (2010b). *Öğrencilerin İntihal Algısı*. Ankara.
- Özenç Uçak, N., & Birinci, H. G. (2008). Bilimsel etik ve intihal. *Türk Kütüphaneciliği*, 22(2), 187–204.
- Özenç Uçak, N., & Ünal, Y. (2015). *Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Öğrencilerinin Akademik Sahtekârlık ve İntihal Konusundaki Görüşleri*. Ankara.
- Park, C. (2010). In other (People's) words: Plagiarism by university students-literature and lessons. *Assessment and Evaluation in Higher Education*, 28(5), 471–488.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri* (3. Baskıda; M. Bütün & S. B. Demir, Trans.). Pegem Akademi.
- Power, L. G. (2009). University Students' Perceptions of Plagiarism. *The Journal of Higher Education*, 80(6), 643–662.
- Ramzan, M., Munir, M. A., Siddique, N., & Asif, M. (2012). Awareness about plagiarism amongst university students in Pakistan. *Higher Education*, 64(1), 73–84.
- Ryan, G., Bonanno, H., Krass, I., Scouller, K., & Smith, L. (2009). Undergraduate and postgraduate pharmacy students' perceptions of plagiarism and academic honesty. *American Journal of Pharmaceutical Education*, 73(6), 1–8.
- Selemani, A., Chawinga, W. D., & Dube, G. (2018). Why do postgraduate students commit plagiarism? An empirical study. *International Journal for Educational Integrity*, 14(7), 1–15.
- Topçu, K., & Gürer, H. H. (2019). Üniversite Öğrencilerinin İntihal Algısı Plagiarism Perception of University Students. *Muhasebe Enstitüsü Dergisi*, 61(61), 83–91.
- Tsiligianni, I. G., & Molen, T. van der. (2011). Plagiarism: Are There Practical Ways to Avoid It? *Journal of Perianesthesia Nursing*, 26(1), 3. <https://doi.org/10.1016/j.jopan.2010.11.005>
- TÜBİTAK (2018). *Tübitak Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği*. Retrieved from https://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/247_sayili_bk_islenmis_hali.pdf
- Türkiye Bilimler Akademisi Bilim Etiği Komitesi. (2002). *Bilimsel Araştırmada Etik ve Sorunları* (2. Basım).

- What is Plagiarism? (2017). Retrieved May 11, 2021, from <https://www.plagiarism.org/article/what-is-plagiarism>
- Wiwanitkit, V. (2014). Plagiarism, Beyond CrossCheck, Figure and Conceptual Theft. *Science and Engineering Ethics*, 20(2), 613–614.
- Yasami, Z., & Yarmohammadi, L. (2014). Iranian Postgraduate Students' Perception of Plagiarism. *Journal of Studies in Learning and Teaching English*, 2(6), 49–63.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (10. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yurdagül, Ü., & Özenç Uçak, N. (2017). Farklı Eğitim ve Kültürlerdeki Üniversite Öğrencilerinin İntihale İlişkin Görüş ve Davranışları. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 34(1), 177–194.
- Zafarghandi, A. M., Khoshroo, F., & Barkat, B. (2012). An investigation of Iranian EFL Masters students' perceptions of plagiarism. *International Journal for Educational Integrity*, 8(2), 69–85.

Bölüm 39

**FLÜVYAL ORTAMLARDA SEDİMANTOLOJİK
VE STRATİGRAFİK ANALİZLER:
FİZİKİ COĞRAFYA AÇISINDAN
BİR DEĞERLENDİRME**

Nurcan AVŞİN¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi Nurcan AVŞİN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Coğrafya Bölümü, Orcid no: 0000-0003-2542-6334

GİRİŞ

Jeoloji biliminin alt disiplinlerinden olan sedimantoloji, yerkabuğundaki tortulların tespiti, sınıflandırılması ve kökenlerinin araştırılmasına dayanan bir bilim dalıdır (Whittow, 2000). Jeoloji içerisinde önemli bir yere sahip olan bu disiplin dilimize “çökelbilim” olarak çevrilmektedir. Stratigrafi ise Latince “tabaka” ve Yunanca “graphia” kelimelerinden türetilmiş olup geleneksel olarak kayaç katmanlarının bilimi olarak kabul edilir. Stratigrafi, belirgin birimler halinde sıkıştırılmış veya gevşek durumda olan yer kabuğunu oluşturan tüm kayaçları kapsamaktadır (Whittow, 2000; Gürer, 2012). Bu bağlamda, kil, silt, kum, çakıl gibi tortulları ve bunların oluşum süreçlerini (ayırışma, taşınma, birikme) inceleyen sedimantoloji ile bu tortulların katmanlanma özelliklerini araştıran stratigrafi iç içe geçmiş alanlardır.

Önemli bir bölümü sedimanter kayaçlardan oluşan yerküre üzerinde bulunan çökeltme ortamları jeolojik çağlar boyunca biriken sediment depolarının özelliklerini yansıtmakla birlikte, dünyanın oluşumundan itibaren varlığını sürdüren paleocoğrafik ortam şartları ve kayaç katmanları arasındaki fiziksel ve zamansal ilişkiler hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Buna bağlı olarak, sedimantolojik ve stratigrafik çalışmalar vasıtasıyla geçmiş coğrafi ortamların “yeniden yapılandırılması” mümkün olmaktadır. Bu süreç, analitik verilere dayanan, geçmişe yönelik bilimsel bir perspektif sağlarken aynı zamanda yer bilimlerinin farklı disiplinlerini de yan yana getirmekte, bu disiplinlerden jeoloji ve jeomorfoloji, karşılıklı veri alışverişinde bulunan iki önemli alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sedimantolojiyi geçmişin jeomorfolojisi olarak nitelendiren Reineck ve Sign (1980)’ın bu konudaki yorumu çökel çalışmalarının jeomorfoloqlar için ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır (Kerey ve Erkal, 2014). Miall ise (1996) jeomorfolojinin, sedimantoloji disiplininin gelişimine önemli bir katkı sağladığını belirtmiştir. Yazara göre gerek gözlemsel, gerekse deneysel jeomorfoloji sedimantolojik süreçlerin daha iyi anlaşılmasına olanak sunmuş, birçok jeomorfolojik çalışma, çökel kayıtlarını yorumlama yolunda jeologların ihtiyaç duyduğu bilgiyi sağlamıştır. Özellikle deneysel jeomorfoloji çalışmaları laboratuvar ortamında doğal süreçlerin simülasyonunu yaparak (bir flüvyal sistemde değişen sediment yükü, eğim, kaide seviyesi gibi) değerli birçok bilgiyi ortaya koymaktadır (Miall, 1996). Aynı şekilde jeomorfoloji disiplini de jeolojik bilgileri kendi amacı doğrultusunda kullanarak araştırmalarını zenginleştirir.

Bu işbirliği çerçevesinde, yeryüzünün morfolojik evrimini inceleyen jeomorfoloqlar ile yerkürenin deposal süreçlerini ve yerkabuğu hareketlerini inceleyen jeologların ortak çalışma alanlarından biri flüvyal

(akarsulara ait) ortamlardır. Geçmişte olduğu gibi bugün de yeryüzünün şekillenme sürecinde önemli bir paya sahip olan nehirler tarafından meydana getirilen bu ortamlar (Allen, 1964) her iki disiplin için ortak bulgular sunsa da, söz konusu bulguların değerlendirilmesi noktasında farklılık gösterirler.

Paleocoğrafi çalışmalar açısından oldukça önemli olan flüvyal depolar, yalnız paleoflüvyal süreçler konusunda değil, paleoiklim ve paleotektonizma araştırmalarında da dikkatle incelenmekte, birer morfolojik-jeolojik kayıt olarak değerlendirilmektedir. Doğanın sunduğu önemli birer arşiv olan bu kayıtlar aynı zamanda “alüvyal mimari” kavramının da temelini oluştururlar. İlk kez Allen tarafından (1978) kullanılan bu terim, sedimanter havzalarda biriken, çeşitli özelliklere sahip alüvyal depoların üç boyutlu geometrileri ile alansal ve oransal dağılımlarını ifade etmektedir. Bununla birlikte nispeten büyük ölçekli ve uzun dönemli alüvyal birikim ve aşınım şekilleriyle ilgili olarak kullanılan terim, geniş depo kesitleri ve/veya yüksek çözünürlüklü sismik veriler ve/veya karot örnekleri ile mutlak tarihlendirme gerektirmektedir (Bridge, 2005).

Sonuç olarak akarsu depoları üzerinde yapılacak her türlü sedimantolojik ve stratigrafik analiz, sadece flüvyal jeomorfoloji çalışmaları açısından değil paleocoğrafya ve jeoloji çalışmaları açısından da önemlidir. Bu çalışmanın amacı, söz konusu depoların sedimantolojik ve stratigrafik özelliklerini ortaya koymak ve bu özelliklerden hareketle paleocoğrafi ortam şartlarını yeniden yapılandırmaktır.

FLÜVYAL DEPOLARIN SEDİMANTOLOJİK VE STRATİGRAFİK ANALİZİ

Flüvyal depolar, karasal ortamların en önemli morfolojik kayıtlarındandır. Bu depolar, büyük ya da küçük dağ kuşaklarındaki vadilerde, ana nehirlerin geniş tabanlarında, alüvyal yelpazelerde, eriyen buzulların önündeki ovalarda ve kıyı ovalarında birirmektedirler. Flüvyal deponun içeriği, sedimentin toplandığı kaynak alanının jeolojisine ve iklimsel dalgalanmalara bağlı olup flüvyal istifin yapısı (fasiyes kompozisyonu, dikey stratigrafik kaydı ve mimarisi) nehrin içsel dinamiklerinden tektonik etkiye kadar birçok sürecin karşılıklı etkileşimini yansıtır (Miall, 1996: 1). Bu nedenle flüvyal depoların analizi sanıldığı kadar yalın değildir.

Yeryüzünün en yaygın aşındırıcı kuvvetlerinden olan akarsuların dışsal kontrol mekanizmalarına (iklim, tektonizma, deniz seviyesi değişimleri) karşı bu denli hassas oluşu, bu değişkenlere hızlı tepki vermeleri ve bu tepkinin izlerini bünyelerine kaydetmeleri bakımından

araştırmacılar için oldukça caziptir. Ancak bu durum flüvyal aşınım ve birikim süreçlerinde iç içe geçmiş karmaşık yapılara sebep olabileceği için, analizleri geniş alanlı çok sayıda kesit üzerinden yapmak en doğru yoldur. Bununla birlikte, akarsu yatağı sınıflarına (türlerine) göre fasiyes özelliklerini bilmek faydalı olacaktır.

Akarsu yataklarının sınıflandırılması konusunda literatürde çok sayıda kriter bulunmakla birlikte jeomorfolojik bakımdan uygulanabilirliği yüksek olan ve literatürde en fazla yer edinen sınıflandırma, sinüsellik ve örgülenme indeksleri temelinde yapılan ayırmadır. 1950’li yıllarda ortaya atılan ve güncel çalışmalarda hala yaygınlığını koruyan bu ayırma göre nehir yatakları, düz, örgülü, menderesli ve çatallı (anastomosing) kanallar olarak sınıflandırılmaktadır (Leopold ve Wolman, 1957; Schumm, 1963, 1977; Ferguson 1973; Miall, 1981; Knighton, 1996; Whipple, 2004; Bridge, 2005; Avşin, 2019). Söz konusu yatak türlerinin sahip olduğu morfolojik yapı (adalar, yatak paterni vb.) ile sedimantolojik ve stratigrafik özellikler, bu nehirlere ait flüvyal depoların yorumlanmasında anahtar unsurlardır. Yapılacak analizlerde, kanal paterni (yatak türü) ve paleonehir karakteri hakkında kesin bir yargıya varılmadan önce paleocoğrafi ortam koşullarına işaret eden, paleomorfolojiye dair ipucu niteliğinde olan sedimantolojik ve stratigrafik özellikler dikkatli şekilde incelenmelidir. Collinson’un (1996) vurguladığı gibi, kanal tipinin anlaşılmasında, depo içerisindeki kaba/ince taneli sediment oranı, kum ve çakıl kütlelerinin şekli, paleoakıntı yapıları ve tane boyu özellikleri önemli unsurlardır (Steel ve Thompson 1983).

Yatak Türlerine Göre Flüvyal Depo Özellikleri

Akarsu yatak türlerine göre flüvyal depo özelliklerine geçmeden önce, katman (tabaka) ve lamina kavramları ile türlerini açıklamak sonraki bölümlerin izahı için yararlı olacaktır. Stratigrafik bir kavram olarak tabaka/katman (layer, strata), sedimanter kayaçların çökelişi sırasında, bir altındaki ve bir üstündeki çökellerden kendine özgü karakteriyle ayrılan, çökeltme koşullarındaki ani bir değişimle veya erozyonel yüzey şeklindeki düzlemlerle sınırlanan birimler olarak tanımlanmaktadır (Cambell, 1967; Kerey ve Erkal, 2014). Lamina ise 1 cm’de daha ince olan katmanları ifade eder ve genellikle kil, silt, ince kum boyutlu sedimentlerde gözlenmektedir. Genel olarak katmanlanma ve laminalanma türleri; yatay ve paralel, düzlemsel çapraz ve tekne çapraz katman olarak sınıflandırılmaktadır (Şekil 1).

Kaba taneli depolar (çakıl ve çakıllı kaba kum) için tabaka yapıları şu şekildedir;

- *Düzlemsel çapraz katmanlı çakıl, çakıllı kum*: Düşük ya da yüksek açı ile tek yöne eğimli olarak gelişen yapılardır. Düz uzanışlı adaların (barların) kayma yüzeylerindeki yığılma ile oluşurlar.

- *Tekne çapraz katmanlı çakıl, çakıllı kum*: Oluk şeklinde iç içe geçmiş ünitelerdir ve adalar arasındaki havuzcukların dolması ya da bükümlü uzanan dunelerin (kum sırtı) göçü ile meydana gelirler. Eğer havuz dolgusu şeklinde gelişmişlerse genişlikleri daha az ve reaktivasyon yüzeyleri daha çoktur (Collinson, 1996).

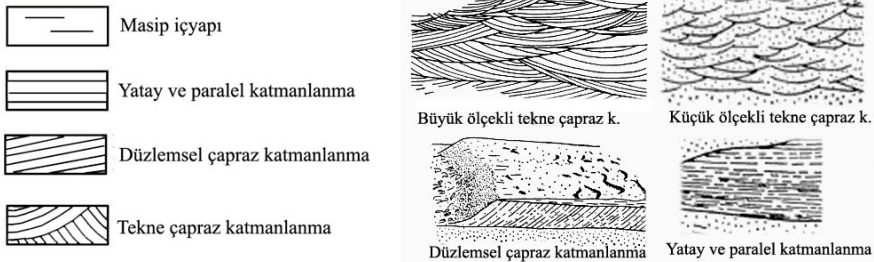
Kumlarda ise tabaka yapıları şöyledir;

- *Düzlemsel çapraz katmanlı kum*: Düz uzanışlı duneler (kum sırtı) ya da tekli barların (adaların) kayma yüzeylerindeki sediment yığılması ile oluşurlar.

- *Tekne çapraz katmanlı kum*: Kohezyonsuz kumlarda bükümlü uzanan dunelerin göçü ile meydana gelirler.

- *Paralel laminalı kumlar*: Kumlu ve yüksek enerjili sellerle oluşurlar.

- *Ripilli çapraz laminalı kumlar*: Ripil göçüyle oluşurlar. Ripiller durgun akışlarda, adaların yüzeyleri üzerinde ve bazen dunelerin üzerinde gelişmektedir (Bu yapı eğer kiltası ile ardışık ise periyodik sellenme, mevsimsel akışlar vb. döngüsel akışlara işaret eder) (Collinson, 1996).

Şekil 1: Sedimanter istiflerde gözlenen tabakalanma türleri (Steel ve Thompson, 1983'ten değiştirilerek).

Flüvyal depolarda yüzey bulgularından yola çıkılarak paleoyatak derinliğinin nicel tahmini için üç önemli adım gereklidir;

1. Ana kanal kuşağının kum ve çakılları, taşkınova kumlarından ayırt edilmelidir.

2. Çeşitli ölçeklerde tabakalar seçilmelidir. Bunlar özellikle, kanal kuşağı içindeki sellenme depoları, tekli adalar ve kanal dolguları şeklinde ayırt edilir. Bu işlem, fasiyesin bozulma derecesinin, tane boyu dağılımının, sedimanter yapıların ve paleoakıntıların kontrolü için oldukça önemlidir ancak bunu tek bir kesitten yapmak çok zordur.

3. Kesilmemiş, parçalanmamış çok sayıda ada ve dolgu deposu tespit edilmeli, bunların kalınlıkları mümkün olduğunca sağlıklı şekilde ölçülmelidir (Bridge, 2005).

Önemli Notlar:

a. Sabit kanallar şerit şeklinde, göç eden hareketli kanallar ise örtü şeklinde depolar oluştururlar.

b. Karışık yüklü kanallarda yatak kenarlarının (bank) materyali yataktakine göre daha ince ve kohesiftir.

c. Bir yatağın yavaş yavaş yer değiştirmesi (avulsiyon), tüm yatak dolgusunun taşkınvası sedimentiyle örtülerek korunmasına yol açabilir. Hızlı avulsiyon ise alanda oldukça geniş bir depresyon oluşturabilir.

d. Örtü halinde kum kütleleri varsa, yanal olarak hareketli geniş flüvyal birikimlerle ya da büyük çaplı sellenmelerle oluşmuştur (Collinson, 1996).

A) Örgülü Akarsu Yatakları

Geniş tabanlı vadilerde, yatak içerisinde biriken nehir adaları ile birlikte (setler/barlar) çok sayıda küçük kanala ayrılmış akarsuları ifade eden örgülenme kavramı (Schumm, 1977; Bridge, 2005), düzensiz debi ve değişken sediment yükü ile karakterize edilen, genellikle sığ akarsular için kullanılmaktadır (Leopold ve Wolman, 1957; Bridge, 2005). Bu tür yataklarda örgülü akarsulara özgü “yatak ortası adaları” baskındır. Brice (1964) tarafından, genellikle bitki örtüsünden yoksun ve taşkın dönemlerinde su altında kalan adalar olarak nitelendirilen bu oluşumlar Nichols’a (1999) göre şu ada türlerini kapsamaktadır;

- Enine/verev bar/ada (Longitudinal bar)- (diagonal ve scroll barı da kapsar)
- Boyuna bar/ada (Transverse bar) (medial, chute ve confluence barları da kapsar)
- Hilal şekilli bar/ada (Linguoid bar)
- Bileşik bar/ada (Compound bar).

Bununla birlikte, kanal (yatak) türü tespiti için kullanılan parametrelerin (kaba/ince taneli sediment oranı, kum ve çakıl kütlelerinin

şekli, paleoakıntı yapıları ve tane boyu özellikleri) örgülü akarsu yatakları açısından değerlendirilmesi şu şekildedir;

Örgülü akarsu depolarında çakıllı kumtaşları oldukça baskındır (Doeglas, 1962; Steel ve Thompson, 1983). Yanal olarak kum ya da çakıl katmanlarıyla devamlı korele edilebilecek ince kum, silt, kil sedimentleri yoktur (kesintili, mercek şekilli yapılar olarak gözlenebilir). Kumun çakıla oranla düşük yüzdeli olması nehir yatağındaki yüksek eğime işaret etmektedir (Steel ve Thompson, 1983). Bu depolarda genellikle tekne çapraz katmanlar ile düzlemsel çapraz katmanlar ardışık olarak görülür ve aralarında reaktivasyon yüzeyleri bulunur (Şekil 2 ve 3). Ancak yatay ve paralel katmanlanma yaygın değildir (Doeglas, 1962). Tekne çapraz katmanların yaygın oluşu, adaların sürekli hareket halinde olmasından kaynakları ki bu durum örgülenme için karakteristiktir (Nichols, 1999).

Bunun yanında, kaba taneli sedimanter katmanlar arasında gözlenen ince taneli tekne yapıları, küçük kanal dolgularının varlığını göstermektedir. Lens şeklinde olan bu depoların içyapısı ise akışın geçmişiyle ilintilidir. Eğer geniş (ana) yatak ile bu küçük kanal dolgusu arasındaki açı nispeten küçük ise düşük kıvrımlı nehirlerde olduğu gibi akış, dolmakta olan kanal içinde devam etmiştir denebilir (Şekil 2). Bu nedenle bu kesimde yatak yükü de depolanabilir. Ana kanal ve bu küçük kanal deposu arasındaki açı büyük ise bunun terk edilmiş bir kanal olduğu anlaşılır ve nispeten ince taneli, organik dokusu olan bir kanal dolgusu ortaya çıkar (Bridge, 2005).

Ek olarak örgülü nehir depolarındaki kum ve çakıl kütlelerinin büyük bölümü düzlemsel bir temele sahiptir ve örtü şeklinde uzanmaktadır. Çok düşük bir derinlik/genişlik oranına sahip olan bu örtü depoları, geniş ve sık bir birikim ortamına işaret etmektedirler (Steel ve Thompson, 1983).

Ayrıca bu depoların üst seviyelerinde, korunabilmiş ripillı çapraz laminalar bulunabilir. Buna karşın killi sediment deposu, terk edilmiş bazı küçük yataklar dışında nadiren gözlenmektedir (Şekil 2, 3, 4). O halde örgülü nehirlerde yaygın görülen oluşumlar şu şekilde sıralanabilir;

- Tekne ve düzlemsel çapraz katmanlar
- Reaktivasyon yüzeyleri
- Üstte ripillı çapraz laminalar
- Lokal kazılma yapıları
- Devamsız lag depoları
- Dağınık çakıl örtüleri (Collinson., 1996).

İnce taneli, yüksek sinüselliğe sahip menderesli nehirlerde, kumlardan oluşan büyük ölçekli tekne çapraz katmanlar, küçük tekneler ve ripıllar sıklıkla görülmektedir (McGoven ve Garner,1970; Bridge vd., 1986). Bu deponun bazı kesimlerinde ise küçük ölçekli tekne çapraz katmanlar yer alır ki bunlar, göç eden ripılların olduğu yatak kenarlarına yakın, topografik olarak yüksek alanlarda bulunurlar (Şekil 4). Küçük ölçekli tekne çapraz katmanların büyük ölçeklilerle ardışık bulunması ise yüksek akış seviyesinde dune göçünün olduğunu, düşük akış sırasında ise ripıl göçünün gerçekleştiğini göstermektedir (Bridge vd., 1986).

Fasies Kodu	Fasiyes	Sedimenter yapılar	Yorum
Gmm	Hamur destekli masif çakıl	Zayıf derecelenme	Elastik moloz akışı depoları
Gmg	Hamur destekli çakıl	Tersten normale derecelenme	Psödoplastik moloz akışı depoları
Gci	Tane destekli çakıl	Ters derecelenme	Yoğun taneli moloz akışı ya da Psödoplastik moloz akışı depoları
Gcm	Tane destekli masif çakıl	-	Psödoplastik moloz akışı depoları
Gh	Tane destekli, kabaca tabakalanmış çakıl	Yatay katmanlanma, İmbrikasyon (tane yönelimi)	Boyuna adalar, lag (kazıntı) depoları, Elenmiş depolar
Gt	Tabakalanmış çakıl	Tekne çapraz katmanlanma	Küçük kanal dolguları
Gp	Tabakalanmış çakıl	Düzensel çapraz katmanlanma	Enine adalar, daha eski ada kalıntılarından Oluşan deltaik büyüme
St	İnceden kabaya, çakıllı olabilen kum	Tek ya da gruplanmış tekne çapraz katmanlanma	Kıvrılmış duneler
Sp	İnceden kabaya, çakıllı olabilen kum	Tek ya da gruplanmış düzensel çapraz katmanlanma	Enine adalar ya da duneler
Sr	İnceden kabaya kum	Ripilli çapraz laminalanma	Ripıllar (alçak su seviyesi)
Sh	İnceden kabaya, çakıllı olabilen kum	Yatay laminalanma	Kritik akış depoları
Sl	İnceden kabaya, çakıllı olabilen kum	Düşük açılı (< 15°) çapraz katmanlanma	Kazılma dolguları, duneler
Ss	İnceden kabaya, çakıllı olabilen kum	Geniş, sık kazılmalar	Kazılma dolguları
Sm	İnceden kabaya kum	Masif ya da kısmi laminasyon	Sediment yoğunluklu akış depoları
Fl	Kum, silt, kil	Çok küçük ripilli ince laminasyon	Taşkınova, terkedilmiş kanal ya da azalan sel depoları
Fsm	Silt, kil	Masif yapı	Art bataklık ya da terkedilmiş Kanal depoları
Fm	Kil, silt	Masif yapı, kuruma çatlağı içeriği	Taşkınova, terkedilmiş kanal ya da örtü depoları
Fr	Kil, silt	Masif yapı, kök içeriği, biyoturbasyon	Kökü, yeni başlayan toprak oluşumu
C	Kömür, karbon içerikli kil, silt	Bitkiler, çamurlu yapı	Bitki örtülü bataklık depoları
P	Paleosol, karbonat	Pedojenik özellikler	Toprak

Şekil 3: Sedimentolojik ve stratigrafik kesitlerde kullanılan fasiyes kodları, tanımları ve yorumları (Miall, 1996).

İnce taneli menteresli yataklarda point bar depoları yukarı doğru derecelenme gösterir ve en üstte ince sedimentten oluşan ripıllarla son bulurlar. Bu derecelenme sonucu kumdan kile oransal bir artış söz konusudur. Point var deposunun dikey kesitinin temelinde, aşağı katmanlarında ise tekne çapraz katmanlı kumlar baskındır. Bu kum tabakaları da, belli belirsiz katmanlanmış ve imbrikasyona (yönelim)

uğramış kanal lag depolarına (yatak tabanı kazıntı depoları) yaslanmış durumdadırlar (McGoven ve Garner, 1970; Collinson, 1996).

Kaba taneli menderesli nehirler ise nispeten hareketlidirler (Şekil 5). Bu nedenle tam bir dikey fasiyes serisi nadiren korunabilirken yukarı doğru inceleme (normal derecelenme) de az görülür (Şekil 6). Yatak hareketliliğinin sebep olduğu kazılma çukurlarından (chute) nehrin klasik taşkın ovasına kadar eksiksiz bir flüvyal seride şu depolar yer alır;

1. Tekne çapraz katmanlı dolgular ya da homojen sediment
2. Küçük tekne çapraz katmanlar
3. Akıntı oluklarındaki adalarda (chute bar) gelişen büyük çapraz tabakalar (Bunlar içerisinde en kaba taneler ve en büyük yapıların bir kısmı bulunur (Collinson., 1996).
4. Paralel laminalar, kazılma ve dolma (taşkınovasında)

Not: Korunabilmiş serilerde genelde 1, 2 ve 3 bulunur (McGoven ve Garner, 1970).

Düşük sinüsel (Muhtemelen örgülü) nehirlerde bar yapıları				Sadece örgülü kanallarda (düşük ya da yüksek sinüsel) bar yapıları			
Tip	Yapı	Ek oluşumlar	Kanal tipi	Tip	Yapı	Ek oluşumlar	Kanal tipi
Yanal bar/ada	Ortalama eğimli <i>düzlemsel çapraz</i> katman, düşük açılı çizgisel düzlemsel çapraz katman.	Yok	Düşük sinüsel, genelde <i>örgülü</i> , yüksek eğimli kanallarda ve <i>alüvyal yelpazede</i>	Medial Bar (orta bar)	Ortalama eğimli <i>Düzlemsel, çizgisel</i> çapraz katman.	Yok	Sığ örgülü kanallar
Değişken bar/ada	Ortalama eğimli <i>düzlemsel çapraz</i> katman, düşük açılı çizgisel düzlemsel çapraz katman.	Yok	Düşük sinüsel, genelde <i>örgülü</i> , yüksek eğimli kanallarda ve <i>alüvyal yelpazede</i>	Transverse Bar (enine bar)	Ortalama/ çok eğimli <i>düzlemsel, çizgisel</i> çapraz katman.	Yok	Sığ örgülü kanallar
Sadece yüksek sinüsel, tek kanallı sistemlerdeki barlar							
Point bar/ Burun seti	Düşük açılı <i>düzlemsel</i> birikim yüzeyleri, <i>tekne/düzlemsel çapraz</i> katman, ripilli laminasyon.	Sinüsel dunelerle oluşturulmuş tekne çapraz katman, düz duneler ve oluk barlarla oluşturulmuş düzlemsel çapraz katman.	Düşük/ yüksek sinüsel, tekli kanallarda.	Compound Medial Bar (bileşik orta bar)	<i>Düzlemsel ya da tekne çapraz</i> katmanlarla sınırlandırılmış az/ orta eğimli birikim yüzeyleri.	Sinüsel ya da düz dunelerle oluşturulmuş tekne ya da düzlemsel çapraz katman.	Derin örgülü kanallar
				Compound Medial Bar (bileşik enine bar)	<i>Düzlemsel ya da tekne çapraz</i> katmanlarla sınırlandırılmış az/ orta eğimli birikim yüzeyleri.	Sinüsel ya da düz dunelerle oluşturulmuş tekne ya da düzlemsel çapraz katman.	Derin örgülü kanallar

Şekil 4: Akarsu yatak/kanal türlerine ait nehir adası gelişimleri (Collinson, 1996).

Bridge vd.'ne (1986) göre ise düşük kıvrımlılığa sahip menderesli bir nehirde şu yapılar gelişmektedir;

- Lokal arazi yüzeyi üzerinde erozyonal bir yüzey
- Temeldeki bu erozyonal yüzey üzerinde ince bir çakıl örtüsü

- Onun üzerinde büyük ölçekli çapraz katmanlı kumlar
- Onun üzerinde küçük ölçekli çapraz katmanlı kumlar (bitki artıkları ile ardışık tabakalı).

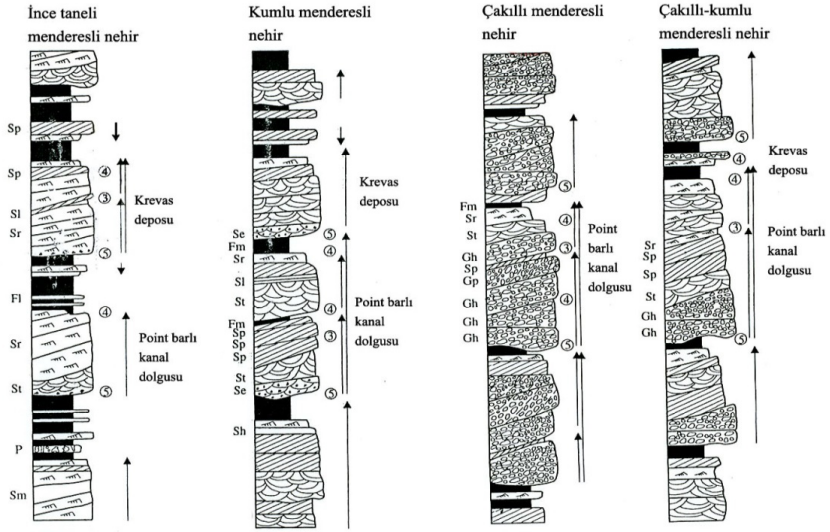
McGoven ve Garner'e (1970) göre ise kaba taneli menderesli nehirlerde gelişen stratigrafik yapıda şu unsurlar vardır;

1. Kazılma havuzlarında; büyük ölçekli tekne çapraz katmanlar gelişir.
2. Ada deposunun alt katmanlarında; tekne çapraz katmanlar gelişir.
3. Akıntı oluğu dolgularında; eğimli lamina, ripıllı lamina ve çamur damlaları gelişir.
4. Taşkın ovasında; eğimli lamina, çamur damla/akma yapısı ve çapraz tabaka gelişir.

İnce taneli ve kaba taneli point bar depolarının kıyaslanması

	İnce taneli	Kaba taneli
Yatak sabitliği	Yüksek	Düşük
Yatak kesiti	Nispeten dar, asimetric	Geniş, sıg, simetric ya da asimetric
Kıvrımlanma	Yüksek	Düşük
Eğim	Düşük	Ortalama
Kum fasiyesi geometrisi	Düşük kum/kil-silt oranı	Yüksek kum/ kil-silt oranı
Sedimanter serinin dikey kesiti	Ripıllar Küçük çapraz laminalar Paralel laminalar Tekne çapraz katmanlar	Paralel laminalar Küçük çapraz laminalar Büyük çapraz katmanlar
Tane boyu	Yukarı doğru incelme	—

Şekil 5: Menderesli nehirlerdeki ince ve kaba taneli point bar/burun seti depolarının kıyaslanması (McGoven ve Garner, 1970).

Şekil 6: Çeşitli menderesli nehir türlerine ait sedimantolojik-stratigrafik kesit örnekleri (Miall, 1996).

Önemli Notlar:

Akıntı olukları ve dolguları (chute and chute fill); seller sırasında nehrin dışbükey (konveks) kenarlarında gelişirler. Oluşan sel esnasında kaba taneli sedimentin çoğu bu oluk boyunca taşınır. Oluktaki dolguların karakteristiği olan ince taneli sediment ise su seviyesinin düştüğü sırada birikir (Şekil 6).

Akıntı oluğu adaları (Chute bar); hem yanal hem de dikey birikim özellikleri gösterirler. Sel koşullarında ve sadece hızlı akış altında depolanırlar. Sergiledikleri stratifikasyon tipleri şöyle özetlenebilir;

1. İnce, paralel laminalı en üst tabaka.
2. Yüksek eğimlere sahip, büyük ölçekli çapraz tabaka
3. Daha derindeki yataklarda yatay tabakalanma (McGoven ve Garner, 1970).

Diğer Flüvyal Depolar ve Taşkınvası Fasiyesi

Taşkınvası, sellenme dönemlerinde nehrin üzerinde aktığı, ana akarsu yatağına bitişik, düz yüzeyleri ifade etmektedir. Bu yüzeyler alçak rölyefe ve hafif eğime sahip kuşaklar olmalarının yanında, nehir yatağının

konumunu değiştirmesi sırasında point bar, terkedilmiş kanal, kopmuş menderes gölü gibi morfolojik oluşumlara sahne olabilirler (Whittow, 2000). Yaygın olarak taşkınovaalarının, örgülü nehir yataklarında sık sık yer değiştiren kanal ve adalardan dolayı iyi gelişmediği düşünülür ancak bu doğru bir yaklaşım değildir. Taşkınovaalarının gelişimi yatak paterninden bağımsızdır. Taşkınovaaları, alüvyal vadilerde, alüvyal yelpazelerde ve deltalarda gelişebilir (Bridge, 2005).

Klasik flüvyal istiflerde nehrin yatak yükü üzerinde uzanan bu taşkınovaası depolarında 5 tip sediment sınıfı tanımlanabilir (Allen, 1964);

1. *Dikey birikim depoları* (leve ve art bataklıklar) (Allen, 1964). Aktif ve terk edilmiş yatakların kenarında, kesintili, kama şekilli sırtlar olan leveler birçok yatak türünde gelişebilir (Şekil 7). Levelerin yükseklikleri, nehrin büyüklüğü, sedimentin tane boyu ve depolanma oranına göre birkaç desimetreden birkaç metreye kadar değişiklik gösterebilir. Genişlikleri ise yaklaşık dört kanal genişliği kadardır. Örneğin Misisippi Nehri'nin aşağı çıkışında leveler taşkınovaasına göre 6 metre yükseklikte ve kilometrelerce genişliktedir (Bridge, 2005). Leve depoları ise art bataklık depolarından kabadır.

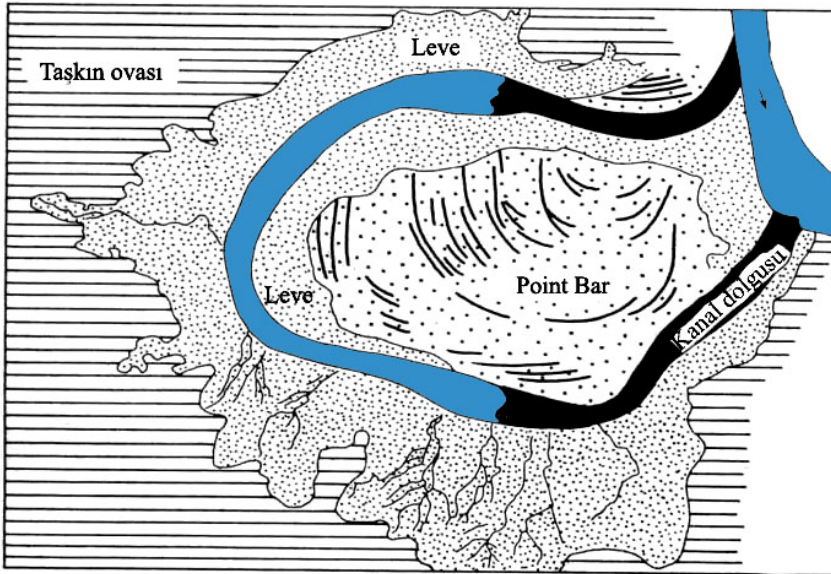
Bunlardan leve depoları; nehrin su seviyesinin yükseliş-düşüş evrelerini yansıtan, ince taneli, döngüsel sel depolarından oluşurlar. Bu oluşumlarda istif boyunca yukarı doğru kabalaşma yaygındır. Bir alanda taşkınovaası boyunca iyi gelişmiş leveler gözleniyor ise o kanal nispeten sabit kalmış demektir ve kanal kuşağı ile art bataklık arasında net bir ayırım yapılabilir. Eğer leveler biyoturbasyon ile (canlıların tortul tabaka dokusunun morfolojik yapısını değiştirmesi) aşınmamış ise içyapılarında küçük ölçekli çapraz laminalı kumlar gözlenir (Collinson., 1996).

2. *Kanal dolgu depoları*. Hızla terkedilmiş kanallarda dikey birikimle, taşkın selleri ile depolanırlar.

3. *Krevas depoları*. (Allen, 1964). Bunlar leveleri dik kesen taşkın kanallarıdır ve leve depolarından daha kaba taneli ancak daha kalındırlar. Yine de bu depoların ana kanaldan uzak olan kenar kısımlarını levelerden ayırmak zor olabilir (Şekil 7). Bunların taşkınlarla ilişkili gelişen katmanları levelerinkine benzemekle birlikte orta ölçekli çapraz katmanlanma ile onlardan ayrılabilirler. Krevaslardaki kanalların ana akarsu yatağından daha küçük olması beklenir. Bu oluşumlarda nehir akımındaki periyodik duraksamaların da delilleri (kurumuş-çatlamış çamur tabakaları, kök izleri, oyuklar vb.) mevcuttur. Bazı krevas kanallarının ise ana kanalın boyutuyla kıyaslanacak ebatta olduğu görülmektedir (Bridge, 2005). Krevaslar depoları levelerin gerisinde uzanırlar. Küçük ölçekli çapraz laminalara ek olarak büyük ölçekli çapraz katmanlanma ve yatay stratifikasyon olabilir. Ancak dikey yönde sediment değişimleri açık değildir (Collinson., 1996).

4. Yanal birikim depoları (point bar/ yığınak). Bunlar, en üstteki tabakalar haricinde yatak yükünden, yani kum, çakıl ya da karışık yükten oluşurlar. Yatay birikim depolarındaki tüm sedimanter yapılarda; a) ripil göçünden dolayı büyük ya da küçük ölçekli çapraz katmanlar, b) düzlemsel yataklardaki bikrimden dolayı düzlemsel yatay yapılar ve c) kazma-doldurma yapıları gelişir.

5. Kanal lag depoları (yatak tabanı kazıntı depoları). Genellikle erozyonal yüzeyler oluşturulurken nehrin yatak tabanını şiddetle aşındırması neticesinde koparılan ve depolanan iri parçalardır. Aynı zamanda bu depolar, flüvyal bir istifteki en kaba sedimentlerdir.

Şekil 7: Menderesli bir nehir yatağında gözlenen birikim şekilleri (Steel ve Thompson, 1983).

ALLEN'A (1964) GÖRE TAŞKİNOVASI DEPOLARINA AİT KESİT ÖRNEKLERİ

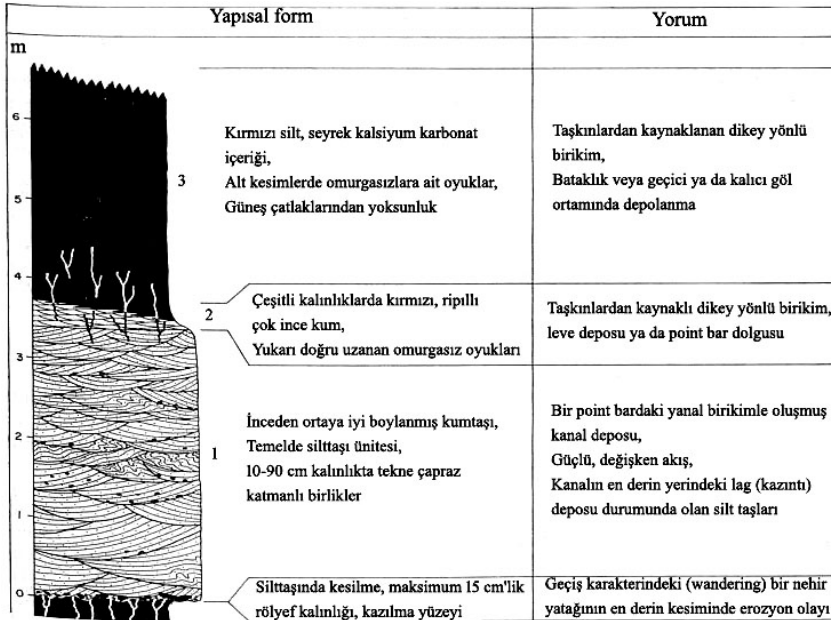
Kesit 1 ve Yorumu

Şekil 8'de verilen kesitin temelindeki kazılma yüzeyi, muhtemelen bir nehir yatağının en derin yerindeki kazılma çukurundan aşındırılmıştır ve bu nedenle erozyonal bir forma sahiptir. Bu yüzeyin hemen altındaki silt katmanı litolojik olarak taşkın sedimentlerini yansıtabilir. Erozyonal yüzeyin üzerindeki kaba kırıntılar (ünite 1'in tabanı) ise yatak zeminin aşındırılması sırasında kazılma yüzeyinden koparılan materyalden oluşmaktadır. Bu materyal en derindeki yatak tabanı lag depolarıdır. Bunlar, diğer nehir depolarında olduğu gibi akarsuyun taşıdığı en

kaba yükler olarak tanımlanabilir. Ünite 1'in işaret ettiği tekne çapraz katmanlı burun seti kumları (point bar) ve dağınık çakıllı katmanlar, eski nehir adası üzerinde tekne çapraz katmanlı dunelerin olduğunu göstermektedir. Buradaki tekne yapılarının kalınlığı ünitenin yukarisına doğru azalmaktadır.

Bu depodaki sedimantolojik ve stratigrafik özelliklere göre yukarıda bahsi geçen burun setindeki birikme süreci hızlı olmuştur ve birikim sırasında yeni bir birikim ile bu depo kısa sürede bozulmuştur. Çünkü depoda, bozulmanın kanıtları olarak gevşek paketlenmiş kumlardan oluşan tabakalar ve tekne çapraz katmanlar arasında bükülmüş çapraz yapılar söz konusudur (Şekil 8).

3.üniteyi oluşturan en üst katman ise kil-silt deposundan meydana gelmiştir. Bu da burun setinin büyümeye devam etmesiyle gerçekleşen yatak kenarının lokal erozyonunu açıklar. Bu bölümdeki killi-siltli katmanlara göre nehir adasının büyümesiyle birlikte suda taşınan asılı (ince) sediment, sellerle beraber en üstteki depoları oluşturacak şekilde birikmiştir. Bu kesim asılı yük birikimleridir ve bu birikimler, nehir adasının çapraz katmanlarının oluştuğu dönemden daha durgun bir su ortamı gerektirir. Olasılıkla kesitteki 2. Ünite, kalın olmayan bir leve deposunu ya da art bataklık killeri arasındaki dolguyu temsil edebilir.

Şekil 8: Kesit 1'e ait taşkınovası deposu (Allen, 1964).

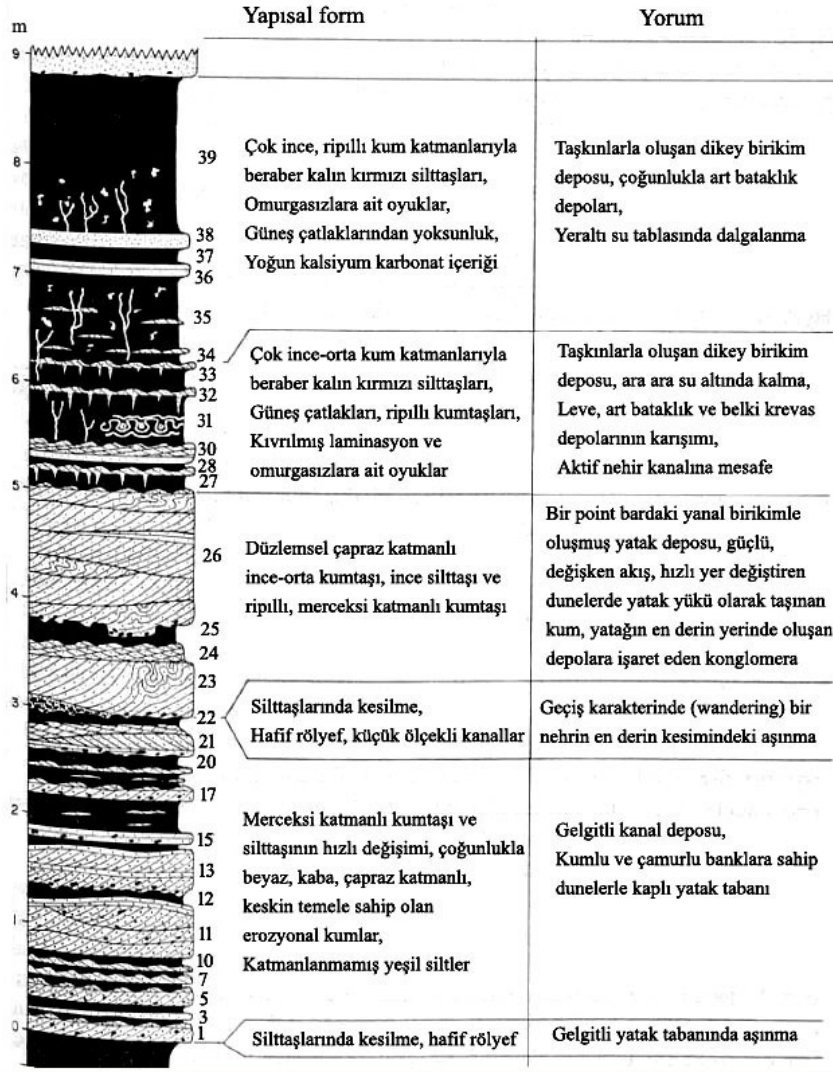
Özetle bir taşkınovası fasiyesini yansıtan bu depoda, yatak yükünden depolanan burun seti kumları, seller sırasındaki ince sedimenti temsil eden en üst tabaka depoları ile örtülerek bu kesiti oluşturmuştur.

Kesit 2 ve Yorumu

İlk kesitten daha karmaşık olan bu depo, 4 birim halinde düşünülebilir.

- A. Ara ara tabakalanmış (ara katmanlı) kumtaşları ve kilaşları (ünite 1–22)
- B. Çapraz katmanlı kumtaşları (ünite 23–26)
- C. Ara ara tabakalanmış (ara tabakalı) kil ve kumtaşları (ünite 27–34)
- D. İnce kumlar içeren kilaşları (ünite 35–39)

İlk ünite (1–22) oldukça değişken koşullar altında birikmiştir (Şekil 9). Temelleri ve üst seviyeleri farklı özelliklerde, kaba taneli ve lens şekilli kum katmanları ile nispeten ince taneli kil tabakaları burada hızlı akış ve durgun akış ortamlarının eş zamanlı varlığını göstermektedir. Suyun nispeten hızlı akışta olduğu yerlerde ripıl ve dunelerle kaplı kumlu depolar ortaya çıkarken hemen yanındaki durgun ortamda, asılı yükten gelen ince silt, kesitteki koyu renkli bölümlerde görülen çamurlu depoları oluşturmuştur. Bu alan, periyodik akıntıların olduğu bir ortamdaki nehir yatağına işaret edebilir. Böyle bir ortamda su hareketi karmaşık ve değişkendir. Yatak tabanı burada ripıllı, duneli ve tekrar eden erozyona maruz kalan çamurlu depoların sahasıdır.

Şekil 9: Kesit 2'ye ait taşkınovaş deposu (Allen, 1964).

Ünite 23–26'daki çapraz katmanlı kumlar belki bir menderes yığınağını temsil edebilir. Bu ünitelerin sediment tane boyu ve bol çapraz katmanlı stratigrafik yapısı, nehirde oldukça yoğun şekilde yatak yükünün taşındığını göstermektedir. Düz uzanışlı dunlerin göçü sıklıkla düzlemsel çapraz katmanlanmaya sebep olduğu için burada da aynı neden söz konusu olabilir. Ayrıca bu bölümde gözlenen deforme olmuş/bozulmuş tabakalara bakılacak olursa dune göçü oldukça hızlı gerçekleşmiştir.

Ünite 27–34'e göre, önceki ünitenin ardından taşkınovaş sellenmesi gerçekleşmiş ve uzun süreli bir birikim meydana gelmiştir. Aktif nehir yatağı bu aşamada terkedilmiş ya da uzağa göç etmiş olmalıdır

(Şekil 9). Taşkınla birlikte su altında kalma ve tekrar kuruma şeklindeki periyodik değişimlerle beraber deponun tane boyu, ardışık biriken asılı yük ve yatak yükü olarak iki türdür. Depolanma sırasındaki akıntılar muhtemelen düşük yoğunlukta bir akış rejimine sahiptir.

Kesit 3 ve Yorumu

	Yapı formu	Yorum
7		
6	Omurgasızlara ait oyuklarla beraber kırmızı, kaba silttaşları,	Taşkınlarla oluşan dikey birikim deposu,
5	11 Ripıllı kumtaşı lensleri ve kıvrılmış laminasyon.	Art bataklık alanı, olasılıkla geçici bir göl
4		
3		
2		
1		
0		
10	Ripıllı çok ince kumlarla değişen kırmızı, kaba silttaşları,	Taşkınlarla oluşan dikey birikim deposu, olasılıkla uzun süreli bir göllenme ile beraber leve ve art bataklık depoları
9	Omurgasızlara ait oyuklar	
8		
7	Kırmızı, düz ya da ripıllı çok ince-ince kumtaşıları,	Olasılıkla karışık kanal dolgusu ve yanal birikim deposu, nehir adalarında yatak yükü ve asılı yük birikimi, zamanla yatağın derinleşmesi
6	En alçak kesimde kazılma yüzeyi, Dağınık silttaşı taneleri,	
5	Yeşil siltlerle ve çok ince-ince kumtaşıları ile aralıklı değişen kazılma yüzeylerindeki formasyon	Karışık kanal dolgusu ve kanal lag depoları, kanal göçü ve depolaması,
4	İç i konglomeralar, düz ve kıvrılmış laminasyon, bitki kalıntıları	Aktif kanalın yanındaki nehir kıyısı bitkileri ve taşkınova bitkileri
3		
2		
1	Silttaşında kesilmiş hafif rölyefin kazılmış yüzeyi	Geçiş tipinde bir nehrin yatak tabanındaki aşınma

Şekil 10: Kesit 3'e ait taşkınova deposu (Allen, 1964).

Ünite 35–39'te ise en üst tabaka, kum katmanlarını da içeren kalın siltlerden oluşmaktadır. Buradaki tane boyu, nehrin asılı sediment yükü depoladığını göstermektedir. Sellerin güçlü ve devamlı olduğu sırada kum boyutlu sediment, bir levenin uzantısı ya da bir krevas deposu şeklinde art bataklıklara dolmuş olabilir. Özetle bu kesit, bir nehir sisteminin 3 aşamalı gelişimini ortaya koymaktadır;

1. Değişken akım kontrolünde ilksel depolanma.
2. Nehir adası kumlarından yatak yükü depolaması.

3. Sellenme beraberinde gerçekleşen, en üst tabakayı oluşturan ince sediment birikimi.

Bu kesit, genel litolojisi bakımından güncel taşkın ovası depolarına iyi bir örnektir. İki ana konglomera deposunun varlığından anlaşılacağı gibi akarsu yatak yükü, kanal göçü sırasında iki kez kazılmıştır. Bu göçler arasındaki silt birikimleri ise ince sedimentin depolandığı adaların aşağı çıkışını ortaya koymaktadır (Şekil 10).

Ünite 3'ün heterojen yapısı, gücü azalan bir sellenmenin gerçekleşmiş olduğunu gösterirken aynı zamanda bir adada ya da yatak tabanında çakılların mevcut olduğu bir olukta veya bir bataklık başlangıcında oluşan depolanmaya işaret edebilir. Buradaki omurgasız fauna (pteraspid-cephalaspid) ise daha eski bir depodan gelmiş olabilir.

Ünite 6'daki yatak tabanı birikiminde konglomeralar ve onların üzerinde depolanan kumtaşları görülmektedir. Küçük kanal depolarına işaret eden bu kumların tane boyu ve ripilli yapısı, düşük akış rejimindeki hafif akıntıları akla getirir.

Ünite 7–10 arasındaki kumtaşlarıyla ara katmanlı silttaşları, aktif bir kanalın taşkını ile meydana gelmiş leve oluşumu ve art bataklık dolgusuna işaret edebilir (Şekil 10). Mevcut delillere göre bu art bataklık alanı, tekrar eden taşkınlarla beslenen, kısmen kalıcı ya da geçici bir göl olabilir.

Özetle bu kesit, nehir yatağı kumları ve gölsel kökenli üst tabaka siltleriyle örtülmüş bir çakıl deposunu göstermektedir. Buradaki yatak deposu ve eş zamanlı omurgalı habitat kayıtları oldukça ilginçtir.

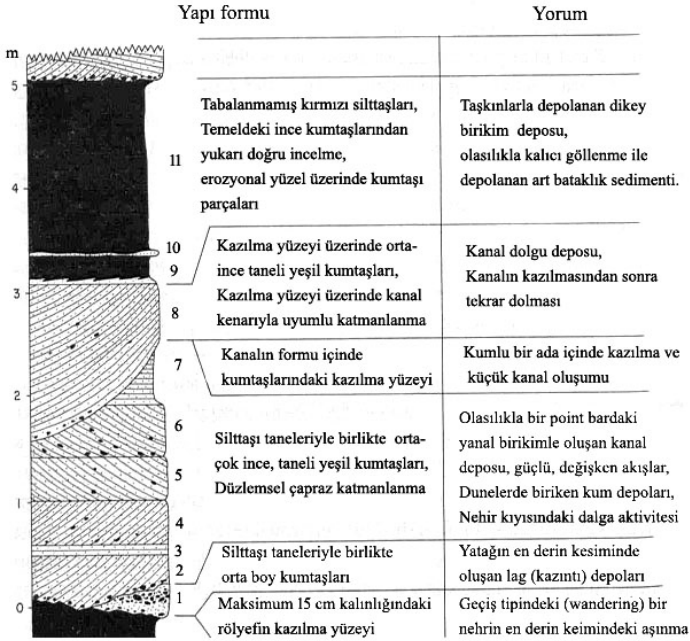
Kesit 4 ve Yorumu

Flüvyal kökenli bu kesit güncel bir alüvyal seri örneğidir. Fakat kaba ve ince taneli depo geçişlerinin olmaması, depoya daha sade bir yapı kazandırmıştır (Şekil 11).

Seri, daha eski bir taşkınovasının üst katmanlarındaki depoları işleyen bir nehir aktivitesiyle başlamakta ve tipik bir point bar kesitine benzemektedir. Özellikle alt katmanlardaki çapraz katmanlı kumlar bunun açık örneğidir. Söz konusu çapraz katmanlara göre nehir yatağı kompleks bir dune göçü alanıdır. Bu kesimdeki tane boyuna bakılırsa nehirde yatak yükü taşınımı vardır.

Tane boyunda yukarı doğru incelmenin olması nehir yatağındaki sığlaşmayı açıklar ve güncel point barların eğilimleri ile uyum gösterir. Ancak yeni bir kanalın kopması ile birikim durmuş, böylece en az 1 metrelik bir kazılma oluşmuştur (Şekil 11).

Üst katmanlarda görünen silt depoları içerisinde güneş çatlakları bulunmamaktadır. Yine bu kesimde leve içyapısına benzer katmanlar da yoktur. Dolayısıyla bu bölümün nispeten sakin koşullar altında oluştuğu, canlılar için uygun ortam sağlamadığı, bu nedenle aktif kanalın uzağa göçünden sonra bir art bataklık gölü halinde varlığına devam ettiği söylenebilir.

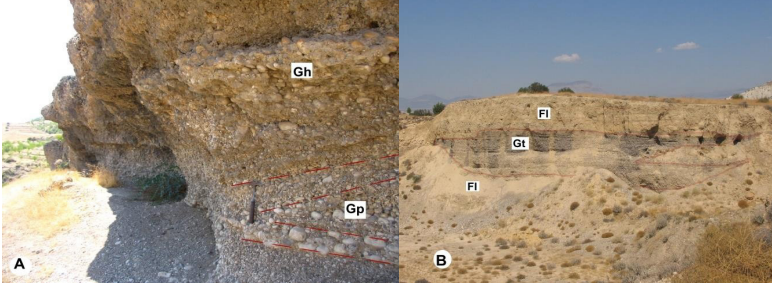

Şekil 11: Kesit 4'e ait taşkınovaş deposu (Allen, 1964).

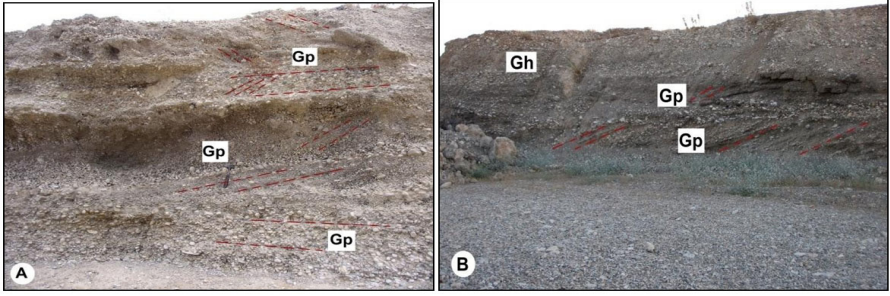
4.Sonuçlar

Flüvyal istifler, paleocoğrafi ortam koşullarının yeniden yapılandırılması sürecinde anahtar unsurlardır. Tüm yer bilimleri disiplinleri için birer morfolojik arşiv niteliğinde olan bu unsurlardan yola çıkılarak akarsu sistemlerinin geçmişi (Şekil 12-14), yeryüzünün morfolojik evrimi ve bu evrimde rol oynayan iklim, tektonizma gibi denetim faktörleri aydınlatılabilir. Ancak flüvyal sistemler üzerinde zaman zaman birden çok faktörün eş zamanlı etkinliği söz konusu olabilmektedir. Yapılacak çalışmalarda bu durumun göz ardı edilmemesi ve analizlerin bazı kurallara çerçevesinde yapılması gerekmektedir. Akarsu depolarında gözlenen yapısal formların tanınması, yatak türlerinin ve bu türlere özgü birikim şekillerinin ayırt edici özelliklerinin iyi bilinmesi,

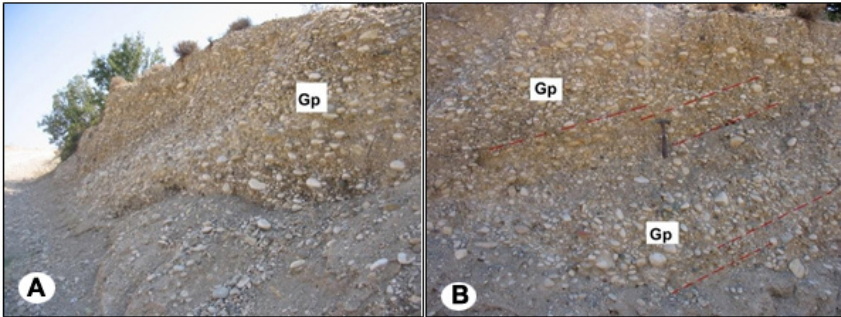
kesit analizlerinin mümkün olduğunca çok sayıda ve korele edilebilir depolar üzerinde gerçekleştirilmesi bu hususlardan bazılarıdır.

Şekil 12: A) İyi çimentolanmış, düşük açılı, kabaca katmanlanmış konglomeralar ve çapraz katmanlanmış, tane destekli, iyi yuvarlaklaşmış kaba çakıl deposu. B) Oldukça kalın (yaklaşık 2 m) ince sediment katmanına sahip bir fluvial depo (Foto: Nurcan Avşin).

Şekil 13: A) Büyük ölçüde kaba taneli, boylanmamış, iyi çimentolanmış, düzlemsel çapraz katmanlı, enine nehir adalarını yansıtan çakıl tabakaları. B) Boyuna ve enine nehir adalarına işaret eden, kabaca tabakalanmış ve düzlemsel çapraz katmanlı çakıl üniteleri (Foto: Nurcan Avşin).

Şekil 14: Enine nehir adalarını yansıtan, tane destekli, düzlemsel çapraz katmanlı orta-kaba çakıllar (Foto: Nurcan Avşin).

4. Kaynaklar

- Allen, J. R. L.**, 1978, Studies in fluvial sedimentation: an exploratory quantitative model for the architecture of avulsion-controlled alluvial suites, *Sedimentary Geology*, 21, 129-147.
- Allen, J. R. L.**, 1963. The Classification of Cross-Stratified Units With Notes On Their Origin. *Sediementology*, 2, 93-114.
- Allen, J. R. L.**, 1964. Studies In Fluvialite Sedimentation Six Cyclothems From The Lower Old Red Sandstone, Anglo-Welsh Basin. *Geological Journal*, 9, 1-9.
- Allen, J. R. L.**, 1965. A Review of the Origin and Characteristics of Recent Alluvial Sediments. *Sedimentology*, 5, 89-191.
- Avşın, N.**, 2019. *Sosyal Bilimlerde Akademik Araştırmalar*, Bölüm adı: Nehir Yataklarının Sınıflandırılması ve Sistematiği, [Hyperlink](#).
- Brice, J. C.**, 1964. Channel Patterns and Terraces of The Loup Rivers In Nebraska. *US. Geol. Surv. Prof. Pap.*, 422D, 1-41.
- Bridge, J., Smith, N. D., Trent, F., Gabel, S. L., Bernstein, P.**, 1986. Sedimentology and Morphology of A Low-Sinuosity River: Calamus River, Nebraska Sand Hills. *Sedimentology*, 33, 851-870.
- Bridge, J.**, 2005. *Rivers and Floodplains*. Blackwell Publishing.
- Cambell, C. V.**, 1967. Lamina, Laminaset, Bed and Bedset. *Sedimentology*, 8, 7-26.
- Charlton, F. G.**, 1969. Meandering Channels In Alluvium. *Br. Hyrom. Res. Assoc.*, 2, 304-306.
- Collinson, J.D.** (edited by H.G. Reading). (1996) *Sedimentary Enviroments: Processes, Facies and Stratigraphy*. Blackwell Science Ltd.
- Doeglas, D. J.**, 1962. The Structure of Sedimentary Deposits of Braided Rivers. *Sedimentology*, 1, 167-190.
- Ferguson, R., I.**, 1973. Channel pattern and sediment type, *Area*, 5, 38-41.
- Gürer, Ö. F.**, 2012. Kuvaterner Stratigrafisi: İlkeler ve Yöntemler. *Kuvaterner Bilimi*, 17-40.
- Kerey, İ. E., Erkal, T.**, 2014. *Sedimantoloji*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Knighton, D.**, 1996. *Fluvial Forms and Processes*. Oxford University Press.
- Leopold, L.B., Wolman, M.G.**, 1957. River Channel Patterns, Braided, Meandering and Straight.. *U.S. Geol. Surv. Paper*, 39-85.
- McGoven, J. H., Garner, L. E.**, 1970. Physiographic Features and Stratification Types of Coarse-Grained Point Bars: Modern and Ancient Examples, *Sedimentology*, 14, 77-111.

- Miall, A.**, 1981. *Analysis of Fluvial Depositional Systems*. Originally presented at the American Association of Petroleum Geologists Fall Education Conference, Calgary,
- Miall, A.**, 1996. *The Geology of Fluvial Deposits*. Springer.
- Nichols, G.**, 1999. *Sedimentology and Stratigraphy; Rivers: The fluvial Environment*. Blackwell,
- Reineck, H. E., Sign, I. B.**, 1980. *Depositional Sedimentary Environments: With Reference to Terrigenous Clastics*. Springer
- Schumm S.** 1963. Sinuosity of Alluvial Rivers In The Great Plains. *Geological Society of America Bulletin*, 74, 1089–1100.
- Schumm, S.A.** 1977. *The Fluvial System*, Wiley & Sons Ltd., New York
- Steel, R. J., Thompson, D. B.**, 1983. Structures and Textures In Triassic Braided Stream Conglomerates In the Sherwood Sandstone Group, North Staffordshire, England, *Sedimentology*, 30, 341-367.
- Whipple, K.**, 2004. Bedrock Rivers and The Geomorphology of Active Orogens. *Annu. Rev. Earth Planet. Sci.*, 32, 151–85.
- Whittow, J.**, 2000. *The Penguin dictionary of Physical Geography*. Penguin Books Ltd.

Bölüm 40

**KEŞFEDİLMİYİ BEKLEYEN BİR YERLEŞME:
BOTSA-KONYA**

*Recep BOZYİĞİT¹
Süzan BOZYİĞİT²*

1 Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, <https://orcid.org/0000-0002-9790-1168>

2 İsmail-Adile Avcı İmam Hatip Ortaokulu, <https://orcid.org/0000-0001-8759-4582>

GİRİŞ

Günümüz dünyasında hızla gelişen teknolojik gelişmelere rağmen Dünyada ve Türkiye’de saklı kalmış yöreler bulunmaktadır. Bu yöreler hem turizm hem de doğal ve kültürel varlıkların adeta saklı kaldığı yerlerdir. Türkiye hem turizm potansiyelini değerlendirme hem de doğal ve kültürel varlıkları koruma konusunda yeterli bir performans gösterememektedir. Bu konuda ülkemizde daha çok deniz, güneş ve kum turizminin tercih edilmesi doğal, tarihi ve kültürel varlıkların değerlendirilmemesine yol açmaktadır. Türkiye’nin sahip olduğu turizm potansiyelini açığa çıkarabilmesi, turizm faaliyetlerini çeşitlendirmesiyle mümkün olacaktır. Turizmde ürün çeşitlendirme; turizmin tüm yıla yayılması, tarihi, kültürel ve doğal kaynakların bir bütün olarak değerlendirilmesi bakımından ülkeye katkı sağlayacağı ortadadır (Uluslan ve Batman, 2010: 245). Konya iline bağlı yerleşmelerin önemli turizm potansiyeline sahip olduğunu görmekteyiz. Bu çalışmada Botsa Mahallesi’nin doğal, tarihi ve kültürel özelliklerini ortaya koymayı ve bu özelliklere yönelik potansiyelin korunumu ve kullanımına yönelik öneriler sunmayı hedeflemekteyiz.

Botsa Mahallesi’nin sahip olduğu turizm potansiyelinin değerlendirilmesi ancak bu mekânların tanıtımı ve toplumsal kapasitesinin bunu gerçekleştirebilecek düzeye ulaşmasından geçmektedir (Yılmaz ve Çalışkan, 2015:6587). Mahallede doğal güzellikler arasında; peri bacaları ile Gâvur Gölü gelmektedir. Tarihi zenginlikler arasında ise Bayram İni, Rafli Mağara, İkiz Şapeller, Mezarlık, Pir Ahmet İni, Kilise, Cuma Cami, Yukarı Cami, Aşağı Cami ve Zela Çeşmesi dikkat çekmektedir. Botsa’nın kendine has yemekleri, dokuma ve giysileri; kültürel dokusunun bizlere yansıyan örneklerini oluşturur. Yöresel yemek ve tatlar arasında; tarhana, arabaşı, üzüm pekmezi, gavurga, tütü koku gelmektedir. Yöresel dokumalarda Elcekli Kilim, giysilerde ise Ağır Asbab düğün elbisesi ünlüdür.

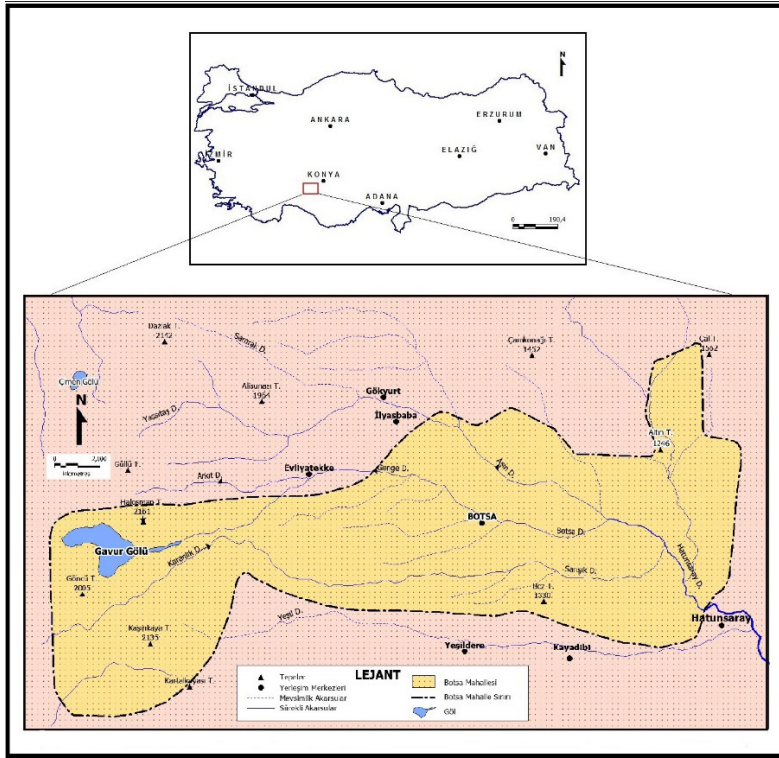
Tüm sektörlerde son yıllarda görülen hızlı değişimlere bağlı olarak turizm pazarında da önemli farklılıklar meydana gelmiştir. Bu durum üzerinde çok çeşitli faktörler etkili olmakla birlikte turistlerin beklenti ve isteklerinin artmış olması, yeni arayışları da beraberinde getirmiştir. Bu arayışlara cevap olabilecek önemli araçlardan biri de etkinlik turizmidir (Güngör ve Bozyiğit, 2019:238). Botsa Mahallesi’nde de geleneksel olmasa da arabaşı etkinliği yapılmaktadır.

Botsa, Konya il merkezinin güneybatısında yer alır. Botsa mahalle merkezi; 32°14’ 50’’ doğu boylamı, 37°37’24’’ kuzey enlemindedir. Mahalleye ait arazi, 32°04’13’’-32°21’23’’doğu boylamları ile 37°33’29’’-37°40’57’’ kuzey enlemleri arasında yer alır. Yüzölçümü, 159,5 km²’dir. Kuzeybatısında, İlyasbaba, Gökyurt; doğusunda, Karaağaç;

güneydoğusunda, Hatunsaray, Kayadibi; güneyinde, Yeşildere; batısında, Gavur Gölü bulunur (Harita 1).

Botsa'ya ulaşım, Konya-Akören yolu ile sağlanmaktadır. Botsa Mahallesi, ilçe merkezine 42 km, il merkezine ise 46 kilometre uzaklıktadır. Bu yolun 36 kilometresi Konya-Akören, 10 kilometresi ise Hatunsaray yol ayrımı ile Botsa arasındadır.

Botsa ve çevresi, farklı jeolojik zamanlara ait formasyonlardan oluşmuştur. Botsa'nın doğu kesimi haricinde kalan saha, Üst Pliosen-Miosen volkanitleri ile kaplıdır (Ulu, Ü., Öcal, H., Bulduk, A. K., Karakaş, M., Arbas, A., Saçlı, L., Taşkman, M.A., Ekmekçi, E., Adır, M., Sözeri, Ş. ve Karabıyıkoglu, M., 1994; Keller, J., Jung, D., Burgath, K., & Wolf, F., 1977; Dağıstan, 1996). Doğu kesiminde kuzeyden güneye Üst Kretase ve Neojen yaşlı kalkerler ile Kuaterner'e atfedilen alüvyonlar yer almaktadır. Mahalle, Toros Dağları'nın İç Anadolu'ya bakan kuzey yamaçlarının birer devamı niteliğinde olan Erenler-Alacadağ volkanik dağ kütlelerinin doğu kesiminde yer alır. Botsa ve çevresini oluşturan sahanın batı kesimi Erenler-Alacadağ dağlık kütlelerinin yüksek kesimleri, doğusunda Hatunsaray Ovası, her iki kesim arasında akarsu vadileri ile parçalanmış plato düzlüğü yer almaktadır. Yörede; kurak-az nemli, birinci dereceden mezotermal, su noksanı yaz mevsiminde ve çok kuvvetli, deniz tesirine yakın ($C_1 B_1^1 s_2 b_2^1$) iklim tipi görülmektedir.

Harita 1. Botsa Mahallesi'nin Yeri ve Sınırları.

Botsa'nın en önemli akarsuyu, Botsa Deresi'dir. Botsa Deresi, batıda yer alan Gâvur Gölü'nden beslenmektedir. Daha sonra Arkıt, Genge ve Aşın derelerinin sularını alarak batıdan doğuya doğru ilerler. Yörede kireçsiz kahverengi orman toprakları ile kahverengi orman toprakları geniş yer kaplamaktadır (Köy Hiz. Gn. Müd, 1992). Botsa Mahallesi'nde, step ve bozuk orman vejetasyon tipleri ortaya çıkmıştır. Ormanın tahrip edildiği alçak plato sahaları ile Hatunsaray Ovası'nda antropojenik stepler teşekkül etmiştir (Bozyiğit ve Güngör, 2011:64).

2. METOT

"Keşfedilmeyi Bekleyen Bir Yerleşme: Botsa-Konya" konulu çalışma, konu tespiti yapıldıktan sonra literatür taraması yapılarak konu irdelenmiştir. Farklı tarihlerde arazi çalışmalarında bulunulmuştur. Bu çalışmalar esnasında turizm potansiyeli arz eden doğal, tarihi ve kültürel varlıkların özelliklerine yönelik fotoğrafları çekilmiş, lokasyonları belirlenerek kayıt altına alınmıştır. Daha sonra elde edilen bu bulgular coğrafya biliminin prensipleri doğrultusunda değerlendirilerek araştırmanın yazım aşaması gerçekleştirilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Nüfus

Botsa ve çevresi, Türk devri öncesi ve sonrasında yoğun bir şekilde iskân edilmiş bir bölgedir. XVI. yüzyıl başlarında 179 Müslim, 35 gayrimüslim; 1518’de 147 Müslim, 14 gayrimüslim; 1539 yılında 210 Müslim; 1584 yılında 602 Müslim’den oluştuğu tespit edilmiştir (Aköz, 2011:276). Yöredeki köy yerleşmeleri XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar konumlarını korumuşlardır. XIX. yüzyılda da Botsa’nın önemli bir nüfusu barındırdığı tarihi kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu kayıtlara göre nüfusun; 1831 yılında 116 hanede 548, 1844 yılında 122 hanede 622, 1872 yılında 121 hanede 588, 1898 yılında 194 hanede 818 kişi olduğu tespit edilmiştir (Yılmaz, 2011:317-323). Cumhuriyet döneminde ise Botsa nüfusunun azaldığını görmekteyiz. 1935 yılında 1213 olan nüfus, 1965’de 1199, 1970’de 1050, 1980’de 858, 1990’de 813, 2000’de 703, 2010’da 691, 2011’de 697, 2012’de 669, 2013 de 663, 2014’de 643, 2015’de 647, 2016’da 643, 2017’de 636; 2018, 2019 ve 2020 yıllarında 635 kişi olduğu tespit edilmiştir(Türkiye İstatistik Kurumu[TÜİK],2021). Mahallenin nüfus miktarının 1935 yılı ve bunu takip eden yıllarda sürekli düştüğü, 2011 ve 2015 yıllarında kısmi bir artış, 2015-2018 arasında tekrar bir düşüş yaşandığı hesaplanmıştır.

Botsa Mahallesi’nin yıllık nüfus artış oranları (1970-2020) dikkate alındığında; 1980, 2000 ve 2012 yıllarında büyük bir azalma, 2011 ile 2015 yıllarında artma, 2016-2020 arasında ise kısmi bir azalma dikkati çekmektedir. Botsa Mahallesi’nin gerek nüfus miktarı gerekse nüfus artış oranında değişimin nedeni dışarıya göç vermesinden kaynaklanmaktadır. Günümüzde mahalle nüfusunda önemli yeri olan sülalelerin başında Bacaksızlar, Receptler, Hocaaliler, Eşmeler, İzzetler, Toktarlar, Karakızlar, Hacıhasanlar, Cinaliler gelmektedir. Mahalle’nin yetiştirdiği önemli şahsiyetler arasında: eğitimci-yazar-şair Enver Şevki Botsalı (1930-1991), akademisyen Fatih Mehmet Botsalı (1955-....), büyükelçi Hüseyin Avni Botsalı (1957- ...), akademisyen Emine Yeniterzi (1959-....), akademisyen Fatih Hatipoğlu (1966-....), akademisyen Engin Çakır (1960-...), akademisyen Erdoğan Tekin (1961-...), eğitimci-bürokrat Bayram Başpınar (1932-...), din adamı İsmail Tekin (1936-....), akademisyen Osman Okka (1945-...) gelmektedir.

Botsa Mahallesi nüfusunda (2020): 0-14 yaş grubunda yer alan çocukların oranı % 40, 15-64 yaş grubu içerisindeki yetişkinler % 38, 65 ve yukarıdaki yaşlılar % 22’lik bir orana sahiptir. Bu verilere göre çocuk ve yaşlı nüfusta fazlalık, yetişkin nüfusta ise azlık dikkati çeker. Botsa Mahallesi nüfusunun: 304’ünün erkek, 331’inin ise kadın olduğu tespit edilmiştir (TÜİK, 2021).

Botsa Mahallesi'nde aktif nüfusun mesleklere göre dağılımına bakıldığında, ziraat işlerinde çalışanlar dikkati çeker. Ziraat işlerinde tarım ve hayvancılık sektörlerinde çalışanların oranı yüksektir. Bu da mahallenin doğal koşullarının ziraata uygun olmasından kaynaklanmaktadır.

Botsa Mahallesi'nde yaşayan nüfusun tamamının müslüman olduğu gayrimüslim nüfusun bulunmadığı tespit edilmiştir. Mahallede 6 camii (4 imam), 1 Sağlık Evi (Ebrahim Durmaz) ve 1 ilkokul (1 müdür, 3 öğretmen ve 44 öğrenci) bulunmaktadır. Haftada bir gün mahalleye gelen doktor tarafından sağlık hizmeti yürütülmektedir.

Botsa'da nüfus mahalle merkezinde toplanmıştır. Ancak nüfusun bir kısmı bahar ve yaz mevsimini Yüksek ve Şalgamlık yaylalarında geçirmektedir. Yöredeki göç hareketleri kısa ve uzun süreli göçler olmak üzere iki başlıkta incelenebilir.

Kısa Süreli Göçler: Yaylacılık ve tarımsal faaliyetlerden kaynaklanmaktadır. Mahallede yaz aylarında Konya ve çevresinde yaşayan Botsalıların gerek zirai faaliyetler gerekse de yazlamak maksadı ile Botsa Mahallesine gelmeleri; küçükbaş hayvancılıkla uğraşan halkın bir kısmının da yaylalara çıkmaları nüfus hareketliliğine neden olmaktadır. Haziran ayında çıkılan Şalgamlık ve Yüksek yayladan Ağustos ayı sonunda tekrar Botsa Mahallesi'ne dönüşmektedir.

Uzun Süreli Göçler: Botsa, Deste ve Kilistra olmak üzere XVII. yüzyıl sonlarından itibaren İzmir'e gitmek diye bir adet çıkmış bunun sonucunda 1844 yılında Botsa'dan 37 kişi İzmir'e göç etmiştir. Başlangıçta mevsimlik bir göç hareketi olup güz aylarında tarlasını eken çiftçilerin Haziran'daki hasat mevsimine kadar geçecek 6-7 aylık boş zamanlarında ek gelir temin etmek amacıyla İzmir, Aydın, Manisa tarafına gitmeleri ile başlamıştır (Yılmaz, 2011:327). Daha sonraki yıllarda da eğitim, sağlık ve iş bulma amacıyla göç edenler olmuştur. Günümüzde ise göç olayının yavaşladığı, hatta göç eden ailelerden bir kısmının Botsa'ya gelip yerleştikleri tespit edilmiştir.

3.2. Yerleşme

Botsa ve çevresi zengin tarihi ile dikkati çekmektedir. Bilinen tarihi 2000 yıl öncesine dayanmasına karşın yörede ilk yerleşmelerin MÖ. 7 bin yıllarında başladığına dair bulguların varlığı dikkati çekmektedir. Yapılan arkeolojik araştırmalar Girvat Kalesi, Çatalhöyük Neolitik yerleşmeleri ile Suğla çevresindeki Kanal Höyük, Suberde (Görüklüktepe) yerleşmeleri arasında bir bağlantı yolunun MÖ. 7 bin yıllarından itibaren varlığına işaret etmektedir. Bu yolun daha sonraki yıllarda St Paul'un Lystra-Vasada (Bostandere)-Amblada (Asartepe-Kızılca) kullandığı güzergâh olduğu tespit edilmiştir (Bahar,2011:104).

Yörede, yerleşmelerin Kalkolitik çağdan itibaren Tunç Çağları, Hitit, Frig, Helenistik-Roma, Bizans dönemine kadar kesintisiz olarak sürdüğü anlaşılmıştır. Botsa sınırları içerisinde yer alan Lystra, Roma İmparatoru Augustus tarafından MÖ. 6. yüzyılda koloni kenti olarak kurulmuştur. Daha sonra Augustus batıdaki Pisidia Antiokheia (Yalvaç) koloni kenti ile bağlantı kurarak bölgeyi kontrol altına almıştır. Lystra'nın koloni kenti olması, dışarıdan göç alarak nüfuslanmasına yol açmıştır. Botsa tarihi içerisinde önemli olan olaylardan bir diğeri de Hz İsa'nın havarilerinden olduğu sanılan Saint Paul'un Lystra'ya gelerek Kilistra (Gökyurt), Botsa (Güneydere) ve Girvat (Kayadibi) çevresinde Hristiyanlığı yayma faaliyetleridir. 12 yıl bu bölgede kaldıktan sonra buradan batıdaki Nuzumla (Yaylacık), Çatören, Çalmanda (Ketenli) üzerinden Vasada'ya (Bostandere) ulaştığı düşünülmektedir (Bahar, 2011:107). Botsa ve çevresi sonraki yüzyıllarda Bizans, Sasani, Arap hâkimiyetine girmiştir. Selçuklular döneminde Türklerin eline geçmiş ve bu dönemde ilk Türk yerleşmesi başlamıştır. Tarihi kayıtlara göre Seyyid Harun Veli Hazretleri, Horasan'dan 40 kişilik mahiyeti ile birlikte Seydişehir Bölgesi'ne gitmek üzere Anadolu'ya gelmiştir. Bu kafiide olduğu sanılan Muhammed Arif Hazretleri tarafından Evliyatekke köyünün kurulduğu iddia edilmektedir (Küçükdağ ve Değerli, 2011:362). Türklerin yöreye yerleşmeleri Osmanlı döneminde de devam etmiştir. XVI yüzyıldaki köy yerleşmeleri ufak değişikliklerle beraber 19. yüzyılda da konumlarını korumuşlardır (Yılmaz, 2011). Tapu sicil kayıtlarına göre: Botsa'nın, Osmanlı döneminde Mekke Vakfı olduğu anlaşılmıştır.

Botsa Mahallesi, Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar adı ve idari yapısında bir takım değişiklikler geçirmiştir. Mahalle, 1960 öncesinde Botsa; 1960-2011 yılları arasında Güneydere; 9 Aralık 2011 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile tekrar Botsa adını almıştır. Botsa, 13 Kasım 1953 ile 12 Kasım 2012 tarihleri arasında Hatunsaray Beldesi'ne bağlı köy; 12 Kasım 2012 tarihinden itibaren de Meram İlçesi'ne ait mahalle statüsüne dönüşmüştür.

Botsa Mahallesi, vadi tabanı ve yamacında kurulmuş, toplu bir yerleşme özelliği göstermektedir (Fotoğraf 1). Mahalle, Botsa Deresi Vadisi'nin kuzeydoğu-güneybatı yönündeki tali kolu olan vadiye yer almaktadır (Fotoğraf 2). Botsa'da önceki yıllarda Yukarı, Orta, Çayıçi, Dedepınar, Yüğ ve Kaledibi adında altı mahalle bulunmaktaydı. Günümüzde yeni adlandırma ile mahalle sayısı artmıştır.

Fotoğraf 1. *Botsa Mahallesi, Vadi Tabanı ve Yamacında Kurulmuş Toplu Bir Yerleşme Özelliği Gösterir.*

Fotoğraf 2. *Botsa Mahallesi, Botsa Deresi'nin Tali Bir Kolu Olan Vadide Yer Alır.*

Mahalledeki yerleşim Erken Hıristiyanlık döneminde çevreden gelen saldırı ve sert rüzgârlardan korunmak maksadı ile vadi yamaçlarında, daha sonraki dönemlerde ise vadi tabanına doğru kayma göstermiştir.

Botsa Mahallesi'nde sokaklar içerisindeki ara yollar oldukça dardır. Yolların çok dar olması ulaşımı zorlaştırmaktadır (Fotoğraf 3). Kısmen

parke taş döşenmiş yollardan zaman zaman iki aracın yan yana geçemediği görülür. Bu durum temizlik ve ulaşımı engellemektedir.

Fotoğraf 3. Botsa Mahallesi'ndeki Sokaklardan Bir Görünüm.

Mahalle meskenleri; yapı malzemesi, planları, eklentileri, süslemeleri ile dikkat çekmektedir. Genel olarak meskenlerde taş ve ahşap malzemenin hakim olduğu hatıllı duvarlar bulunmaktadır (Fotoğraf 4). Yakın zamanlarda yapılan meskenlerde yığma, yer yer karkas yapılar rastlanmakta, tuğla, briket gibi malzemeler kullanılmaktadır. Eski meskenlerde düz dam örtü şekli olarak kullanılmıştır. Bu tip damlarda ahşap kirişler üzerine hasır, tahta pardı ile kaplanarak onunda üzerine killi toprak serilerek sıkıştırılmıştır. Düz toprak damlarda kp bacalar dikkati çekmektedir (Fotoğraf 5). Eski meskenlerin iç kısımları sıvalı dış kısımları ise sıvasızdır. Yeni meskenlerde örtü gereci olarak trapez ve kiremit kullanılmıştır.

Fotoğraf 4. *Taş ve Ahşap Malzeme ile Yapılmış Mesken.*

Fotoğraf 5. *Düz Toprak Damda Yer Alan Küp Baca.*

Botsa’da meskenlerin genellikle iki katlı oldukları görülür. Meskenler eğimli arazide yer aldıklarından bazen tek katlı gibi algılanabilir. Bundan dolayı evlerin üst ve alt olmak üzere iki girişi mevcuttur. Alt kat ile üst kat bağlantısı sofalara açılan merdivenle sağlanmaktadır. Meskenlerin alt katları ahır ve samanlık olarak kullanılırken üst katta aileler yaşamaktadır. Meskenlerin hepsi iç sofa planında yapılmıştır. Arazinin eğiminden dolayı avlusu olmayan evlerin günlük işleri bu iç sofa ya da çardak adı verilen kısımda yapılmaktadır. Genellikle üst katta odalar, mutfak, ocak, banyo ve tuvalet bulunmaktadır. Bunun yanında her evin üst katında cepheden çıkma yapan tahta boşlar vardır (Fotoğraf 6). Ev halkı yazın bu tahta boşlarda otururlar (Telli, 2010:8). Yeni yapılan binalarda ahır ya da samanlık binanın dışında ve binaya bitişik bir şekilde yapılmıştır. Bunun en önemli sebebi insanların refah düzeyinin artmasıdır.

Fotoğraf 6. Tahta Boş ve Üzüm Asması.

Yerleşme alanında yerel hizmet olarak yol, içme suyu şebekesi, cami, okul, sağlık evi bulunmaktadır. Daha önceden PTT acentesi gibi hizmetler de bulunurken şimdi ise nüfusun azalması ile birlikte kapatılmıştır. Köyde bir tane GSM operatörü bulunmaktadır. Bu operatör de iki yıl önce açılmıştır. Ayrıca Botsa Tarım Kalkınma Kooperatifi, Botsa Sulama Kooperatifi, Botsa Yardımlaşma ve Kalkınma Kooperatifi ve Camileri Yaşatma Derneği gibi sosyal ve ekonomik amaçlı kurumlar yer almaktadır.

Botsa’da yol, iletişim, temizlik ve sosyal hizmet eksikliği gibi problemler dikkati çekmektedir.

Mahallede kayıtlı altı adet mezarlık mevcuttur. Ancak günümüzde Yüğ (Fotoğraf 7) ile Guzharmanlar mezarlıkları kullanılmaktadır. Altı tane cami bulunmaktadır, ancak dört tanesinde imam vardır. Burada daha önceleri fırın varsa da halk talep göstermediği için kapatılmıştır. Mahallede kahvehane de olmak üzere hiçbir sosyal etkinlik alanı bulunmamaktadır.

Fotoğraf 7. Yüğ Tepe Eteğinde Yer Alan Yüğ (Büyük) Mezarlık.

3.3. Ekonomi

3.1. Tarım ve Hayvancılık

Botsa Mahallesi'nde tarım ve hayvancılık halkın en önemli geçim kaynağını teşkil eder. Tarım yaygın bir şekilde yapılmaktadır. Tarım ürünleri arasında buğday ve arpa önemli yer tutmaktadır. Son yıllarda arpa ve buğdayın yanı sıra ekonomik değerinden dolayı organik patates ekimi de yapılmaktadır.

Tarım yapılan araziler parçalı olmasına karşın çok az sayıda bütünlük arz eden toplu arazi de mevcuttur. Arazilerin çoğu yerleşmenin kenarında olmakla birlikte yerleşmelere uzak olan araziler de vardır. Botsa Mahalle yerleşmesinin kuzeyindeki vadi tabanında, mahalle halkına ait sulak ve verimli topraklar geniş yer tutmaktadır (Fotoğraf 8). Arazilerin tamamına yakını sulamaya elverişlidir. Sulamalı tarım oldukça gelişmiştir. Sulamada Gâvur Gölü ile Botsa Deresi suları kullanılmaktadır. Bu konuda Romalılar döneminde bile Gâvur Gölü sularının kanallara alınarak kullanıldığı tarihi

kaynaklarda geçmektedir (Karaağ, 2013). Günümüzde DSİ tarafından sulama amaçlı yeni bir baraj yapılmıştır.

Fotoğraf 8. *Botsa Deresi Vadi Tabanında Yer Alan Tarım Arazileri (Botsa Mahallesi Kuzeyi).*

Tarımsal faaliyetler mahalle halkının ihtiyaına yönelik olmasına karşılık son yıllarda başta organik patates ekimi olmak üzere sebze ve meyve üretimi ticarete yöneliktir. Yörede yetiştirilen tarım ürünlerinin başında buğday, arpa, şekerpancarı (Fotoğraf 9), patates, elma, armut, erik ve sebze türleri gelmektedir.

Fotoğraf 9. *şekerpancarı Tarlası.*

Botsa’da hayvancılık faaliyetleri tarımsal faaliyetlerle paralel bir gelişim göstermektedir. Yetiştirilen tarım ürünlerinin bir kısmı hayvancılığa yöneliktir. Yörede hem büyükbaş hem de küçükbaş hayvancılık faaliyetleri yapılmaktadır. 2020 yılında 11000 civarında küçükbaş, 1200 büyükbaş hayvan varlığı tespit edilmiştir. Küçükbaş hayvancılığın daha çok olması engebeli mera alanlarının fazla olmasından kaynaklanmaktadır (Fotoğraf 10).

Fotoğraf 10. Şalgamlık Yaylası ve Küçükbaş Hayvanlar (İ. Çakır’dan, 2016).

Botsa Mahallesi’nde hayvan barınaklarının vadi yamacında yer aldığı görülür (Fotoğraf 11). Bu kesimler, kaya ve blok göçme riski taşımaktadır. Nitekim 1969 yılında yamaçtan kopan kaya parçasının hayvan ağılının üzerine düşmesi sonucu 25-30 civarında küçükbaş hayvan telef olmuştur. Yine 2010 yılında Sarıkavak Mevkiinde meydana gelen kaya düşmesi sonucunda ağıl ve çok sayıda hayvan zarar görmüştür (Fotoğraf 12).

Fotoğraf 11. İnönü Mevkiindeki Küçükbaş Hayvan Barınakları.

Fotoğraf 12. Sarıkavak Mevkiinde Kaya Düşmesi Sonucu Tahrir Olmuş Ağıl.

Ayrıca yöredeki mağara, in, kaya mezarları (Fotoğraf 13) ile Kale Tepe'nin doğu ve güneyindeki meskenlerin alt katları ahır ve samanlık olarak kullanılmaktadır.

Fotoğraf 13. *Kale Tepe Çevresindeki Bazı Mağara ve İnler Küçükbaş Hayvan Barınağı Olarak Kullanılmaktadır.*

Hayvancılık faaliyetleri yörede yayla yerleşmesi ve yaylacılık faaliyetlerini de beraberinde getirmiştir. Botsa’da hayvancılıkla uğraşanlar Haziran ayı başında Yüksek ve Şalgamlık (Fotoğraf 14) yaylalarına göç ederler. Ağustos ayı sonunda ise söz konusu yaylalardan tekrar Botsa Mahallesi’ne dönerler.

Fotoğraf 14. *Şalgamlık Yaylası (İ. Çakır’dan, 2016).*

Botsa Mahallesi'nde hayvanlardan elde edilen süt, günlük olarak mahalleye gelen çeşitli firmalara ait araçlarla toplanır ve Konya merkeze gönderilir.

Yöre halkı kışlık yakacak ihtiyaını akarsu kenarlarındaki söğüt ve kavak ağılarından sağlamaktadır. Ayrıca Botsa ve çevresinde yaygın olan meşe ağıları da yakacak için kullanılmaktadır.

Yörede madencilik ve sanayi adına hiçbir ekonomik faaliyet bulunmamaktadır. Sadece birkaç evde halı ve kilim dokumacılığı yapılmaktadır. Ancak yöre insanı bunları kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yapmaktadır.

3.2.Turizm

Botsa Mahallesi doğal güzellikleri, tarihi zenginlikleri ve kültürel dokusu ile önemli turizm potansiyeline sahiptir.

Doğal güzellikler arasında; peri bacaları ile Gvr Gölü gelmektedir.

Peribacası oluşumları: Botsa Deresi Vadisi'nin farklı kesimlerinde yer almaktadır. Tf ve aglomeraların farklı aşınımına bağlı olarak oluşmuşlardır. Farklı şekil ve özellikleri ile dikkat ekerler (Fotoğraf 15).

Fotoğraf 15. *Volkanik Kayaların Aşınması Sonucu Oluşmuş Peribacaları.*

Gavur Gölü: Botsa Mahallesi'nin 12 km batısında yer alan volkanik bir gldr. Derinliği değişmekle beraber en derin yerinin 7-8 m olduğu sanılmaktadır. evresindeki yaylalar ve sahip olduğu doğal güzellik ile çekim merkezi oluşturabilecek bir potansiyele sahiptir (Fotoğraf 16).

Fotoğraf 16. *Doğal Güzellikleri Bünyesinde Barındıran Gavur Gölü (İ. Çakır'dan, 2016).*

Tarihi zenginlikler arasında; Bayram İni, Rafı Mağara, İkiz Şapeller, Mezarlık, Pir Ahmet İni, Kilise (Fotoğraf 17), Cuma Cami, Yukarı Cami, Aşağı Cami ve Zela Çeşmesi(Karpuz, 2011) bulunmaktadır.

Fotoğraf 17. *Volkanik Kayalar İçerisinde Açılmış Kilise.*

Bayram İni: İki volkanik kaya kütlesinden oluşmaktadır (Fotoğraf 18). Dış yüzeyinde yazı ve haç figürleri ile dikkati çeker (Fotoğraf 19). Dış yüzeydeki yazılardan burasının VI. Yüzyılda yaşamış Rahip Theophilos'un evi olduğu anlaşılmıştır (Karaağ, 2013: 145). İçerisinde kayaya oyulmuş iki oda bulunmaktadır. Alt kattaki odadan üstteki odaya merdiven boşluğundan ulaşılmaktadır (Fotoğraf 20).

Fotoğraf 18. *Bayram İni.*

Fotoğraf 19. *Bayram İni'nin Dış Yüzeyindeki Haç ve Yazılar.*

Fotoğraf 20. Bayram İni 'nin İç Yüzeyinde İkinci Kata Geçilen Merdiven Boşluğu ve Duvarında Yer alan Dairesel Simgeler.

Rafı Mağara: Girişi doğudadır. Mağara duvarlarında raf özelliğinde oyulmuş boşluklar bulunmaktadır.

İkiz Şapeller: Şapel içerisinde adak halkası, malta haçı ve mezar yerleri dikkati çeker (Fotoğraf 21).

Fotoğraf 21. Şapel'in Farklı Açılardan Görünümü.

Mezarlık: Mahallenin batı kesimindeki tepelik sahada Bizans dönemine ait olduğu belirlenen mezarlık yer almaktadır.

Pir Ahmet İni: Rafı Mağara'nın doğusunda yer alır. İçerisinde adak halkası, mum yakma ve ölü koyma yerleri bulunmaktadır (Gündoğdu, 2008:7-8).

Bunların dışında mahallede Sır İnleri, Kale (Fotoğraf 22), Katır İnleri, Bedir İni, Bediroğlu, Başbüyük, Oğlankayası, gezip görülecek yerler arasındadır.

Fotoğraf 22. Kale Altında Yer Alan Farklı Amaçlarda Kullanılmış Mağaralar.

Cuma Cami: Köyün merkezinde eski camii yıkılarak 1958’de yenisi yapılmıştır. Kalın taş duvarları beton hatılıdır (Fotoğraf 23). Enlemesine planlıdır. Beton direklerle üç sahına ayrılmıştır. Kuzeydeki sahin kadınlar mahfili olarak düzenlenmiştir. Ahşap tavanında geleneksel süslemelere yer verilmiştir (Karpuz, 2011:223).

Fotoğraf 23. Botsa Mahallesi Merkezinde Yer Alan Cuma Cami.

Yukarı Cami: Muntazam taş duvarlara sahip, kırma çatılı küçük bir mescittir (Fotoğraf 24). Harim kısmına doğu cephesindeki kapıdan girilir, ikili iki sıra ayakla harim üç sahına ayrılmıştır. Mihrabı ve mimberi yenidir. Caminin doğusundaki hazirede tarihi mezar taşları bulunmaktadır. Cephesindeki kitabede 1895 tarihinde yapıldığı yazmaktadır (Karpuz, 2011:223).

Fotoğraf 24. *Farklı Dönemlere Ait Taş İşçiliği İle Dikkat Çeken Yukarı Cami.*

Aşağı Cami: Kible yönünde derinlemesine dikdörtgen planlı, muntazam taş duvarlı, kırma çatılı bir mahalle mescididir. Mimari özelliklerinden dolayı 19. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmektedir. Cephelerde yuvarlak kemerli pencereler, üstte ise dikdörtgen formlu tepe pencereleri bulunmaktadır (Fotoğraf 25). Camiinin girişinde küçük bir son cemaat mahalli bulunmaktadır. Kare mekânlı harimin kuzeyine bir mahfil yerleştirilmiştir. İçten düz ahşap tavanlı olan caminin mihrabı çini olarak 2010 yılında yenilenmiştir (Karpuz, 2011:223-224).

Fotoğraf 25. *Dikdörtgen Planlı Aşağı Cami.*

Zela Çeşmesi: Zela Sokak'ta bulunduğundan dolayı Zela Sokak Çeşmesi olarak da bilinmektedir. Yukarı Cami girişinin 5 metre batısında yer almaktadır. Volkanik kesme taşlardan yapılmış çeşmenin önünde su depolama havuzu bulunmaktadır (Fotoğraf 26).

Fotoğraf 26. Zela Sokak Çeşmesi.

Botsa'nın kendine has yemekleri, dokuma ve giysileri kültürel dokusunun bizlere yansıyan örneklerini oluşturur. Yöresel yemek ve tatlar arasında; tarhana, arabaşı, üzüm pekmezi, gavurga, tütü koku gelmektedir. Geleneksel olmasa da önemli günlerde arabaşı şenliği yapılmaktadır.

Yöresel dokumalarda Elcekli Kilim (Fotoğraf 27), giysilerde ise Ağır Asbab düğün giysisi dikkat çeker. Ağır Asbab; üstte salta adı verilen üstlük, altta ise alaca adı verilen etekten oluşmaktadır (Fotoğraf 28).

Fotoğraf 27. *Elceklî Kilim.*

Fotoğraf 28. *Düğünlerde Giyilen Yöresel Elbise.*

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Botsa, Konya il merkezinin güneybatısında yer alır. Botsa mahalle merkezi 32°14' 50" doğu boylamı, 37°37'24" kuzey enlemindedir. Mahalleye ait arazi 32°04'13"-32°21'23"doğu boylamları ile 37°33'29"-37°40'57" kuzey enlemleri arasında yer alır. Yüzölçümü 159,5 km²'dir. Kuzeybatısında, İlyasbaba, Gökyurt; doğusunda Karaağaç, güneydoğusunda Hatunsaray, Kayadibi, güneyinde Yeşildere, batısında Gavur Gölü bulunur.

Botsa Mahallesi, görülmeye değer pek çok doğal, tarihi ve kültürel varlıklara sahiptir.

Botsa ve çevresi zengin tarihi ile dikkati çekmektedir. Bilinen tarihi 2000 yıl öncesine dayanmasına karşın yörede ilk yerleşmelerin MÖ. 7 bin yıllarında başladığına dair bulguların varlığı dikkat çekmektedir. Yörede, yerleşmelerin Kalkolitik çağdan itibaren Tunç Çağları, Hitit, Frig, Helenistik-Roma, Bizans dönemine kadar kesintisiz olarak sürdüğü anlaşılmıştır. Botsa sınırları içerisinde yer alan Lystra, Roma İmparatoru Augustus tarafından MÖ. 6. yüzyılda koloni kenti olarak kurulmuştur. Botsa tarihi içerisinde önemli olan olaylardan bir diğeri de Hz İsa'nın havarilerinden olduğu sanılan Saint Paul'un Lystra'ya gelerek Kilista (Gökyurt), Botsa (Güneydere) ve Girvat (Kayadibi) çevresinde Hristiyanlığı yayma faaliyetleridir. Botsa ve çevresi sonraki yüzyıllarda Bizans, Sasani, Arap hâkimiyetine girmiştir.

Selçuklular döneminde Türklerin eline geçmiş ve bu dönemde ilk Türk yerleşmesi başlamıştır. Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar Botsa Mahallesi'nin adı ve idari yapısında bir takım değişiklikler olmuştur. Mahalle, 1960 öncesinde Botsa; 1960-2011 yılları arasında Güneydere; 9 Aralık 2011 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile tekrar Botsa adını almıştır. Botsa, 13 Kasım 1953 ile 12 Kasım 2012 tarihleri arasında Hatunsaray Beldesi'ne bağlı köy; 12 Kasım 2012 tarihinden itibaren de Meram İlçesi'ne ait mahalle statüsüne dönüşmüştür.

Botsa Mahallesi'nin en önemli sorunlarından birisi nüfusunu azalmasıdır. Günümüzde COVID 19 nedeni ile başlayan kırsala dönüş hareketi de Botsa'nın tekrar nüfus almasına katkı sağlayacaktır. Ancak bu nüfusu kalıcı hale getirmek hobi bahçeleri, park, yürüyüş rotaları, market ve sağlık hizmetlerindeki iyileşmelerle sağlanabilecektir.

Mahallede doğal güzellikler arasında peri bacası oluşumları ve Gâvur Gölü gelmektedir. Tarihi zenginlikler arasında Bayram İni, Raflı Mağara, İkiz Şapeller, Mezarlık, Pir Ahmet İni, Kilise, Cuma Cami, Yukarı Cami, Aşağı Cami ve Zela Çeşmesi dikkat çekmektedir. Botsa'nın kendine has yemekleri, dokuma ve giysileri kültürel dokusunun bizlere yansıyan

örneklerini oluşturur. Yöresel yemek ve tatlar arasında; tarhana, arabaşı, üzüm pekmezi, gavurga, tütü koku gelmektedir. Yöresel dokumalarda Elcekli Kilim, giysilerde ise Ağır Asbab düğün giysisi dikkat çeker.

Botsa Mahallesi'nin bu zenginliklerinin oluşturduğu potansiyelden yararlanmak için öncelikle doğal, tarihi ve kültürel dokunun lokasyonları belirlenerek farklı amaçlarla kullanımı önlenmelidir. Doğal, tarihi ve kültürel dokuya patika yollarla ulaşım sağlanmalı, tanıtıcı ve açıklayıcı levhalar konmalıdır. Bununla beraber günümüzde yapılan arabaşı şenliği gibi kültürel etkinliklerin geleneksel hale getirilmesi yöre tanıtımına katkı sağlayacaktır. Bunların yanında Botsa Mahallesi'nin sahip olduğu turizm potansiyelinin değerlendirilmesi ancak bu mekânların tanıtımı ve toplumsal kapasitesinin bunu gerçekleştirebilecek düzeye ulaşmasından geçmektedir. Bu konuda da Konya Valiliği ile T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na görev ve sorumluluklar düşmektedir.

5. KAYNAKÇA

- Aköz, A. (2011). XVI. yüzyılda Hatunsaray ve çevresinde yerleşim ve demografi, *I. uluslararası Hatunsaray (Lystra) ve çevresi, tarih, kültür ve turizm sempozyumu (Bildiriler- 2-4 Ekim 2011)*, 259-280.
- Bahar, H. (2011). Hatunsaray Çevresinde Erken Yerleşmeleri: Hatunsaray (Lystra), *I. Uluslararası Hatunsaray (Lystra) ve Çevresi, Tarih, Kültür ve Turizm Sempozyumu (Bildiriler- 2-4 Ekim 2011)*, 103-117.
- Bozyiğit, R. ve Güngör, Ş.(2011). Hatunsaray Deresi Havzası'nın (Hatunsaray) Fiziki Coğrafyası, *I. Uluslararası Hatunsaray (Lystra) ve Çevresi, Tarih, Kültür ve Turizm Sempozyumu (Bildiriler- 2-4 Ekim 2011)*, 49-68.
- Dağıstanlı, H. (1996). *Kayadibi-Sadıklar (Hatunsaray-Konya) bölgesindeki piroklastiklerin sedimantolojisi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Gündoğdu, M. (2008). Lystra'dan Botsa'ya bir tarih harmanı, *Botsa Dergisi*, 2, 7-9.
- Güngör, Ş.ve Bozyiğit. (2019). Nevşehir'de düzenlenen etkinliklerin alternatif turizmdeki rolü, *I. Uluslararası Kapadokya felsefe ve sosyal bilimler kongresi (CAPASS 2019)*, insanı anlamak, 237-248.
- Karaağaç, A. (2013). *Kilistra (Gökyurt Köyü) tarihi*, Konya: Tebeşir Yayınları.
- Karpuz, H.(2011). Hatunsaray ve Çevresindeki Türk Devri Yapıları, *I. Uluslararası Hatunsaray (Lystra) ve Çevresi, Tarih, Kültür ve Turizm Sempozyumu (Bildiriler- 2-4 Ekim 2011)*, 221-238.
- Karpuz, H.(2012). Botsa Türk devri yapıları, *Botsa Dergisi*, 8, 14-15.
- Keller, J., Jung, D., Burgath, K., & Wolf, F.,(1977). Geologie und petrologie des neogenen kalk-alkali-vulkanismus von Konya (Erenler Dağ-Alaca Dağ-Massiv, Zentral Anatolien). *Geol. Jb.*, B25, 37-117.
- Küçükdağ, Y. ve Değerli, A.(2011). Hatunsaray Nahiyesi Tekke ve Zaviyeleri, *I. Uluslararası Hatunsaray (Lystra) ve Çevresi, Tarih, Kültür ve Turizm Sempozyumu (Bildiriler- 2-4 Ekim 2011)*, 361-378.
- Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, (1992). *Konya İli arazi varlığı*, Ankara.
- Telli, H. (2010). Botsa evleri, *Botsa Dergisi*, 6, 8.
- TÜİK, (2021). Tarım ve nüfus istatistikleri. <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>. Erişim tarihi: 05 Mayıs 2021.
- Ulu, Ü., Öcal, H., Bulduk, A. K., Karakaş, M., Arbas, A., Saçlı, L., Taşkman, M.A., Ekmekçi, E., Adır, M., Sözeri, Ş. ve Karabıyıkoglu, M.(1994). İç Anadolu güneyindeki Tersiyer-Kuvaterner volkanizması, *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, 9, 33-48.

- Uluslan, Y.-Batman, O. (2010). Alternatif turizm çeşitlerinin Konya turizmine etkisi üzerine bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 23, 243-260.
- Yılmaz, M. (2011). Tanzimattan Cumhuriyet’e Hatunsaray Nahiyesinde nüfus ve nüfus hareketleri, *I. Uluslararası Hatunsaray (Lystra) ve çevresi, tarih, kültür ve turizm sempozyumu (Bildiriler- 2-4 Ekim 2011)*, 307-333.
- Yılmaz, İ.-Çalışkan, C.(2015). Turizm potansiyeli olan bölgelerde toplumsal kapasite algısı: Adıyaman örneği* *Journal of Yasar University*, 10(39), 6555-661.

Bölüm 41

TİMURLU DEVLET YÖNETİMİNE DAMGA VURAN BİR KADIN: ŞAD MÜLK HANIM¹

Mehibe ŞAHBAZ²
Hasan TAŞKIRAN³

1 * 2019'da kaleme alınan bu çalışma 30 Aralık 2019'da Web of Science'de taranan bir dergiye gönderilmiş ve değerlendirme süreci sonrasında dergide yayınlanmamıştır. Beyan ederiz.

2 Öğr. Gör. Dr. Çukurova Üniversitesi, e-posta: mevhibesavas@gmail.com ORCID ID: 0000-0002-0597-925X

3 Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, e-posta: htaskiran@beu.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-4320-8851

Giriş

Timur, Çağatay Devleti (1227-1370) hükümdarı Hüseyin'i 1370 tarihinde bertaraf ettikten sonra Mâveraünnehir'e fiilen hâkim oldu.¹ O, 1382'den 1405'e kadar devam eden hükümdarlık süresi boyunca başta Türkistan olmak üzere İran, Irak, Suriye ve Anadolu'daki pek çok devleti hâkimiyeti altına alarak adı geçen coğrafyalarda ekonomik, sosyal, kültürel ve sanat alanında çok önemli izler bırakmıştır. Timur'un kurmuş olduğu Timurlu Devleti'ndeki hâkimiyet anlayışı, yönetim yaklaşımı ve kadınların devlet yönetiminde varlığı önceki ve çağdaşı Türk devletlerindeki ile benzerlik göstermektedir (Yüksel, 2009: 39). Timurlulardaki devlet geleneğinde devlet yöneticilerinin hanımları ve saraydaki kadınların yeri, İslam kanunlarına göre değil; İslamiyet öncesi Türk devletleri ve Moğol örf âdetlerine göre şekil bulmuştu. Timur'un hükümdarlığı döneminde Timurlu hanımların devlet yönetiminde çok fazla etkileri yoktu. Sadece mirzaların eğitimi ve mirzaların cezalarının hafifletilmesinde arabuluculuk görevi yaptıkları görülmüştür (Aka, 1991: 108). Timurlu kadınlar, anneleri yahut eşleri oldukları mirzalar üzerinden siyasi, sosyal ve kültürel hayatta etkili olmuşlardı (Barthold, 1963: 31-32; Jamaluddin, 1984: 790).

Timurlulardaki hanedan kadınlarına “aka”, “aga”, “ağa” şeklinde hitap edilmekte olup bu hanımlar Emîr Timur'un sol tarafında yer almaktaydı. Timurlularda hanımların eğitime büyük önem verilir ve onların eğitimleri için “ateke” tayin edilirdi (Alan, 2010: 15). Ancak hanım unvanı sadece hükümdarların eşlerine veriliyordu (Çandarlıoğlu, 1995: 47). Bunu yanında Timurlu kadınlar eşlerinin yanında seferlere katılırlar, elçilerin kabulünde eşlerinin yanında bulunurlardı (Aka, 1991: 108). Timur döneminde kadınların özellikle umumi toplantı ve eğlencelerde yer almaları veya kendi adlarına eğlenceler tertip etmeleri onların önemli bir konumda olduğunu göstermektedir. Nitekim Timur'u ordugâhında ziyaret eden İspanyol elçisi Clavijo şerefine verilen ziyafetlere Timurlu hanımlar da katılmış hatta bu hanımlardan Saray Mülk Hanım ile gelini Hanzade, ayrıca Clavijo şerefine ziyafet tertip etmişlerdi. Bu ziyafetlerde Timurlu hanımların yüzlerini kapatmayıp rahat hareket ettiklerini adı geçen elçinin notlarından müşahade etmek mümkündür (Ruy Gonzales de Clavijo, 1993: 153-154).

Timur sonrasında Timurlu hanımlar, devlet idaresinde etkin olmaya başlamışlardı. Mirzaların birbirleriyle saltanat için amansız mücadelesi sürecinde devlet yönetimine damgasını vuran birçok Timurlu kadın bulunmaktaydı. Bunlar; Şahruh Mîrza'nın hanımı Gevherşad Aga, Sultan

¹ Çağatay Devleti 1370'ten sonra da Timurlular tabiiyetinde varlıklarını 15. Yüzyıla kadar devam ettiler. Bkz.; (Yuvalı, 1993: 177-178).

Hüseyin Mîrza'nın annesi Firuze Begim ve hanımı Hatice Begim ve ayrıca çalışmamızın konusu olan Halil Sultan'ın eşlerinden Şad Mülk Ağa'ydı.

Şad Mülk'ün Halil Sultan'la İlk Münasebetleri

Timurlu kadınlarıyla ilgili olarak kaynaklarda çok az bilgi bulunmakla birlikte soylu ve bilindik bir aileden gelmeyen hanımların kimliğiyle ilgili neredeyse hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Nitekim Şad Mülk Ağa'nın soyu da herhangi önemli bir aile veya kabileye dayanmadığı için onun ailesi ve geçmişiyle ilgili bilgi bulunmamaktadır. Dönemin kaynaklarında Şad Mülk Ağa ile ilgili ilk bilgiler, Halil Sultan ile gizli münasebetlerinden dolayı yer almaya başlamıştır (Jamaluddin, 1984: 792).

Halil Sultan, Timur'un kız kardeşinin kızı Cihan Sultan'la evli olup² şehzadeligi döneminde Hacı Seyfeddin Bek'in cariyelerinden Şad Mülk'e âşık olmuştu. Bilindiği üzere Hacı Seyfeddin, Timur'un özel danışma meclisinde yer alan ve Osmanlı Devleti ile Timurlular arasında gerçekleşen Ankara Savaşı'nda, Timur'un ordusunda sol tarafta bulunan önemli emirlerdendi (İbni Arabşah, 2012: 434; Mîrhand, 1270: 148; Hândmîr, 1380: 3/552).³

Şehzade Halil Sultan duygularına hâkim olamayıp Hacı Seyfeddin'in cariyesi Şad Mülk'ü Timur'dan gizli olarak nikâhına aldı (Muhammed Yusuf Valeh-i İsfehâni-yi Kazvinî, 1379: 370). Ancak bu durum, Halil Sultan'ın ilk eşi ve aynı zamanda Timur'un yeğeni Cihan Sultan tarafından duyuldu. Cihan Sultan vaziyeti ilk fırsatta Timur'a bildirmek için uygun zamanı bekledi. Timur, 1404 yılında Hitay üzerine harekete geçmiş, olumsuz hava koşulları yüzünden Aksulat kışladığında, Kara Bulak denilen yerde konaklama zorunda kalmıştı. Timur'un Aksulat'ta kaldığı sırada Şehzade Halil Sultan'ın hanımı Cihan Sultan, kocasının Şad Mülk ile gizlice nikâh kıymasını sindirememiş ve durumu Timur'a bildirmişti (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013: 443; Mircaferi, 1388: 86). Durumu öğrenen Timur hiddetlenerek, “*Bu Şad Mülk'ü buraya getirin.*” diyerek emir verdi. Ancak Şehzade Halil, Şad Mülk'ü kaçırıp saklayınca Timur daha da sinirlenerek Şad Mülk'ün öldürülmesini emretti. Ancak Şehzade Pir Muhammed Cihangir, araya girerek Timur'dan Şad Mülk'ü bağışlamasını istedi. Bir süre durum yatışmış olsa da Halil Sultan, Şad Mülk'ü gizlice Aksulat'a getirdi. Daha sonra Timur, Şad Mülk'ün Aksulat'ta saklandığını öğrenince huzuruna getirilmesini emretti. Berat Bey, Şad Mülk'ü onun huzuruna getirdiğinde Timur, bu kadının öldürülmesini tekrar isteyince bu

2 Cihan Sultan, Timur'un akrabası olan Emirzade Ali'nin kızıydı. Bkz.; (Mîrhand, 1270: 148).

3 Hacı Seyfeddin Bek, Ankara savaşında Timur'un ordusunda sol tarafta Emirzade Miranşah, Şeyh Nureddin Bey, Burunduk bey, Ali Kavçin, Mubbaşir, Tahurtan, Haca Abdullah Abbas gibi Emirlerle birlikte yer almıştır. Bkz.; (Nizamüddin Şâmî, 1987: 304-305; Ulyeva, 2014: 209-216).

kez araya Saray Mülk Hatun girdi (Mîrhand, 1270: 148; Hândmîr, 1380: 3/552). Saray Hatun, devletin önde gelen emirlerinden Şeyh Nureddin ile Şeyh Melik'i yanına çağırarak onlara, Timur'u evlatlarına karşı merhametli ve bağışlayıcı olduğunu, ona Şad Mülk'ün Şehzade Halil'den hamile olduğunu iletmelerini söyledi. Bunun üzerine emirler Timur'un yanına giderek Şad Mülk'ün hamile olduğunu iletiler. Durumu öğrenen Timur, Şad Mülk'ün Mehd-i Âlya (Ûlya) Tuman Ağa'nın kontrolünde olmasını, doğum gerçekleşikten sonra çocuğun alınıp kadının da bir köleye verilmesini emretti ((Şerefüddin Ali Yezdî, 2013: 443). Ancak Şad Mülk doğum yapmadan önce Timur 1405'te öldü. Bu ölüm, Timur'un Şad Mülk ile ilgili emrinin unutulmasına neden oldu. Ayrıca Timur sonrası Halil Sultan ile Şad Mülk arasındaki sevgi bağına daha da güçlendirdi. İbn-i Arabşah; Halil Sultan ile Şad Mülk arasındaki bu aşkı “ *Sanki geniş bir elbise diktirmişler de ikisi aynı elbise içine girmiş gibiydiler.*” cümlesiyle ifade etmektedir. Bir zaman sonra Halil Sultan, Şad Mülk'ün diliyle Şad Mülk ise Halil Sultan'ın diliyle konuşuyordu (İbni Arabşah, 2012: 413).

Halil Sultan'ın Timurlu İktidarını Ele Geçirme Teşebbüsü

Timur; 1405'te, Otrar'da vefat ettikten sonra Timur'un geride kalan oğulları ve torunları yani mirzalar arasında saltanat mücadelesi baş gösterdi. Emir Şeyh Nureddin, Şah Melik ve ileri gelen bazı beyler Timur'un vasiyetini yerine getirmek için birlikte hareket edeceklerine dair yemin ederek sağ ve sol kolda bulunan mirzalar ile beylere ölüm haberini bildirmek üzere adamlar göndermişlerdi. Ayrıca Gaznin taraflarında bulunan Mirza Pir Muhammed'e bir haberci gönderilerek dedesinin ölümü ve kendisinin veliaht tayin edildiği, acele olarak Semerkant'a gitmesi gerektiği bildirilmişti. Herat'taki Şahruh'a, Tebriz'deki Mirza Ömer'e, Bağdat'daki Ebubekir ve Miranşah'a da mektuplar ile ölüm haberi duyurulmuş, gafflette bulunmadan kendi bölgelerinin muhafazasına çalışmaları bildirilmişti (Kemaleddin Abdurrezzak Semerkandi, 1383: I(II)/1032,1035-1036). Timur vefat ettiği zaman Şahruh Horasan'ı, torunu Pir Muhammed b. Cihangir Afganistan'ı, Ömer b. Miranşah ve Ebubekir b. Miranşah Azerbaycan ve Bağdat'ı, Pir Muhammed b. Ömer Şeyh İran ve Irak'ı idare etmekteydiler. Halil Sultan b. Miranşah, yapılacak olan Çin seferi için Taşkent'te hazırlıklar yapmaktaydı. Ancak bazı kaynaklarda da Pir Muhammed b. Ömer Şeyh Şiraz'da, Rüstem b. Ömer Şeyh İsfahan'da, İskender b. Ömer Şeyh'in Hemadan'da olduğu yazılıdır (Hâfız-ı Ebrû,1385: 3/1-2). Timur daha sağlıklıyken, kendisine varis tayin ederek, torunu Pir Muhammed b. Cihangir'in kendi yerine geçmesini istemiştir (Tacü's-Selmani,1999: 20; Şerefüddin Ali Yezdî, 2013; 446-448; İbni Arabşah, 2012: 367). Ancak Timur'un halefleri, yani evlatları,

gerçekte Timur'a derinden bağlı kalmış ve saygıda kusur etmemişlerse de Timur'un vasiyetini yerine getirmemişlerdir (Mircaferi, 1388: 83).

Timur'un ölümü üzerinden birkaç gün geçip ortalık yatışınca, Otrar'da bulunan beyler, hanımlar ile yeniden görüşerek daha birkaç gün önce Timur'un vasiyetini yerine getirme konusunda yemin etmişlerse de sonradan fikirlerini değiştirmişlerdir. Bunun ilk sebebi devletin savaş hâlinde olması gösterilmiştir. İkincisi ise Pir Muhammed'in Kandahar'da bulunması ve Semerkant'a gelip devletin başına geçmesinin uzun bir zaman alacağı ve bu durumun devlet otoritesine zarar verebileceği gibi temel bir neden ortaya konulmuştur (Manz, 2007: 20; Yüksel, 2009: 28). Çünkü Timur'un kızından olan torunu Sultan Hüseyin ile Taşkent'te bulunan beyler, Timur'un öldüğü haberini alır almaz Semerkant'ı ele geçirmek için bin kişilik bir kuvvetle harekete geçmişlerdi (Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseyînî, 2011: 50). Sultan Hüseyin'in ayaklanması sırasında ise Hudaydad Hüseyini ve Arlat Yadigarşah Taşkent'te bulunan sağ kol beyleri, Halil Sultan'ı hükümdar kabul ederek ona biat etmişlerdir (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013: 452). Ancak Halil Sultan tedbirli davranıp, Semerkant'ta bulunan Emir Argun Şah'a birtakım vaatlerde bulunarak Semerkant Kalesi'ni kendi adına muhafaza etmesi için haber gönderdi (Kemaleddin Abdurrezzak Semerkandî, 1383: I(II)/1050). Emir Şah Melik, Semerkant'a vardığında kalenin kapılarının tutulup, muhafaza altında olduğunu görünce geri dönmek zorunda kaldı, Alilâbad'da bulunan Timurlu hanımların ve mirzaların (Uluğ Beg ve İbrahim Mirza) yanına gitti. Semerkant'a girilemeyeceğini anlayan Timurlu emirleri, bu kez Buhara'ya gitmeye karar verdiler. Ancak Timurlu mirza ve hatunlar, bir daha şanslarını denemek için Timur'un sadık emirlerinden olan Emir Şeyh Nureddin'i Semerkant'a gönderdiler. Şeyh Nureddin, Semerkant önlerine geldiyse de Emir Argun'u ikna edemedi (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013: 455). Taşkent'te bulunan Halil Sultan, daha önce Timur'un vasiyetine sadık kalacağına dair bir ahitname yazmasına rağmen emrindeki bazı beylerle Semerkant'a yürüdü. Bunu haber alan merkez ordu beyleri Buhara'ya gitmek için yola koyuldular (Hasan-ı Rumlu, 2006: 25-26). Yolda Semerkant muhafızı Argun Şah'a bir mektup yollayarak "*Kapıları açmamalarının sebebinin düşmanlıktan olmayıp, Timur'un vasiyetini yerine getirmek olduğunu, eğer Halil Sultan gelirse ona da kapıları kapayıp, Pir Muhammed gelinceye kadar bu şekilde hareket edeceklerini*" yazıyordu. Ancak merkez ordu beyleri mektubu gönderdikten iki üç gün sonra Semerkant'ı Halil Sultan'ın teslim aldığını öğrendiler. Halil Sultan Taşkent'ten, Semerkant'a gelerek Emir Argun Şah ve Hoca Yusuf tarafından karşılanarak şehrin, kalenin ve hazinenin anahtarlarını teslim aldı (Tacü's-Selmani, 1999: 26; Hasan-ı Rumlu, 2006: 30; Manz, 1989: 132-133). Timur'un vasiyetini yerine getirmiş olmak için Muhammed

Sultan'ın daha dokuz yaşındaki oğlu Mirza Muhammed Cihangir'i han ilan etti (Barthold, 1997: 5). Tüm yazışma ve fermanlarda her ne kadar Muhammed Cihangir'in adı bulunmaktaysa da asıl kudret ve idare Halil Sultan'ın elindeydi (Levy, 1979: 61-362).

Halil Sultan Timurlu devletinin başına geçtikten hemen sonra Semerkant'taki karışık durumu kendi lehine düzeltebilmek ve buradaki beyleri kendisine bağlamak için beylere oldukça cömert davrandı, bol bol bahşış ve armağanlar dağıttı (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013: 460; Hâfız-ı Ebrû, 1385: 3/13; Kemaleddin Abdurrezzak Semerkandî, 1383: I(II)/1059; Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî, 2011: 52; Tacü's-Selmani, 1999: 34). Halil Sultan'ın saltanatı tam manasıyla ele geçirebilmesi için başta Şahrüh olmak üzere Sultan Hüseyin ve Pir Muhammed b. Cihangir ile mücadele etmesi gerekmektedir. Nitekim Horasan hâkimi Şahrüh, Semerkant'ı ele geçirmek ve saltanı elde etmek için açıktan mücadeleye girişmişti (Mircaferi, 1388: 85). Diğer taraftan dedesinin ölüm haberini alan ve veliaht olarak tayin edilen Pir Muhammed, hüküm sürdüğü topraklardan Semerkant'a doğru yola çıkmıştı. Ancak Halil Sultan bunu haber alınca ileri gelen beylerini Sultan Hüseyin'in idaresinde otuz bin kişilik kuvvetle Pir Muhammed'in üzerine gönderdi. Ordu, Belh yakınlarına geldiğinde beylerden Pir Ali Taz, Sultan Hüseyin'i saltanat vaadiyle kandırmıştı. Ayrıca Sultan Hüseyin'in adamlarını orduyla ilgili işleri görüşmek için davet etti. Pir Ali Taz'ın davetine icabet eden beylerin bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı da bağlılık yemini sonrası serbest bırakılmıştı. Daha sonra Sultan Hüseyin tahtı ele geçirmek için Semerkant'a doğru yola çıktı. Şehrin önlerine geldiğinde karşısında Halil Sultan'ı buldu. Henüz savaş başlamamıştı ki Sultan Hüseyin'e daha önce biat eden beyler, Halil Sultan'ın tarafına geçti. Bu olay karşısında ne yapacağını bilemeyen Sultan Hüseyin, Belh taraflarına kaçtı (Tacü's-Selmani, 1999: 51-52).

Halil Sultan onu takip etmemiş ise de Sultan Hüseyin'in Süleyman'a sığınması Pir Muhammed'i kızdırmıştı. Pir Muhammed'in Sultan Hüseyin'i Süleyman Şah'tan istemesi ve Süleyman Şah'ın bu isteğe itibar etmemesi üzerine Pir Muhammed onların üzerlerine yürüdü (Aka, 1994: 66). Bu mücadeleyi kaybeden Süleyman Şah ve Sultan Hüseyin Herat'a giderek Şahrüh'a sığındılar. Pir Muhammed ise Sultan Hüseyin'in yaptıklarını Şahrüh'a anlatarak öldürülmesini istemiş ve bu isteğini de Şahrüh yerine getirmiştir. Sultan Hüseyin'in öldürüldüğünü öğrenen Süleyman Şah isyan ederek Halil Sultan'a sığındı (İbni Arabşah, 2012: 399). Sultan Hüseyin'in öldürülmesi ile Pir Muhammed rakiplerinin birinden kurtulmuştu. Pir Muhammed bir taraftan Halil Sultan'a elçiler göndererek *“Merhum Sahipkiranın taht ve saltanatının Halil'e ait olacağına dair hiçbir zaman vasiyet buyurmadığını”* söylemesi üzerine Halil Sultan şu cevabı vermişti: *“Her ne kadar emir beni vasiyet etmemişse*

de Emir'e taht ve memleketi veren kim ise bana da verdi" (Aka, 1994: 69). Halil Sultan'ın bu cevabı üzerine Pir Muhammed daha da öfkelenerek bir an evvel Semerkant'ın alınmasını istiyordu. 1406 yılında Pir Muhammed ile Sultan Halil'in kuvvetleri Karşı Suyu kıyısında karşılaştılar. Burada yapılan savaşı Halil Sultan kazanınca Pir Muhammed Belh'e, Uluğ Beğ ve Şah Melik de Horasan'a kaçtı (Tacü's-Selmani, 1999: 92). Hemen arkasından Şah Melik ve Uluğ Beğ, Şahruh'a durumu anlatmışlar ve Halil Sultan da Şahruh'a adamlarından birini göndererek özür dilemiş ve daha evvel aralarında yapılan anlaşmaya sadık kaldığını bildirmiştir. Bu arada Halil Sultan, Pir Muhammed'in beylerbeyi Pir Ali Taz'a Pir Muhammed'i ortadan kaldırırsa bunun karşılığında Pir Muhammed'in hâkim olduğu toprakları kendisine vereceğini söyledi. Bunun üzerine Pir Ali Taz, Pir Muhammed'i öldürdü (Hasan-ı Rumlu, 2006: 60). Durumu haber alan Şahruh vakit kaybetmeden Pir Ali Taz'ın üzerine kuvvetler gönderdiyse de Pir Ali Taz, kaçmayı başardı. Halil Sultan ile Şahruh arasında savaş hazırlıkları sürerken Halil Sultan, Şahruh'a elçi gönderdi. Bunun üzerine her iki taraf kendi aralarında tekrar anlaşmaya vardı. Şahruh; Belh ve civarını Pir Muhammed'in oğluna verdi (İbni Arabşah, 2012: 405-406).

Şahruh ile Halil Sultan birbirlerine karşı daima temkinli olup birbirlerinin hareketlerini kolluyorlardı. Şahruh, Buhara'daki şeyhlerle sıkı ilişkiler içerisine girerek Halil Sultan'ın gücünü zayıflatmaya çalışmaktaydı. Şahruh'un şeyhlerle münasebetini öğrenen Halil Sultan, bu defa kendi adamlarını İslam dinini yayması için bozkırlara gönderdi (Roemer, 1979: 351). Halil Sultan'ın amcası Şahruh, Halil Sultan ile olan amansız mücadelesini yalnız silahla değil, diplomasi aracılığıyla da sürdürüyordu. Halil Sultan, çok genç yaşta tahta çıkmasının yanı sıra çocukça bir ruha da sahipti. Halil Sultan dedesi ve babası gibi kurnaz olmadığı için Şahruh'tan gelen tehlikeyi sezememişti. Kendisine ihanet edenleri bağışlamakla birlikte askerlerini de onların emrine veriyordu. Nitekim Şeyh Nurettin, Hudaydad ve Şahruh zaman zaman irtibatla olup Halil Sultan'a karşı birlikte hareket etmişlerdir (Barthold, 1997: 56). Şahruh Pir Muhammed'in öcünü alma bahanesiyle Belh'i almak için harekete geçerek şehri işgal etti. Bu hareket üzerine Halil Sultan, Şahruh'un ilerleyişine tedbir almak için Tirmiz'e geldi. Tirmiz'de ırmak kıyısındaki eski bir kaleyi yeniden inşa ettirdi. Buna karşılık Şahruh ise Timur'un 1370 yılında yıktırdığı Hinduvan Kalesi/Hısnü'l-Hünûd'u (Hintliler Kalesi) onarttı. Bu olanlara rağmen her iki taraf da barıştan yana bir tutum sergileyerek bu duruma razı oldular. Ancak Şahruh barışın devamında samimi olmayıp, Sultan Halil'in düşmanlarıyla iyi ilişkiler içerisine girerek Maverâünnehir'i ele geçirmek için zemin oluşturmaya çalışmaktaydı (İbni Arabşah, 2012: 410-411). Bu arada Sultan Halil'in giriştiği her mücadeleyi kaybetmesi halkta ve orduda

birtakım huzursuzluğa sebep olmuştu. Ayrıca oldukça genç ve tecrübesiz hükümdarın savurganlığı sonucu hazinenin boşalması da ülkeyi zor duruma sokmuştu. Başlangıçta orduda ve devlet erkânında başlayan hoşnutsuzluk daha da körüklenerek tüm ahaliye yayıldı. Ayrıca Timurlu ülkesi genelinde, 1407 yılında baş gösteren kıtlık da Sultan Halil'e karşı başlatılan bu hoşnutsuzluğun giderek artmasına neden oldu (Barthold, 1997: 63).

Sultan Halil'in başarısızlık ve savurganlıkları halkı canından bezdirmişti. Ayrıca 1409 yılına gelindiğinde her iki taraf arasında savaş kaçınılmaz olmuştu. Şahruh, ordusu ile Semerkant'a harekete geçti. Ancak Amu Derya kıyısına geldiğinde Emir Hudaydad, Şahruh'a bir elçi göndererek Maverâünnehir'i Cihangir'e vermeye razı olduğu takdirde Halil Sultan'ı kendisine teslim edeceğini bildirdi. Şeyhülislamın buyruğu ile Allahdad ve öteki beyler savaştan vazgeçmişti (İbni Arabşah, 2012: 411). Bu arada Hudaydad; Halil Sultan'ı ve eşi Şad Mülk'ü alarak Semerkant'tan ayrıldı. Şahruh, önce atabegi Alâeddin Alike Kükeltaş'ı ve bazı ileri gelen beyleri Semerkant'a gönderdi. Halil Sultan'ı Hudaydad'ın elinden kurtardı ve onunla anlaştı. Bu anlaşmaya göre Halil Sultan, Maverâünnehir üzerindeki bütün haklarından feragat edip Rey'e gitmeyi kabul etti. Bundan sonra Şahruh, şehrin önüne gelerek mirzalar tarafından karşılandı (Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî, 2011: 69; Devletşah Semerkandî, 1977: 3/424). Şahruh, bir damla kan dökülmeden Semerkant'a girdi. O, 1409 yılında savaşa son vererek Timurlu Devleti'nin hükümdarı oldu (Hâfız-ı Ebrû, 1385: 3/281-282).

Şad Mülk'ün Cariyelikten Hanımlığa Geçiş ve Baba Termiş/Turmuş'un Vezaret Makamına Getirilmesi

Bilindiği üzere Halil Sultan'ın ilk eşi Cihan Sultan'ın şikâyeti üzerine Emir Timur, hayattayken birkaç kez Şad Mülk'ün katli için emir verdi. Ancak o, Halil Sultan'ın tedbirleri, diğer mirzaların desteği ve Saray Mülk'ün yardımlarıyla ölümden kurtulabildi (Mircaferi, 1388: 85-86). Şad Mülk'ün hamile olması, Timur'un ölüm emrini ertelemesinde etkili olmuşsa da doğum yaptıktan sonra onun Mehd-i Âlya (Ûlya) Tuman Ağa'ya köle olarak verilmesini emretmişti. Timur'un böyle davranmış olması Timurlularda tek eşlilik anlayışıyla ilgili değildi. Bunun temel sebebi Timur'un akrabası olan Cihan Sultan'ın hukukunu korumaktı. Ayrıca Şad Mülk'ün bir cariyeye olmasından dolayı onun Timurlu ailesine uygun bir kadın olmayacağı düşüncesi de etkili olmuştu. Ancak Timur öldükten sonra Şad Mülk'ün köle olarak verilmesi emri yerine getirilmedi. Bilakis Halil Sultan, Timurlu iktidarını ele geçirince Şad Mülk'e aşkı daha da artarak onun hanım ve ağa konumuna gelmesini sağladı. Kısa süre sonra Halil Sultan, Şad Mülk Ağa'ya olan aşkıdan deliye dönerek devlet idaresinde onun etkisinde kalmaya başladı. Halil Sultan hanımı

Şad Mülk'ün tamamen etkisi altına girmiş ve ondan habersiz hiçbir iş yapmıyordu. Timurlu Devleti'nin kontrolü Şad Mülk Hanım'ın ellerindeydi (İbni Arabşah, 2012: 413). Halil Sultan, Şad Mülk'ün isteği üzerine Hacı Seyfeddin'in cariyeliği döneminde ona hizmet eden Baba Turmuş'u başvezirlik makamına getirdi. Bu durum, Halil Sultan Dönemi'nin en dikkate değer atamasıydı (İbni Arabşah, 2012: 414; Barthold, 1997: 63).⁴

Baba Termiş, başvezirliğe getirilmeden evvel günümüzde çerçi olarak ifade edilen iplik bez satarak geçimini sağlamaktaydı. İbni Arabşah, onu “*gözleri şaşı, yüzü çopur, suratı meymenetsiz, ahlâkı düşük biri*” olarak tarif etmektedir (İbni Arabşah, 2012: 414). Şad Mülk, Halil Sultan'ın kendisine düşkünlüğünü kullanarak Timurlu Devleti'nin kontrolünü ele geçirmesiyle ona daha evvel hizmet eden aşağı tabakadan herkesin gücünü ve itibarını artırmıştı. Bilhassa da Baba Turmuş, Timurlu Devleti yönetiminde başvezirliğe getirilerek Şad Mülk Hanım'ın bütün işlerini çevirmeye başlamıştı. Bu adam, devlet işleri başta olmak üzere her alanda söz sahibi olmuş, mahkemelere başkanlık yapıp devlet işlerinin yürütülmesinde ve devlet işlerine müdahalede en etkili kişi olmuştu. Baba Turmuş, 1406'dan 1409'a kadar yaklaşık üç yıl başvezirlik yaptı. Bu süre zarfında Baba Turmuş, Şad Mülk'ün yaptığı gibi bazı emir ve beylere saygı duymayarak onların yaptığı tüm işleri bozmaya çalışmaktaydı. Her ikisi Halil Sultan'ın yanında yer alan Emîr Allahdad ve Emîr Argunşah'a karşı saygısızca davranmaktaydılar. Özellikle Baba Turmuş'un bu davranışları hem devlet erkânında hem de halk arasında huzursuzluğa sebep oldu. İbni Arabşah, bu hoşnutsuzluğu “*Çağatay şeytanları ve cinleri onun elinden aşağılatıcı azaplara düşer kaldı*” (İbni Arabşah, 2012: 415) şeklinde ifade etmektedir.

Şad Mülk, ayrıca Timurlu kadınlarıyla uğraşmaya başlamıştı. Timur'un ölümünden sonra dul kalan eşi ve cariyelerini alt tabakadan devlet kademelerine getirdiği beylere ve devletin güçlü emirlerine vererek onlar üzerinde tahakküm kurup nüfuzunu arttırmaya çalıştı. Birçok cariyeyi beylere verirken Timur'un dul eşini de Emir Şeyh Nureddin'e verme konusunda Halil Sultan'ı ikna etti (Hândmîr, 1380: 3/552; Hasan-ı Rumlu, 2006: 79). Öyle ki Şerefüddin Ali Yezdi, Şad Mülk'ün Timurlu hanım ve cariyelerine yapmış olduğu fenalığı: “*Bu kadın kötü bir şey daha yaptı. Onun bir nedimesi vardı. Bir gün ona şöyle dedi: Sahipkıran'ın birçok hanımı ve cariyesi var. Bunları Beylere vermek gerekir. Beyler onlarla oynayıp hoş vakit geçirsinler. Beylerin gönlünü alınca rahat ve huzura erişiriz. Nitekim bu Şehzade, anası yerindeki kadınların her birini bir beyin koynuna verdi.*” şeklinde nakleder (Şerefüddin Ali Yezdi, 2013:

4 Baba Turmuş'un baş vezirlik makamına getirilmesine dair vezaret kurumu ile ilgili dönemin müstakil eseri olan *Düstürü'l-vüzerâ'* herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bkz.; (Hândmîr, 1355).

466). Bu durum karşısında *Tarihnâme*’de ise: “*Kavgacı çirkin huylu kadının uygun görmesi ile kendisinin ana ve yengesi sayılan dedesi Sahipkıran’ın ve ağabeyi Emirzâde Muhammed Sultan’ın bütün kumalarını gulâmlara, para ile satın alınmış kullara, asker ve uygunsuz çehrelere vererek her hizmetçiye bir hanım ile evlendirip her başkaldırının bir iffetli kadın ile birlikte yaşamasını uygun buldu*” (Tacü’s-Selmani, 1999: 102)⁵ şeklinde bulunmaktadır. Halil Sultan ise onun aşkının büyüüne kapılarak her dilediğini yapmakta ve devleti zaafa uğratmaktaydı (Tacü’s-Selmani, 1999: 105).

Emîr Allahdad ve Emîr Argunşah, Baba Turmuş’un bu davranışlarına son vermek için Hudaydad ile işbirliği yaparak onu Semerkant’a çağırmışlardı. Timurluların içinde bulunduğu bu durumu fırsata çeviren Hudaydad hiç vakit kaybetmeden Semerkant’a yürüdü. Hudaydad ayrıca Cete tarafına, Halil Sultan adına sefer düzenleyen Şeyh Nureddin’e haber gönderip tüm Maverâünnehir’i almak için ittifak teklifinde bulundu. Bunu kabul eden Şeyh Nureddin, Hudaydad ile birlikte hareket edip Semerkant üzerine yöneldi. Bunu haber alan Halil Sultan ise Allahdad ve Argunşah’ın komutasında 3.000 kişilik kalabalık bir orduyu Hudaydad’a karşı gönderdi. Halil Sultan ile Hudaydad’ın ordusu karşı karşıya gelmişlerse de çarpışmaya girmedi. Allahdad ve Argunşah, Halil Sultan’a Hudaydad’ın ordusuyla baş edemeyeceklerini, bizzat kendisinin takviye bir kuvvetle gelmesini, bunun ordu üzerinde daha etkili olacağını ve “*Bu adam inat, edepsizlik ve çılgınlıkta sınırı açtı. Onu karargâhından söküp atmak şöyle dursun, heybetimizin rüzgârının onun beyninde duhul etmesi dahi mümkün değil.*” bildiren bir mektup gönderdiler (İbni Arabşah, 2012: 415). Bu durum karşısında Halil Sultan takviye birlikleri gönderdiyse de kendisi yine gitmedi. Allahdad ve Argunşah, Halil Sultan’a tekrar haber gönderip: “*Yardım etmek için bizzat kendin gel; ruhunla ve tüm varlığınla tez gelesin. Çünkü senin heybetin daha güçlüdür. Şöyle bir görünmen bile yeterli. Hudaydad’ın gönlünde fitne fücür var; onun kalbi kara. O yüzden bu edepsizliğe, bu sefere cesaret etmiş. İhtiyat Savaşçıları ile birlikte hemen gel; çünkü bu defaki savaş nihai savaş olacak.*” şeklinde Halil Sultan’ı savaş meydanına çekmeye çalıştılar. Böylece bu emirler, Halil Sultan’ı daha önceden Hudaydad’la hazırlamış oldukları tuzağa düşürmüş olacaktı (İbni Arabşah, 2012: 416). Halil Sultan kendisine karşı tezgâhlanan bu tuzaktan habersiz bir şekilde, Şad Mülk ile birlikte emrindeki 4.000 ila 10.000 kişi arasında değişen ordusuyla Semerkant’tan ayrıldı. Savaş meydanına vardığında etrafı tamamen sarıldı; Halil Sultan, yanındaki Şad Mülk Ağa ile birlikte esir alındı (Hasan-ı Rumlu, 2006: 70; Ca’ferî b. Muhammed el-Hüseynî, 2011: 69; Aka, 1994: 84-

5 Aynı eserde onun için “hiç kıskanmaksızın kendi annesini geçersiz bir nikâh ile kendi kardeşine verdi. Bu hareketinden yer gök sallandı ancak kendisi aldırmadı” şeklinde ağır bir hadiseyi kaydetmektedir. Bkz.; (Tacü’s-Selmani, 1999: 104).

85). Hudaydad, Emir Allahdad'ın aracılığıyla Halil Sultan'ın diğer komutanlarının kendisine itaat etmesi için “*Sizin hükümdarınızın genel valisiyim; eğer sizler bana itaat ederseniz ben de ona itaat ederim, aksi hâlde ona karşı sıla-yı rahim göstermem.*” ifadelerinin yazılı olduğu bir mektubu onlara gönderdi. Vaziyeti öğrenen Şahruh çılgına dönmüş, hiç vakit kaybetmeden Şah Melik'ten askerleriyle birlikte yola çıkmasını istedi. Bunun üzerine kendisi de Maveratünnehir'e doğru yola koyuldu. Şahruh, Kutluk Timur Ribat'ına ulaştığında yanındaki Hudaydad ve Mirza Muhammed Cihangir'in adamları, Hudaydad'ın Şahruh'un emirlerine göre hareket edeceklerini bildirdiler. Buna karşılık Şahruh ise onları adamlarıyla birlikte geri gönderip bizzat kendisinin gelmekte olduğunu söyledi. Şahruh, çok geçmeden Amu Derya'ya 22 Nisan 1409 tarihinde vardı. Şahruh, Amu Derya'dayken birçok mirza ve emir ona katıldı. Bu sırada Hudaydad, Şahruh'a adamlarını göndermişti. Hudaydad, onların aracılığıyla Şahruh'a; Maveratünnehir'i Mirza Muhammed Cihangir'e verdiği takdirde esir aldığı Halil Sultan ve onun gözdesi Şad Mülk Ağa'yı göndereceğini, bildirdi (Hâfız-ı Ebrû, 1385: 3/279-281). Bunun üzerine Şahruh, sinirlenerek Semerkant'a doğru yola çıktı. Şahruh, Kuy-i Ten mevkiine geldiğinde Hudaydad'ın adamları, Şad Mülk'ü onun huzuruna getirdiler (Kemaleddin Abdurrezzak Semerkandî, 1383: II(I)/97). Bu sırada Şahruh, Hudaydad'ın Halil Sultan'ı bırakmayarak Semerkant'tan ayrılıp Andican'a gittiğini ve şehirde Allalah, Argunşah ve Baba Turmuş'un kaldığını, onların da savaş hazırlığında olduğunu öğrendi (Hâfız-ı Ebrû, 1385: 3/282). Ancak bazı emir ve beylerin ara girmesiyle Allahdad, Argunşah ve Baba Turmuş'u Şahruh'a karşı savaştan vazgeçirdiler. Şahruh hızlıca atabegi Alike Küleктаşı'nı Semerkant'ı alması için gönderdi. 1409'da adı geçen atabeg şehre gelip savaşı bir şekilde burayı Şahruh namına teslim aldı (Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî, 2011: 70).

Daha sonra Şahruh Semerkant'a geldi. Onun gelişinden şehir halkı oldukça memnun kaldı. Şahruh, Timurlu Devleti'nin tahtına oturarak vaktiyle Sultan Halil'in yapmış olduğu hataları telafi etmeye çalıştı. Tahta oturur oturmaz devlet ricalinde görev yapan her bir kişiyi layık olduğu mevki ve mertebeye ulaştırdı. Daha sonra Halil Sultan'ın tuzağa düşürülmesinde her kimin parmağı varsa onları cezalandırarak bu kişilerin mallarına el koydu (İbni Arabşah, 2012: 419).

Şad Mülk Hanım'ın hizmetkârlığından liyakatsiz bir şekilde başvezirliğe yükselen Baba Turmuş, işkence sonrasında Şahruh'un adamlarının elinden kurtularak, kendisini derin bir kuyuya atarak hayatına son verdi. Şad Mülk'e gelince önce sakladığı mallarını ve hazinesini almak için işkenceler yapıldı. Hatta onun kulak ve burnunu kestiler (Devletşah Semerkandî, 1977: 3/423). Bu işkencelere dayanamayan Şad Mülk,

hazinesinin yerini söyledikten sonra elleri ipe bağlanarak, pazarlarda dolaştırılıp rezil edildi (İbni Arabşah, 2012: 420).

Halil Sultan ise Hudaydad ile Andican'da yaşamaya başladı. Bu arda Hudaydad, Halil Sultan'a gizli emellerini yerine getirmek için bağlılık yeminleri ediyordu. Emîr Allahdad ve Emîr Argunşah'ın Halil Sultan'a karşı ihanetlerini dile getiriyor ve kendisinin bundan sonra sadık bir şekilde hareket edeceğini söylüyordu. Daha sonra da Andican ve Türkistan'da Halil Sultan adına hutbe okutarak bağlılığını bildirdi (İbni Arabşah, 2012: 421). Hudaydad, daha da ileri giderek Halil Sultan adına Moğollardan yardım istedi. Ancak Moğollar Hudaydad'ın samimiyetine güvenmeyip Timur'un ölümünden sonra kısa bir süreliğine bir sarsılma geçirdiler ve Halil Sultan'ın kendilerine karşı göstermiş olduğu iyi komşuluğun hatırına, Halil Sultan'ın isteği üzerine Hudaydad'ı öldürdüler (Aka, 1994: 87).

Şad Mülk Ağa ve Halil Sultan'ın Sevdalarının Sonu

Hudaydad, Halil Sultan'ı ve Şad Mülk Ağa'yı esir almış, sonrasında Şad Mülk'ü serbest bırakırken Halil Sultan'ın esareti devam etmekteydi. Şahruh'un huzuruna getirilen Şad Mülk Ağa, böylece Halil Sultan'dan ayrı düştü. Halil Sultan, Türkistan civarında hayatını devam ettirirken Şad Mülk Hanım'ın aşkıyla yanıp tutuşuyordu (Kemaleddin Abdurrezzak Semerkandî, 1383: II(I)/97). Halil Sultan, bu ayrılık hasretinden dolayı Şad Mülk Ağa'ya Farsça rubailer yazıp söylüyordu. Bu rubailerden bir tanesi aşağıdaki gibidir.

امروز چنین فراق عالمسوزیدروز چنان وصال جان افروزی

آن را روزی نویسد و این را روزیافسوس که بر دفتر عمرم ایام

“Dün İnsanın gönlünü nurlandıran bir vuslat, bugün âlemi yakan bir ayrılık. Yazık ki zaman, ömrünün defterine bir gün vuslatı, diğer gün için de bu ayrılığı yazmış” (Devletşah Semerkandî, 1366: 267; Devletşah Semerkandî, 1977: 3/423).

Ancak Halil Sultan, Şad Mülk'ten ayrı kalmaya daha fazla dayanamadı. Andican'dan ayrılarak amcası Şahruh'un huzuruna vardı. Şahruh, Halil Sultan'ı güler yüzle karşılayarak hanımı Şad Mülk'ü getirterek “*Halil'i Haliliyesiyle (dostu dostuyla)*” kavuşturdu. Şahruh daha sonra Halil Sultan'ı Rey'e vali olarak atadıysa da İbni Arabşah'a göre Şahruh, onu zehirleyerek onun hayatına son vermişti. Halil Sultan ölümünden az evvel şu beyitleri söyledi:

مرگ آمد و کشید کج آمد کمان ماگفتم به جاهلی نکشد کس کمان ما

“Cahillikle kimse bizim yayımızı çekemez, derdim. Ölüm geldi, bizim yayımızı çekti” (Mircaferi, 1388: 86; Devletşah Semerkandî, 1977: 3/425).

Halil Sultan'ın ölüm haberini alan Şad Mülk Hanım “Sensiz dünya bana ne gerek.” diyerek, kendisini hançerleyip hayatına son vermiştir (İbni Arabşah, 2012: 422).

Sonuç

Timurlu Devleti'nde, başlangıçta, devletin siyaset kültüründe kadınların önemli bir etkilerinin olmadığı görülmektedir. Özellikle Timur (1370-1405) zamanında Timurlu hanımlar, geleceğin hükümdarları gözüyle bakılan mirzaların eğitimlerinden sorumlu olup mirzalar cezalandırıldıklarında, bunu hafifletme cabası içerisinde olmaktaydılar. Timur'un halefleri döneminde ise Timurlu hanımların devletin siyasetinde önemli rol oynadıklarını müşahade etmek mümkündür. Çalışmamıza konu olan Şad Mülk de Timurlu yönetiminde etkili olan kadınlardan biriydi. Mirza Halil Sultan ile büyük bir aşk yaşayan Şad Mülk, bu sevgisini ölümle tehdit edildiğinde bile sürdürmüştür. Soylu veya büyük bir aileden gelmeyip cariyeye olan Şad Mülk, Timur'un ölümünden sonra hayatının ikbal dönemini yaşamaya başladı. O, Halil Sultan ile evlendikten sonra eşi üzerinden devlet yönetiminde etkili olmaya başladı. Ancak bu hırslı kadının devlet ve saray işlerinden habersiz olması, onun yanlış yapmasına neden oldu. Halil Sultan'la evlenip, hanım unvanını aldıktan sonra Şad Mülk, Halil Sultan'ı etkisi altına alarak aşağı tabakadan kişileri yüksek mevkilere getirmiştir. Halil Sultan'ın devlet idaresinde yapmış olduğu atamalar ve savurganlığı, Timur'un bıraktığı koca bir hazinenin boşalmasına neden olarak ülkeyi zor duruma sokmuştur. Başlangıçta orduda ve devlet erkânında başlayan hoşnutsuzluk daha da artarak tüm ahaliye yayıldı. Ayrıca Timurlu ülkesi genelinde 1407 yılında yaşanan kıtlık, Halil Sultan'a karşı başlatılan bu hoşnutsuzluğun daha da artmasına neden oldu. Özellikle Baba Turmuş'un 1406-1409 yılları arasındaki başvezir makamında bulunması ve Şad Mülk'ün Timurlu dul hanım ve cariyelerini kendi nüfuzu için emir ve beylere vermesi, hem ahali ve Timur mirasına sadık emirlerde hem de diğer Timurlu mirzalar üzerinde infiale yol açtı. Şad Mülk'ün tüm bu olumsuzluklara neden olması, muhtemelen hem cariyelikten gelme hem de Timur zamanında öldürülmek istenmesinin altında yatan psikolojik sebepten kaynaklanmaktaydı. Şad Mülk, tüm tecrübesizlik ve devlet yönetiminde zafiyete yol açan uygulamalarına rağmen o, hiçbir surette sevdiği Halil Sultan'a zarar gelmesini istememekteydi. Tüm bu olumsuzluklara rağmen kesin olan bir husus vardı ki o da Halil Sultan ve Şad Mülk'ün birbirilerine duydukları aşk idi. Bir birilerine duydukları bu sevgi, kimi zaman bir şiirin mısralarında var olurken kimi zaman da onun sevdiği uğruna esir zindanlarına düşmesine neden olmuştur. Ayrıca bu aşk, aynı zamanda onların sonunu da getirmiştir.

Kaynaklar

- Aka, İ (1994). *Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)*, Ankara: TTK Yayınları.
- Aka, İ (1991). *Timur ve Devleti*, Ankara: TTK Yayınları.
- Alan, H. (2010). *Timurlular Devleti Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınları.
- Barthold, V. V. (1963). *Four Studies on The History of Centrai Asia*, Vol. II, Leiden 1963.
- Barthold, W. (1997). *Uluğ Beg ve Zamanı*. (Çev. İsmail Aka), Ankara: TTK Yayınları.
- Ca'ferî B. Muhammed El-Hüseynî. (2011). *Târîh-i Kebîr (Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk)* (Çev. İsmail Aka), Ankara: TTK Yayınları.
- Çandarlıoğlu, G. (1995). *Orta Asya'da Timurîler, Çin'de Ming Münâsebetleri Ch'en Ch'eng Elçilik Raporu*, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Devletşah Semerkandî. (1366). *Tezkiretü'ş-Şuara*, (Haz. Muhammed Remezanî), Tahran: İntişarat-ı Hâver.
- Devletşah Semerkandî. (1977). *Tezkiretü'ş-Şuara*, (Çev. Necati Lugal), C.III, İstanbul: Kervan Yayınları.
- Hâfız-ı Ebrû.(1385). *Zübdetü't-Tevârih*, (Neşr. Seyyid Kemal Hâcî Seyyid Cevadi), C. 3, Tahran: Vizâret-i Ferheng ve İrşad-i İslâmî.
- Hândmîr. (1355). *Düstûrû'l-vüzerâ'*, (Neşr. Saîd-i Nefîsî), Tahran: İntişarat-ı İkbâl.
- Hândmîr. (1380). *Târîh-i Hâbibü's-siyer fî aḥbâri efrâdi'l-beşer*, (Neşr. Muhammed Debîr Siyakî). C. 3, Tahran: Kitabhane-i Hayyam,
- Hasan-ı Rumlu. (2006). *Ahsenü't-Tevârih*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara: TTK Yayınları.
- İbni Arabşah. (2012). *Acâibu'l-Makdûr*, (Çev. D. Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları.
- Jamaluddin, S. (1984). "Status Of Women Of The Ruling Timurid Family", *Proceedings of the Indian History Congress*, Vol, 45, 790-796.
- Kemaleddin Abdurrezzak Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn*, (Neşr. Abdul Hüseyin Nevâî), C. I/II, II/I, Tahran: Pejuhaşkah-ı Ulum-i İnsanı ve Muta'alat-ı Ferhengi.
- Levy, R. (1979). "Mirza", *İA*, İstanbul: MEB Yayınları, 8, 361-362.
- Manz, B. F. (2007). *Power, Politicsand Religion in Timurid Iran*, New York: Cambridge University Press.
- Manz, B. F. (1989). *The Rise and Rule of Tamerlane*, New York: Cambridge University Press.

- Mircaferi, H. (1388). *Tarih-i Timuriyân ve Türkmenân*, Tahran: İntişârt-ı Danışgâh-ı İsfahan.
- Mîrhand. (1270). *Ravzatu's-Safâ*.
- Muhammed Yusuf Valeh-i İsfehânî-yi Kazvinî. (1379). *Hold-i Barin (Tarih-i Timuryan ve Türkmenan)* (haz. Mir Haşim Muhaddis), Tahran: Miras-ı Mektub Neşriyat.
- Nizamüddin Şâmî. (1987). *Zafernâme*, (Çev. Necati Lugal), Ankara: TTK Yayınları.
- Roemer, H. R. (1979). "Timurlular", *İA*, İstanbul: MEB Yayınları, 12/1, 346-376.
- Ruy Gonzales De Clavijo. (1993). *Anadolu, Orta Asya ve Timur*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), İstanbul: Ses Yayınları.
- Şerefüddin Ali Yezdî. (2013). *Zafernâme*, (Çev. Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları.
- Tacü's Selmani. (1999). *Tarihname*, (Çev. İsmail Aka), Ankara: TTK Yayınları.
- Ulyeva, S. (2014). "Emir Timur'un Ankara Savaşı organizasyonu", *1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım- Timur) Bildiri Kitabı*, Ankara: TTK Yayınları, 209-216.
- Yuvalı, A. (1993). "Çağatay Hanlığı", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 8, 177-178.
- Yüksel, M. Ş. (2009). *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, Ankara: TTK Yayınları.